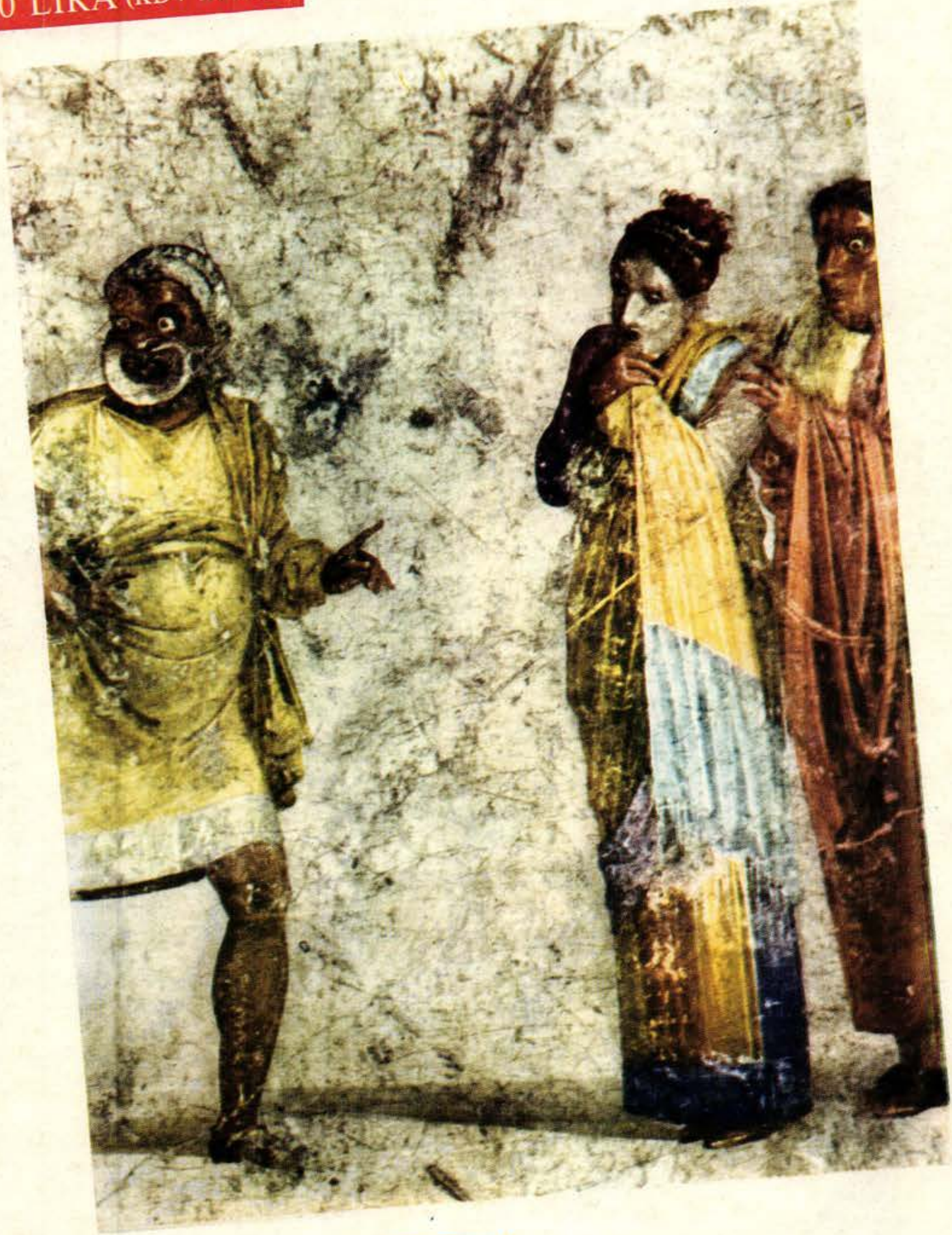
bizim belde

TOPLUM

DÜŞÜN

SANAT

MART '85/250 LİRA (KDV DAHİL)

ınyanın Estetik Algılanmasında

TİYATRO

Kapak Resmi
BİR TİYATRO SAHNESİ
(MS 1. yüzyıldan fresk/
Pompei)

Kapak Düzeni
Ferit Erkman

Ofset Hazırlık
Özyalçın Dizgi Servisi
Gümüş Reprodüksiyon

Basıldığı yer
Hürriyet Ofset Matbaacılık
ve Gazetecilik A.Ş.
Halkalı-İstanbul

Dağıtım
Hürriyet Holding A.Ş.

Aylık Dergi
Mart '85
250 Lira
(KDV Dahil)

Bizim Belde Toplum
Düşün Sanat /Sayı: 12/
Sahibi ve Yazıişleri Müdürü:
Hüseyin Ekici

Yönetim Yeri: Kantarcılar,
Kepenekçi Sabunhane Sok.
Yeni Çarşılı İş Hanı 30-78
Eminönü - İstanbul

Yazışma Yeri:
Ankara Cad. Vilayet Han
No: 205, Kat: 2
Cağaloğlu - İstanbul

İçindekiler

sunu

Bu sayımızda,

●Serol Teber, "elinden tutulması gerekli" bir düşünür olarak sunulan Jacques Monod ve "rastlantıcılık"ın neye yöneldiğini belirlerken; aynı konuda indirgemeciliğin yeri ve/olanaklarını tartışan bir yazıyı Oğuz Özügül'ün çevirisinden sunuyoruz.

●Kadının toplumsal hayattaki konumunu ele alan yazılarında, Gencay Gürsoy, *"Kadın Parmağı"* na neden gereksinim duyulduğunu anlatırken, Mehmet Refik *Kadının Toplumsal Konumu Doğa Olayı mı?* sorusunu yanıtlıyor ve mitolojide kadını inceliyor.

●Dünya Tiyatrolar Günü'nün (27 Mart) yer aldığı bu ay, *Bir Sanat Dalı Olarak Tiyatroya Yansıyan* yazısında Refik Zerengil dünyanın estetik algılanışında tiyatronun yerini inceliyor. Genco Erkal'la "Asiye Nasıl Kurtulur?" üzerine söyleşi de bu sayımızda yer alıyor.

●Nuri Karacan'ın çevre sorunlarını işleyen yazısının yanısıra, Arslan Başer Kafaoğlu, liberal ekonominin insan hakları ve demokrasi olgularına nasıl yansıdığını ele alıyor. Dolar üzerine çeviri yazıda doların yükselişinin yansımaları konu ediliyor.

●Nedim Gürsel son çalışmaları üzerine sorularımızı yanıtlarken, bu sayımızın diğer bir söyleşisini Muzaffer Buyrukçu, Özdemir İnce'yle "Siyasetname" adlı şiir kitabından yola çıkarak şiirin olanakları üstüne yaptı.

●Baki Uğur'un Auschwitz üzerine yazısı, Hasan İzzettin Dinamo'nun Sabahattin Kudret Aksal'ı anlattığı anıları; Erdoğan Alkan'ın Cortazar üzerine bir çevirisi; Atilla Birkiye'nin felsefenin durumu üzerine görüşleri ve Veysel Öngören'in geçen sayılarımızdan süren *Romanımızda İki Tarz* yazısı; Jak Deleon'un opera üzerine değerlendirmeleri ile Arslan Kaynardağ'ın kaynakça niteliğindeki Kant çeviri ve yazıları derlemesi bu sayımızın diğer ürünlerinden. *Çizgi Romanlar: Fantezinin Ötesi* adlı çeviri çizgi romanlarda yansıyan yönlendirmeyi işliyor.

●Salâh Birsel'in *Yaşlılık Günlüğü*, Tomris Uyar'ın *Küçük Kötülükler* öyküsü ve Gürhan Tümer'in De Yayınevi Masal Yarışması birincilik ödülünü kazanan *Güneşin Çocukları* masalını bu sayımızda bulacaksınız.

●Bu sayımızın şiirleri Can Yücel, Oktay Rifat, Sabahattin Kudret Aksal, Cemal Süreya, Mehmed Kemal ve M. Zeki Gezici'den. Cevat Çapan'ın John Fuller'dan, Gertrude Durusoy ve Ahmet Necdet'in Apollinaire'den, Ülkü Tamer'in Octavio Paz'dan türkçeleştirdiği dünya şiiri örneklerini seveceğinizi umuyoruz.

●Sporda, Sabahattin Kerim 1984'te kırılan rekorları yazdı. Satranç-Briç sayfamızı yine Serdar Çelik düzenledi.

●Bu sayımızda da Ferruh Doğan, Tan Oral ve Necati Abacı'nın karikatür ve desenlerini sunuyoruz.

Not: Geçen sayımızda yer alan "Kapitalizmin Devleri Nasıl Rekabet Ediyor?" yazısı Felix Gorjun'dan Mehmet Doğanay tarafından derlenip çevrilmişti. Düzeltiriz.

Toplum ve Çevre İlişkisi

Nuri Karacan

Mikrofonu ağzına yaklaştırdı: «Ne olacağını kesin şekilde bilmiyoruz. Zannetmiyorum. Bacayı uzatacağız. Bunu daha önce de söyledim. Bir şey yapılıp bitmeden sonuçları söylenemez. Gazeteler kendine konu arıyor. Kirlenme diye bir şey olmaz. Hem çamaşırlarımız da kirleniyor. Kirleniyor diye çamaşır giymiyecek miyiz? Memleketin hayrına olanları yazın». Sustu. Uzayan bir sessizlik oldu. Yüzü gitgide asılıyordu. Birkaç fotoğrafçı resim çekmek için yaklaştı. Gülümsemeye çalıştı. Ertesi gün birkaç gazetede gülümseyen resimleri çıktı.

İnsan topluluklarının çevreye karşı tutumları üç grup altında toplanabilir: (1) *gelişme*'ye, (2) *koruma*'ya, (3) *denge*'ye ağırlık veren yaklaşımlar.

Bunların içinde, tarihte en yaygın olanı *gelişme* güdüsüdür. Daha sonra Hristiyan ahlakı ile de beslenecek bu güdünün temelinde toplumların karşılaştığı günlük zorunluklar yatmaktadır. İnsanların belli bir yörede çoğalabilmeleri ve yaşam koşullarını iyileştirebilmeleri, doğayla mücadele etmelerini ve ona egemen olmalarını gerektirmiştir. Doğa bir yandan dost, biryandan düşmandır. Dosttur: ağaçlarından meyva toplayabilirsiniz, toprakta ürünleri çoğaltabilirsiniz. Ama doğa düşmandır da: lav püskürten dağlar, zelzeleler, kuraklıklar, kasırgalar, su baskınları, çığlar, toprağın kayması ve aşınması gibi. İnsanlar bu doğal afetleri yendikleri ve doğadan faydalanabildikleri ölçüde çoğalabilirler ve yaşam koşullarını iyileştirebilirler. Bunu ne kadar iyi yapabilirlerse o kadar gelişebilirler, fakat bu gelişme de ortaya doğanın tahribi ve çevre kirlenmesiyle ilgili yeni sorunlar çıkarır.

İlk insan doğa içinde kendini sürdürebilmek için sadece endosomatik araçlar diyebileceğimiz biyolojik organlara sahipti. Bugün kuşlar hâlâ ihtiyaçlarını gidermek için bu endosomatik araçlardan faydalanmaktadırlar: göz veya kulaktan faydalanarak iz sürme, kanatlar veya gaga. Buna karşılık insanlar zamanla egzosomatik araçlar (sermaye teçhizatı) geliştirmişlerdir. Bu araçlar belli sürede daha fazla ürün sağlamayı ve doğayla mücadeleyi kolaylaştırmıştır. İnsanların sayıca az olduğu durumlarda barınma ve soğuktan korunma amacıyla ağaç kesmeleri, veya avlanmaları, doğa kendini yenileyebildiği sürece sorun doğurmaz. Doğanın kendini yenileyemeyeceği hızla tüketilmesi, doğanın tahribini gündeme getirir. Benzer şekilde otlakların tarıma açılması, barajlar inşası, bataklıkların kurutulması hep birbiriyle bütünleşen ve birbirini tamamlayan ekolojik yapının bozulmasına yol açar.

Günümüzde toplumla çevre arasında olumsuz karşılıklı etkilenmeye yol açan en önemli etmen modern sınai üretimin yapısıdır. Açık alanda madencilik ve maden yatakları etrafında biriken artık yığınları, sanayi bölgelerinde fabrika bacalarından çıkan sağlığı bozucu gazlar ve çoğu yakındaki akarsu, göl veya denizlere akıtılan ekseriya zehirleyici yan ürünler bu doğa parçalarında biyolojik yaşamı öldürmektedir. Benzer şekilde, tarımda gitgide artan oranda kimyasal gübre kullanımı, doğal dengeyi bozmakta, hızlı kentleşme ve köyden kente hızlı nüfus akımı ve bu akıma uymaya çalışan altyapı yatırımları kentlerde hava kirliliğinin, gürültünün, yerel iklim değişikliklerinin artmasına yol açmaktadır.

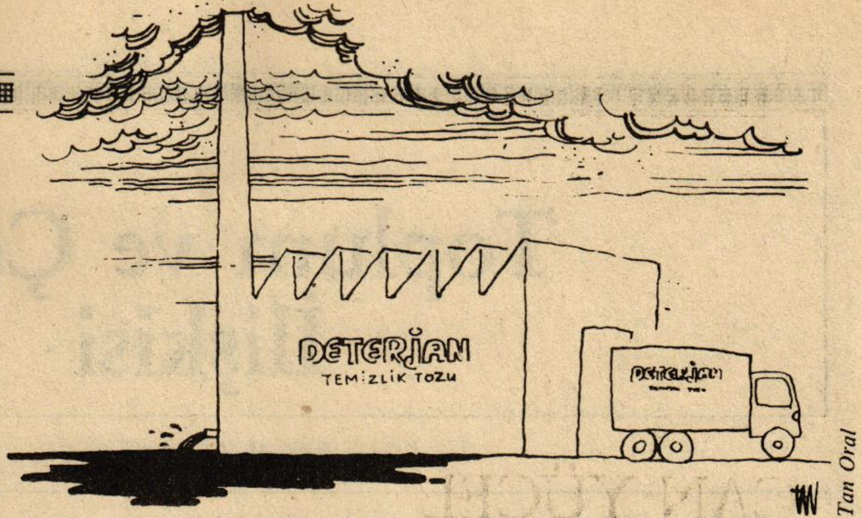
Sanayi devrimini izleyen dönemde egemen iktisadi sistem de çevre kirlenmesini kolaylaştırmıştır. Kapitalizmde egemen iktisadi birim bireydir, girişimi de birey yapar. Girişimci kârını azamileştirmeye çalışır. Bunun için de satış hasılatını mümkün olduğu kadar arttırmaya, maliyetlerini mümkün olduğu kadar düşürmeye çalışır. Maliyetleri düşürmenin önemli bir yolu, aktarılabildiği ölçüde maliyetleri topluma yüklemektir. Sanayide bir fabrikanın üretim sırasında ortaya çıkan zararlı yan ürünleri bir akarsuya, göle, denize akıtması, zehirli gazları bacayla atmosfere iletmesi, firmaya hemen hiçbir maliyet yüklemez, fakat büyük toplumsal maliyetlere yol açar. Her firmanın benzer şekilde hareket etmesi toplumsal maliyetleri daha da artırır. Çevre kirlenmesi halkın sağlığını bozduğu ölçüde ilâç tüketimini artırır, daha fazla ilâç üretimi, üretimin yolaçtığı artıklarla çevre kirliliğini daha da artırır. Bu zincirleme etki daha da uzatılabilir. Tabii firmaların, yan ürünlerini, zararlı etkisi sıfır oluncaya kadar arıttıktan sonra dışarı bırakması kuramsal olarak daima gündemdedir. Fakat bazı hallerde olanaksızdır, hemen bütün durumlarda da kaçınılması kolay bir önlemdir.

Olgunlaşmamış bir demokrasi anlayışı da çevre kirlenmesi ve doğanın tahribinde önemli rol oynamıştır. Doğadaki bakır, demir, petrol gibi maden ve kaynaklar sınırlıdır. Bunların tükenmesi durumunda, bunlar yerine aynı etkinlikle ikame edebilecek kaynaklar bulunabileceği şüphelidir. Öyleyse mevcut kaynakların nesiller tarafından oldukça eşit şekilde kullanılabilmesi sağlanmalıdır. Oysa seçimi kazanan siyasal parti 4-5 yıllık bir dönem için seçil-

miştir ve bu dönemin sonunda yeniden seçime girecektir. Bu durumda parti, tekrar seçimi ucuz yollarla sağlamak için çevre kirlenmesine göz yummakta, sınırlı kaynakların şimdiki kuşak tarafından aşırı kullanımını hoşgörüyle karşılamakta, hatta buna prim vermektedir.

Üretimi arttırma çabasının çevre kirlenmesine ve doğal kaynakların aşırı tüketimine,bunun da ileride fert başına gelirin azalmasına yol açacağını düşünen bazı iktisatçılar önlem olarak sıfır nüfus artış haddini, hatta sıfır iktisadi büyüme haddini önermişlerdir. R. Carson, E.F. Schumacher, B. Commoner gibi iktisatçılar, Jay Forrester'in *Dünya Dinamiği* (1971), Roma Klubü'nün araştırması olan *Büyümenin Sınırları* (1972) yapıtları bu görüşleri paylaşmaktadır. Bu görüşler ve dayandıkları varsayımlar eleştirilere uğramasına karşın varılan sonuç, Malthus'un, nüfus artış haddinin hemen sıfıra indirilmesi için acil önlemler alınmaması, net sermaye teşekkülü ve üretim artışının durdurulmaması halinde insanlığı büyük felaketlerin beklediği yolundaki öngörüşüne koşuttur. Böylece, düşünsel düzeyde de olsa, çevreye karşı tutum olarak *gelişme*' ye öncelik veren yaklaşım, gelişmenin sona ermesi gerektiği yolunda, düşüncelerle ağırlığını kaybetmektedir.

İnsan topluluklarının çevreye karşı tutumlarında *koruma*'ya öncelik veren yaklaşım, estetik, tarihi, ekolojik, dinlendirici, iyileştirici, bilimsel değeri olduğu düşünülen doğa parçalarının değiştirilmesini önler. Bu yaklaşımda doğaya, kendiliğinden iyi gözüyle bakılır ve doğanın yollarla, barajlarla, boru hatlarıyla bozulması istenmez. Doğa konusunda geleneksel Kızılderili görüşü bu yöndedir. Bu yaklaşımla, örneğin, bilimsel korumacı, bazı hayvan cinslerini doğdukları, alıştıkları ve varlıklarını en iyi sürdürebilecekleri ortamda tutmak, benzersiz bazı jeolojik oluşumları, onlardan en fazla bilgi elde edilebilecek ortamda korumak ister. Şunu da belirtelim ki, *gelişme* ve *koruma*'ya öncelik veren yaklaşımlar, uygulamada, birbiriyle hiç bağdaşmaz da

değildirler. Bugün, doğanın en fazla tahrip edildiği ve çevre kirlenmesinin çok büyük olduğu ülkelerde bile korunan alanlar bulunmaktadır.

İnsan topluluklarının çevreye karşı tutumlarında *denge*'ye öncelik veren yaklaşım, insanla doğa arasında bir denge kurmaya çalışır. Bu yaklaşımda insanın çevresine zarar verebileceği kabul edilir. Fakat her iktisadi faaliyet, toplumsal faydaları ve zararları göz önüne alınarak değerlendirilir. Fayda-maliyet çözümlemesi bu amaca yöneliktir. Bu yaklaşımda piyasa fiyatı içinde yer almayan toplumsal fayda ve zararlar da göz önüne alınır. Örneğin, artık bir iktisadi faaliyetin etkinliğini hesaplamak için sadece elde edilen sonucun (ürünün toplumsal değeri ya da toplumsal kâr miktarı) bu sonucu elde etmek için yapılan harcamaya (üretim maliyetleri) oranı gözönüne alınmaz. Ürünü üretmek için yapılan harcamaya, tahmin edilen çevre kirlenmesinin maliyeti de eklenir. Bu şekilde elde edilen maliyet, yeniden üretim maliyetidir. Bu etkinlik hesabı birçok kapitalist ülkede de,fakat kısmi olarak uygulanmaktadır. Özel girişimciden, faaliyet öncesi yaratılacak net toplumsal değerin yeniden üretim maliyetini aşacağını ispatlaması istenmektedir.

Bu noktada şu soruyu sorabiliriz: Türkiye yeni sanayileşmekte olduğu halde niçin bu kadar hızlı çevre kirlenmesine ve doğa tahribine uğramıştır? Niçin İzmir ve İzmit Körfezlerinde biyolojik hayat ortadan kalkmış, Haliç bir bataklığa dönüşmüş, Marmara Denizi çok kirli bir deniz halini almış, Ankara'da hava kirliliği sağlığı bozacak boyutlara varmıştır? Yeni ekim alanları kazanmak için niçin otlaklardan ve ormanları yakarak elde edilen arazilerden faydalanılmıştır? Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: 1950'den sonra orman ve toprak yağmasına göz yumulması, hatta buna özendirilmesi, istenen üretimin istenen yöntemle yapılması, sınai kuruluşların en büyük doğal güzelliklerin yanına kurulması, taşıma maliyetlerine önem verilip çevre kirlenmesine bir maliyet unsuru gözüyle bakılmaması. Siyasal iktidarlar çevre kirlenmesini, 4-5 yıl içinde seçimi etkileyebilecek bir etmen olarak görmemişlerdir.

Özal yönetiminde doğanın tahribi ve çevre kirliliği özel bir önem kazandı. Gündemdeki son iki olay, çok nadide bir doğa parçası olan Gökova'nın kurulacak bir termik santralla tehdit edilmesi ve Boğaziçi'nde sit alanlarının yağma edilmesi. Her iki durumda da koruma yaklaşımından faydalanmak istemiyoruz. Çevre kirliliğiyle ilgili maliyetlerin hesapların yapılması şöyle dursun, kirlenme olup olmayacağını tartışıyoruz. Gereksiz yere katı bir tutum içine giriyoruz, açıkça söylemiyoruz ama «biz sandıktan çıktık, yine çıkarız» demek istiyoruz.

Amca oğluyla birlikte fundalığa sinmiş, gözü arada bir kuzeye kayılarak konuşuyordu. «Toprak az ve verimsiz yeğenim. Yoksa yakmazdım» dedi. Epey beklediler. Canı sıkkın, «eline peşin para da verdim. Caydı mı ne» dedi Yine bir süre beklediler. Birden kuzeyde, kızılçam ormanının ovaya indiği yerde hava kızardı. Yüzü güldü. Ama gergindi. «yanığın arazisinden pek hayır gelmiyor ya» dedi. Kuzeyde kırmızılık arttığı halde kederlenmişti «Şimdi bir sürü rüşvet vermek gerek» dedi.

CAN YÜCEL

W. BUTLER YEATS'ten

Türkümden biçtim kaftan,
Boydan boya işleme
—İnce güller fikrime—
O kadîm destanlardan.
Kaptı, kaçtı kaçıklar
Kendin işlemiş gibi
Kuşanıp güveyliğimi
Ortaya çıkacaklar...
Türküm, koy, gitsin kaftan!
Başka şevk, başka cenk var
Üryan gezmekte, üryan...

SİZMOGRAFİ

Dünya öküzün boynuzları üstünde dururmuş,
Her kıpırdayışında öküz, deprem olurmuş...
Oysa dünya, halkların omzu üstüne durur
Kıpırdasın da gör!

OKTAY ARAYICI'ya

Bir araycı fişeğiydi Oktay
Çaktıkça karanlığın çalparalarına karşı
Tanyerleri gösterdi bize yer yer
Ve perde perde

Ayak götürürken şimdi sahnemizden
Allah değil, bizcileyin allahlıklar
Razı olsun kendisinden

Bir solukta oyun bitti
Bir SOL daha anahtarken
Gürleyip güme gitti

Biz ne zaman kilit olacağız ki?

RUMELİ TÜRKÜSÜNDEN BOZMA

Terzi kolların kırılsın
Terzi kolların kırılsın
Gerçek de bana dar geliyor
Viy amman amman
Viy amman amınan
Veyl!

GÖRÜNTÜ

Vay yavrum saksağan
Kıdemli bir yargıç sanki
Görünmesi kaybolmakla beraber
Birken iki olup gitti...

Böylece adlî tatil de bitti...

NEYZEN ÜZRE

Onlar ki ezelden beri, feyli, zeyli senden, benden faide,
İfade ediyorum, ifade ediyorum ki derlerdi bize ikidebirde,
Vakt'erişip, gayrı bizden tehlikeye girdiğinde istifade,
Zıkkımlandıklarını izzet-ü ikbal ile istifra edecek yerde,
Mide fesâdı sebebiyle istifa ettiklerini lütfen ettiler ifade
Tedaviy'çin muhterem işkembelerini en ayemfen heyet-i
idarelerde.

Yaşlılık Günlüğü

Salâh Birsel

30 Nisan 1980

Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, tarihinde Sadrazam es-Seyyid Hasan Paşa'nın bir sözünü aktarıyor:

—Zalimler zulüm görenlere el açar.

Hasan Paşa bu sözü, bir vakitler, Üsküdar Çorbacısı iken Rumeli Kazaskeri Feyzullah Efendi'nin kendisine kan kusturmaya çalışması, Paşa'nın sadrazam olduktan sonra ise sürgünden kurtulmak yolunda kendisine dilekçe vermesi üzerine şavullamıştır.

Doğrusu tarih kitaplarının çoğu, zalimlerin bacaloşkalarını yaşamlarının sonuna değin tetikte tuttuklarını gösteren örneklerle doludur. Gerçi tarihler, kimi zaman zalimlerin de sonunda zulüm bulduklarını yazar ama bunlar döktürülen yezitliklerin ortadan kalkmasına elvermez.

Hitler'in zulmü, zorlağı altında akıtılan 6 milyon Yahudi'nin kanını üç-beş Nazi elebaşısının cezalandırılması, üç-beşinin dünyada kaçacak yer araması, üç beşinin de kendisini öldürmesi karşılayabilir mi?

13 Mayıs 1981

Kimi şairler başkalarının kanatları ile uçmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Çalıp çırptıkları dizeleri, imgeleri, deyiş biçimlerini, dize seslerini yüzlerine vuracak olursanız pişmiş kelle gibi sırıtıp: "Onlar o şiirleri benim için hazırladılar, benim için yazdılar." derler.

Doğrusu, şap şap kalabalık, dizelerin, imgelerin yürütüldüğünü hemen çakarlar da deyiş biçimleri ile dize seslerinin apartılması karşısında put kesilirler.

Oysa, gerçek arak burada, bu seslerde, bu kanat kıpırtılarındadır.

Saat 18

Hepimiz karanlık ardından koşuyoruz.

Bir karanlık bulup başımızı ona daldırdık mı, oh, aydınlığa kavuştuğumuzu sanıyoruz.

Bu devekuşu aydınlığıdır. Büyük savların, *megalo idea*'ların çoğu devekuşu aydınlığı ile boyanmıştır.

14 Mayıs 1981

İnsan, akıl tasına düşen düşünceleri, duyguları şipşak bir deftere geçirmeli. Geçirmezse bir daha o düşüncelere çok zor döner.

Kimi zaman yine ayni düşüncelerle burun buruna gelse de bunlar o eski düşünceler, o eski aftoslar değildir. Hiç değilse küçük bir çarpıklık, bir mavruluk vardır.

18 Mayıs 1984

Politika büyük bir tüfektir.

Bir havan topu, bir balyemez, bir bacaluşka, bir berta, bir *honest john*'dur.

Onları çocukların ellerine verirseniz tehlikeli olur.

Ne var, büyüklerin ellerinde daha tehlikelidir.

Felsefe ve edebiyat akımları, topluma yön vermek isteyen düşünce dizgeleri, ülküler (her türlüsü) için de ayni şey düşünülmelidir.

Bunların en berbat süleymanı da faşoculuktur.

Bu, gerçekle bilgi arasında denge kurulamamasından ve de insanların, hamuru yoğuran hamurkârlar gibi, gerçeğin üstüne çıkıp onu ayaklarıyla çiğnemeye çokça yatkın olmasından doğmaktadır.

André Gide, günlüğünde Flaubert'in bir sözünü anar:

—Alçakça düşünen herkese kentsoylu (burjuva) adını veriyorum.

14 Aralık 1984 Cuma

Ankara Caddesiyle Ebussuut Caddesinin kesiştiği köşedeki Meserret Kahvesine onarım koymuşlar.

Hoş, orası kahveliğini çoktan yitirmişti. Son on yılını tatlıcı olarak yaşadı. Bu kez yapının boyunu da uzatacaklar sanırım.

Kahvenin üstünde Meserret Oteli de vardı. Kahvenin içinden geçildiği gibi, Ebussuut Caddesine açılan bir kapı da otelle dış dünya arasında bağlantı kurardı.

İttihat ve Terakki'nin fedailerinden Yakup Cemil, partinin güvenini yitirdiği vakit bu otelde iken yakalanmış, sonra da mahkemeye çıkarılarak kurşuna dizilmiştir.

Gerçekte o, Enver Paşa'nın en gözde adamıdır. Enver Paşa ile Talat Paşa 23 Ocak 1913 günü Babıâli'yi basıp Harbiye Nazırı Nâzım Paşa ile yaveri Kıbrıslı Tevfik'i ve de Sadrazamın yaveri Nafiz'i vurdurdukları vakit, Yakup Cemil —Mustafa Necip ve sonradan Ankara Polis Müdürü olan Reşat ile birlikte— merdivenleri ilk çıkanlardan olmuştur.

Sonraları Yakup Cemil, memleketin guguğa getirilmekte olduğunu çakınca, bir yeni baskınla bu kez Enver ve arkadaşlarını sahneden indirmek istemiştir. Enver Paşa ile Talat Paşa ise hançerbarlarını daha tizcek göstermişler, onu pörtletmişlerdir.

Hüseyin Cahit Yalçın, anılarında onun yaman bir politikacı olduğundan açar. Bir akşam üzeri *Tanin*'de Babanzade İsmail Hakkı ile konuşurken içeri Yakup Cemil girmiştir. Enver Paşa ile Bingazi'de İtalyanlara karşı savaşmıştır. Şimdi de memlekete dönmüştür. Dazıradazır orayla ilgili bir anısını anlatır. Bir gün Enver Paşa ile birlikte iken, yanlarına bir Türk subayı yaklaşmıştır. Ne ki, Yakup Cemil, gelenin casus olmasından kuşkulanmıştır. Tabancasını çektiği gibi de subayı oracıkta bitirmiştir.

Yakup Cemil bu olayı gözünü kırpmadan anlatmıştır ki Hüseyin Cahit onun soğukkanlılığı ve insanları öldürmekteki pervasızlığı karşısında donup kalmıştır.

Tanin başyazarı, daha sonraki günlerde, İttihat ve Terakki'nin seçim kampanyasında da, onunla bir arada bulunmuştur. Hüseyin Cahit konuşmasını yaptıktan sonra kürsüye o çıkıyor, Trablus Savaşını bala ve pekmeze bulayarak anlatıyordur. Bunlar arasında öldürdüğü subayın öyküsü yoktur ama onun yerine bir hacamat öyküsü sık sık gündeme gelmektedir. O öyküye göre, sürü sürü tutsak edilen İtalyanlar sünnet ediliyor ve İslam dinine sokuluyordur.

Ankara Caddesi'nde, Sirkeci'den gelirken sağda, Remzi Kitabevi'ne varmadan, üç katlı bir yapıyı, daha doğrusu iki yapıyı da onarıyorlar.

Bir an bocaladım. *Vakit Yurdu* burası mıydı, yoksa onun gerisinde miydi? Biz hep yandaki bir kapıdan girip, dolambaçlı yollar ve izbe merdivenlerden geçtikten sonra *Vakit Yurdu*'na vardığımız için, ne yalan söyleyeyim, onun caddedeki görünümü aklıma yerleşmemiş.

Bir yayınevinde rastladığım Attilâ İlhan kafamın karışıklığını giderdikten sonra orayla ilgili bir anısını da anlattı:

—Biz orada Esat Adil Müstecabi ile *Gerçek* gazetesini çıkarırdık. Esat Adil'in Reşit Bey adında bir dostu vardı. Caddebostanı Plajını işletirdi. Paralıydı. Esat Adil günlük bir gazete çıkarmak için ondan büyük bir para almıştı. Ne ki Esat Adil çok düş adamıydı.

OKTAY RİFAT

CAN YÜCEL'E YANIT
YA DA
NESNEL RASTLANTILAR

Biraz açıkta kahveler çıkıyor sudan
kuma ayak basınca aşevleri
ve martının peşinde gide gele
kimi gün yok oluyorum kimi gün
limon rengi bir adam sarı,
kışgüneşi çivit gibi yayıldıkça
damarlarıma kadınlar küçüldükçe
evler kaçtıkça sokaklar sağa sola döndükçe
bir ölü yer değiştiriyor uykusunda
uyanıyorum yatağımda onun yerine
bir kızı öpüyorum onun yerine
ağaçların altındaki otlukta
soğuk bir yıldızdan düşen dişlerinden,
bacalar uzuyor ve kiremit
bir kuş gibi dama konmaktansa
kendine benzemeye çalışıyor gittikçe
ve yaşam bir direnmeye geçiyor zamanla,
sevgilim ayakta bir koltukla
oturan bir iskemle arasında uzakta
anılardan kalan boşlukta
bir hiç uğruna unutuyorum onu
bütün sevdiklerimi unutuyorum
acıklı bir direnmeye geçiyorum zamanla
görünüşüme bakma ben bir başla
bu gövdenin gerisinde
çerden çöpten bir evdeyim beyaz,
boya kutum çıngırağım çakım
pencereden dökülen güz yaprakları
düşsel kuruntulardır şimdilik,
şimdilik bir tren geçiyor uzaktan
zamandışı bir tüneli geçerken uzaktan
fırtınaya tutulmuş bir gemiden
kurtulan ilk çocuk gibi uzaktan,
ötekiler şiirlere göçüyorlar
camdan bakıyorlar şimdilik.

Gazeteyi kırk bin bastırttı. O zamanlar kırk bin, bir gazete için büyük sayıydı. Sanırım *Cumhuriyet*' in tirajı bile o kadar değildi. Hasan Tanrıkut, Asım Bezirci ve ben. Her gece birimiz, gazetede nöbetçi kalırdık. Gazete 2.500-3.000 satardı. Satılmayan gazeteleri getiren *iade kamyonları* basımevinin önüne gelip dayandıkça çok bozulurduk. Kimsede içgücü diye bir şey kalmazdı.

Vakit Yurdu içinde *Vakit* gazetesi de çıkardı. Ben oraya bir kez, 1946 yılında, *Yenilikler* dergisini çatapatlarken gitmiştim. Klişe sorunu. Atelyeye çıkarken Hakkı Tarık Us'un odasını da görmüştüm. İki üç basamakla çıkılıyordu. Kapı ardına kadar açık olduğundan tüm duvarların kitaplarla dolu olduğuna tanık olmuştum. Kitap raflarının önünde de uzun bir yazı masası vardı. Mescit gibi bir yerdi. Ne ki, odada kimsecikler yoktu.

Orda *Vakit*'ten başka *Haber* ile *En Son Dakika* gazeteleri de yayınlanırdı. Bunları daha çok Hakkı Tarık'ın kardeşi Hasan Rasim Us çıkarırdı. Onlardan birinde *Hayat mı Bu?* adında bir romanını da tefrika ederdi. Sonu da bir türlü gelmezdi. Ben hiç okumazdım ama adı çok hoşuma giderdi.

Haber'de —bir ara da *Vakit*'te sanırım— Sait Faik'in Mahkeme röportajları boy gösterirdi. *Bulut Geçti* şiirimden ötürü 1941-1942 yıllarında yargıç karşısına çıktığım vakit Sait benim duruşmamı da yazmıştı. O yazıyı, yıllarca sonra *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*'nu yazarken aradığım halde bulamadım. Uyguner de aramış, bulamamış.

1947 yılında, Oktay Akbal da büyükbabası Ebubekir Hazım Tepeyran öldüğü vakit, haberi vermek için geldiğinde *Vakit Yurdu*' nda korkulu dakikalar geçirmiştir. Çünkü Babıali'nin herkesten imza ve resim toplamaya bayılan dalyan cüsseli bir amigosu (Reşit Halit Gönç) vardır ki, Oktay, labirentler ve karanlıklar arasında güçbela yolunu ararken, birden bir köşeden fırlayıvermiş ve Oktay'ın karşısına dikilivermiştir.

5 Ocak Cumartesi 1985

TV'de Delmer Daves'in bir filmi.

1963'te yapılmış. Eli ayağı düzgün bir kurdela. Ne ki, duygusallığın üstüne çokça basılmış.

Eskiden bu gibi filmleri sümüklemeden seyrederdim. Coşkuya pabuç bırakmazdım. Şimdiler de ayni şeyi yapıyorum. Ama gerilimin doruk noktalarında birden dağılıp hınk hınk hınklıyorum.

Bu filmde de öyle oldu. Birçok yerde hönkürdedim. Hele Küçük Clay yüksek okula kabul edildiği vakit, iyisinden yürek daralmalarına uğradım.

Gerçekte Küçük Clay de, babası Henry Fonda, annesi Maureen O'Hara da çok yalın bir oyun çıkardılar. Sonuna değin kıllarını kıpırdatmadan rol gösterdiler. Büyükbaba Donald Crisp de yine *Vadim O Kadar Yeşildi ki* filminde olduğu gibi —orda da babacan bir babaydı— mika suratlı dürümünü bir an aksatmadı.

Yani o da sigortamı attıracak bir şey yapmadı.

7 Ocak 1985

Ömrü uzatmak ve vıdıvıdıcıları ensesinden topa tutmak için Salâh Birsel'in *evamir-i sitte*'si yani altı buyruğu:

1- Odada senden başkaları olduğu vakit kimsenin anlattıklarına kulak verme.

2- Kendinin odada yalnız olduğunu düşün ve kollarını, göğüslerini, kafalarını ve burunlarını sallayarak fiskos çalçeneye yatanları panoramik bir film seyreder gibi seyret.

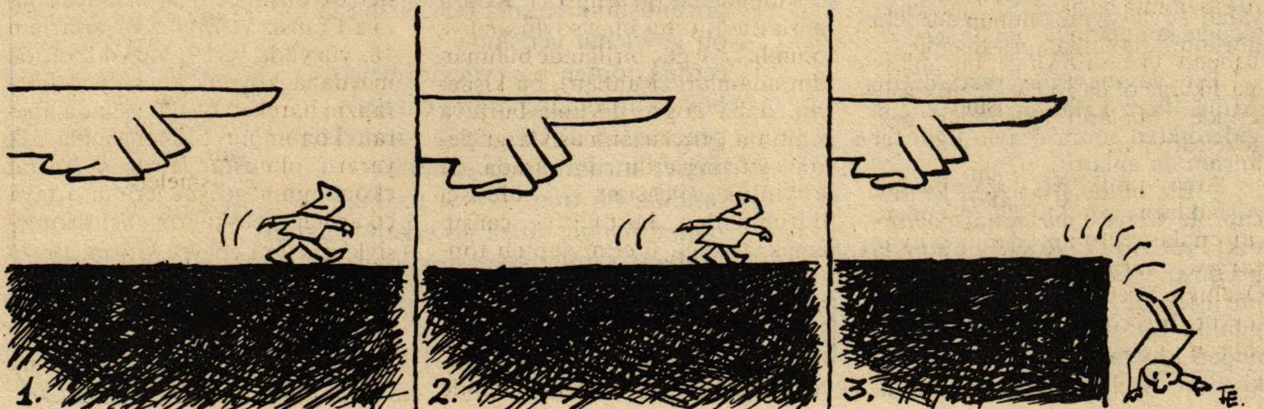
3- Vıdıvıdıcıların ayranı kabarık olursa, kendini perdenin kornişine oturtarak, ordan, yani tavandan, fısıltıcılara ve kendine, balıklama ve aygırfatma bakışlar fırlat.

4- Telefon çalarsa kesenkes açma. Çünkü telefondaki, maskeli süvari yazısını yazmak için senden medet uman bir monbeyden, ya da bir monkızdan başkası olamaz.

5- Eve gelen mektupları, özellikle de dost mektuplarını açmadan yırt. Postacıya bahşiş verme, ayağı alışmasın.

6- Sevmediğin yazarların yazılarını da zinhar okuma. Kitaplarını bile kitaplığında tutma. Başkalarına da verme. Ağzını, burnunu kırarak çöp tenekesine at.

Ferruh Doğan

Liberal Ekonomi, İnsan Hakları, Demokrasi ve Bağımsızlık Üstüne

Arslan Başer Kafaoğlu

-I-

"Özgür bir toplumu, özgür olmayan bir toplumdan ayıran nitelik, özgür bir toplumda her bireyin kamusal alandan açıkça ayrılan ve iyice tanımlanmış, meşrulaştırılmış ve benimsenmiş **özel bir alanı(*)** olmasıdır."(1) Böyle diyor, yirminci yüzyıl liberal ideolojisinin önderi F.A. Hayek. Peki nedir bu "özel alan"? Bu "özel alan"ın içine neler girer? Bu alana liberal filozoflar, "mülkiyet" adını veriyorlar. Ancak mülkiyet teriminin içine John Locke'tan bu yana şu üç öğeyi sokuyorlar: Kişinin yaşamı, özgürlüğü ve mülkü... Batıdan aktarılan "mülkiyet kutsaldır" kavramı ve sloganı bu anlamdaki "mülkiyet" için pek de yanlış ve haksız bir kavram sayılmaz. Ne var ki, zamanla, kişinin yaşamı, özgürlüğü konusunda epeyce ileri adımlar atan batı toplumları bile "mülk"ten doğan hakların ne ölçüde sınırlanacağını belirlemede hâlâ ilkesel nitelikte bir karara varmış değildir. Kişinin —ama her kişinin ne ölçüde özgür ve yaşamının ne ölçüde dokunulmaz olduğu konularında bugün için en azından ilke düzeyinde bir anlaşmazlık, hiç olmazsa batı demokrasilerinde, bunların işleyişinde pek göze çarpmaz.

Ama "mülk"ten doğan haklar ve hakların gerektirdiği işlemler, çalışmalar, eylemler alanında aynı yargıya varma olanağı yoktur. Özellikle üretim teknolojisinin ve servet birikiminin ilerlemesiyle çalışan ve çalıştıran —bilimsel deyimle kapitalist ve işçi— sınıfların çıkarlarındaki çelişkilerin ortaya çıkışı ve çıkarların zamanla daha güçlü çelişkiler haline gelmesi "Mülkiyet Hakkı"nın kullanılmasının, serbestçe alışveriş yapmanın, sınıfların kendi aralarında örgütlenmesinin, devletin bu çıkar çelişkilerini bağdaştırmadaki rolünün üzerindeki tartışmaları her zaman, hiç eskimeyen bir önem ve güncellikle gündeme getirmiştir. Gerçi batı ülkelerinde, John Locke'un "mülkiyet"in üç öğesinden diğer ikisini gösteren "yaşam hakkı ve özgürlükler" de zaman zaman baskı altına alınmıştır; batı dünyası zaman zaman bunları hiçe sayan rejimler de yaşamıştır; ne var ki, bunlar geçici olmuştur. Asıl tartışma, mülkiyet (bugünkü dar anlamında) hakkı ve bunun kullanılmasındaki özgürlük konusunda olmuştur.

Batı Avrupa ve Birleşik Amerika'da ekonomik liberalizm de, onun bir gereği olan siyasal liberalizm de, gelişen ticaret kent soylularının —burjuvazisinin— öncülüğü ile gelişmiştir. Köprü başlarını tutmuş olan soylu sınıf ve onunla iş ve güç birliğinde bulunan din adamları (Ruhban), bu kişilerin, daha doğru deyimle burjuva sınıfının güç kazanmasıyla güçlerini yitirmişlerdir. Bu arada da köylülük (Peasantry) köle-işçi durumundan kurtulmuş, çalışıp emek verdiği, üretim yaptığı toprakların ya sahibi olmuş ya da en azından "Lordlara" ödediği paylar azalmıştır. Liberal ekonominin liberal, yani baskısız, siyasal toplum akımını bu çerçeve içinde değerlendirmelidir.

Böyle olunca, kişisel özgürlük ve onun uzantısı sayılan bir mülk üzerindeki kişisel hakların dokunulmazlık kazanması, diyebiliriz ki, bir endüstriyel ilişkiler ağı dışında düşünülmüştü. John Locke, hattâ daha ilginç ve zamanımıza kadar uzanan etkileriyle daha önemli bir düşünür sayabileceğimiz Thomas Paine, işçi ve işveren ilişkilerinden, bu ilişkilerin batı toplumundaki çelişik çıkarlar şeklinde belirlenmesinden endişeli değillerdir. Böyle düşününce, mülkiyetin, özgürlüklerin bağdaşmaz değil, onu besler bir yan güç olduğu sonucuna geliniyordu (2). Ancak gerek Paine ve gerekse daha sonra yaşayan ve Sanayi Devriminin sonuçlarını da görüp inceleyen John Stuart Mill, "miras kalmış mülkiyet" ile "onurlu uğraş sonunda elde edilmiş mülkiyeti" birbirinden ayırt edip bu ikincisinin miras olayı sırasında vergilendirilmesinde "radikal" davranılacağını belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi Liberal ekonomistler olsun, gerçek düşünce devrimi sayacağımız Fransız ve İngiliz yazarlarının 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başında meydana koydukları siyasal liberalizm hareketi olsun, aslında liberal ekonominin başlamasında çok yararlı olmuştur ama, o liberal ekonominin gelişmelerinin ortaya çıkardığı çelişkilerin belirlenmesiyle gücünü epeyce yitirmiştir. O siyasal yazılarda eleştirilen siyasal model, ortaçağdan kalma bir yapının üzerine oturtulmuş bir eksik modeldi. Üretim toprağa ve tarıma dayalı bulunuyordu.

(*) Altını biz çizdik.

Demek ki varılacak ilk sonuç şudur: ekonomideki liberal akımdan önce ya da onunla birlikte doğan siyasal liberalizm, onun özlemiyle doludur; ama onun sonuçlarını, işleyişini ele alıp bir değer yargısı vermiş değildir. Bir Stuart Mill'in ve hele bir Thomas Paine'in sanayileşme ile özel mülkiyetin sınırlı ellerde toplanmasını gördükten sonra ona övgü dizeceğini sanmıyoruz. Hatta liberal ekonominin kurucusu sayılan, filozof yönü ağır basan bir A. Smith'in bile bu gelişmeyi hoşgöreceğini sanmıyoruz. (*)

Demek oluyor ki, birinci nokta, liberal ekonominin kuruluşu öncesinde ve kuruluş dönemiyle çakışan, insanlık tarihinin saygın isimleri ile, kapitalizmin kendini savunmak için adına "liberal ekonomi" dediği ekonomik ve sosyal düzen arasında bir bağlantı olduğu sanısı yanlıştır. Ne var ki, kapitalizmi savunanlar, ellerindeki bütün ve çok geniş olduğu kuşkusuz olanaklarıyla yığınlara, aydın ve seçkinlere hep bunu telkin eder ve ediyor.

Aslında daha önemli olan ikinci notadır. Aydınlanma Döneminin filozofları (**) Voltaire ve Thomas Paine bir yana bırakılırsa, görüşlerini Allahın kullarının eşitliği ve Allahın verdiğinin, kulunun elinden devlet tarafından alınamayacağı esaslarıyla tezlerini savunurlar. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nde bile, Tanrının insana verdiği (ya da insanın doğuştan sahip olduğu) ve kişiliğinden ayrılamayacak haklardan hareket edilerek, devrim ve başkaldırmanın ilkelerine buradan geçilir. Böylesine dinsel bir dayanağın, insan hakları ve demokrasiyi de kendi dinindeki insanlar için ve sadece onlara özgü olarak düşünmesinden doğal bir şey olamaz. İnsan hakları, liberal siyasal düzen ve demokrasinin lider düşünür ve devlet adamları bile, bu sınırı aşabilmiş değildirler. Örneğin John Locke (3) köleliği bir olgu olarak kabul eder; ancak bir kölenin haklarını düzenleyen çerçeveyi belirlemekle "sivil hükümet"e yol gösterdiğine inanmıştır. Amerikan Bağımsızlık Hareketinin liderleri, Washington ve Jefferson da, Andrè Maurois'nın belirttiği gibi (4) evlerinde ve çiftliklerinde köle çalıştırmada sakınca görmezlerdi. Batı düşünce ve siyasal uygulamalarında bu aksaklık ve eksik anlama bugün de sürmektedir. O kadar ki, batılı toplumlardan olmayan ulusların ve kişilerin bir Birleşmiş Milletler Örgütünde eşit oylarla toplanması olayı ancak 1960'larda gerçekleşebilmiştir (*).

Üçüncü önemli nokta ise, varlık varsıllar elinde toplanırken, insanlar arasındaki gelir ve servet farklarının hızla artışı, demokrasi ve insan haklarının ilk savunucuları tarafından hiçbir zaman düşünülmemiş, hattâ hayal bile edilmemişti. Ücret köleliği ondokuzuncu yüzyıl içinde ve hele sonlarında çalışma koşullarını dayanılmaz hale getirmişti. (**)

—II—

Ancak... Evet ancak deyip bir parantez açalım. Yukarıda anlattıklarımız bir yanlış anlamaya, belli yönde bir yanlış anlamaya, yol açabilir. Batıda "halk yönetimi", "insanın doğuştan varolan hakları" terimleri ve kavramları yerleştikten sonra, karşı fikre hoşgörü, insanların her düzeyde örgütlenip toplumu etkileme özgürlüklerinde daha ilk onyıllarda varılan düzeye, bizim gibi toplumlar halâ ulaşabilmiş değildir. Belge Yayınları bir kitap yayınladı. Daha yeni... Thomas Paine'in "İnsan Hakları". Bu kitapta çok değerli bir önsöz var. 1969'da Henry Collins tarafından kaleme alınmış. Bence o zamanların İngiltere'sindeki siyasal havayı ve özgürlük ortamını verme açısından çok ders verici. Bu niteliğiyle de kitabın kendisi kadar önemli.

(*) Bizce Liberal Ekonominin asıl kurucusu Yalçın Küçük'ün Smith'e göre daha az filozof bulduğu (haklıdır) Ricardo'dur. Tam bir ekonomi teknisyenidir.

(**) 18. yüzyılın ortasında 19. yüzyıl ortasına kadar olan döneme Aydınlanma Dönemi denmektedir.

(*) Birleşmiş Milletler Örgütü 1945'te kurulmuştur. Ama bizce ülkeler arasında sadece Genel Kurulda da olsa yeterli-eşit temsil için 1960'lara gelmek gerek...

(**) Bu çalışma koşullarının öyküsü birçok kitapta yayınlanmıştır. Burada sadece şunları belirtelim: İngiltere' de 14 yaşın altındakilerin çalıştırılma yasağı 1909'da konmuştur. ABD'de ancak 1912'de işgünü 12 saate inmiştir, bunlar da ancak kâğıt üzerinde.

(1) Bu alıntının kaynağı: İktisat Dergisi-Aralık 1984 sayısı-Ruhdan Yumer-*Hayek'çi Liberalizmin Temel İlkesi*-Sayfa 34, 11 nolu dipnotla ilgili paragraf. / Ancak biz araştırdık ve John Locke'ın yazdıklarının bu sonucu verdiğini saptadık. Yapıt'ın adı: "An Essay Concerning The True Original Extent And End Of Civil Government." Yararlandığımız metin: Great Books of The Western World-cilt 34- *Locke, Berkeley, Hume*-Encylopedia Brittanica Inc. 1952 baskısı.

(2) John Locke'ın not 1'de anılan paragrafı (a.g.y. Chapter IV, paragraf 21-23, sayfa 30) şöyle:

"Gerçi yeryüzü ve bütün aşağı yaratıklar herkesin ortak malı ise de, her insanın kendi "kişi"si üzerinde bir "mülkiyet"i vardır. Bunda kendisinden başka hiç kimsenin hakkı yoktur. Vücudunun "emeği" elinin "işleri" tam anlamıyla kendisinindir diyebiliriz. Öyleyse Doğanın sağladığı ve verdiklerinden her neyi alıp da emeği ile karıştırırak ona kattığı kendisinindir, ve böylece onu mülkü yapar. Onu ortak olandan ayırmış olur. Doğanın verdiğine emeğiyle başka kimselerin ortak haklarını dışlayan bir şeyler katmıştır. Emekçinin mülkü olduğu hiç tartışmasız olan bu emek yüzünden, bir kez emekle birleşen nesne üzerinde ondan başka hiç kimsenin hakkı yoktur, en azından o nesnenin yeterince bulunduğu, diğerlerinin ortak kullanımına da bolca bırakıldığı yerlerde." Karşılaştırma için İngilizcesini aşağıda veriyorum:

"Though the earth and all inferior creatures be common to all men, yet every man has a "property" in his own "person". This nobody has any right to but himself. The "labour" of his body and "the work" of his hands we may say are properly his. Whatsoever, then, he removes out of the state that NATURE hath provided and left it in, it hath mixed by his labour something annexed to it that is his own, and hereby makes it his property. It being by him removed from the common state. Nature placed it in, it hath by his labour something annexed to it that excludes the common right of other men. For this labour, being unquestionable property of labourer, no man but he can have a right to what that is once joined to, at least where there is enough, a good left in common for others."

(3) J.Locke adı geçen kitabının IV. kesimini köleliğe ayırmıştır. Ancak, burada ki yazım biraz buğuludur.

(4) André Maurois'nin *Amerikan Mucizesi* adlı kitabını adeta ezberlercesine belleğime işlemiştim. Ne yazık ki, çok eski baskılı kitap kayboldu. Nefis bir Türkçe çevirisi vardı. Sahaflarda aradım bulamadım.

Bu önemi anlamak için bazı bilgilere gereksinim var. Thomas Paine'in ilginç yaşamı hakkında...

Paine aslında İngiltere'de doğmuş... Ama Amerika'ya atmış yaşam kendisini. Orada Amerikan kolonilerinin İngiltere'ye başkaldırmasında önayak olmuş. Kışkırtıcı yazılar yazmış. Fransız Devriminin başlarında ise, sanki "orada işim bitti, biraz da Fransa'ya bakalım!" dercesine Fransa'ya gelmiş. O zamanlar Amerikan kolonilerinin (henüz Amerika Birleşik Devletleri resmen kurulmamış, onun kuruluşu 1791'i bulur) Fransa'ya teşekkür borcu var. Çünkü, bağımsızlık savaşında Fransa'dan yardım görmüşler, beraber İngiltere'ye karşı savaşmışlar. Belki de bu yardım olmasa Bağımsızlık Savaşı zor başarılırdı, ya da başarılamazdı. Amerikan kolonileri, Thomas Jefferson gibi bir devrim yıldızını (*) Paris'e sefir olarak göndermişler bu nedenle. Paine, Fransız Devrimini bütün kalbiyle destekler. İngiltere'nin, bu hareketi, devrimi destekleyeceğini umar. Ama İngiltere'de hava 1790'da birden değişti... Aynı zamanda milletvekili de olan Burke, Londra'da Fransız Devrimi'ni eleştiren, hattâ suçlayan bir kitap yazar. Paine hemen buna bir yanıt olarak *İnsan Hakları* kitabını yayınlar (**). Bu kitabın İngiltere'de dağıtımına kim önayak olur, tahmin edersiniz? Tahmin edemezsiniz... "Anayasal Enformasyon Derneği" adlı bir dernek. Kitapta "krallık kurumuna", monarşiye sert eleştiriler vardır, ama kimse bu dernekten hesap sormaz. İngiltere hükümeti, hele kitabın II. cildi çıktığı zaman (1793) Fransa'ya iyiden iyiye cephe almıştır. Ama eskiden sadece Londra'da kurulu dernek, ismini "Anayasa Derneği"ne çevirerek diğer kentlerde de kurulduğu gibi; ayrıca bir de Londra Haberleşme Derneği çalışmalara başlamıştır. Bu derneklerin çabasıyla kitap iki yılda 200 bin adet satış yapar (***). Bir yıl sonra İngiltere kralı Fransa'ya ve özellikle "krallıklara karşı çıkan ideolojilere" karşı kesin tavrını hükümete kabul ettirir. Paine'in kitabı gibi olan ve "kışkırtıcı" olarak nitelenen yayınların dağıtımı yasaklanır. Ama ne Paine tutuklanır ve ne de dernekler kapatılır. (****) İngiltere daha sonra Fransa ile savaşa girer. Ama derneklere gine kimse dokunmaz.

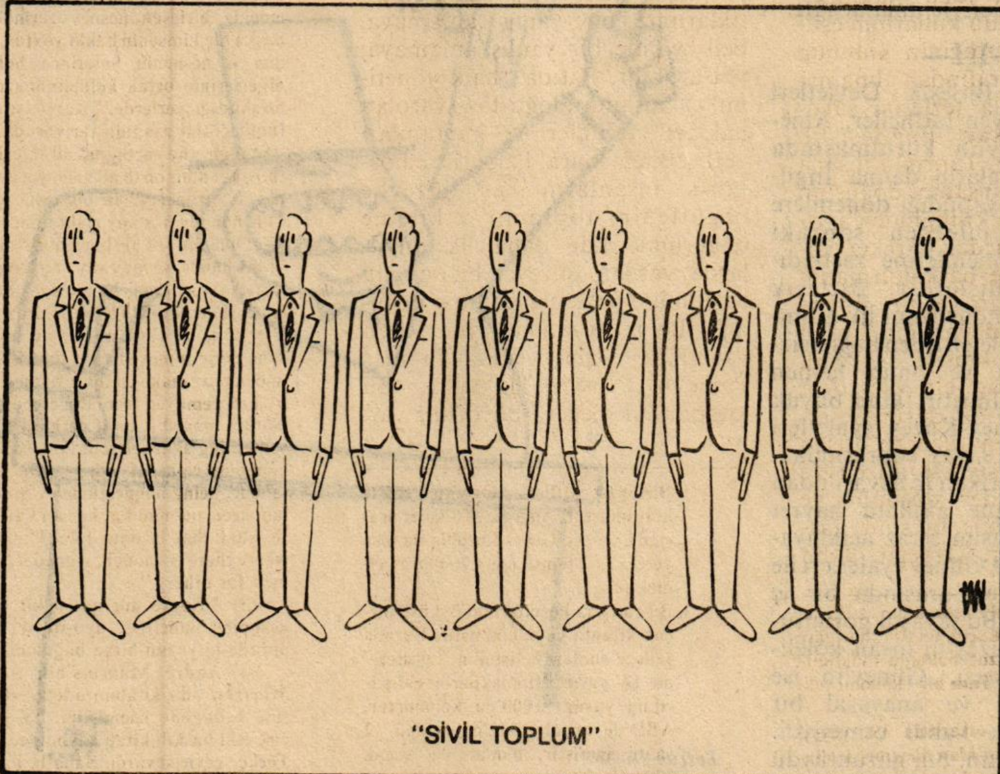
Bu derecede bir özgürlük anlayışında bile, sol yazarların ve özellikle Marx ve Engels'in ve onların ideolojisine inananların çabalarına karşın, yirminci yüzyıl başında çalışan insanların durumu hiç de iç açıcı değildir. Şimdi bir düşünelim, demokratik parlamentosu olan bazı ülkelerde bugün bile (örneğin bir Yunanistan'da) bir dernek 1790-1792 döneminde İngiliz Anayasa Derneklerinin yapabildiklerini yapabilecek özgürlüğe sahip midirler? Evet, bugün bile sahip midirler?

(*) Amerikan Bağımsızlık Bildirisini kaleme alan, Amerikan Anayasa Hukukunu etkileyen Virjinya Anayasasını yapan T. Jefferson Amerika'nın ilk Dışişleri Bakanı ve 3. Cumhurbaşkanıdır.

(**) Burke'un kitabının adı: "Reflections on the Revolution in France-Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler." 1790 yılı kasım ayında yayınlandı.

(***) 1900'ler bitmek üzere, Türkiye'de hiçbir kitap bunun yarısı kadar satmadı.

(****) Sadece Paine hakkında bir dava açılır. Tutuklanmaz. O da Fransa'ya gider, davadan kurtulur. Yani hükûmetin niyeti cezalandırmadan çok, fikrin yayılmasını önlemeye yöneliktir.

"SİVİL TOPLUM"

Tan Oral

Neyi anlatmak istiyoruz? Şunu: X. yüzyıla daha girilmeden önce bile siyasal yaşamda liberalizmi, yani basım-yayın özgürlüğünü benimsemiş ülkelerde, sınırlı bir elit kadro için de olsa, sınırsız bir özgürlük vardı diyebiliriz. Bu derece özgürlük, işçi sınıfı kalabalıklaşıp güçlendikçe ondan esirgenmedi, esirgenemezdi. Ama buralara gelinceye kadar bazı şeyler, aşamalar daha anlatılmalı. Aklımızda tutacağımız, tutmamız gereken şu: Ekonomik liberalizmden önce doğan özgürlükler düzeni ideolojisi, siyasal liberalizm, ancak sınırlı bir yurttaşlar grubu için bile olsa, son derece geniş ve tama yakın bir basın ve örgütlenme özgürlüğü getirmişti. Buna insan toplumunun hiçbir çağında ve yerinde bir daha rastlanmadı. "Ekonomik Liberalizm" denilen kapitalist düzenin, kendini özgürlüklerin elde edilmesiyle yaşıt ve eş tutan propagandasının aslında içyüzü buradadır. Hattâ şunu belirtelim, gerek İngiltere ve gerekse diğer batı ülkeleri ekonomik liberalizme sarıldıkça, fikir özgürlüklerini kısıtlamışlardır. Korumacı politikalar izlendiği dönemlerde ise özgürlüklerde cömert davranmışlardır. Bunları aşağıda örnekleriyle anlatacağız.

—III—

Amerika Birleşik Devletleri tarihini inceleyen tarihçiler, Amerika'da sanayiin kurulmasında yapılan aşamaların daima İngiltere ile savaş yapıldığı dönemlere ve bu dönemlerden sonraki "nekahet" dönemlerine rastladığını belirlemişlerdir. Birleşik Amerika'da endüstrinin ilk adımları, İngiltere ile girişilen bağımsızlık savaşında ve onun hemen sonrasında atılmıştır. İkinci büyük adım ise Güney-Kuzey eyaletleri arasındaki iç savaş sonrasında... Özellikle Amerikan İç Savaşı'ndan sonraki gelişme akıllara hayret vericidir. Burasını biraz açıklayalım. 1860'larda Güney eyaletleri ile Kuzey eyaletleri arasında bir iç savaş başladı. Bu savaşın görüntüsel nedeni, Kuzey'in insan köleliğini yasaklaması, Güney'in ise köleliği yasal ve anayasal bir kurum olarak kabul etmesiydi. Ama gineleyelim, bu, görüntüydü aslında... Güney ve Kuzey aslında başka yaşam biçimleri seçmişlerdi. Güney tarımcıydı, ucuz (köle) emeğiyle İngiltere'ye ucuz pamuk (bunun yanında tütün, indigo) satıyor, ondan neye gereksinimi varsa onları alıyordu. Bir biçimde Yeniçağ aristokrasisi kurmuştu. Köle emeği varken bu alışveriş de kârlıydı, refahının, geleceğinin güven ve rahatlığı içindeydi. Buna da, Kuzeylinin moral açıdan köleliğe karşı çıkışı olamazdı. Güneylilerin tarlalarda çalıştırdığı köleleri aslında Kuzeyli tüccarlar, denizciler getirip satıyorlardı. Bir erdemsizlik varsa, bunun başlangıcı Kuzey'den gelmişti. Ama ne zaman ki, Afrika'dan getirilen siyah köleler evlendiler, çocukları oldu, çoğaldılar, "köleci" ticaretin de eski kârı ve tadı kalmadı... Güney doğuştan, maliyetsiz kölelerle eski yaşamını sürdürüyordu. Kuzey ise yaşamak için geniş toprağı ve topraklarda çalışacak köleleri olmadığından sanayi ve ticarete kaymıştı. Burada da İngiliz rakipleriyle yarışamıyor, eziliyordu. Güney, ticaretin artması ve serbest ticaret isterken; Kuzey, korumacı bir ekonomi politikası istiyordu. Bu temel ekonomi politikası, her konuda geçimsizlik ve uyuşmazlık yaratıyordu. Örneğin Güney, bütçenin gelirlerinin sağlanmasında Gelir Vergisine ağırlık verilmesini isterken; Kuzey, gümrük vergilerinin ağırlık kazanmasını ve bu yolla aynı zamanda ulusal endüstrinin de korunmasını istiyordu. Dahası var, Amerika halâ her yerinde yeterli insan olan bir kıta değildi. Bu nedenle "Birlik" denilen Federal Hükümete yeni insan yerleşim birimlerinin katılmasını Güney istemiyordu. Bu yeni "vahşi" insanlar, Birlik'in görünümünü bozar, diyordu. Kuzey ise, yeni "State-Eyalet"ler geldikçe sanayicilerin ülke politikasındaki yeri güçlenecek diye,

Ferruh Doğan

yeni katılmaları istiyordu. Birçok Amerikan politikacısı bu iki bölümü uzlaştırmaya çalıştı, ama başaramadı. 1855'e gelindiğinde, artık Güney, kendi arasında örgütlenmiş, "Birlik"ten ayrılmayı kafasınakoymuştu.Güney-Kuzeyiç savaşı, "Birlikten ayrılacağız" diyenlerle "Birlik'ten ayrılamazsınız" diyenlerin savaşıydı. Başkan ünlü Lincoln, "Birlik'ten ayrılmayın, ne isterseniz serbestsiniz" anlamında kölelik konusundaki görüş ayrılıklarını ertelediğini söyledi, ama savaşa gine engel olamadı.

Rüzgâr Gibi Geçti romanını okuyanlar ya da filmi seyredenler, aynı ulusun iki ayrı kesimine mensup insanlarının birbirine ne kadar hınçla saldırdığını anlamışlar, görmüşlerdir. Sadece bir zenci köleliği için olmadı bu çatışma. Bu çatışma, iki yaşam tarzındaki milyonlarca insanın, bir kısmının diğerine kendi yaşam biçimini dayatması için yapıldı. Kuzey, Güney'i yendi ve kendi yaşam biçimini ona kabul ettirdi. Amerika "korumacı" oldu. İçerde özel girişimci, özgürlükçü ve dışarıya karşı korumacı. Zaten savaş sırasında Güney'i tutan İngiltere'den sanayi ürünleri gelmeyince, Kuzey'in sanayii daha da ilerleyip gelişmişti. Buna bir ideolog gerekliydi. Bütün Batı dünyası "Serbest ticaret" parolasının ortasındayken, korumacılığın ideolojisini yapacak bir düşünür... Bu, Henry Charles Carey oldu. Çok tuhaftır, bu ekonomist, bizim ekonomistlerimizce pek önemsenmez. Oysa düşünce ve yazıları ile en az 50 yıl (1850-1900) Amerikan toplumunu en çok etkileyen kişilerden biridir.

Önümde Amerika'da yayınlanmış ünlü bir ansiklopedi var: International Encylopedia of the Social Sciences (5).Bu ünlü ansiklopedinin II. cildinde aynen şu ifade var: "Thomas Mun ve Josiah Child' den o zamana kadar hiçbir işadamı ekonomist Carey'inki kadar güçlü bir çekicilik göstermedi." Böylesine toplumu etkileyen bir Carey, iç savaş (Güney-Kuzey) savaşı çıkmaması için korumacılığın Kuzey' in olduğu kadar, Güney'in de yararına olduğunu anlatmak için çalıştı. Bu maksatla yazdığı "The Harmony of Interests —Çıkarların Uyumu" 1851'de ve "The Slave Trade —Köle Ticareti" 1853'te yayınlandı. Bu kitaplarda (6), korumacılığın Güney'in dış ticarete bağlılığını azaltacağını, endüstriyel gelişmesini hızlandıracağını, köle ticaretini sona erdireceğini, bu yolla Güney'in Kuzey'le bütünleşmesini sağlayacağını uzun uzun anlattı. Dinletemedi... Azalan Verim Yasası'nın yanlışlığını, Malthus ve Ricardo'nun kötümser görüşlerinin yanlışlığını anlatan, ekonomide özgün ve hem de ülkeye en az 50 yıl egemen olan görüşler ortaya koyan bu ekonomist, bugünün "Serbest Ticaret" soygunculuğundan unutulduysa, bunun bir anlamı vardır. Bu anlam üzerinde durmak gerekir.

İngiltere'nin ezici rekabeti karşısında ülkesinde sanayiin kurulması için "korumacılığı" savunan ve ülkesinin politikasına egemen olan bir diğer ekonomist daha var. Almanya'da (1786-1846) yılları arasında yaşayan Friedrich List... O, yaşamında Carey kadar şanslı ve ünlü olamadı. Dedikleri de tam anlaşılamadı... Yaşamında büyük işler yaptı, önemli kavramlara parmak bastı. International Encyclopedia of the Social Science'ın 9. cildinde ona büyük yer ayrıldı.

Gençlik yıllarında yurdundan kaçıp Amerika'ya yerleşen List, uzun yıllar Birleşik Amerika'da yaşadı. 1832'de Başkan Jackson'ın seçim kampanyasında çalıştı. Amerika'nın bu ünlü Başkanı, bu çalışmasına karşılık, onu Almanya'ya konsolos atadı. Bu şekilde yeniden Avrupa'ya gelen List, ömrünün geri kalan 14 yılını Almanya, Fransa ve tekrar Almanya'da geçirdi. Marx gibi List de, ekonomik teoriyle politikasının sıkı ilişkisini vurguladı. Üretici güçler ve ekonomik dönemlere göre bir ekonomi politikası saptanması gerektiğini ortaya koydu. Ona göre endüstrileşmeye başlayan bir ülke, eğer üretici güçlerini geliştirecek ise, mutlaka koruma politikası izlemeliydi. Nasıl, Carey, Amerika'nın korumacı dış politikasının esin vericisi ise, List de XIX. yüzyıl Alman korumacılığının yol göstericisi oldu. İngiltere'nin serbest ticaret politikasına karşı çıktı. 1846'da bütün uyarılarına karşın Almanya İngiltere ile ittifak anlaşması yapınca umutsuzluğa düştü ve bunun sonucu kendi canına kıydı (1846). Yaşamı, parlak başarılar ve büyük sıkıntılar arasında inişli çıkışlı bir seyir izleyen List, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ülkesine çizdiği yolun nasıl bir sadakatla izlendiğini göremedi (7).

Bu kadar yazıyı şunun için yazdık: XX. yüzyıl başladığında sadece iki ülke endüstriyel üretimde İngiltere'yi yakalamıştı. İkisi de "korumacı"lığı serbest

---

(5) International Encyclopedia of the Social Sciences- Mc. Millan Company and The Free Press. New York City-1968

(6) Carey'in belli başlı yapıtları şunlar:

—Essay on the Rate of Wages— *Ücret Oranları Üzerinde Deneme*, 1835.

—Principles of Political Economy— *Ekonomi Politiğin İlkeleri*, 1837, 1840.

—The Past, The Present, and The Future— *Geçmiş, Bugün ve Gelecek*, 1848.

—The Harmony of Interest— *Çıkarların Uyumu*, 1851.

—The Slave Trade— *Köle Ticareti*, 1853.

Bunların hepsi ekonomik konulardadır. Bundan sonraki yapıtları, sosyal yasalarla evrenin yasalarının özdeşliğini kanıtlamaya yönelir. —The Principles of Social Sciences— *Sosyal Bilimlerin İlkeleri*, 1860; —The Unity of Law— *Yasanın Tekliği*, 1872.

(7) Ciddi bir referans olan International Encyclopedia of the Social Sciences cilt 9, sayfa 412'de, Paul A. Samuelson' un, 1960'ta yazdığı bir yazıda, List'i gerçekten önemli Amerikan Ekonomistleri arasında saydığını belirterek, Samuelson'un değerlendirmesini şöyle özetlemektedir:

"Paul Samuelson (1960), yalnızca ekonomik gelişme kuramını formüle etmeye başlarken ABD'de olduğu için değil, ama aynı zamanda —geçmişin Amerikan ekonomistlerinin çoğunluğu gibi— *korumacı eğilim ve ulusalcı bir tutum* taşımakla tanınabileceği için de List'i gerçekten önemli Amerikan ekonomistleri arasına dahi yerleştirmiştir. Altını biz çizdik.

Karşılaştırma için İngilizcesini de veriyorum:

"Paul Samuelson (1960) has even placed List among the really important American economists, not only because he began formulating his theory of economic development during his stay in the United States but also because —like the majority of American economists of the past— he can be characterized by "protectionist tendency and a nationalist attitude".

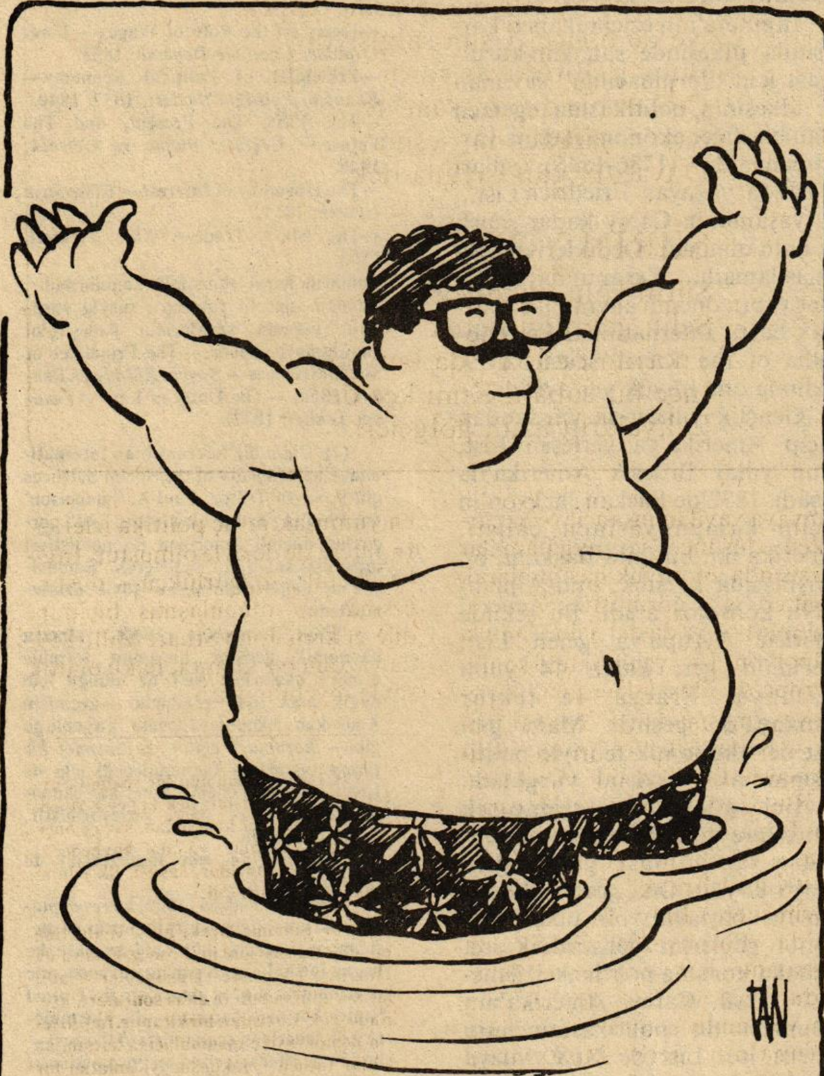
Samuelson'un referans verilen yazısını görüp inceleme olanağımız, ne yazık ki olmadı. Ama kaynak yeterli ölçüde güvenilir olduğu için buraya almakta sakınca görmedik.

ticarete, liberalizme yeğ tutan iki ekonomistin öğütleriyle. Birleşik Amerika'da Carey ve Almanya'da F. List. Fakat işin bir tuhaf tarafı var. Carey gibi, List de Birleşik Amerika'da, "korumacılığı" savunduğu için büyük saygı görmüştür. (*)

Toplumun bu "koruma"ya gereksinimi olduğu için mi? Kesin ki öyle... Almanya'da ise List, kaypak Alman burjuvazisi ulusal çıkarlarını o yaşamdayken henüz anlayamadığı için, kendi ülkesinde ölene kadar rahat edemedi...Ama Almanya, o öldükten sonra onun reçetelerini sadece "korumacı"lık alanında olanını değil, sektörler dengesi ve dengeli gelişme alanında olanları da benimseyip uygulamaya soktu.

Demek oluyor ki, "bütün Batı dünyası Liberal Ekonomi politikasıyla gelişti" sloganı doğru değil... 20. yüzyılda en hızlı gelişenler "en korumacı" politika izleyen birleşik Amerika Devletleri ve Almanya'dır. En yavaş gelişenler de, korumayı az düşünen Fransa, İtalya ve Çarlık Rusya'sıdır. Bir de doğal ki Osmanlı İmparatorluğu.

(*) Belki de Henry Carey'in fikirleri F. List'in hazırladığı elverişli toprakta boy attı.

Tan Oral

Aslında bundan doğal bir şey de olamaz. Bağımsızlığına kavuşan ülkeler, kendi yeni doğan endüstrilerini tümüyle bir koruma duvarı arkasına almasalardı, "İstiklal-iTam"a, tam bağımsızlığa zaten ulaşamazlardı. Bizim ekonomik düşünce kitaplarında, ne Carey ve ne de List Amerikan ve Alman kitaplarında olduğu ölçüde bile yer almaz. Tevfik Çavdar'ın bir kitabında yazdığı gibi aslında eski Maliye Bakanı Cavit Bey'le başlayan liberal ekonomi taraftarlığı sıtması, Anayasaya giren "Milliyetçilik ve Devletçilik" ilkelerine karşın hiç kesilmeden süre gelmiştir. Ancak bizim İktisadi Doktrinler Tarihi öğretmenimiz rahmetli Fadıl Hakkı Sur, bu iki ekonomist ve özellikle List üzerinde çok dururdu (8). Sonradan doktrin kitaplarında yerleri daraltıldı da daraltıldı...

—IV—

Şimdi bir ayrı konu ve saptamaya geçiyorum. Endüstrisi ileri ve diğer ülkelerden güçlü olan ülkeler var. Bunlar, 19. yüzyılda İngiltere ve kısmen de Hollanda... Bunlardan İngiltere, her zaman "insan hakları" adı altında karşısında ekonomisi gelişmekte olan ülkelerdeki en gerici, en otoriter akımları desteklemiştir (*). İngiltere, köleliği ve yeniçağda ortaçağ feodal sistemini yaşatma gibi son derece geri bir ideolojiyi ve hatta hayali kafasında yaşatan Güney

(*) Hollanda'yı iki nedenle bu tahlilden uzak tutuyoruz. Birincisi, güç denemelerinden, savaştan gerçekçi bir değerlendirmeyle geleneksel olarak kaçınması; ikincisi, en yakın güçlü devletin izinde gitmesi. Bu "en güçlü, en yakın", dün İngiltere ve bugün de Federal Almanya...

(8) Hocamız Fadıl Hakkı Sur, Charles Gide ve Charles Rist'in Fransızca "Histoire des doctrines Economique" adlı kitabını izlerdi. Kendisinin uzmanlık alanı Maliye olduğu için, bir doktrin kitabı yazmamıştı. Ne var ki, List ve bir de Adam Smith ve Corey için zaman ayırır, orijinal metinlerden konuları iyice kafamıza sokmak isterdi. Çareyi anlattıktan sonra kendine özgü gülümseyişiyle, "1900'lere kadar Amerikalıların korumacılığından İngilizler yakınırdı, 1900' lerden sonra İngilizlerin korumacılığından Amerikalılar yakınır oldu" derdi.

State'lerini desteklemiştir. Güneylilerin Cumhurbaşkanı seçtikleri Jefferson Davis olsun, Başkomutan General Lee olsun, stratejilerini, Amerikan iç savaşında, daima İngiltere'nin kendilerini destekleyeceğini, hâttâ kendilerinin yanında savaşa gireceklerini hesaba katarak kurmuşlardır. Hele hesaplarını yaparken İngiltere Hükümetinin Güney Limanlarını açık tutmak için (*) elinden geleni yapacağına ve bu limanların kapanmasına asla izin vermeyeceğine, bu suretle pamuk satıp, silah almayı sürdüreceklerine kesin inanıyorlardı. Bu noktalarda İngilizlerden kesin söz almışlardı. Ama işler aksi gitti, İngiltere Amerika'nın resmi hükümeti olan Kuzey —Washington— hükümetine karşı silahlı savaşımı göze alamazdı. Güney liderleri bunu anlayınca, yenileceklerini de anlamışlardı (9).

İngiltere, Birleşik Amerika'da en gerici katman ve grupları tutan durumunu, zaten daha önceleri Fransız Devrimi olayında da göstermişti. İngiltere, Fransız devriminde krallık ve ona bağlı katmanları korumak için bu ülkedeki devrimci ve halkçı harekete karşı çıkmıştır. Bir Avam kamarası üyesi olan Burke, 1782'de, hatta 1778'de devrimci hareketlere destekçi olmasına karşılık, 1790'da Fransız Devrimine saldırıya geçmiştir. Fransız devriminin halkın refahı açısından yıkıcı olduğu varsayımıyla, bir de sosyal yapıdaki değişikliğin ancak "sosyal düzenin bozulmasını önlemek için" yapılması gerektiği gerekçesiyle (10) Fransa'ya karşı suçlayıcı yayına başladı. İngilizlerin daha sonraki yıllarda bu "ideolojik" gerekçeyle, yani "tutuculuğu devrimciliğe ve halkçı harekete" karşı açıkça tutarak ve Avrupa'nın en gerici imparatorluklarıyla birleşerek Fransa'ya karşı savaş açtığını görürüz. Fransız devrimiyle patlayıp bütün dünyaya yayılan insancıl ve özgürlükçü düşünce ve uygulamalar karşısında en büyük hasım olarak İngiltere'yi görmüştü. General Bonapart —ya da daha ünlü adıyla Napolyon I— yenildikten sonra, Avrupa'da ulusal devrimci fikirlerin yayılmasına karşı "Kutsal İttifak —Saint Alliance"ın en güçlü kurucusu İngiltere idi. Ortakları da Rus Çarı, Avusturya Macaristan İmparatoru, Prusya İmparatoru... Al birini vur ötekine... Bu "Kutsal İttifak", 30 yıl, ulusal devrimcilere İtalya'da, Macaristan'da, Polonya'da, Belçika'da Avrupanın her yerinde kan kusturdu. 1830 ve 1848 devrimlerini kan ve namlu ucuyla söndürdü... Avrupa'nın genç kuşaklarını hapishanelere ve sürgünlere gönderdi.

Şunu belirtelim, liberalizm diyen ülkeler, dışarda en baskıcı olurken, içerde kendi halkına karşı en yumuşak bir iç politika izlerler. İngiltere'de de öyle olmuştur. İngiliz liberal —özgürlükçü— düşüncesinin en olgunlaşmış biçimini dile getiren John Stuart Mill 1859'da yazdığı bir kitapta, haklı olarak şöyle diyebilmiştir:

(*) Güney, Charleston ve Savamnah limanlarının açık kalacağını ve buralardan İngiltere ile alışverişi sürdüreceğine inanıyordu. Güneyliler aslında "Maryland" adlı State'in de kendilerine katılacağını sanıyor ve onun limanı Baltimore'a çok güveniyorlardı. Ama Maryland bu çatışmada tarafsızlığı seçti.

(9) İsmet İnönü'nün bir sözünü Şevket Süreyya Aydemir pek beğenir ve sık sık söylerdi: "Bir kumandan, savaşı önce kafasında kazanır ya da kaybeder". Güneyli kumandanlar, savaşı, ilk yılının sonunda yitirmişlerdi.

(10) Edmunt Burke'nin "Reflection on the Revolution in France-Fransa'da Devrim Üzerinde Düşünceler" adlı kitabı, zamanında ve daha sonraları, üzerinde çok tartışılan bir kitaptır. İngilizlerin demokrasiye inanmalarına karşın, ne kadar tutucu olduklarını iyi anlatan bir kitaptır. Çok eskiden Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çevrildiğini anımsıyorum. Ben kitabın özetini şu kitaptan öğrendim: R.R.Fennessy, "Burke, Paine and the Rights of Man-A Difference of Political Opinion".

SABAHATTİN KUDRET AKSAL

SANRI

Gümüşü parıldıyor bahçede,
Ay diyorlardı, yeni doğmuş ay.
Diri bir köpeğin iskeleti
Durmuş göğe bakıyor bahçede.
Oysa ne ay var, ne gök, ne köpek
Ne de bahçe! Usun salgısıydı
Bunlar! Bir duvar vardı karşıda,
Çıplak bir duvar, saat de yoktu,
Saatin sarkacı da, sesini
Duyacağı gün ışıyana dek.

ŞİİRİN YOLU

Şiirin yolu tıkanıyor.
Selin getirdiği kütük
Tıkayan onu. Ya da tanyeri,
İnce bir sabah. Kimi kez de
Evliyaların uzun gölgeleri.

"Siyasi tarihimizin özel hal ve koşullarından dolayı İngiltere'de kamuoyunun boyunduruğu ihtimal daha ağırsa da, yasanınki, Avrupa'nın diğer ülkelerinin çoğundan daha hafiftir; yasama ve yürütme kuvveti tarafından bireyin hareketine doğrudan doğruya karışılmasına karşı büyük bir kıskançlık vardır..." (11)

Buraya kadar neyi anlattık?

1) Ekonomik ve siyasal liberalizmin ilk ilkelerinin sadece bugünkü anlamıyla mülkiyeti değil, özgür çalışmayı, özgürlükleri de kapsadığını;

2) Ekonomik liberalliğin, bir gelişmiş ülke varken diğer ülkelerde mutlaka korumacılığa döneceğinden, bu olmadıkça ulusal endüstrinin kurulamayacağını;

3) İlk olarak siyasal ve ekonomik liberalliği savunanların, dış ülkelerde en gerici tabaka ve insanları liberalliğe karşı kışkırtıp diğer ülkelerde siyasal özgürlüklerin ve ekonomik bütünlüğün sağlanmasına engel olduklarını...

Liberalliğin en saf, katışıksız dönemlerindeki durumu anlattık burada. 1870'lere geldik. Asıl buradan sonra liberalizmin bir ideoloji olarak nasıl çöktüğünü ve "iadei itibar", yani "yeniden güven kazanma" için ne gibi yeni kılıklara girdiğini de gelecek yazıda anlatacağız.

---

(11) John Stuart Mill, siyasal liberalizmin doruğu sayılır. Ama onun şu satırlarını da ibretle okuyalım:

"İhtimal pek söylemeye gerek yoktur ki, bu öğreti, yetilerinde erginleşmiş olan insanlara uygulanmak üzere ortaya atılmıştır. Çocuklardan ya da yasanın erkek veya kadın için ergenlik yaşı olarak belirtebileceği yaşın altında bulunanlardan söz etmiyoruz. Henüz başkaları tarafından gözetilmeye gereksinimi olanların, başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, bizzat kendi eylemlerine karşı da korunmaları gereklidir. Ayni sebepten dolayı bizzat ırkın daha ergenlik çağına gelmemiş sayılabileceği o geri toplum hallerini de *düşünce dışı* bırakabiliriz. Kendiliğinden ilerlemenin yolu üzerine dikili ilk güçlükler çok büyüktür, onları yenme yollarını seçme olanağı da pek yoktur ve içi ıslahat ruhuyla dolu bir yöneticinin, ihtimal başka türlü varılamayacak bir gayeye ulaştıracak her türlü çareyi kullanması uygundur. *Uygar olmayanları yönetmede istibdat meşru bir hükümet biçimidir,* yeter ki gaye onların düzeltilmesi olsun; kullanılan araçların haklılığı da o gayeyi fiilen sağlamalarıyla tanıtlı özgürlüğün bir ilke olarak insanların serbest ve eşit tartışmayla düzelebilir hale gelmelerinden önceki herhangi bir durumda asla uygulama yeri yoktur. O zamana kadar, onlar için, o da eğer böyle birini bulacak kadar şansları varsa, bir Ekber'e bir Charlemagne'a kesin olarak boyun eğmekten başka yapacak bir şey yoktur. Fakat insanoğulları inanarak ya da inandırılarak gelişmeleri sağlanabilecek bir düzeye ulaştığı zaman (ki burada ilgilenmek zorunda olduğumuz bütün uluslarda bu devreye çoktan varılmıştır), artık zor kullanmak, gerek doğrudan doğruya gerekse yasanın dışına çıkanlara, eziyet ve ceza şeklinde olsun, insanların kendi yararlarına bir çare olarak kabul edilemez; yalnızca başkalarının güvenliği için haklı görülebilir." J.S.Mill, *Özgürlük Üstüne,* Belge Yayınları, Ocak, 1985-sayfa 21-22. Türkçesi: Alime Ertan.

İşte, liberal siyasal-ekonomik düşünce okulunun en olgun, en doruktaki kişisinin görüşü: Bazı ırklara, onları yönetecek Ekber gibi diktatörler gerekmiş. Hoşgeldin Şah Pehlevî ve hatta hoşgeldin Adolf Hitler. İkinci yazıya buradan başlayacağız.

***NOT:* Metnin İngilizcesini, bu metin, sonraki sömürgeciliğin ve faşizmin de bazılarınca dayanağı yapıldığı için, öneminden dolayı aynen veriyoruz:**

"It is perhaps hardly necessary to say that this doctrine is meant to apply only to human beings in the maturity of their faculties. We are not speaking of children, or of young persons below the age which the law may fix as that of manhood or womanhood. Those who are still in a others must be protected against their own actions as well as against external state to require being taken care of by injury. For the same reason we may leave out of consideration those backward states of society in which the race itself may be considered as in this monage. The early difficulties in the way of spontaneous progress are so great, that there is seldom any choice of means overcoming them; and a ruler full of spirit of improvement is warranted in the use of any expedients that will attain an end, perhaps otherwise unattainable. Despotizm is a legitimate mode of government, and the means justified by actually affecting that end. Liberty, as a principle, has no application to any state of thing anterior to the time when mankind have become capable of being improved by free and equal discussion. *Until* then *there* is nothing for them but implicit obedience to an Akbar or Charlemagne, if they are so fortunate as to find one. But as soon as mankind have attained the capacity of being guided to their improvement by conviction or persuasion (a period long since reached in all nations with whom we need here concern ourselves), compulsion, either in the direct form or in that of pains and penalties for no-compliance is no longer admissible as a means to their own good and justifiable only for the security of others." Yapıtın Encyclopedia Britannica baskısından aynen alınmıştır.

Arslan Başer Kafaoğlu

Sayın
Okuyucularımıza Not:

Geçen ay Düşün Dergisinde yayınlanan yazımızda dışsatımın (ihracatın) aydan aya nasıl azaldığını belirtmiş, bu tehlikeli gidişe (trende) önemle parmak basmıştık. Hükümetin Sayın yetkilileri, enflasyon konusunda 1984 yılı için "üçer aylık" ortalamalar verirken, dış ticaret için üçer aylık değerlemelerden hiç söz etmemişlerdir.

Yayınlanan Aralık rakamları, üç ayın dışsatımının 1983 yılına göre artış oranının yüzde 11'e düştüğünü göstermektedir. Böylece üçer aylık dışsatım artışları şöyledir:

I. Üç ay	%37
II. üç ay	%28
III. üç ay	%25
IV. üç ay	%11

Bir şey daha ortaya çıkmıştır. Vergi iadelerinin neden olduğu hayali ihracat, bu iade oranlarının düşürülmesiyle geriledikçe, dış satımdaki artış da gerilemiştir. Böylece 1983 gibi çukur bir yıla göre yüzde 9,5 artabilen dışsatım, 1982 Aralık düzeyinden geride kalmıştır. Bu bir... Dışticaret açığı, Sayın Özal'ın gidiş olarak beğenmediği - bizim dd beğenmediğimiz- 1983 yılının ticaret açığını geçmiştir. Bu da iki...

O vakit sormak gerekir: 1983'ü beğenmiyordunuz ama, onun enflasyon hızını yüzde 50 oranında aşan, ondan fazla dış ticaret açığı veren, ondan fazla bütçe açığı veren, döviz değerlerinin Türk parasını daha hızlı salladığı 1984'ün vebâlini kime yükleyelim? Bu sorunların yanıtını iktidar ve onun tutan bazı basın çevrelerinden beklemek gerekir.

Dolar Üzerine Bazı Sorular

I. DOLAR'IN DEĞERİ NEDEN BÖYLE YÜKSELİYOR?

Yüksek enflasyon oranları, borç açıklarını körükleyen bir mali politika, ABD ekonomisinin kötüye gidişi, iki rakip güç Japonya ve Avrupa Topluluğu'nun kuvvetlenmesi, Vietnam macerasının yenilgiyle sonuçlanması ve de bütün bunların sonucu olarak Batı'nın şimdiye kadar tartışılmaz gözüyle baktığı ABD'nin yönetici rolüne olan güvencinin sarsılması 70'li yıllarda Dolar'a olan güveni de sarstı ve dış değerinin görülmemiş ölçüde azalmasına yol açtı: 1970'te döviz borsalarında 1 Dolar'ın değeri 3,66 Mark iken, 10 yıl sonra sadece 1,82 Mark tutuyordu.

O zamandan beri Dolar'ın değeri 70'li yılların düzeyini aşan silahlanma; devlet borçlanmaları ve dış ticaret'te rekor düzeydeki açığa rağmen, yeniden yükseliyor. Fakat her şeyden önce şu anda Washington tarafından yürütülen yüksek faiz politikası, bu sayılan faktörlerin olumsuz sonuçlarını fazlasıyla telafi edip Dolar'ı dünya çapında gene çekici hale getirdi.

Günümüzde öncelikli kredilerde faiz oranı ABD'de %13'tür. Yıllık %4 enflasyon oranı çıkarıldıktan sonra örneğin Batı Avrupa'dakinden oldukça yüksek %9'luk bir reel faiz oranı gerçekleşiyor. Bu, pratikte maksimal kâr elde etmek isteyen uluslararası sermaye için ABD yönüne bir emir tesirini göstermektedir. Böylece Dolar'a talep ve bunun sonucu olarak da Dolar'ın değeri yükseliyor.

Ama böylesine yüksek faiz oranlarının da sebepleri var. Yıllık 200 milyar Dolar tutan inanılmaz bütçe açıkları, devletin faizleri yükselten muazzam bir para sermayesi ihtiyacını ortaya çıkardı.

Bütçedeki derin açıkların sebebi de öncelikle şimdiye kadar insanlık tarihindeki bütün emsallerini gölgede bırakan Amerikan silahlanma politikasıdır. 1984 Eylül'ünün sonunda kapanan bütçe yılında, silahlanmanın düzeyi verilere göre 237,5 milyar Dolar tutmaktadır. Hükümetin planlarına göre bu harcamalar gelecek yıllarda daha da yükselecek.

Tabii, batılı diğer endüstri ülkeleri ve ABD arasında çeşitli nedenlere dayanan faiz farkı, Dolar'ın günümüzdeki güçlü durumunu açıklamak için yeterli değil. Dolar'a böylesine yoğun bir dönüş için önkoşul, aynı zamanda muazzam silahlanma yoluyla günümüzde diğer kapitalist ülkelere nazaran sermayenin daha iyi değerlendirilme koşullarını garanti eden hükümete duyulan güvendir.

II. "UCUZ DOLAR" DEĞERİ YÜKSEK DOLARA GÖRE DAHA MI İYİ?

70'li yıllarda görünüşte önüne geçilmez biçimde değeri düşen Dolar, ABD'nin prestijini sarsmasına rağmen, "ucuz dolar", dış ülkelerde ABD' den alınan mallara talebi artırdığı için ABD ihracatını olumlu yönde etkiledi. O zamanlar ABD, rekabet yüzünden, doların değer kaybetmesine karşı önlem almadı. Bu şekilde "dost" ülkelerdeki iş ortaklarının kârlarında azalmalar oldu.

Örneğin: 1 Dolar'ın değerini 1,82 Mark olarak kabul ettiğimizde (1980 yılı ortalaması), 1000 dolarlık satış karşılığı Federal Almanya ihracatçılarının eline 10 sene önceki 3660 Mark yerine 1820 Mark geçiyordu.

80'li yılların başında ABD, para stratejisini değiştirip, güçlenen Federal Alman Markı, Yen, İsviçre Frankı'na karşı atağa geçtiğinde durum da değişti. Doların dış değeri yükseldikçe, dış ülkelerin ABD'den yaptıkları ithalat pahalandığı için ABD'nin ihracatı daha da güçleşti. (Örneğin, günümüzde 1000 Dolar'ın fiatı 3000 Mark' ın üzerinde.) Bunun sonucu olarak dış ticaret açığı gittikçe fazlalaştı. 100 milyar doları aştı.

Diğer taraftan öteki ülkelerin ihracat şansları da artıyor. Örneğin, Federal Alman otomobil üreticisi Porsche, önceden kâr hesaplarını yaparken, ABD'ye yaptığı ihracat için 1 Dolar'a karşılık 2,20 Mark hesap etmişti. Şu andaki koşullarda, 3 Mark'tan işlem gören ABD doları göz önüne alındığında, kâr oranının ne kadar fazlalaştığı açığa çıkmaktadır.

Washington ise bu arada çıkarlarını korumak için hiçbir şeyden kaçınmamaktadır. ABD, ithalatta gittikçe daha fazla koruyucu önlemler alma yoluna gidip "Atlantik Paktı dostlarını" kızdırmaktadır.

III. YÜKSEK FAİZLERİN BATI AVRUPA ÜZERİNE NE GİBİ ETKİLERİ OLUYOR?

Yüksek faizler ve doların gittikçe yükselen değeri, diğer kapitalist ülkeleri, evvelden planlamadıkları, sonuçlarından tam emin olmadıkları ve aynı zamanda uluslararası rekabette kendilerine zarar veren önlemler almaya zorluyor. Daha önceden açıklanan dış ticaret sorunlarının yanında, özellikle ABD'ye akan sermaye, sürdürülen şiddetli tartışmalarda önemli rol oynamaktadır. Günümüzde ABD devlet tahvillerinin 170 milyar dolarlık bölümü yabancıların elindedir; bu rakam, ABD devlet borçlanmasının %10.6'sına denk düşmektedir. *Böylece pratikte Washington, eşi görülmemiş silahlanmayı, "dost" ülkelerden çektiği paralarla finanse etmiş oluyor.* Buna uygun olarak eski Cumhuriyetçi ticaret bakanı P.G.Peterson, dış ülkelerden gelen muazzam sermaye akışını, "ters yönde işleyen Marshall yardımı" olarak niteledi.

Daha fazla sermaye akışının önüne geçmek için Batı Avrupa'lılar ABD' deki faiz oranlarını kendilerinde de uygulamak zorundalar. Bu ise onların ucuz kredi yoluyla yatırımların artırılmasına yönelik ekonomik stratejilerine hiç de uymuyor. Halbuki, işsizliği önlemek ve sosyal-politik gerilimleri azaltmak için uzun zamandır üzerinde konuşulan ekonomik iyileşmeye şiddetle ihtiyaç var.

Şimdi yukarıda çizilen çerçeve içinde şu sorulabilir: Niçin ABD'deki tekeller yatırımları kısmıyorlar? Onlar

(devamı s. 73'te)

GUILLAUME APOLLINAIRE

Türkçesi: Gertrude Durusoy/Ahmet Necdet

Asıl adı Wilhelm Apollinaris Kostrowitzky. 1880'de Roma'da doğdu, 1918'de Paris'te öldü. Aslen Polonyalı bir aileden gelen Apollinaire, çocukluğunu İtalya'da geçirdi. Bir süre Almanya'da kaldı. Sonra Fransa'ya geçerek orada yerleşti. *Le Festin d'Esope* ve *Les Soirées de Paris* dergilerinin yöneticiliğini yaptı. Deneme ve eleştirmeleriyle yeni sanat hareketlerinin ve özellikle "cubisme"in savunucusu olarak tanındı. Şiirlerinden başka roman ve öykü kitapları da yayınladı.

Apollinaire, çağdaş Fransız şiirine yeni bir hava kazandırmak isteyen şairlerin başında gelir. Bu alanda bazı aşırı denemelere girişmiş ve kendini yadırgayanlar olmuştur. Şiirde "lyrisme", onun hoş karşılamadığı niteliklerden biridir.

Başlıca şiir kitapları: *Le Bestiaire ou cortège d'Orphée* (1911)-*Alcools* (1913) - *Calligrammes* (1918).

ANNIE

Teksas kıyılarında
Mobile ile Galveston arasında
Bir büyük bahçe güllerle dolu içi
Bir de villa var kocaman bir gül gibi
Bahçenin ortasında

Sık sık bir kadın dolaşıyor
Bahçede yapayalnız
Ve ben ne vakit geçsem ıhlamurlar altından
Öyle bakışıyoruz

Ne bir düğme var giysilerinde onun
Ne de bir tomurcuk güllerinde
Menno Simonis'e bağlılığından
Benimse ceketimin iki düğmesi noksan

Ayni kurala uymaktayız ikimiz de

ALACAKARANLIK

Marie Laurencin'e

Ölülerin gölgesi yoklamış onu
Gün batarken otların üzerinde
Soyunur da çırılçıplak soytarı kız
Seyreder vücudunu küçücük gölde

Alacakaranlığa duyarlı bir şarlatan
Övgüyle anlatır yapılacak ne varsa
Sararıp solmuştur göklerin rengi
Donanır süte benzer o solgun yıldızlarla

Sahnede bir soytarı sararmış beti benzi
Selâmlar sarkıtır seyircisine ilkin
Birkaç peri kızı ve hokkabazla
Bohemya'dan gelmiş büyücülerin

Bir yıldız kopararak gökten
Kullanır var gücünü oynar onunla
Ve tempo tutarak zil çalar işte o an
Asılmış bir adam ayaklarıyla

Kör sallar beşiğinde güzelim bir oğlanı
Derken ana-geyik yavrularıyla geçer
Hüzünlü bir bakışla izlemektedir cüce
Büyüdükçe büyüyen en büyük soytarıyı

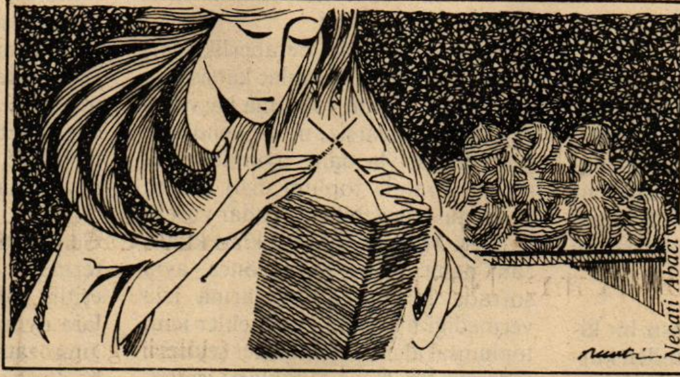
ÇANLAR

Sevdiceğim güzel çingenem benim
Şu çalan çanları dinle
Kimseler görmezmiş gibi bizi
Çılgınca sevişirdik seninle

Oysa pek iyi gizleyememişiz kendimizi
Çevremizde bir sürü çan
Gözetleyip kulelerin tepesinden bizi
Ediyorlar herkese ilân

Yarın Cyprien ile Henri
Marie Ursule ile Catherine
Fırıncı kadın ve kocası
Bir de Gertrude teyzemin kızı

Geçtiğim vakit gülümseyecekler bana
Nereye mi gideceğim artık bilemem o an
Sen uzaklarda olacaksın Ağlayacağım
Belki de ölürüm yokluğundan

“Kadın Parmağı”

Gencay Gürsoy

Soğuk savaş döneminde, sosyalizme karşı yürütülen yıpratma kampanyasının bizim ülkemizdeki ağırlık merkezlerinden biri, sosyalizmin kadın-erkek ilişkisini düzenleyen yerleşik değerler sistemini yıkacağı noktasında yoğunlaşırdı. Yıllar boyu kulaktan kulağa aktarılan ünlü “şapka masalı”nda olduğu gibi, bir yerlerde üretilerek piyasaya sürülen türlü fıkralar, sözde görgü tanıklıkları ve öykülerle, sosyalist düzende kadın-erkek ilişkisinin alacağı biçim anlatılmak istenirdi:

“..... Erkek akşam eve döndüğünde, askılıkta kendisine ait olmayan bir şapka görürse, eşinin başka bir erkekle birlikte olduğunu anlar ve........” Masalın bundan sonraki bölümü çoğunlukla anlatanın insafına kalırdı. İsterse erkeği, içerdeki yabancı, evi terkedinceye kadar mutfakta sessizce bekletir, isterse parkta biraz dolaştırıp geri getirir, isterse eline şapkasını verip başka evlere gönderirdi. Çiğnenmemesi gereken kural, içerdekileri rahatsız etmemekti. Çünkü sosyalist düzen böyle istiyordu.

Erkek ağzından çıktığı besbelli olan bu masallarda, içerdeki kadının durumu pek aydınlığa çıkmazdı. Kadının, evine erkek almakta özgür olduğu anlaşılırdı ama acaba almamakta da özgür müydü? İşin bu yönü biraz karanlıktı. Bu tür öykülerle süslenmiş kampanyaların sıradan kadın ve erkeklere ne yönde bir mesaj verdiğini, amaçlanan hedefe ne oranda hizmet ettiğini kestirmek zor.

Bana öyle geliyor ki, kampanyanın asıl etkisi, toplumcu dünya görüşünü şu ya da bu oranda paylaşan kişiler üzerinde oldu. Bu kesimin “aydın” kuşakları, insanı değiştirmeyi amaçlayan bir dünya görüşünün, kadın-erkek ilişkisine ait değerler sistemini de elbet değiştirmesi gerektiğini pekâla bilir ama, “halkımız sonra bize ne der” endişesiyle, bu alandaki geleneksel mevzilerin hep gerisinde kalırdı.

Başlangıçta “halk adına” sessizce katlanılan bir özveri gibi görünen bu tavır, toplumumuzda kadın-erkek ilişkisine damgasını vuran “çifte standartlı” anlayışa eleştirel bir gözle bakmamızı sürekli olarak engelledi. Ulusal kültürümüzde bu anlayışı besleyecek malzemeyi kolaylıkla bulabilen kuşaklar, yaşamın diğer alanlarında açmaya çalıştıkları dönüşüm kapılarını kadın-erkek ilişkisinde sıkıca kapalı tutmaya alıştılar. Bu alışkanlık “toplumcu aydınlar” arasında, kadın-erkek ilişkisi konusundaki türlü rahatsızlıkların kaynaklarından biri oldu.

Sosyalist birikimin sınırlı olduğu ilk dönemlerde, cinsel kimliğinden arınarak “çevre” içine giren az sayıdaki kadın, erkekler tarafından “kendilerinden biri” gibi kabul edildikleri için, sorunlar onları da fazla tedirgin etmiyordu. Genel olarak “kadın hakları” siyasal planda tartışılıyor, ama kadın-erkek ilişkisi sorgulanmıyor, kadının kimliğinden kaynaklanan sorunlar ya görmezlikten geliniyor ya da “siyasal çözümün” bu sorunları kendiliğinden çözeceği varsayılıyordu.

Sosyalist çerçeve genişleyip, “okumuş-yazmış” kadın sayısı çoğaldıkça kadın-erkek ilişkisinin, doğrudan doğruya kendisinden kaynaklanan sorunlar yavaş yavaş gündeme gelmeye başladı. Genç kuşaklarda, çevre içi ilişkiler ve evliliklerde büyük bir artış oldu. Kadın, hem erkeğin bilincinde hem de kendi bilincinde, sürekli bir *kimlik arayışı* içine girdi. Bu kimlik kimi zaman “devrimci roman” kahramanlarıyla, kimi zaman parkalı “bacı” tipiyle, kimi zaman ünlü siyaset kuramcısı kadınlarla özdeşleştirildi. Ama gerçek hayatta ona çoğu zaman, “ciddi” erkek toplantılarında *çay servisi yapmak* ve iyi bir dinleyici olmaktan daha önemli roller düşmedi. Kadın-erkek ilişkisinin özü ise, “acil görevler” nedeniyle sürekli tartışma dışı kaldı. Dünyanın bir çok ülkesinde, üzerinde yoğun araştırmalar yapılan, tartışılan, yazılan, çizilen bu konu, bizde ya küçümsenerek alaya alınır ya da bir “sapma” gibi değerlendirilerek suçlanırdı. İşin ilginç tarafı, böyle suçlamalarda, kendini kadın kimliğinin *üstünde* gören, “bilinçli” kadınlar başı çekerdi.

Bu dönemde yetişen kuşaklar içinde, bir yanda “eşitlik özgürlük” *havâriliği* yaparken, öte yanda evin geçimini ve günlük yaşamın tüm yıpratıcı pratik sorunlarını karılarının sırtına yükleyip, sözde “profesyonel devrimcilik” görüntüsü altında *uza-*

mış bir çocukluğu sürdüren "erkek tipleri" hayli yaygındı.

Çoğu kadın-erkek beraberliğinde, kadının kişiliği adım adım silinir, silindikçe de, erkekle paylaşabildiği dünya yoksullaşırdı. Kadının kendine ait bir yaşam kurabilmesi için ne yeterli deneyimi, ne dayanma gücü ne de çevre desteği vardı.

Bazı çiftlerde, kadın bağımsız bir kişiliğe sahip olmanın külfetinden kurtulduğu, erkek ise, el altında daima hazır bir "ego destekçisi" bulabildiği için, taraflar bu "simbiyoz"dan başlangıçta şikayetçi olmazlardı. İlişki içindeki egemenliğinden belirli bir doyum sağlayan erkek, kendi uğruna silinen kişilikten bir süre sonra rahatsızlık duymaya ve onu küçümsemeye başlar, durum farkedildiği zaman ilişki artık onarılamayacak kadar hırpalanmış olurdu. Eşler arasındaki bu eşitsiz gelişmenin faturası ise, sonunda daima kadına çıkartılır ve erkeğin "entellektüel" düzeyinin gerisinde kalmakla suçlanırdı. Kadının ekonomik bağımsızlığı, düştüğü çıkmazdan kurtulmasına çoğu zaman yetmezdi. Çünkü içinde var olduğu yaşam çevresinde tek başına barınması çok güçtü.

Kuşkusuz, kadın-erkek ilişkisindeki bu "çifte standart"lı ahlak anlayışı, sözünü ettiğim kategorinin dışında kalan "küçük burjuva aydın" kesiminde çok daha yaygındı. Ancak, dünyayı ve kendini değiştirmek gibi bir sorumluluğu yüklenmeyenler için bu özellik, kişiliğin bütünü içine daha çatışmasız bir uyumla yerleşiyor, dolayısıyla yapısal bir "nevroz" kaynağı teşkil etmiyordu. Çünkü kadın ve erkek olarak temsil ettikleri rollerle, dünyayı çözümleme bilinçleri arasında, fazla bir çelişki yoktu. Sıradan küçük-burjuva ilişkiler, entellektüel yönden üretken olmayan ama bir bakıma daha tutarlı bir denge içindeydi. Erkekle kadının ayrı ayrı egemenlik alanları vardı.

Kadın, ilişkinin bir yönünde ezilse bile, kendi alanında biraz nefes alabilirdi. Moda, giyim-kuşam, eğlence v.b. ortak yaşam içindeyse, iki tarafın birbirine üstünlüğü yoktu. Öte yandan bu beraberliklerin, çeşitli toplumsal aşamalardan geçmiş ve az çok yerleşmiş gelenekleri, kendine göre değerler sistemi, sorunların her iki tarafça da kabul edilebilir, denenmiş çözüm yolları vardı.
Çoğu aydın çift ise, beraberliklerinden kaynaklanan sorunlar karşısında ne yerleşik çözüm yollarına başvuracak kadar duyarsız, ne de kendi değer yargılarıyla daha uyumlu, yeni (ve bir oranda toplum dışı) çözüm yollarını deneyebilecek kadar yürekliydiler. Mirasını devraldıkları kültürün, daha birkaç kuşak önce, aynı sofrada birlikte oturmalarına izin vermediği bu kadın ve erkekler için, toplumsal alanda uğruna her şeylerini feda etmeye hazır oldukları, *eşitlik, özgürlük, bağımsızlık* gibi kavramlar, kendi günlük yaşamlarında berraklığını yitiriyordu. Yüzyıllık entellektüel birikime rağmen, çağdaş-Batılı toplumların bile henüz acemisi olduğu, kadın-erkek ilişkisine ait sayısız yeni sorun karşısında bocalayıp duruyorlar, enerjilerinin büyük bölümü bu kördöğüşü içinde harcanıp gidiyordu.

Aradan yıllar geçti. Dünya hayli değişti. Herhalde biz de bir miktar değiştik ki, karşı ideoloji, sosyalizme bu cepheden saldırmaktan vazgeçti. Artık kimse bu dünya görüşünü karalamak için "şapka masalları" anlatmıyor. Siyasal dalgalanmalarla, zaman zaman yaygınlaşan ve erkeğin yaşama biçimini pek etkilememekle birlikte, kadının örtünmesi şeklinde kendini gösteren "dinci" ahlak anlayışlarına karşın, kadın-erkek ilişkisi genel olarak geçmişle kıyaslanmayacak bir esneklik kazandı. Gelgelelim, bu terkedilmiş mevzilerde bekleyen ve korkarım hâlâ aynı endişe içinde sağı solu terbiye etmeye çalışan "toplumcu aydınlar" eksik değil. Bu kesimin hemen bütün kuşaklarına (hepimize) az çok bulaşmış bu "püriten" ahlak anlayışının temelinde, *cinselliğin* bir türlü çözümlenemeyen karmaşık yumağının yattığını hepimiz biliyoruz. Kültürel planda aramıza giren derin uçurum içinde, Türk halkıyla Türk aydınının birbirine en yakın olduğu alan belki de burasıdır. Bu yüzdendir ki, çıplak denize giren turist kadınların ırzına geçmek isterken iki cana kıyan Fethiye'li berberin iç dünyasını, yağmur duasına çıkan köylününkinden daha kolay kavrarız.

Zaman zaman sanat, edebiyat, eleştiri, polemik hatta siyaset alanında dışa vuran bu çifte standartlı ahlak anlayışımızı günlük yaşamımızı dürüstçe gözlemleyebilirsek daha net görebiliriz. Erkek-erkeğe yaptığımız "muhabbetlerimize", fıkralarımıza, şakalarımıza, öfkelerimize sinmiş bu tavrı gizlemesini çoğumuz iyi öğrenmişizdir. Onun için, bu özelliğimizi ancak refleks davranışlarımızda yada belirli konularda köşeye sıkıştığımız zaman açığa vururuz.

Genel olarak insan ilişkilerinde göstermeye çalıştığımız hoşgörüyü ve eşitlik anlayışını, kafamızdaki kalıplara uymayan bir kadınla karşılaştığımız zaman farkına varmadan yedeğe alırız. Kendimize tanıdığımız özgürlük alanlarını, kuramsal planda ve uzağımızdaki kadınlar için tanısak bile, yakınımızdakiler için kolay kolay tanıyamayız.

Biraz kuraldışı görünen kadın-erkek ilişkileri çoğumuz için, içten içe özenilen ama genellikle dışarıya karşı ayıplanan "hafiflik"lerdir. Üzerimizdeki egemenliğini sürdüren "ahlak sansürü" belirli kalıplara uymayan bir kadın-erkek dostluğunu neredeyse olanaksız hale getirir. Bu yüzden, bütün boyutlarımızla birbirimizi doğru dürüst tanıma fırsatı bulamadan yaşayıp gideriz.

Kuşkusuz bu yapı ne sadece erkeklere ne de sadece Türkiye'ye özgü. Ama ne yapalım ki, temsil ettiğimiz uygarlığın kalıbı, daha çok biz erkeklerin eseridir. İnsan ilişkilerimizde sayısız sınırlamalara katlanarak ürettiğimiz bu kalıpta, bir şeylerin aksadığı ise besbelli. Bizi uzayın derinliklerine kadar götüren *erkek rasyonelliğimiz,* dünyayı birkaç kez yok edecek çekirdek silahlarının, açlıktan, susuzluktan kırılan milyonlarca Afrikalı çocuğun, pisliğe bulanan doğanın da sorumlusu.

Şu kocamış erkek dünyamızdan eksik olan bir şey var. Kimbilir belki de bu eksiklik "ciddi" işlerimize karıştırmadığımız ve *hiç tanımadığımız* "kadın parmağı"dır.

8 Mart Dünya Kadınlar Gününde, bütün sakarlıklarına karşın, dünyada ve Türkiye'deki kadın özgürlüğü hareketlerinin, yaşamı kavramamızda bize yepyeni ufuklar açtığını bir kez daha anımsayalım. Kaburga kemiğimizden üreyen küçük bir benzerimiz gibi görmeye alıştığımız bu insan türü, binlerce yıllık suskunluktan sonra kendini tanımaya ve tanıtmaya çabalıyor. Bu çabayı en başta sosyalistler kutlamalıdır.

Kadının Toplumsal Konumu Doğa Olayı mı?

Mehmet Refik

Thomas Mann *Yusuf Peygamber ve Kardeşleri* başlığı altında yazdığı mitolojik dörtlemesinin ilk kitabına *(Yakup Peygamber'in Öyküleri)* başlarken şöyle diyordu: "Geçmişin kuyusu o kadar derin ki, dipsiz diye nitelemek doğru olacak. Ne kadar kazarsak, daha da kazmamız ve geçmişin dünyasına biraz daha inmemiz gerekiyor... ne denli tehlikeli derinliklere inmiş olursak olalım, yolumuz daha ileri derinliklere uzanıyor."

Gerçekten de öyle. Geçmişin kuyusundan aşağıya doğru önce tarih'le iniyoruz. Yazının seyrekleştiği yerde yolumuzu mitoloji aydınlatıyor. Derken yazı hepten kayboluyor, ama arkeolojik bulgularımız bize ışık tutuyor ve insanoğlunun ilk geçmişine böyle ulaşıyoruz. Başlangıçta ölçü birimimiz yüzyıl ise, sonra binyıl oluyor, daha da derinde yüzbinyıl' larla ölçülüyor indiğimiz mesafeler... Ve insana artık rastlamadığımız derinlikte bu kez karşımıza insanın ataları çıkıyor, maymunları da geçtiğimizde, diğer memeliler, memesizler, kuşlar, arılar, ürüngenler, balıklar âlemi... tek hücreliler, bitkiler, sular, susuz derinlikler... ve bu kuyu böylece 'başlangıç"ın sonsuzluğuna dek uzanıyor.

***

Günümüzden geriye doğru, eçmiş kuyusu'nun dipsizliğini bu onsuzlukla açıklamak olası. Kuşusuz ki, insanoğlu'nun bu geçişe seyahatinde bulacağı daha ıyısız bilinmez yatıyor o kuyuda. ma bilimin varmış olduğu nokıda tüm o bilinmez'ler bir bakıma ayrıntı"da kalıyor. Çünkü evrenin sonsuzluğu bilinince, bilinmez' lik kavramı değişik bir kimlik kazanıyor, yani sonsuzluğun bilinirliği içinde, daha fazla sayıdaki bilinmez'i keşfedip öğrenmek, bilineni güçlendiriyor, sonsuzlukla bilinmezlik kavramlarını özdeş olmaktan daha çok çıkarıyor. Mesafenin artık zaman kavramıyla çakıştığı --ve yerküremizdekinden farklı olarak-- yol ve zaman'ın vektörlerle ifade edilebilir olmaktan (son'lu olmaktan) çıktığı uzayda, durduğumuz yeri ve zamanı vektörün ucu sanıp, onun orijinine (başlangıç noktasına) doğru yola çıkmak, bize yol üzerindeki birtakım bilinmezleri aydınlatır --ve esasen kozmoloji'nin de yaptığı budur--ama o orijine kozmogenik varsayımlar dışında hiç bir zaman varılamayacağı asıl bilinen'dir. Kuyumuzun dipsizliği de işte buradadır.

Dünyamız özeline ve onun evrimine gelince; her ne kadar şimdilerde kimi şarlatanlar zuhur edip bu kuyuya "rastlantıcılık" taşları atıyorlarsa da, çok şükür ki, artık bu taşları çıkarmak 40 akıllının uğraşını gerektirecek kadar zor değil. Çağdaş bilim, maddenin hareketi demek olan bu sonsuz sürecin diyalektik kanuniyetini keşfetmiş olduğundan ve araştırmalar bizi yeterince veriyle donattığından geçmişimiz hakkında meçhuller içinde yüzmediğimiz bir gerçek.

Hele hele, konu insanlık toplumunun geçmişi olunca bilinen çok daha fazla. Kabul etmek gerek ki, geçmiş denilince, insanlığı kozmik, jeolojik ya da zoolojik geçmişten çok, insanın insan olarak ortaya çıkışından bu yana geçen geçmiş ilgilendiriyor. Yaratık olmaktan insan olmağa geçiş, bilinç'le başladığından, bu ise doğayı değiştirip yeniden üretmek demek olduğundan ve bu üretim ancak ve ancak sosyal olarak yapılabildiğinden dolayı, ancak ve ancak toplumsal olarak varolabilen bu bilinçli varlık (insan) elbette ki yerkürenin evriminde en önemli aşamayı başlatmıştır. Ve insanoğlu doğaya karşı mücadele vere vere, ona karşı üstünlük kazana kazana ve bu amaçla kendisini de geliştire geliştire bugüne ulaşmıştır. Muazzam teknolojik başarıların yaratıcısı olmuştur.

Unutmamak gerekir ki, bugüne değin kazanılmış olan tüm başarılar insanoğlunun toplumsallığı sayesinde olmuştur. İşte bu nedenle, geçmiş insan topluluklarının sosyo-ekonomik yapılarının araştırılması, incelenmesi bir akademik merak ya da özel bir ilgi alanı değildir. Nitekim insan toplumunun geleceğine yol gösteren bilimsel toplumbilim öğretisi, geçmişin sağlıklı gözlenmesi ve doğru yorumlanması üzerine kurulmuştur.

İnsanlığın olanakları elverip de, arkaik toplum biçimleri, yaşam tarzları, sosyal davranışları somut kanıtlarla keşfedilince ilginç bulgulara varıldı. Örneğin, arkeolojik veriler uzak geçmişte dünyanın değişik yörelerinde yaşamış olan insan topluluklarının şaşılacak bir benzerlikle aynı evrimleri geçirmiş olduklarını ortaya koydu. Bu olgu büyük göçlerden öncesi için de doğruydu, yani birbirleriyle hiç temasa gelmemiş, dünyanın ayrı yörelerinde ortaya çıkarak yaşamış insan toplulukları da, birbirlerin-

den habersiz aynı ya da benzer evrimler geçirmişlerdi. Ya da göçlerle dünyanın apayrı yerlerine dağılan insanlar yerleştikleri boş alanlarda gene birbirlerinden habersiz olarak benzer evrimleri geçirmeye devam ettiler, veya, göçlerle yer değiştiren toplulukların gittikleri yerlerde benzer topluluklarla karşılaştıkları gibi. o yerleşik toplulukların aynı evrelere henüz ulaşmamış bulundukları veyahut da daha ileri toplumsal evrelere varmış oldukları binlerce yıl sonraki arkeolojik bulgularla görüldü.

Daha da ilginci, modern çağda bu verilerin elde edildiği sıralarda yeryüzünün bazı yörelerinde yaşamakta olan bazı toplulukların ilişkilerinde görüldü. Alaska'dan Afrika'ya, Güney Amerika'dan Avustralya'ya kadar dünyanın çeşitli yörelerinde yaşamakta olan kimi insan topluluklarının, arkeolojik bulgularla incelenmiş eski topluluklar gibi oldukları, onlarla hemen hemen tıpatıp toplumsal ilişkiler içinde oldukları hayretle gözlendi. Modern çağın bu "arkaik toplulukları" yakından incelendiğinde görüldü ki, o topluluklardaki üretici güçlerin gelişme düzeyi, binlerce yıl önceki benzer arkaik topluluklardaki üretici güçlerin gelişkinlik düzeyinin aynısı. Ya da başka bir deyişle, anlaşıldı ki üretici güçlerdeki aynı gelişkinlik düzeyleri, aynı toplumsal ilişkileri biçimlendiriyor, arada zaman bakımından binlerce yıl, mekan bakımından binlerce kilometre bulunsa da.

Bu bulgular, başka (daha sonraki) toplum biçimleri konusunda zaten bilinmekte olan bilgilere eklenince, verili bir toplumdaki sosyal ilişkilerin (sosyo-ekonomik formasyonun) ve bu yapı içinde yeralan temel kurumların, *üretici güçlerin verili andaki gelişkinlik düzeyine* tekabül ettiği kanıtlandı.

İnsan düşüncesinin skolastik karanlıktan kurtulması, bu taassubun politik bir egemenliğin (aristokrasi ve kilise tahakkümünün)bir aracı olmasına karşı verilen uğraşla başlamıştı ve "aydınlanma çağı" nın politik sonucu skolastiği kendi tarihsel karanlığına gömmüştü; ama buna rağmen sosyal ilişkiler alanında, toplumbilim algılarında sayısız tabular, şartlanmalar, önyargılar devam ediyordu. Dinciliğin koyduğu tabuların yıkılmış olması, diğer toplumsal tabuların hepsinin birden yıkılmasını getirmemişti kuşkusuz. Dinin va'zettikleri dışında öylesine toplumsal önyargılar vardı ki, bunlar gene toplumun "mutlak"ları olarak yaşıyorlardı. Feodal toplumun ideolojisi olan dinselliğin düşünce üzerindeki egemenliği aristokrasinin ve kilisenin politik egemenliğiyle birlikte son bulmuştu ama bu olgu yeni yönetici politiğin (burjuvazinin) düşünsel planda araçsız kalması anlamına gelmiyordu. Tersine, burjuvazi, kendinden önceki antagonistik sosyo-ekonomik formasyonlarda da egemen olmuş en büyük tabuyu, üretim araçlarının aidiyeti konusundaki

Bir paleolitik tanrıça (M.Ö. 25.000)

tabuyu, kendi çağında da sürdürüyordu. Kendinden önceki aristokrasi tabuyu, din ve tanrı buyruğu gibi tanıtmıştı, burjuvazi ise tüm insan topluluklarının değişmez ve en temel kuralı ve daha da önemlisi, *insan doğasının gereği* olarak tanıtıyordu. Üretim araçlarının bireysel aidiyeti mutlaktı, bu husus gelmiş geçmiş tüm insan topluluklarının biricik ve değişmez kuralıydı, çünkü insan doğası böyleydi, insan karakteri bireyin ego-santrizm'i üzerinde kuruluydu, esas olan bireycilikti, toplumculuk ise insan doğasına, insan mizacına ters düşerdi. Hele hele kapitalizmin hızla serpildiği, sadece ülke pazarlarını değil, dünya pazarlarını da doymaz bir iştahla kontrolü altına aldığı, ticaretin ve sanayinin yeni ufuklara doğru atıldığı bir dönemde bu koşullandırmalar etkili de oluyordu. "Sıfırdan zengin olan" birçok insan vardı, hiç bir şeye sahip değilken "çalışması, yeteneği ve becerisi" sayesinde büyük üretim araçları sahibi olan insanların öyküleri topluma (sözünü ettiğimiz koşullandırmalar için) seçkin örnekler diye tanıtılıyordu, bu yolun herkese açık olduğu söyleniyor, bu amaçla da bireycilik kutsanıyordu.

İşte böyle bir dönemde yaşanmakta olan reel sosyal antagonizmalar ve bunlardan kaynaklanan politik, toplumsal olaylar bütün bir yüzyıla damgasını vururken, ilk insan toplulukları ve onların yaşam tarzları üzerine elde edilen bulgular, veriler gösterdi ki, insanoğlu başlangıçta antagonistik olmayan toplum biçimlerinde yaşamış. Gerek köleci toplum öncesine değgin veriler, gerekse o toplumlardan köleci toplumlara intikal etmiş kimi kalıntılar, üretim araçlarının kamusallığına dayalı toplumsal ögeleri ya da biçimlenmeleri ortaya koyduğu gibi, bu ilkel demokrasilerden nasıl çıkıldığına, kamusallıktan bireyselliğe (toplumculuktan bireyciliğe) nasıl geçildiğini de ortaya koydu.

Bu veriler, yaşanılmakta olan yüzyılın çağdaş sosyal olaylarıyla birleşince, insanlığın düşünsel evriminde yepyeni bir çığır açtı.

Böylece filozoflar, diğer düşünürler, toplumbilimciler için, o bilinmedik eski toplulukları, oralardaki üretim ilişkilerini, bu ilişkilerin hukuki bir ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerini, geçmiş topluluklardaki insanların birbirleriyle ilişkilerini, ya da kadın-erkek ilişkilerini, aile, din, demokrasi, devlet gibi kurumların hangi aşamalarda ortaya çıktıklarını ve hangi üretim ilişkilerine tekabül ettiklerini, insanların bu kurumlarla ve bu kurumların birbirleriyle ilişkilerini ve daha bir dizi toplumsal ilişkiyi açık seçik görmek mümkün oldu.

Böylece, binlerce yıllık mutlaklar, dokunulmazlıklar, tabular ve koşullanmışlıklar düşünce haya-

tından silinmeye başladı. Bu, insanlığın düşünsel evriminde yeni öngörüleri de birlikte getirdi. Başlangıçtaki ütopik öngörüler de, yaşanılmakta olan sosyal gerçekliğin bilimsel yöntemlerle gözlenip analiz edilmesinden sora, yerlerini bilimsel görüş ve öngörülere terkettiler. Ütopizmin yerini bilimselliğin almasıyla, uzak ve yakın geçmişin ve onun devamının (yaşanılmakta olanın) bilimsel analiziyle başlayan bu düşünsel platform, felsefesi, ekonomik ve sosyal bileşenleriyle bütünsel bir öğreti sistemini vücuda getirdi ve bu bilimsel öğreti dünyayı açıkladıktan sonra onu değiştirmek görevini önüne koyarak geleceğe uzanan bir projektör, bir yol gösterici kimliğini kazandı.

★★★

Antik uygarlıklardan önce (prehistorik çağda) yaşamış olan toplulukların, ya da 19cu hatta 20ci yüzyılda bile keşfedilen kimi kabilelerin sosyal yaşamlarının incelenmesi sonucunda ortaya çıkan bulguların esasını o topluluklardaki üretim ilişkileri oluşturuyordu, ama, bu ilişkiler bir dizi türeviyle birlikte gözler önüne seriliyordu. Bu açıdan bakılırsa, elde edilen verilerin en çarpıcısı mülkiyet konusunda idiyse, bu temel üzerinde varılan diğer önemli bir çarpıcı sonuç da kadın-erkek ilişkileri, ya da daha yalın ifadesiyle *kadın* üzerineydi.

Çünkü, sözünü ettiğimiz bulgular ortaya çıkarılıncaya değin insanların taşıdıkları sosyal koşullanmışlıklardan birisi de erkeğin toplumdaki, o toplumun kurumlarındaki ve dolayısıyla bu kurumlardan ailedeki *üstünlüğü* idi. Çünkü insanlık toplumu binlerce yıldır erkeğin üstünlüğüne, kadının ise ezilmişliğine dayalı olarak süregelmişti.

Hangi sosyal katmanda olursa olsun kadının aile kurumu içindeki ve dolayısıyla toplumdaki yeri, onu hep ikincil konumda tutmuştu. Çünkü kadın binlerce yıldır toplumun ekonomik yaşantısı dışında tutulmuştu.

Gerçi kapitalizmle birlikte kadın sanayide işçi olarak işlev kazanmaya başlamıştı ama ikincil konumdan gene kurtulamamıştı. Toplumdaki egemen ataerkil (patriarkal) anlayış öylesine güçlüydü ki, kadın-erkek eşitliği, kadının ekonomik yaşama katılmasıyla bile sağlanamıyordu. Ne ki, kadının gerek işçi olarak, gerekse hizmet sektöründe başka meslek sahibi toplum bireyleri olarak çoğalması ve saygınlık kazanmasıyla birlikte, kapitalizm çağında doğan insan hakları *(droits de l' homme)* kavramı, ayrıca istisnai olarak, kadın hakları *(droits de la femme)* kavramını da içermeye başladı.

Bu kavramların Fransızcasını burada anmanın alegorik (kinayeli) bir yanı var. Batı dillerinin çoğunda *insan* sözcüğüyle *erkek* sözcüğünün aynı ya da yakın olduğunu görüyoruz. Latince hem insan ama aynı zamanda erkek anlamına gelen *homo* sözcüğü latin kökenli dillerde aynı özdeşliği sürdürüyor. (İtalyanca *uomo,* Fransızca *homme* İspanyolca *hombre* gibi). İngilizcedeki *man* sözcüğü de hem erkek, hem de insan anlamına geliyor, birincisi ikincisinden olsa olsa tanım harfiyle (article) ayırdedebiliyor. Almanca'da da insan anlamına gelen *Mensch* sözcüğü ile erkek anlamına gelen *Mann* arasındaki yakınlık belli, (aynı dile yakın olan İskandinav dillerinde ve Hollanda dilinde de durum aynı). Yunanca'ya gelince, *antropos* ve *andras* sözcükleri insan ve erkeği temsil ediyorlar. Arapça'da ise *ins,* ya da *beşer* sözcükleri (insan) ile *zeker* (erkek) ayrı olmalarına rağmen, birinciler gramerde müzekker (erkek) kelime kabul ediliyorlar ve erkek tanım harfi alıyorlar. Ayrıca *âdem* sözcüğü, ilk insan sayılan Adem'den ve onun erkek sayılmasından esinlenilerek Arapça' da aynı zamanda hem erkek, hem de insan anlamına geliyor, *beni âdem* (insanoğlu) gibi. Böylece, Türkçemizde insan sözcüğü ile erkek ya da adam sözcüklerinin ayrı anlamlarda olması nedeniyle, insan hakları ve kadın hakları terimleri bize yabancı gelmezken, özellikle Latin kökenli dillerde *insan hakları* aynı zamanda *erkek hakları* terimine özdeş olduğundan, ayrıca *kadın hakları* terimini kullanmak ister istemez istihza ögesini de içeriyor.

Ama bu istihza, erkeğin binlerce yıllık egemenliğine ve kendi adını dilde insan yerine geçirmiş olmasına yönelik kuşkusuz. Ve pratikte bütün 19cu yüzyıl boyunca insan hakları için mücadele eden erkeğin, ayrıca kadın haklarını savunması için kadının toplumsal yaşama, onun özünü oluşturan ekonomik yaşama ağırlık koyması gerekiyor. Bunun içindir ki, 19cu yüzyılın ikinci yarısında çeşitli demokratik haklar için mücadele edilirken, feminist akımlar da doğuyor. İnsan hakları ve onun bileşenleri için verilen mücadele bütün 20ci yüzyılda da devam ederken, kadın hakları mücadelesi de ona paralel sürüyor. Varılan noktada kadının toplumda bunca ilerleme kaydetmiş olmasına rağmen, hâlen de ikincil konumdan kurtulamamasına tepki olarak yeni feminist akımlar doğuyor. Ve feminizm sözcüğü geçen yüzyılda kadın hakları savunuculuğu anlamında kullanılırken, bugün kadın-erkek eşitliğini gerçekleştirme kavramından uzakta, *kadının erkeğe üstünlüğü* için uğraş veren, bu olmayınca da salt *erkek aleyhtarlığına* indirgenerek erkek türünü yadsıyan ve sonuçta kadınların erkeklerden yalıtılmasını ya da çocuk doğurmanın reddedilmesini öngören, ve hatta yer yer, 1960'ların sonunda tüm Batı'da ve özellikle ABD'de yükselen woman's liberation (kadının kurtuluşu) hareketinde görüldüğü gibi zaman zaman kadın eşcinselliğini dahi teşvik eden sapkınlıklara dek varabiliyor.

Sözkonusu taşkınlıkları bir yana koyarsak, Batı'da bugün kadın hakları için verilen uğraş demokratik bir taleptir ve gücünü diğer demokratik hareketlerle birleştirebildiği ölçüde kadının sosyal statüsünü, üretimdeki ve toplumdaki yerini, yaşama ve çalışma koşullarını iyileştirmek mümkün olacaktır. Ama hiç unutulmasın ki, bu talepler, her demokratik talep gibi son çözümlemede kısmi istemlerdir. Kadın özgürlüğü, insan özgürlüğünden, toplumsal özgürlükten ayrı bir şey değildir ve bu özgürlüğün de temeli maddi üretim ilişkilerinin değişmesindedir.

İşte insanlığın tanımış olduğu en ilkel toplulukların akla getirilmesi kadın özgürlüğü açısından da özel bir önem taşımaktadır. Çünkü kadın-erkek bağları ve somutta

kadının toplumdaki yeri konusunda öylesine köklü şartlanmalar vardır ki ve bunlar hâlâ da öylesine yaygındırlar ki, kadının ikincil bir yaratık olması, adeta onun yazgısı sanılmaktadır, dahası da *doğanın bir kuralı* olarak kabul edilmektedir. İşin kötüsü bu ataerkil anlayış, dünyanın pek çok yöresinde sadece erkeklere özgü değildir. Kadınların önemli bir bölümü de bunu böylece kabullenmiştir. Oysa tarih öncesi topluluklarının gözönüne getirilmesi, kadının ikincil durumda kalmasının bir doğa olayı olmadığını açık seçik ortaya koymaktadır.

Örneğin kadının toplumda sadece saygın olmadığı, aynı zamanda birincil konumda bulunduğu evrelerden geçmiştir insanoğlu. Üstelik de, teknolojinin en geri olduğu, doğa koşullarına karşı insanın bugününden çok daha güçsüz kaldığı dönemlerde kadının toplumdaki bu saygın yeri de gösteriyor ki, kadının ikincil kalması bir doğa olayı değildir, toplumsal bir olaydır.

★ ★ ★

İşte, Thomas Mann'ın sözünü ettiği geçmişin kuyusunda derinlere inip bilinmedikleri keşfetmenin konumuz somutunda (kadın konusunda) özel bir önem taşıması buradadır. Üstelik de, Thomas Mann'ın kitabına ad yaptığı o isimler, Yusuf ve Kardeşleri, ya da bu oniki kardeşin babaları olan Yakup öyle bir kavimden geliyorlardı ki, bu kavim tarihte kadınları en acımasızca ezmiş ve ataerkil-öncesi toplumdan artakalmış olan --kadınların lehine-- son kalıntıları da şiddetle silip süpürmüş bir kavimdi. Tevrat, İncil ve Kuran' daki efsanelerde yeralan İbrahim (Abraham) ibrani kavminin ataerkil sembolüydü. İbrahim'in torunu Yakup ise kavminin sadece güçlü bir lideri değildi. Tevrat'a göre Yakup dişi bir melekle dövüşe tutuşup onu yendikten sonra kavmi kendisine İsrael lakabını takmıştı ve zamanla ibrani kavminin adı, Yakup'un adıyla anılarak İsrail Kavmi olmuştu. Kavmin ilk adına ismini veren Hebres'den başlayarak erkek soyundan devam eden, İbrahim'den ve İshak'dan (İzak) geçerek Yakup'a ulaşan, Yakup'tan sonra İsrail adını alan ve Yakup'un oğullarıyla devam eden yönetim, görüldüğü gibi ataerkil bir hanedandı. Her ne kadar, daha sonra Levi soyundan Musa çıkıp yol gösterici ve Yahudi dininin kurucusu olduysa da onun ölümünü izleyen geçiş döneminden sonra krallık ilân edildi, Davut (Davit), Süleyman (Salomon)... vb. şeklinde babadan oğula geçen yeni bir hanedan kuruldu.

Gerçi Orta Doğu'da İsrail kavmi yaşarken, komşu topluluklarda da ataerkil aile hakimdi ama yörede --ve bilindiği kadarıyla dünyanın diğer antik toplumlarında-- hiç bir ataerkil kabile, kadını İbraniler kadar aşağılamamıştı, benzer ilişkiler içindeki komşu topluluklarda anaerkil düzenin kalıntıları belli ölçülerde devam ederken, İsrail kavminde kadın köle statüsünde idi. Kadının hiçbir miras hakkı olmadığı gibi, kız çocukların da miras hakkı yoktu. Esasen kız çocuklarının doğması bile istenmezdi. Büyüdüklerinde de babaları tarafından satılırlardı. Genç kızların ya da evli kadınların ettikleri yeminler, verdikleri sözler, yaptıkları akitler babaları ya da kocaları tarafından onaylandığı takdirde geçerli sayılırdı vb. vb.

Tanrıça Astoret

İbranilerden türeyen ilk tek tanrılı dinlerden yahudi dininin kadınlara böyle baktığını, Tevrat' ta yeralan toplum yasalarını ayrıntılı bir şekilde inceleyen arkeolog rahip Roland de Vaux *Antik Israil* adlı kitabında gösteriyor. (Danton, Longman, Todd, Londra 1965).

Gene yasalara göre, kadının boşanma hakkı yoktu, kocası ise kadını istediği an boşayabilirdi. Kocasının boşadığı kadın ailenin parası ya da mülkü veya eşyaları üzerinde hiç bir hak iddia edemezdi. Kocası ise günün birinde karısına "senin gözlerinde temiz olmayan birşeyler görüyorum" diyerek bir kağıt imzalayıp kadını boşayabilirdi. (Tevrat, V. kitap)

Bekâretini kaybeden bir kız taşlanarak ya da yakılarak idam edilirdi. Kendisine tecavüz edilmişse o erkekle evlenmek zorundaydı. Şayet tecavüze uğrayan kadın evliyse, kendi iradesi dışında meydana gelmiş bir olaydan dolayı, taşlanarak öldürülürdü. (İslam'da evlilik dışı ilişki kuran kadınların recm' edilmesi gibi.)

Bu konudaki ilginç bulgulardan birisi de arkeolog Ussishkin'in *Silvan'daki Nekropolis* adlı kitabında yeralıyor. Arkeolog, 1970 yılında İsrail'de açtığı bir karı-koca mezarında, erkek iskeletin geniş mezar alanı içinde yüksek bir yerde durduğunu, kadın iskeletin ise aşağıda bulunduğunu görmüş. "Kadın, aşağılanmış konumdan öldükten sonra gömüldüğünde bile kurtulamıyor" diyor yazar.

Ne var ki, İsrail ve Juda krallıklarının da kadın hükümdarları olmuştu. Bunlardan birincisi Kral Davut'un haremine İsrailoğulları kavmi dışından getirilerek yahudileştirilmiş bir Ermeni prensesinin soyundan geliyordu. Bu kadın Kraliçe olabilmiş --ve yeterince yahudileşmediğinden olsa gerek-- bir zamanlar Orta Doğu'daki anaerkil dönemin Büyük Tanrıçası olup değişik topluluklarda benzer adlarla anılan Astarte'nin (Aşerah) heykelini yaptırmıştı. Bu onun putperest ilan edilerek tahttan indirilmesine yetti ve kutsal kitabın sonraki versiyonlarında bu olaya yer verildi. Diğer bir kraliçe kocasıyla birlikte tahtı yöneten Jezabel idi, tahta tek başına sahip olmak istiyor iddiasıyla putperestlikle suçlanıp öldürülerek cesedi köpeklere atıldı.

Kraliçenin katili ondan yana sandığı herkesi katletti ve Kral oldu. Jezabel'in ölümden kurtulan kızı, güneydeki diğer Yahudi kral-

lığına (Juda) kaçtı ve iki krallığın arasının açık olması nedeniyle orada kısa bir süre için kraliçelik yaptı.

Oysa İsrail'in krallık döneminde güneydeki Arap kabilelerini yöneten Saba Melikesi Belkıs'ın konumu farklıydı (MÖ 950'ler). Konuyu inceleyen Landes bu kabilelerde kadının üstün konumunun onların göçebelik evresinde olmasına uygun düştüğünü söylüyor. (Ne ki, ataerkil Yahudi mitolojisi Belkıs'ı da rahat bırakmamış, ona Kral Süleyman'la dillere destan bir aşk serüveni yaşatarak --üstelik de Belkıs'ı tâ Yemen'lerden Kuzey İsrail'e dek getirterek-- erkeğin üstünlüğünü bu bedevi melikesine kabul ettirmişti.)

Bununla birlikte ibrani mitolojisinde saygınlıkla anılan, bir çeşit "azize"lik mertebesine ulaşmış olan kadınlar da vardır. (Hemen belirtelim ki, "azize" sözcüğü ancak hristiyanlar için geçerli olabilir, çünkü yahudilikteki kadın aleyhtarlığı öylesine güçlüdür ki, hristiyanlardaki gibi rahibelik olmadığı gibi --bütün hahamlar erkektir--, azize'lik de yoktur. Kadın din görevlilerin hristiyanlıkta bulunması, her ne kadar, İsa' nın babasının belli olmamasından, Meryem Ana'nın öne çıkmasından, İsa'nın ise politik liderliğini hükümdarlığa dönüştürerek bir hanedan kuracak kadar yaşamamış olmasından ileri geliyorsa da, sonuçta Hristiyanlık ruhbanlığında kadına yer vardır).

İbrani mitolojisinde saygıyla anılan kadınlardan birisi İbrahim' in karısı Sara'dır. Sadece Tevrat ve İncil'de değil, Kuran'da bile "güzelliği dillere destan" Sara'nın yahudilerdeki tüm saygın yerine rağmen, karısıyla birlikte Firavun'a sığındığında İbrahim'in Sara'ya "Karım olduğunu kimseye söyleme, kızkardeşimmiş gibi yap" dediğini Tevrat yazmaktadır. *(Genesis,* Bab 12)

Gene Perslere karşı yenik düşen yahudileri katliamdan kurtarmak için Pers İmparatoru Assuerus ile evlenen Esther bir başka kadın kahramandır. (Tarih kitapları Esther'den Pers İmparatorunun savaş ganimeti diye sözederler). Diğer bir saygın kadın, yahudilerin Babillilerle yaptığı savaşta hükümdar Nabukadonozor'un komutanının çadırına girip başını kesen Judith'tir.

Fakat aynı din kitaplarında bir de Dalila vardır. Musa sonrası geçiş döneminin yönetici yargıçlarından Samson, efsaneye göre insanüstü bir fizik kudrete sahipti ve bu kudretin sırrı Samson'un saçlarındaydı. Sevgilisi Dalila düşmanla (Filistinlilerle) işbirliği yapar, Samson'u uyutup saçlarını keser ve düşmanlar da o sırada mabede saldırırlar. Ama tanrı, Samson'a gücünü iade eder, dev sütunları kollarıyla deviren Samson tüm mabedi Filistinlilerin başına yıkarak onların hepsini öldürür. Samson ve Dalila efsanesinde görüldüğü gibi kadın burada desise ve ihanetin simgesi olarak gösterilmektedir. Aynı olumsuz sembolizasyona Pandora, Truvalı Helen örneklerindeki gibi başka mitolojilerde de sıkça rastlanmaktadır. Ama Dalila tam bir ihanet timsalidir.

Kuşkusuz ki, ataerkil toplumlara geçildikten sonra anaerkil kalıntıların temizlenmesi, kadının aşağılanması sadece İbranilere özgü değil. Bu geçiş pek çok toplumda yumuşak ve barışçı bir şekilde olmuşsa da, gene de bu uğurda çok da kan dökülmüştür. Ama tarihte bilinen en şiddetli anaerkil karşıtı uygulamalar ibranilere ait. Ayrıca, Tevrat, putperestlik döneminden kalmış her türlü tapınağın, putun, ibadete yarayan herşeyin (dağbaşında ibadet için kullanılmış ağaçlara varıncaya değin) tümüyle yokedilmesini çok sert ve kesin bir dille buyurmuştu. Bu nedenle, hem tek tanrılı din öncesindeki bütün dinsel binalar ve araçlar ve bu arada anaerkil dönemden kalmış tanrıça mabetleri, heykelleri, resimleri bütünüyle yokedildiğinden, o devirlere ait zengin sanat eserleri bu şekilde ortadan kaldırılmıştır.

Ataerkil Yahudi dini kadını bu denli şiddetli baskı altına alırken, erkekler için çok-karılı (poligam) evliliğin sınırı yoktu. Sadece zenginlerin değil, yoksulların da çoğu kez birden fazla kadınla evli olduğu görülüyordu. Daha da ilginci, Süleyman Peygamber'in hareminde 700'den fazla kayıtlı (yasal) karısı olduğunu Kutsal kitap övgüyle anıyor. Bu kadınların çoğu Orta Doğu'nun çeşitli topluluklarından gelmiş prenseslerdi. O topluluklarda ataerkil kurallar böylesine katı olmadığından, kız çocuklarının miras hakkı bulunduğundan Süleyman'ın "ekonomik nedenlerle" bu kadar çok kadın aldığı ve onlarla resmen evlendiği söylenir. Yani kendisi kız çocuklarına miras hakkı tanımayan bir topluluğun hükümdarı, -üstelik de peygamberi- başka topluluklardaki kadınların miras haklarından yararlanmak açıkgözlülüğünü göstermekteydi.

Bu yazıda kadının tarihteki ezilmişliğine örnek olarak İsrail kavmini ve onun ilişkilerini düzenleyen yahudilik dinini almamın nedenlerinden birisi bu kavmin kadınlara karşı gösterdiği acımasızlığın ve uyguladığı zulmün şiddetiyse, diğeri de yahudiliğin daha

Truvalı Helen
(Latran Müzesi)

sonra doğan hristiyanlığa ve müslümanlığa beşiklik etmesi ve bu yeni dinlerdeki pek çok ilkenin yahudilikten alınmış olmasıdır. Orta Doğu'dan çıkıp dünyaya yayılan bu her üç dinin kadınlara bakışı birbirine çok yakın olmuştur ve bu bakış asırlar boyu süren kadının ezilmişliğinde, ekonomik temelin yanısıra bir hayli rol oynamıştır.

Oysa Yahudiliği yaratmış olan ataerkil ibrani topluluğunun "ataları" diğer bütün topluluklar uzun bir anaerkil dönem yaşamışlardı. (Bu açıdan, ibrani toplumunun "ataları" yerine "anaları" demek daha doğru olacak.) Nitekim J. Hasting 1900'de yayınladığı *İncil Sözlüğü*'nde İbranilerin içinden çıktıkları Samî'lerin geçmişinde en büyük tanrıçanın Astoret olduğunu söyleyerek, "Bu tanrıça Samî'lerin ilkel anaerkıl örgütlenmesindeki baş tanrısallıktı, aşkında özgür, klanın doğurgan anası, barışta ve savaşta lideri olan insan-ananın timsaliydi" der.

Ataerkil toplum öncesinde bütün dünyada bu konumda olan kadın, daha sonra aşağılandı, üretimin ve toplum yaşamının dışına itildi ve buna bağlı olarak mitolojiler de erkeğe göre şekillendi. Daha sonra doğan tek tanrılı dinler ise Adem ile Havva sembolizasyonu ile kadını desiseci, baştan çıkarıcı, kendisinden başka hiç bir şeyi düşünmeyen bir çıkarcı olarak gösterdiler.

Yazının ayrı bir başlık taşıyan bundan sonraki bölümünde, anaerkil ve ataerkil mitolojilerden bazı kadın sembollerini göreceğiz.

Kadınlığı temsil eden Mısır tanrıçası İsis

Mitolojide Kadın

Puşkin bir öyküsünde John Tenner adlı bir İngiliz'in Kuzey Amerika'da başından geçmiş gerçek bir olayı anlatır. Otavuavlar adlı bir yerli kabilesinin eline düşen Tenner'ı kabile şefi olan Net No Kua ismindeki kadın evlatlığa kabul eder. Net No Kua kabilenin en saygın kişisidir, kayığında kendi soyunun (gens) bayrağını taşır. İngilizlerle kabilesi adına görüşmeye gittiğinde İngiliz kalesinden top atışıyla selamlanarak karşılanır, vb., vb.

Tenner'ı hayretler içinde bırakan bu durum gerçekte tarih öncesindeki çok eski devirlerde insan topluluklarının yaşam biçimlerinden 18'inci yüzyıla intikal etmiş bir örnektir. Sadece 18'inci değil, 19'uncu hatta 20'nci yüzyılda da böyle topluluklara rastlandığı olmuştur.

Veriler gösteriyor ki, anaerkil düzen insanların sürü halinde yaşamaktan çıkıp örgütlenmeye başladığı zaman yaşadığı ilk sosyal organizasyon biçimi olarak biliniyor.

İnsanların üretim araçları kullanması, onları geliştirmesi açısından yapılan zaman sınıflandırmasında birinci aşama olarak anılan Paleolitik Çağı (yontma taş devri) arkeologlar M.Ö. 30.000 yıllarına dek götürüyorlar. Bu döneme ait en eski arkeolojik veri Fransa'da keşfedilmiş. Yarı mağara biçimindeki büyük bir kaya girintisinin duvarına kazınmış bir kadın resmi arkeolojide *Lausel Venüsü* diye anılıyor. Yaşı uzmanlarca tahminen M.Ö. 30.000 olarak gösterilen, elinde bir bizon boynuzu tutan bu kadının bir tanrıça sembolizasyonu olduğu sanılıyor. Aynı duvardaki başka tasvirlerde üç kadın daha görülüyor, kadınlardan birisinin aşağı kısmında başaşağı durumda bir başka insanın başı ve omuzları gözüküyor —ki bunun bir doğum sahnesini betimlediği sanılıyor— gene bir başka köşede başı ve kolları kopmuş olan ama vücut hareketinden kaıgı attığı sanılan bir erkek figürü var. Aynı duvarda ayrıca bir sırtlan ve bir at resmi ile kabartmalar halinde gösterilmiş bir kaç dişilik organı bulunuyor.

Yukarı paleolitik çağa ait bir başka önemli arkeolojik bulguyu M.Ö. 25.000 yaşında olan taştan yapılma bir tanrıça heykeli oluşturuyor. Paleolitik çağdan çıkışta M.Ö. 9000-7000 yıllarına ait (Ön-neolitik çağ) Orta Doğu'da bulunan mağara resimleri ve heykellerden ibaret o dönem sanatı kadın tanrıçaların ve kadının toplumdaki üstün konumunu gösteriyor.

Neolitik çağa (cilalı taş devri) ait bulgulardan Don kıyılarında keşfedilen büyük bir insan konutunda, mamut başı iskeletlerinden yapılmış karyolalar, sayısız mamut kemiğinden yapılmış ev eşyaları, sileks'in (çakmaktaşı) işlenmesiyle yapılmış çeşitli araçlar ve av silahlarının yanısıra mamut dişinden ve kemiklerinden özenle yapılmış heykelciklerin hepsinin kadın heykeli olması bir başka bulgu.

Neolitik döneme ait arkeolojik verilerle birlikte anlaşılıyor ki, insan topluluklarının ilk örgütlenme biçiminde kadın on binlerce yıl toplumda birincil konumda olmuş.

Kadının o toplumlardaki konumu tümüyle onun üretim içindeki yerinden ileri geliyor. Kadının biyolojik olarak

"ikincil cinsiyet" olduğu, fizik bakımdan yetersiz bulunduğu, bu nedenle kadının toplumdaki ikincil konumunun bir doğa gereğinden ileri geldiğini iddia eden tüm ataerkil önyargılardan farklı olarak, hem kadının hem de erkeğin toplumsal konumlarının onların üretim içindeki yerlerinden, ekonomik yaşam içindeki işlevlerinden kaynaklandığı adı geçen geçmiş toplumların gözlenmesinden açıkça belli oluyor.

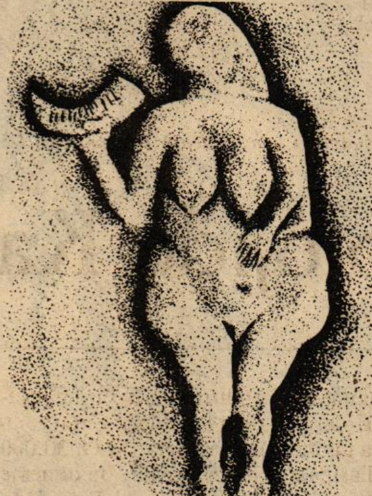
Anaerkil (matriarkal) dediğimiz topluluklarda kadının birincil konumu nasıl gerçekleşmişti?

Bugün bilindiği kadarıyla bu dönemler insanların doğadan buldukları yenilmeye yarar maddeleri alıp *yenilebilir hale getirdikleri* evreydi. Bu besinler esas olarak kimi bitkilerin, toprak yüzeyine yakın bitkisel yumruların toplanmasından ve av etlerinden oluşuyordu. Bu durumda sözkonusu besinlerin bir kısmı çiğ çiğ yense bile, diğerleri pişirilerek yeniliyordu. İşte bu işin yapılması, yani doğadan bulunan yiyeceklerin yenilebilir —ya da daha kolay yenilebilir— hâle getirilmesi bir anlamda üretimin en ilkel biçimi idi. Bu üretim insanların hayvanlardan ayırdeden ilk faktördü. Hayvanlar doğadaki besinleri tümüyle olduğu gibi, hiç işlemeden alıp yiyorlardı, yani hayvanlar üretim yapmıyorlardı. Şayet maymunun muz kabuğunu soyması, ya da hindistan cevizini ağaçtan aşağı atıp kırması sayılmazsa, hayvanlar doğada buldukları besin maddelerini tümüyle olduğu gibi alıp tüketiyorlardı. Bu konuda hayvanların yaptığı tek çaba olsa olsa karıncalarınki gibi besin maddelerini depolamak, ya da arılarınki gibi kendi vücutlarında besin maddelerini -biyojik olarak- işlemek idi. Kısacası hayvanlar üretim yapmıyorlardı.

İnsanlar ise ham besin maddelerini işleyerek tüketiyorlardı. Üretim saymamız gereken bu işleme çalışması toplulukta işbölümü halinde yapılıyordu. İşte kadının ve erkeğin yerini belirleyen ve ilk toplumsal örgütlenmeyi gerektiren bu işbölümünde, erkekler ava gidip avlanmakla ve eve çiğ et getirmekle yükümlüydüler. Kadın ise, bunların pişirilmesinin yanısıra, yenilmek için kök ve meyva ya da diğer yararlı bitkileri veya kertenkele, kurbağa ve benzeri küçük hayvanları toplamak, su getirmek vb. gibi işleri yapıyordu. Gene hayvan derilerinden ya da elverişli bitkilerden giyecek dikmek, çeşitli ev eşyaları yapmak da kadının göreviydi. Bu şekilde kadın, yaptığı işin doğası gereği, toplumdaki ekonomik faaliyetin belirleyici ögesiydi. Zamanla buğday, pirinç, arpa benzeri tahılların da kullanılmasıyla, ev araçlarının gelişmesiyle kadının işlevi genişledi.

Kadının bu belirleyici ekonomik faaliyetinin yanısıra, onun doğurması da toplumdaki saygınlığının ayrı bir bileşeniydi. Çocuğun hangi etkenle meydana geldiğini henüz bilmeyen erkek kadına doğurduğu için kutsallık atfediyordu. Bulunan sayısız arkelolojik verilerde kadının doğurganlığı vurguyla temsil edilmiştir. Ama kadının üstünlüğünün asıl nedeni onun ekonomik işlevindeydi. Toplumbilimci V.Klein "İlk toplumda kadınlar sosyal zenginliğin kaynağıydılar, konutların sahibi, yiyeceğin üreticisi, evin koruyucusu idiler. Bu nedenle erkek ekonomik bakımdan kadına bağımlıydı" diyor.

Daha sonra insanoğlu hayvanları alıp beslemeye, yetiştirmeye başladı. Keçi, koyun, öküz, domuz, gibi hayvanların beslenmesi sürülerin otlatılması da esas olarak erkeklerin görevi oldu. Ne var ki, bu durum erkeğin ekonomik önemini artırmış değildi. Erkeğin azalan avcılık görevi yerini çobanlığa terkediyordu ve bu daha az fizik gücü, daha

Laussel Venüsü

az tehlikeyi getiriyordu. Buna karşılık beslenilen hayvanlardan elde edilen yeni ürünlerin işlenmesi kadının ekonomik önemini büsbütün artırıyordu. Yün eğirmekten, süt ürünlerine kadar bir dizi yeni iş de kadının görevi olmuştu. Ayrıca çömlekçilik ya da daha gelişkin ev eşyalarının yapılması veya mağaradan çıkıp evlere yerleşilmesinde ev inşaatı, çadır yapımı vb. gibi işler de kadına kalmıştı.

Daha sonra tarıma geçilip toprağa yerleşildi. Eski devirlere ait en zengin arkeolojik verilerin bulunduğu Orta Doğu'da neolitik döneme ait tarıma dayalı üretimi gösteren yerleşik topluluklara rastlanıyor ve tarımın başlangıcında da kadının durumunun değişmediği, kadının tarım ürünlerini evde işlemenin yanısıra, toprakta da çalıştığı görülüyor. Orta Anadolu'da Çatalhöyük'de ve Antalya yakınlarındaki Hacılar'da yapılan kazılar M.Ö. 6500 - 6000 yıllarındaki bu topluluklarda hem kadının birincil konumunun sürdüğünü, hem de kadının tarımda görev aldığını göstermektedir.

Neolitik dönemin ilkel mitolojisi o zamanlar henüz yazı icad edilmediğinden, bugüne ancak arkeolojik verilerle intikal edebilmiş durumda.

Anaerkil dönem (ve bu dönemden çıkış konusunda zengin arkeolojik verilere sahip bulunduğumuz Orta Doğu'da o sıralarda yaşamakta olan değişik toplulukların hepsinin tapındıkları büyük tanrıça, ya da ana tanrıça Gökler Tanrıçası idi. Bu tanrıçanın değişik isimleri: Astarta (Fenikeliler), Aştar, Aştoret,İştar (Kuzey Samiler ve Babil), Attoret, Attar, Athar (Suriye), Ate ya da Atheh (Klikya bugünkü Antakya-Adana yöresi), Hathor, Aşerah, İşara, Au Set (Mısır), İsis (Mısır tanrıçasında daha sonra Yunan mitolojisinin verdiği ad), İstar, İnin, İnanna, Nana, Nut, Anat, Anahita vb.

Bu dönemde henüz erkek tanrıya (ya da daha yerinde bir deyimle tanrı'ya) rastlanmıyordu. Toplumda erkeğin ekonomik işlevi önem taşımadığı için sadece kadına kutsallık atfediliyordu. Bu nedenle tapınılanın cinsiyeti dişiydi, bu anlamda insanlar tanrı sözcüğünü değil tanrıça sözcüğünü tanıyorlardı ve onu en büyük ana olarak görüyorlardı, tıpkı içinde yaşadıkları klanın ve bağlı bulundukları gens'in büyük anasına duydukları saygı gibi.

Araştırmacıların bulgularına göre Ana Tanrıça, ya da Büyük Tanrıça olgusu sadece Ön Asya'da değil, dünyanın neresinde olursa olsun bütün insan topluluklarının evriminde gözlenmişti. Ünlü mitolog R. Graves şöyle diyor: "Bugüne değin kalabilmiş kanıtlardan ve efsanelerden anlıyoruz ki, tüm neolitik Avrupa çok çeşitli adlar alan Ana Tanrıça son derece homojen bir dinsel görüşler sistemine sahip olmuştur ve bu Ana Tanrıçayı Suriye'de ya da Libya'da görmek mümkündür. Büyük Tanrıça ölümsüzdü, değişmezdi ve kudretliydi; ve babalık kavramı henüz dinsel düşünceye girmemişti."

Anaerkil düzenin paleolitik'te olduğu gibi tüm neolitik çağda da ve kısmen kalkolitik çağın başında (bakır devri) devam ettiği, yer yer Bronz çağına (tunç devri) kadar vardığı, bir başka deyişle, tarımın bir sosyal işbölümü olarak çıktığı aşamada da varolduğu, belirtiliyor.

Araştırmacı C.Dawson, "ilk tarım Ana Tanrıça'nın kutsal konutları etrafında doğmuş olmalı, dolayısıyla bu (yerleşme yerleri) sosyal ve ekonomik merkezler ve kutsal yerler olup gelecekteki kentlerin çekirdeğiydiler" diyor.

Bir başka bilim adamı, W.Schmidt, ilk kültürler için şöyle yazıyor: "Burada üstün olan kadınlardı. Kadınlar sadece çocuk doğurucu değillerdi, aynı zamanda besinin baş üreticisiydiler. Besinlerin sadece toplanmadığı, fakat aynı zamanda tarımla üretildiğini gören kadınlar, toprağı değerlendirdiler ve dolayısıyla onun da sahibi oldular. Böylece hem ekonomik hem de sosyal güç ve prestij edindiler." Hawks ise "neolitik devrin ana-hukuna dayalı yaşamının ve klan sisteminin egemenliği nedeniyle toprak mirasının ana soyundan intikal ettiğini" söylüyor.

Bununla birlikte, tarımın ortaya çıkıp gelişmesiyle aşağıda göreceğimiz biçimde ürünlerin meta haline gelmesiyle birlikte erkeğin de toplumdaki rolü artmaya başladı. Böyle olduğu içindir ki, tarım öncesi topluluklarda sadece tanrıçaya —veya tanrıçalara— tapınılırken, ana tanrıçanın yanında onun genç oğlu, kocası ve kardeşi olarak gösterilen (erkeği temsil eden) ilk erkek tanrı belirdi.

Eski Orta Doğu mitolojisinde, Sümerlerde, Damuzi diye anılan, sonraki adı Tammuz'a dönüşen, gene aynı bölgedeki başka yörelerde Attis, Adonis, Osiris ya da Baal gibi adlar alan bu ilk tanrı hep genç erkek olarak gösteriliyordu. Bu ise erkeğin öneminin artmasıyla birlikte toplumda ananın oğluna verdiği önemi gösteriyordu.

Gerçekten de, Ana Tanrıça, ilk oğlunu kendinin yanısıra topluma sunarken, bu demekti ki, anaerkil topluluk da ataerkil topluluğu bağrında yeşertmekteydi. Tıpkı kamusal mülkiyet topluluğunun bağrında ilk özel mülkiyet çekirdeğini yeşertmesi gibi.

Orta Doğu mitolojisindeki Tammuz, daha sonra anasını binlerce yıllık tahtından yavaş yavaş indirecek ve oraya kendisi kurulacaktı.

Ne var ki, Orta Doğu Mitolojilerinde Tammuz'un —ya da başka isimlerle anılan ona eş tanrıların—tahta kurulması kolay olmadı. Tanrının tanrıçayı tahtından indirmesi hem uzun bir dönemi gerektirdi, hem de toplumdaki her köklü değişiklikte olduğu gibi toplumsal çatışkıları getirdi. Bu çatışkılar anaerkil toplumdan ataerkil topluma geçişte dünyanın çeşitli yörelerindeki topluluklarda çoğunlukla yumuşak, yer yer sert oldu. (Örneğin bazı antik Latin Amerika efsanelerinde erkeklerin kadınlara karşı gizli örgütler kurdukları, gizlice tanrılar icadedip bunların totemlerini yaparak kadın totemler yerine erkek totemlere taptıkları, mağaralarda toplantılar yaptıkları, ya da toplanıp kabiledeki tüm kadın ve genç kızları öldürdükleri, küçük kız çocuklarının büyümesinden sonra türlerini devam ettikleri anlatılır.)

Orta Doğu mitolojisinde Tammuz'un —ve adaşlarının— aşağıdaki kısa öyküleri sözkonusu geçiş dönemi için bize bir fikir verebilir.

Sümer mitolojisinde Damuzi Ana Tanrıça *İnanna*'nın (sonradan Nana) oğlu olarak belirdiğinde, önce kendisini tanrıçanın "yatağında ispat eder" Böylece Damuzi hem oğul hem de kocanın sembolü olur. Ana Tanrıça ise Damuzi'ye en büyük payeyi vererek onu "ülkenin çobanı" yapar. (Böylece hayvanları ehlileştirip yetiştirmenin, hayvan beslemenin toplumdaki önemi ve erkeğin yeni görevi anlaşılmaktadır.)

Efsanenin devamında, İnanna, bir gün ölüler ülkesine göçmek ister ve tahtını Damuzi'ye bırakır. Damuzi "büyük bir sevinçle" tahtı kabul eder, fakat tahtta başına buyruk davranır, oysa Ana Tanrıça zamanında ülke kadın ve erkeklerden seçimle oluşan bil-

Neolitik Tanrıça (M.Ö. 5750.Ç.höyük)

geler meclisiyle yönetilmektedir. Tanrıça sadece bu meclisin başıdır. (Klan örgütlenmesindeki ilkel demokrasi). Ama Damuzi ülkeyi kimseye danışmadan keyfince yönettiği gibi zulüm de yapar. Bunun üzerine Ana Tanrıça ölüler ülkesinden geri dönerek Damuzi'yi öldürtür ve yeniden tahta geçer.

Bu efsane eski Sümer kitabelerinde yazılıdır. Bir yandan taht kavramı oluşum halindeki sınıflı topluma özgü bir sembolizasyondur ama ilkel demokrasinin güçlü etkileri devam etmektedir. Daha da önemlisi öykü eski ve yeni düzen arasındaki mücadeleyi temsil etmektedir.

Bulunan başka yazılı dökümanlar öykünün devamını dile getiriyorlar: Damuzi ölmüş olmasına rağmen, erkeğin toplumda güçlenmekte olan konumu Sümer'lerde krallığın ilk ortaya çıkışına değgin öykülerde dile getirilir. Ana Tanrıça kendisine hem eş hem de rahip olarak *En*'i seçer. Daha sonraki öykülerde Ensi diye geçen bu erkeğin nüfuzu giderek artar. Derken Lugal (önemli adam) adını alır. Böylece krallık kurumu kurulmuş olur. Ama başlangıçta çok uzun bir dönem Ensi'ler ya da Lugal'lar seçimle işbaşına gelmektedir ve hiçbiri ülkeyi kendi başına yönetmemektedir. Gene başka yazılı öykülerde her yılbaşında dinsel törenlerin yapıldığı, bu törenlerde Ana Tanrıçayı temsil eden rahibenin, Damuzi'yi temsil eden kralla (Enmerkar) evlendiği belirtilir. (M.Ö.2600).

Sümer ülkesi daha sonra doğudaki Akad'ların kontrolüne geçti. Bu dönemde Babil mitolojisinde benzer öyküyü görüyoruz. Sümerlerdeki İnanna, bu kez Aşk Tanrıçası *İştar* adını almaktadır, (ataerkil topluma geçilmiştir) Damuzi ise Tammuz olmuştur. Tammuz, İştar'ın bu kez sadece oğlu ve kocası değil, kardeşidir de. Babil efsanelerinde Tammuz —Sümer'den farklı olarak— Tanrıçanın emriyle öldürülmez, kaza eseri ölür ve Tanrıça buna çok üzülür, yas tutar. Orta Doğu'da pek çok yazılı anlatımı bulunmuş olan Sümerlerin ünlü *Gılgamış Destanı* Babil efsanelerinde de bulunmaktadır. Babil'in Gılgamış'ı Aşk Tanrıçası İştar'dan evlenme teklifi alır. Gılgamış, İştar'ın daha önceki kocalarını öldürttüğünü söyleyerek bunların isimlerini sayar ve tanrıçayla evlenmeyi reddeder. Gılgamış'ın andığı uzun liste içinde farklı zamanlarda iki tane Tammuz vardır. Bu da, mitolojide ölen Tammuz'un yerine bir yenisinin konulduğunu göstermektedir. (Hem Sümer'lerde, hem Babil'de Gılgamış öyküsü tanrıça İştar'ı bütünüyle olumsuzlamış ve klasik mitolojilerdeki gibi kötülüğün bir sembolü olarak göstermiştir.) Tanrıça evlenme isteğiyle Gılgamış'a krallık önermektedir. Gılgamış ise bir yandan ölümsüz olmayı istemektedir, fakat tahtı kraliçe ile paylaşmamak, tahta tek başına sahip olmak dileğindedir. Bu ise erkeğin toplumda üstün konuma tırmanışını simgelemektedir. Babil Gılgamış'ının babasının da bir kral olması, (Lugal ya da Enmerkar) gösteriyor ki, Gılgamış'ın yolu tahtın tanrıçayla paylaşılmasından, tek başına — ve ölümsüz bir tanrı olarak ele geçirilmesine giden yoldur. Nitekim, Tanrıça'nın önerisini reddeden Gılgamış, arkadaşı *Enkidu*'yla birlikte kadının kutsal boğasını öldürür ve boğanın butlarıyla cinsel organını tanrıçanın suratına fırlatarak "Elimden gelseydi boğaya yaptığımı sana da yapardım" der ve —kendini alkışlayan halkın arasından geçerek— ölümsüzlüğü aramak için yola koyulur.

Bu olay Babil öncesinde Erech'de meydana gelmiş bir ayaklanmayı temsil etmektedir. Antik Yunan tarihçisi *Diodorus Sicilus* aynı dönemlerde Yukarı Nil'de meydana gelmiş benzer bir olaydan sözeder. *Nubi* kabilesinde "tanrıçaya krallık eden" bir kral, kadın-erkek bütün ruhbanlara karşı başkaldırarak onları öldürür ve tahtın tek sahibi olur.

Burada ruhbanlardan kasıt kralın bağlı bulunduğu bilgeler meclisidir, yukarıdaki efsanelerde kral diye anılanlar ise, ilkel komünal toplumda kabile tarafından seçilen —ya da atanan— askeri şeflerin, sınıflı topluma geçiş sürecinde edindikleri konumdur. Nubi kabilesinde olan ise muhtemelen bu geçiş sürecinin tamamen sona erdiği yönetim değişikliğini göstermektedir.

Nitekim Gılgamış'ın dile getirdiği olay da,-yani "tanrıçayla evlenerek" kral olan kişilerin öldürülmesi- bir gelenekti. (Bu gelenek askeri kudreti elinde tutan bu kralların yönetime tek başına sahip olmaması için —geçiş döneminin çatışkılarının bir sonucu olarak— başvurulmuş bir yöntem olabilir.) Her ne kadar efsaneler, kralı tanrıçanın seçtiğini söylüyorlarsa da, gerçek hayatta tanrıça var olmadığından, yaşlılar meclisi tarafından krallığa getirilen kişi tanrıçayı temsil eden başrahibe ile evlenmekteydi. Bir kaç yazılı dökümanda yaşlılar tarafından seçildiği açıkça yazılan kralın "tanrıça tarafından seçildiği"nin söylenmesi yeni yöneticiye bir kutsallık kisvesi vermek içindi. Ama aynı kral kimi zaman ertesi yılbaşından önce gene dinsel bir şekilde -kurban vermek biçiminde- öldürülüyor ve "tanrıça kendisine yeni bir kral seçiyordu." Daha sonraları bu gelenek, doğal olarak ortadan kalktı. Örneğin Babil'de her yıl başında kral kutsal tapınağa götürülüp soyularak dövülüyor ve hakarete uğruyordu, aynı sıralarda kralın elbiseleri giydirilmiş bir dublör kent içinde törenlerle ölüme gönderiliyordu.

Eski Mısır'da da benzer öykü vardır. Tanrıça *İsis*'in oğlu ve kocası *Horus* ölmektedir. Daha sonraki efsanelerde ölen İsis'in kardeşi ve kocası *Osiris*'tir. Fakat Osiris'in yerini daha sonraları bir başka Horus alır. M.Ö. 3000 yıllarına ait kayıtlar erkeklerin Osiris'in mezarında kurban edildiğini yazmaktadır. Mısır'daki Osiris, Mısır'ın sömürgesi olan Biblos'da (bugünkü Kuzey Lübnan) *Adonis* adını alır. Adonis ibrani dilinde "efendi", "bey" anlamına gelen Tammuz'un Yunan mitolojisine geçmiş eşleniğidir. Klasik Yunan mitolojisinde Suriye ya da Kıbrıs kralının kendi kızından olan oğlu Adonis'i Aşk Tanrıçası *Afrodit* ile Yeraltı Tanrıçası —Ölüler ülkesinin kraliçesi ve Hades'in karısı— *Persephone* paylaşamazlar. Sonuçta Adonis dört ay Persephone'nin sekiz ay Afrodit'in yanında kalarak ikisini de hoşnut eder. Ama onun Afrodite ile beraberliğini kıskanan Apollon ya da savaş tanrısı Ares veya Bereket Tanrıçası Artemis (Orta Doğu'daki Ana Tanrıça'nın klasik Yunan'da aldığı biçim) azgın bir boğayı Adonis'in üzerine salar ve Adonis'i öldürtür. Bu anlatım mitolojik öykülerin yöreden yöreye ve özellikle zaman akışı içinde değişen toplumsallıkta nasıl aktarıldığına iyi bir örnek oluşturuyor.

Aynı öyküler benzer şekillerde, Kanaan (bugünkü İsrail) efsanesinde Gökler Tanrıçası ve krallığın tanrıçası *Anath* ile düşmanı tarafından öldürülen oğlu kocası *Baal,* ya da Anadolu'da Ana Tanrıça *Kybele* ile ölen oğlu, kocası *Attis* öyküleriyle anılır. (Baal ve Attis efsanelerde öldükten sonra yeniden canlanıp hayata dönerler.) Tammuz ve yukarıda andığımız adaşları anaerkil dönemin etkisi ve kalıntıları iyice azaldıktan sonra Orta Doğu'daki baş tanrıya dönüşürler. Kadının yeni toplumdaki ikincil yerine bağlı olarak tanrılar ailesinde yeralan tanrıçalar giderek önemsizleşirler, ama hem köklü inançlar kolay kolay yıkılmadığı için, hem de yeni toplumda da eski toplumun kalıntıları, gelenekleri uzun süre yaşadığı için bu tanrıçalar tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışına kadar varlıklarını korurlar ve birinci bölümde de gördüğümüz gibi, ibranilerde tek tanrılı yahudilik doğunca, putperestliğe karşı açılan savaşla tümüyle silinirler. O döneme ait yeryüzünde kalmış herşey yahudiler tarafından yokedilir. Daha sonra gelen hristiyanlık da (Bizans İmparatorları eliyle) arta kalmış diğer "putları" yok eder. Geriye kala kala —ve her şeye rağmen zengin bir sanat hazinesi olarak toprak altında bulunup da tek tanrılı dinlerin elinden kurtulabilen ve arkeolojik kazılarla ortaya çıkan eserler kalır.

Tanrıça Kybele

★ ★ ★

Çeşitli mitolojik örnekleriyle gördüğümüz anaerkil dönemden çıkış ve ataerkil düzenin giderek güçlenmesi, klan sisteminin dağılarak komünal toplumun yerini sınıflı topluma terketmesi maddi toplum yaşamında nasıl gerçekleşti?

Sınıflı topluma geçişin ilk tohumlarını avcılığın önemini iyice yitirdiği ve hayvan beslemenin iyice geliştiği evrelerde aramak gerekir. Bu faktörün tamamlayıcı ögesini de kabileler arasında -hatta bazan aileler arasında- yapılan savaşlardan elde edilen köleler oluşturuyordu. Ne var ki, köleler başlangıçta, köle olmaktan çok tutsak gibiydiler. Çünkü götürüldükleri topluluklarda elde edilen besinler ancak o klanı doyuracak kadardı. Dolayısıyla savaşta tutsak düşen, gittiği yerde ancak kendi yiyeceğini üretebiliyordu. Ama hayvancılığın gelişmesi ve sürülerin büyümesiyle erkeğe ihtiyaç arttı. Çoban yapılan bu tutsaklar sayesinde daha geniş sürüleri kontrol etmek, beslemek mümkün olmaya başladı. O aşamadaki miras düzeninde ise herkesin kendi kullandığı iş aleti kendi varislerine kalıyordu. Böylece sürüleri de erkekler güttüğünden ve kölelerde iş aleti sayıldığından erkek ölünce ona hizmet eden köleler de onun varislerine kalmaya başladı. Gerçi bu aşamada sürüler henüz kamu malıydı bu mülkiyet gensin demokratik usülle seçilmiş başkanında somutlanıyordu. Başka bir deyişle kabilenin başı o topluluk adına sürüye sahip oluyordu. Fakat zamanla başkanlık babadan oğula geçer olunca, en büyük serveti oluşturan sürüler de görünüşte büyük ailenin başkanında, fakat somutta babadan oğula geçecek biçimde hep aynı erkek soyun mülkiyetinde bulunuyordu. Örneğin İbrani kavminde başkanlığın babadan oğula geçtiğini, adeta "hanedan" oluştuğunu gördük. Her ne kadar bu "hanedan" sonra kesikliğe uğradıysa da, ibranilerin yeni önderi Musa, Tevrat'ın ilk kitabında "sürülerin İbrahim Peygamber'in kendi öz hakkı" olduğunu söylüyordu.

İbrahim Peygamber örneği, ibranilerin göçebelik aşamasında özel mülkiyete başladıklarını göstermekle birlikte, ilkel toplumdan çıkış birçok topluluktadaha başka gelişmeleri gerektirdi Bu gelişmeler, bir yandan sürülerin giderek çoğalması, erkek kölelerin giderek artan bir önem kazanması şeklin-

de olurken, iş aletlerinin gelişmesi, kadın kölelerin de sayısını arttırıyordu. Böylece bir yandan erkek kölelerin yanısıra kadın köleler de (cariyeler) erkeğin mülkü olmaya başladılar. Özellikle tarıma geçişle birlikte sürülerin yanısıra toprağı işlemek de yeni köle emeğini gerektiriyordu. Toprak da erkeğe ait olduğundan, tarımla birlikte erkeğin nüfuzu büsbütün arttı.

Nihayet, varılan bu gelişkinlik düzeyinde, insanların elinde tüketebileceklerinden daha fazla ürün birikmeye başladı. Bu ise ürünün *meta* olmasını (değişim değeri kazanmasını) getirdi. Ürünün metaya dönüşmesi özel mülkiyetin esas temeli oldu. Böylece miras hakkı da eskisinden daha fazla önem kazandı. Ayrıca köleler de meta gibi mübadeleye sokuldular.

Kölesi fazla olan tarafların elindeki ürünler de fazla olduğundan,bazan savaş yapmadan da mal karşılığı bir başka malı (köleleri) satın aldıkları bile oluyordu. Böylece belli aşiretlerin elinde daha büyük servetler biriktikçe, bu aşiretler içindeki bazı ailelerin ve hatta bazı genslerin elinde metalar (hem araçlar, hem ürünler) toplanmaya başladı. Belli bir kabilede kölelerin çoğalması — ve üretimin kazandığı bu olağanüstü önemle birlikte, kölelerin eskiden olduğu gibi aileye dahil olmuş yeni bireyler olmaktan çıkıp, tam anlamıyla (klasik anlamda) köle haline gelmeleri tek tek topluluklar içindeki ilk sınıfsal ayrışmayı oluşturdu. Buna rağmen o topluluklarda birçok özgür insan da vardı. Ama başlangıçta meta değişimi kabileler arasında yapılırken, zamanla aileler tarafından yapılmaya başlandı. Bu özgür ve eşit yurttaşlar arasında sosyal farklılaşmaları getirdi, derken koyunun birim olduğu para doğdu. Bütün bu faktörler erkeği toplumda birinci plana çıkarırken, biribirlerinden köle, hatta sürü ve toprak elde etmek için kabileler arasındaki savaşların kızışması, savaşan erkeğin rolü de arttı. Toplumda demokrasi yoluyla seçilen askeri şeflerin nüfuzları çoğaldı.

Madenlerin, özellikle teknolojik gelişimde başlı başına önem taşıyan demirin işlenmeye başlamasıyla bu alanda da erkek üstün oldu.

Bütün bunlar, kadını ekonomik yaşantının dışına itti. Geriye kala kala soylara ait olan miras düzenini değiştirmek kalmıştı.

Servetlerin babadan oğula geçmesini sağlamak için anaerkil topluluktaki miras düzeninde bir değişiklik yapmak gerekiyordu. Çünkü anaerkil miras zincirinde, ölen erkeğin mülkiyeti, sürüler, köleler, topraklar çeşitli avadanlıklar, kendi çocuklarına geçemiyordu, kendi erkek ve kız kardeşlerine ya da kız kardeşlerinin çocuklarına veya annesinin kız kardeşlerinin (teyzelerinin) çocuklarına geçiyordu. Zira çocuklar babalarının soyuna değil, analarının soyuna aittiler, soy zinciri kadın tarafından işliyordu. Böylece miras ana tarafından kandaşlara geçiyordu. Servetlerin artışıyla ve erkeğin aile içindeki nüfuzunun çoğalmasıyla zamanla bu miras düzenini değiştirme eğilimleri başladı, babalar mirasın kendi çocuklarına intikal etmesini istiyorlardı. Ve görünüşte çok basit görülen "küçük bir değişiklik" ile tarihin en büyük dönüşümlerinden sayılan çok köklü bir değişiklik yapıldı. Doğan çocuklar ana soyundan çıkarılıp, baba soyuna alındılar, yani analarının soylarının değil, babalarının soylarının adıyla çağrılır oldular. Mirasın hep aynı soy içinde kalması esas gelenek olduğundan, aynı soy denilince, ananın soyu yerini babanın soyuna terketti ve böylece miras düzeni bütünüyle değişti.

Kilden yapılmış Sümer tanrıçası (M.Ö. 4000, Ur)

Böylece, metayla ve özel mülkiyetle birlikte, özel mülkiyetin babadan oğula (erkek tarafına) geçmesiyle, kadının ekonomik bakımdan önemsizleşmiş konumu toplumsal bakımdan da –haklarını yitirmesiyle– tamamlanıyordu. Bunu izleyen monogamik ailenin doğuşu başlayan ataerkil düzenin ve ataerkil miras hukukunun bir gereğiydi.

Hemen belirtmek gerekir ki, ilkel komün toplumundan çıkış, üretici güçlerin ve dolayısıyla toplumların gelişmesine olağanüstü bir ivme verdi ve uygarlık dediğimiz bu yeni aşama muazzam bir atılım oldu. Sınıflı topluma geçişle birlikte üretici güçlerin gelişmesine uygun bir sosyo-ekonomik formasyon ortaya çıktı. Yoksa ilkel toplumun eşitçi ve adil düzeninden çıkıp, bu aşamaya girmek kimi insanların iyi, kimi insanların kötü olmasının bir sonucu değildi. Üretici güçlerin gelişmesinin ve kendine uygun üretim tarzını yaratmasının bir sonucuydu. Ortaya çıkan ve köleci toplum dediğimiz bu aşama insan toplumları için genelde büyük bir ilerleme iken,bu genel içindeki *özelde* kadın ve onun konumu için gerçek bir gerileme getirdi. Tıpkı köleler için olduğu gibi.

Bundan sonra tarihin lokomotifi "çalışma" ile "çalıştırma" arasındaki antagonizma üzerine döşenmiş demiryolu boyunca ilerler. Anaerkil dönemde kadınların ve erkeklerin işlevselliğine göre belirlenen ilişkiler artık tarihle birlikte tarih öncesinde kalmıştır... Ve çok uzun bir süre sonra kadının yeniden itibar kazanmaya başlaması, ancak onun üretim içinde işlev edinme olanağına kavuşarak çalışanlar arasına katıldığı modern çağla gerçekleşir. Fakat bu süreç tıpkı her köklü dönüşümü gerektiren süreçler gibi henüz çok yenidir; ve insanlık lokomotifi menziline ulaşıncaya dek sürecektir.

★ ★ ★

Anaerkil yapının çözülmesiyle birlikte kadının çilesi başlamıştır. Şiddetli bir aşağılanma kadına reva görülmüştür. Egemen ideolojiden birçok sanat yapıtlarına varıncaya değin kadın horlanmıştır, zavallı, aciz, budala yerine konulmuştur. Hatta çoğu kez kötülüğün simgesi yapılmıştır. Gerek klasik Yunan ve Roma mitolojisinde, gerekse o dönemin sanat yapıtlarında —birkaç istisna ile— kadın sembolizasyonu olumsuzdur. Daha sonra gelen tek tanrılı dinlerde de, bencil isteği için Adem'in başına çorap ören mel'un yaratık gene kadındır.

Evet, köleci toplumla birlikte kadın da köleleştirilmiştir. Kurulan monogam ailede kadın kayıtsız şartsız erkeğine itaatle yükümlüdür. Özgür yurttaş statüsünde bile olsa, köleden farkı yoktur. Ayrıca bu ailenin monogamlığı da lafta kalmıştır. Erkek fiilen poligam yaşantıya devam etmiştir. Mali gücü yeten erkekler esir pazarlarından cariyeler,halayıklar alıp eve getirmişlerdir. Bunun dışında, eski Yunan'da, Roma'da fuhuş sadece son derece yaygın değildir, aynı zamanda devlet eliyle teşvik edilmektedir. Anaerkil dönemin dinsel törenlerindeki kutsal rahibeler, şimdi saray, köşk ve diğer zengin evlerindeki dansözlere dönüşmüşlerdir. Köleler hariç, her katmandan erkekler için toplumda yeterince fahişe bulunmaktadır.Soyluların fahişeleri ise çok özel eğitimden geçmektedirler. Acı

bir realitedir ki, Yunan'da, Roma'da kadınların kültürel hayata katılmaları, insandan sayılmaları, toplumda yer edinmeleri ancak fahişelikle mümkün olmaktaydı. Tarih kitapları kadınların kültürel, toplumsal gelişmelerini özel olarak eğitilen, sanattan, müzikten anlayan, görgülü, bilgili yetiştirilen bu fahişelere bağlamaktadırlar. Kısacası kadın erkekler için bir sex objesine dönüştürülmüştür.

Klasik mitoloji dediğimiz Yunan ve Roma mitolojileri tanrıların soy ağacından başlayarak özünde kadının toplumdaki ikincil konumunu yansıtmaktadır. Dahası da olumsuz bir kadın tiplemesine sık sık rastlanmaktadır. Örneğin Zeus yeryüzüne bütün kötülükleri -bir kutunun içine doldurarak- bir kadın eliyle(Pandora) gönderir. Prometheus'u kandıramayan Pandora, kardeşi Epimetheus'u kandırır ve kutunun kapağını açtırtarak bütün kötülüklerin dünyaya yayılmasına neden olur. Gene çeşitli tiplemelerde kadın kıskanç, huysuz, entrikacı gibi gösterilmiştir.

Bununla birlikte, bir yandan hayatın zengin ilişkiler sunması, öte yandan geçmiş dönemlerden kalmış efsaneler, ya da sanatsal yaratıcı esinlenmeler nedeniyle birçok olumlu ve saygın kadın tiplemesi de bulunmaktadır.

İnsanlığın ilkel topumdan ve onun kurumlarından çıkıp yeni aşamaya adım atması nasıl ki muazzam bir atılım olmuşsa, bu uygarlığın göz kamaştırıcı ilk kültür hazinesini mitolojide görmek mümkündür. Ve bu kültürel zenginliklerde, kadın yer yer kutsanmakla birlikte, —gene de, ataerkil toplumda biçimlendiği için— ikincillikten kurtulamamaktadır.

Köleci dönemden çıkışta, bu kez tek tanrılı dinlerin koyu taassubu kadını horlamaya devam etmiştir. Bütün Orta Çağa egemen olan Katolik kilisesi kadına hiç bir hak tanımazken, sadece kendilerini İsa'ya adamış ve manastırda insanlık dışı yaşamış rahibeleri kutsamaktadır. Yahudi dininin ise kadına rahibeliği bile layık görmediğini biliyoruz. İslamlığın kadın konusundaki taassubu ise dillere destan.

Sonuç olarak, böylesine yoğun bir bağnazlıktan geçerek, kadına karşı sayısız önyargıları sabit fikir halinde biriktire biriktire bugüne gelen ve bu çarpık koşullanmayı kadına bile kabul ettirmiş olan ataerkil zihniyet, ancak kadının aktif olarak ekonomik ve dolayısıyla sosyal, politik kültürel yaşama katılmasıyla geriletilmeye başlanmıştır. Ama gene de, yer yer kazandığı saygın konumuna rağmen, yeryüzünde kadının çilesinin sona erdiğini söylemek için vakit çok erkendir.

CEMAL SÜREYA

KARACAOĞLAN

Kilimim siyahtır bütün renklerden
İçinde kil var milim var

Umut'un içinde mut varsa
Umutsuzluğun da içinde umut

Bağnazlığın içinde Banaz
Götürüp sonra Sivas'ta astılar

Ülkemin ırmakları dışarı akar
Neden bilemem can havliyle akar

Akarsuların hepsi karasu
Dağ doruklarında denizyıldızı çakıllar

Akıntılar akıntılar ters akıntılar
Üstünde simürg uçar

Mahpusta beyaz elli Musa
Balıkçıl yürüyüşlü firavunlar

Kedi adımlı dışişleri bakanları
Onun parmaklarıyla konuşurlar

Ayrılık vezirleri yabancıl yontular
Nâzım'daki nâzı okşar gibi dururlar

Babam sayrı düşmüş döşeğinin altında
Kasım güneşi ve asık yüzlü tanrılar

Yaş otuz beş dantel gibi ortasından
Sessizce yırtılmış temiz yüzlü hacılar

Karacaoğlan der ki göçüm söküldü
Kilimim parça parça acılar al al açar.

TELÖRGÜ

Bâki Uğur

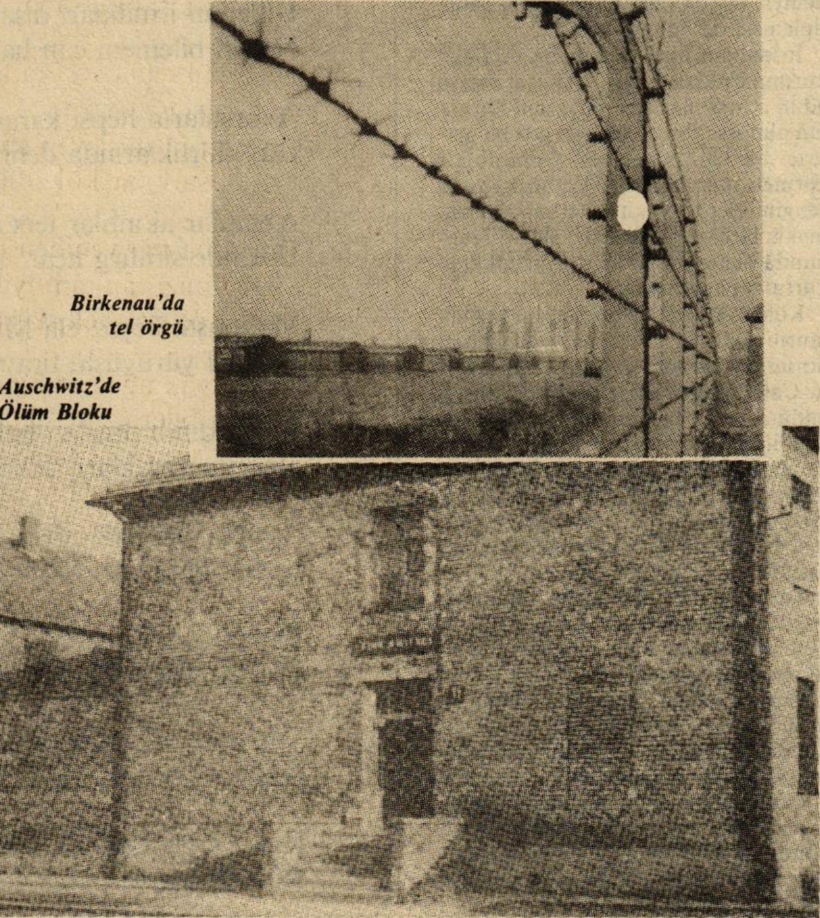
Telörgü yüksek ve muhkem. Yer yer paslanmaz çelikten, yer yer bilinmedik yeni bir alaşımdan çekilmiş. Herbiri bel kalınlığında çember çatmalı beton direklere kalın civatalarla tutturulmuş. El değdikçe tınlayan yay gibi sert, çift kat örgülü. İlmikleri sımsıkı. İki yana doğru öyle gepgergin açılıp uzandıkça nöbet kulelerinin delikli saçtan merdivenleri ardarda çoğalıp gidiyor, çoğaldıkça küçülüyor. Telörgü tüm âleme sırtını dönüp çepeçevre kendi üzerine sarınıyor. Kimseyi dışına salmamak ya da içine almamaktan çok, sırrını ele vermemek için düşünülüp icad edilmiş gibi. Özenle bükülüp kıvrılmış çatal dikenleri havayı yırtıyor.

Telörgünün ardında tek katlı, garip yapılar. Çoğu karaya çalar ahşap baraka.Kimi pencerelerinin camı kırık, kimileri tahta çakılı. Birkaç başka kunt yapı var, sarı tuğladan. Demir kapılı, kolsürgülü. Sürgü olukları bir hayli yenmiş, donuk donuk parlıyor. Demir pancurları açık kalmış bir pencerenin ardında sardunyayı andırır bir yeşilimsi karaltı seçiliyor. Telörgüden bakıldığında solda, araya giren ahşap yapıların ardından çıkıp daha sağda başka yapıların ardında gözden kaybolan ray döşeli bir yol görünüyor. Öndeki barakaların epey arkasında, daha geridekilerin az berisinde, ağızları çok yüksekte yanyana is bağlamış -perspektiften yoksun- iki baca. Telörgüye doğru yerle yaptıkları açının iki yanında, orda burda, adımları sarsak insanlar dolanıyor. Hepsi paçavralar içinde. Burun köprüleri incecik, gözleri kocaman birer karanlık kuyu. Son canavar düdüğünün çığlığına kulak verircesine hâlâ, başları yana kaykık, göğe şaşı bakıyorlar. Birkaçı-bağırmak için açtıkları ağızlarından ses çıkmıyor- düşe kalka telörgüye doğru seğirtiyor. Ayaklarının altında curufla karışık toprak unufak tozarmış. Kimi yerde üstüste ayak izleriyle darmadağın olmuş. Sağda, barakaların sonuyla telörgü arasında, ufkun taa içine uzanan bir tümsek görünüyor. Yer yer yeni kazılı kızıla çalar topraktan yaş parıltılar yansıyor. Tümseğin ortasına doğru, bir hayli ötede, burunlarını tümseğe vermiş zırhlı taşıtlar var. Bir, iki, üç, dört, beş tane. Gökyüzü bozbeyaza karmış kirli kükürt sarısı bulutlarla kaplı. Orda alçalan, burda uzaklaşan hareketli bulutlar.

Telörgünün berisinde az yumuk gözlü, küçük burunlu, yanakları rüzgârdan, kardan kızarık bir asker duruyor. Çok uzak yerden gelmiş bir asker. Üstü başı yağ lekesi, toz toprak içinde. Islak çizmelerinin derisi çatlamış. Kalpağının buğday tenli alnına değdiği yerde bir dizi ter tanesi parıldıyor. İriboğum elleriyle telörgünün dikenlerini avuçlamış, bakıyor. Merakla, şaşkınlıkla...

Yer: Auschwitz, Polonya'nın batısı.
Tarih: 25 Ocak 1945.

''Bin yıl sürecek'' yeryüzü cehenneminin tozunun atılmasına yüz iki gün var.

Birkenau'da tel örgü

Auschwitz'de Ölüm Bloku

Küçük Kötülükler

Tomris Uyar

A.C.'ye

1.

"Aaa! Bizim Nurten olamaz!" diyeceksin kapıya bakarken. Önündeki masada her zamanki gibi arabanın anahtarları, altın çakmağın, altın sigara tabakan. Boynunda, kulaklarında, parmaklarında ışıl ışıl takıların. Üstünde, günün her saatinde simler, boncuk işlemeler. Dudaklarında, yerli yersiz kullandığın ecnebi sözcükler. Yüzünde, telefonla konuşan birinin yüzündeki o boş gülücük. Bunlar zırhların senin. Güvensizliğinin.

Seni şu uzaklıktan izliyorum. Yarım saattir gözün kapıda, yarım saat önce buluşacaktık. Telaşlandın. Kocanın soyadının bilinmediği yerlerde hep telaşlanırsın böyle. Ama biliyorum, gitmeyeceksin, biraz daha bekleyeceksin, zorundasın. Bu kadar çok yanmamalısın, böylesine sıkı perhizlere girmemelisin. Boynun kırışmış, baksana kollarındaki etler sarkmış zayıflıktan. Güneş, şu ipeklerin, güderilerin altında gizlenen aslını —naylonu— fena halde eleveriyor.

Sevgili Semra,
Bu mektubu alınca ne şaşıracaksın kimbilir. Görüşmeyeli ne kadar çok oldu, değil mi? Esti işte, şeytanın bacağını kırayım dedim. Salı günü saat beş buçukta kulübe gelsene. Bir şeyler içer, eski günleri anarız.

Sevgiyle
İnci

Not: Önemli değil ama o gün doğum günüm.

2.

—Aaa! Bizim Nurten olamaz! Ama kapıdan ürkek adımlarla giren, danışmadaki adama bir şeyler soran, sonra da masaya doğru yürüyen kadın Nurten gerçekten! Nasıl olur? Nurten'in böyle bir kulübe gelmesi düşünülemez. Şey bakımından. Yine de belli etmemeliyim. Zaten allahtan şeyi belli olmuyor. Doğru dürüst giyinmiş. Şu klasik etek-ceketin modası hiç geçmez zaten. Buluzu ipek olamaz, ponje gibi bir şey ama ipektir belki, bu manikürcüler iyi kazanıyorlar, hiç boş kalmıyorlar, yüz lira senden, iki yüz benden.

—Hoş geldin Nurtenciğim. Nereden çıktın kız?

—Hoş bulduk Semra abla. Nasılsınız?

—Otursana.

Bir türlü şu ezikliği atamadı üstünden Nurten.

—İnci abla nerede?

—Sen de mi İnci'yle buluşacaktın yoksa?

Bir tedirginlik.

—Dükkâna telefon etmiş geçen gün. Ben müşteriye gitmiştim, haber bırakmış. Kulübe gelsin altı sularında Salı günü demiş.

En iyisi doğum günü konusunu Nurten'e hiç açmamak. Belki... Belki Mahmut haklı. Doğum günü bahanesiyle. Fırsatı kaçırdığını anladı İnci. Ama geç artık. Piyasa altüst. Geçen yıl olsaydı konak karşılığında iki kat verecekti Mahmut. Şimdi en çok bir kat verebilirmiş. Keşke onu dinleyip şu glayölleri alacağıma bir kaktüs alsaydım. Hem taşıması kolay olurdu, hem daha çok dayanırdı.

—Saat kaç oldu Semra abla?

—Altıyı biraz geçiyor. Trafik yüzünden gecikmiştir. Kız bari biz bir şeyler söyleyelim. Ne içersin?

—Bilmem ki. Bir cin-tonik içeyim.

1.

Tam o sırada garson bir viski ve bir cin-tonikle çıkagelecek.

"Semra hanım?" diye soran bakışlarla ikisinin yüzünü inceleyerek, hangisi olduğunu kestirmeye çalışarak. —İnci Hanım aradı demin, biraz gecikecekmiş. Özür diliyor.

Semra, "Oh!" diyecek içinden.

Nurten tutuk. Bu çevreye alışık değil. Zengin, sereserpe kadınlar son moda mayolarıyla, bellerine doladıkları alacalı ipek şallarla şezlonglara uzanmışlar. Yüzme okulunun öğrencileri gidince boşalan, kendilerine kalan havuzda şöyle bir ıslanıp geliyorlar ara sıra. Nurten, tırnak cilalarını inceliyor: en son Avrupa renkleri, dükkâna gelmedi bunlar daha.

Havada mazot kokusu. Deniz kurşun renkli bir alaşım.

Nurten cinini yudumlarken, korkusunun biraz seyreldiğini kavrayacak. O anda aklına düşecek: "Neden buraya çağırdı ki beni İnci abla?" Sorunun yanıtını bulmaya, yani geçmişi anımsamaya çalışacak. Önce o soracak: "Neden?"

Rumelikavağı vapuruna İnci ablayla birlikte bindiklerini. Çayla simit. Aynı mahalleden. Yalnız İnci abla kıyıda, iki katlı, bahçeli bir evde oturuyor. (Semra abla, Nurten, Güler, Oya abla "konak" diye alay ediyorlar). Nurtense daracık bir yokuşun tepesinde, kulübemsi bir evde.

Yoo kötü çocuklar değiller. Oturdukları evler bir örnek sayılabilir. Girişteki serin taşlıkta pabuçlar, terlikler, tokyolar. Oturma odasında sedirler, minderler, ev büyükçeyse, bir oda daha varsa, perdeleri çekili, kanepeleri, koltukları beyaz örtülerle korunan konuk

odası, büfenin üstünde gümüş çerçeveli aile fotoğrafları, radyonun üstünde işlemeli örtü. Esnaf, memur aileleri çoğu.

Sonraları neden yalnız bizim evin camlarının kırıldığını, bahçedeki çiçekleri kimin yolduğunu öğrenince de kızmayacaktım. Ev, usulca çöküyordu zaten. Piyanomu satmıştık, artık evlere derse gidiyordum. Onlar haklıydılar. Yani "Neden?"in tam yanıtı bu değil. Belki bir parçası yanıtın.

4.

—Şu Güler abla değil mi?

—Güler ya, diyor Semra.

Daha ısmarlanmadan gelen viski ile cinin şaşkınlığını atlatamadı ki.

Güler koşarcasına geliyor masaya doğru.

—Merhaba Semra, merhaba Nurten. İnci nerede? Gelmedi mi yoksa?

—Gecikecekmiş, telefon etmiş, garson söyledi.

—Aman aman geciksin, başka bir şey olmasın da.

—Ne demek istiyorsun Güler abla? diyor Nurten, yüreğinde hafif bir çarpıntıyla.

Güler her zamanki Güler. Ya kot pantalon ya Hint sarisi, ortası yoktur. Ama hep sert öğretmen tavırlı, o hiç değişmez.

—Bilmem size söylemem doğru mu. Yani İnci ağır hasta da.

—Olamaz! diye haykırıyor Nurten. Nesi varmış?

—Ur gibi bir şey. Daha kesin bir şey bilmiyoruz. Sonucu bu hafta alacaktı. Mektubunda dediğine göre...

Semra, durumun ciddiliğini unutuyor birden:

—Ayol siz mektuplaşır mıydınız?

—Böyle konularda şaka yapmak tuhaf geliyor bana doğrusu, diyor Güler sert bir sesle. Kaç yıllık dostuz hepimiz. Yani Melih'in İnci' nin eski kocası olması neyi değiştirir?

—Canım şu ağır havayı dağıtmak için söyledim, diyor Semra kıpkırmızı kesilerek. Melih nasıl sahi?

—İyi, sağ ol. Ya Mahmut bey?

—O da iyi. Bilseydi burada olacağını selam söylerdi. Bilirsin çok sever seni, diye yaranıyor Güler'e.

—Melih de ben de çok üzülüyoruz İnci'nin durumuna, diyor Güler. Bu hastalık amma yaygınlaştı. Düşünün, bir de parasızlık. İlaçlar ne kadar pahalı. Tabii Melih'le ben gerekirse --

—Konağın bir odasına sığışmış diye duydum, diyor Nurten. Öbür odaları öğrencilere kiralıyormuş. Bir türlü fırsatını bulup yoklayamadım. Oysa zamanında bana....

—Zamanında Mahmut'un dediğini dinleseydi, bu sıkıntılara katlanmazdı şimdi, yazık valla, diyor Semra ve o anda onun "Neden?"i biçimleniyor: "Neden burada? Neden üçümüz? Gerçi Mahmut biraz fazlaca üsteledi. Tanıdığı komisyoncuları yolladı boyuna, neler söyleyeceklerini, konağa önerilecek değişik fiyatları bir bir ezberletti ama hep İnci'nin iyiliği için tabii.

Herkesin gözü saatinde. Nedense hiçbiri kalkmıyor. İlk giden olmak istemiyor.

1.

Tam o sırada garson gelecek. İçkilerinizi tazeleyecek. Bir cintonik, bir konyak, bir viski. Gevşeme sandığınız bir gerginlikte içkilerinizi içeceksiniz, sizi birbirinize bağlayan küçük düşmanlıklara içerleyerek. O gediksiz cepheye.

Size bakarken bir sigara daha yakıyorum. Kuşkularınızı açığa vurmadan sessizce düşünüp duruyorsunuz. Patlamanıza yarım saat var, öyle zamanladım. Bu iğreti suskunluk ondan. Nurten sözgelimi, evine geciktiğini düşünüyor. Daha yemek yapacak. Hem garson habire içki tazeliyor, diyor kendi kendine. Bir içki kaç lira burada acaba? Ama İnci abla hesabı bize ödetmez.

Önceleri yoksulluktan kurtulmak için sarıldın paraya Nurten, bir ölçüde haklıydın. Ama bakıyorum hâlâ, bir gün asla harcamayacağın o parayı biriktiriyorsun. Para harcamak, azar azar ölmek demek senin gözünde.

"Gerçekten çok zarif kadındır İnci," diyecek Güler. "Hepimizin hangi içkiyi sevdiğini aklında tutmuş, baksanıza."

"Yaa", diyecek Semra, çok.

"Hem de o parasızlıkta," diyecek Nurten.

Köprünün ışıkları yanıyor.

Hepinizin içinde ne-de-olsa-aradabir-bir insan sıcaklığı.

Bari sen yaşasana şu akşamı Güler. Daktilo sesinden, işyeri uğultusundan uzak, nasıl tertemiz bir akşam saati bak. Sana bir tekbaşınalık, bir özgürlük duygusu vermiyor mu? Yalan söyleme. Eve koşup kızartmalara ve salatalara boğulmadan önce yaşa şu akşam saatini. Nasılsa öleceğimden korkuyorsun, o yüzden de ben gelmeden yerinden kalkmayacaksın.

Acımaya yakın bir duygu kaplıyor içimi. Genç kızlığının en güzel günlerini beni kıskanmakla geçirmiştin. Melih'ten ayrılmaya, tek başıma yaşamaya karar verdiğimde beni kıskandırmak istedin. Melih'le ilişkimizdeki göstermelik saygıya kanan tanışların gözünde "patronunu ayartan sekreter" olmayı bile göğüsledin boşu boşuna. O güne kadar özenle yarattığın sert öğretmen imgesini yıkmaktan kaçınmadın. Kot pantalonlu çalışan kadınla uzun etekli ayartıcı dişi arasında bocaladın durdun hep. Ben çocuk istemiyordum diye hemen bir çocuk doğurdun. Nasıl acı çekmişsindir kim bilir. Ola ki evliliğindeki bütün pürüzleri, suskunlukları, ilgisizlikleri Melih'in hâlâ bana aşık olmasına bağlıyorsundur. Bilmiyorsun ki Melih... Yani sen olmasan bir başkası olacaktı. Bu akşam yavaşça su yüzüne çıkan bu gerçek, fena yaralıyor seni. Çünkü en önemli ipucu sende: hastayım, parasızım, biliyorsun. Ölürsem seni yaşatan "nefret" de kalmayacak geriye. Bir çocuk-Melih'le, ayaklarına dolanan çocuğun kalacak yalnız. Diyorum ki, bırak düşünmeyi, yaslan şöyle, yanlış anımsamıyorsam en sevdiğin içkiyi, şu konyağı iç.

Geçen sabah başladı galiba. Uyandığımda üşüdüm. Havaya geçici bir Eylül soğuğu değmişti. Çaprazlama, ürperten bir esinti.

Hemen siyah hırkamı aramaya koyuldum. Dolabın gözlerini karıştırdım, yoktu. Bütün çekmeceleri altüst ettim, yoktu. Yatağın üstüne saçılan kışlıklara, kazaklara, eteklere baktım. Hepsi eskiydi. On yıllık falan. O zaman on yıldır kendime hiçbir şey almadığımı, ısmarlamadığımı, armağan

etmediğimi düşündüm. İşin daha da kötüsü, siyah bir hırkam hiçbir zaman olmamıştı. Neyi arıyordum? Eski mektuplarla fotoğrafları da döktüm yatağın üstüne: işte bütün geçmişim ortadaydı, gözlerimin önünde. Elyazım gitgide ölmüş anneminkine benziyordu. Eski fotoğraflarda hepinizi yeniden gördüm.

Bir koku çarptı burnuma. Yoo naftalin gibi sıla özlemi getiren bir koku değildi. Kekre, nemli, sentetik bir kokuydu. Nerden geldiğini anlamak için evde dört döndüm. Yüklüğe, mutfak dolaplarına baktım. Bir fare ölüsü bile yoktu. Belki de benim bedenimden yükseliyor bu koku, diye düşündüm.

O sırada kapı çalındı. Yeni bir emlak komisyoncusu. Mahmut'un ezberlettiği üç aşağı beş yukarı aynı sözcüklerle, beni yine konaktan vazgeçirmeye çalıştı. Konağı bir müteahhite verip şöyle derli toplu bir kata geçmem ne kadar akıllıca olacakmış, bahçe bakımsızmış, böyle eski evlere bakmak çok pahalıya patlıyormuş artık.

Onu savdıktan sonra hayır, diye düşündüm, kentten yükselen faiz kokusu da değil bu; mutlaka benimle, benim bedenimle ilgili bir şey. Neden olmasın? Yıllardır, caddelerine, ara sokaklarına, insanlarına, odalarına, meyhanelerine, sinemalarına, kedilerine, denizine, sizlerine gittikçe yabancı düştüğüm bu ihtiyar kentle birlikte çürüyor olamaz mıydım?

Urun öldürücü olduğunu hiç sanmıyorum Gülerciğim, doğum günümün bana bir yıl daha yaşama güvencesi verdiğine nasıl inanmıyorsam sevgili Semra. Ama gerçekten doğum günüm bugün.

"İnsanın üç günlük ömrü kalsa ne yapar?" Bu soru aklıma gelince Oya'yı anımsadım. Evi altüst ettiğimden, bazı kitapların tozlarını da almaya başlamıştım. Şöminesinin yanındaki yazı masasından dünyayı yöneten, işin daha da tuhafı, okurlarını da buna inandıran Oya'yı. Yaşayan insanları yaşamasız roman, öykü kişisi kalıbına ustalıkla dökerek yargılayan, hiç katılmadığı olaylara kendince yorumlaı getirmekten, bir inanç uğruna ölenleri, ölenlerin ağzından eleştirmekten kaçınmayan cesur Oya'yı. Ona sorarsak, "İnsanın üç günlük ömrü kalsa", eksik bıraktıklarını tamamlardı. Bak bu doğru. Hem ölüme yaklaştıkça derdi, insanın yüreği daha da insancıl duygularla, iyilikle dolup taşar. Amma gülünç!

Belki de ben sizler gibi incekötülükler yapmadığım, geçmişimden ve hiçbirinizden bir şeyler yağmalamadığım, gerçek duygularımı açığa vurmadığım, var olmayan bir siyah hırkaya gizlendiğim için duyuyordum o kokuyu. Bu eksikliğimi gidermeye, bir süre yaşamaya karar verdim. Kalemle kâğıt şuracıktaydı.

Sevgili Oya,
Bu mektubu alınca ne şaşıracaksın kimbilir. Görüşmeyeli ne kadar çok oldu değil mi? Esti işte, şeytanın bacağını kırayım dedim. Salı günü saat yediye doğru kulübe gelsene. Bir şeyler içer, eski günleri anarız.

Sevgiler
İnci

Not: Önemli değil ama sana pek alışık olmadığın bir öykü armağan etmek istiyorum. Senin de katılacağın bir öykü olacak.

6.

—Gelmeyecek herhalde, kalksak, dedi Semra. Ben sizi evlerinize bırakırım.

Bir an önce kaçmak artık, kurtulmak...

—Biraz daha beklesek, dedi Nurten. Belki bize söylemek istediği bir şey vardır. Bence...

—Bence o gelmeden önce biz konuyu şöyle enine boyuna bir tartışsak, dedi Güler. Ne olabilir? Açıkça konuşsak. Aldığımız mektuplardan başlayalım sözgelimi.

1.

Tam o sırada içeri gireceksin Oya. Yediye çeyrek kala.

"Aaa! Olamaz! Bizim Oya değil mi şu?" diyecek Güler.

söyleşi

"Siyasetname'de şiirsel söylemin bütün olanaklarından yararlandım"

Özdemir İnce'nin, Siyasetname adlı şiir kitabı üstüne Muzaffer Buyrukçu içerik ve yöntem konusunda kendisine sorular yöneltti.

BUYRUKÇU: "Şiirin tarihle, tarihselle olan ilişkisini, geçmişin öykülenmesi olarak düşünmediğimi hemen belirtmem gerek." diyorsun. Ama öyküleme, Siyasetname'yi oluşturan metnin bütünü ile bağımsız bir kimlik içinde görünen numaralı bölümlerin çoğunda, varlığını sezdirmektedir. Hâttâ her bölüm, ilişki kurduğu zaman ve mekânda bulunan sorunların çevresinde kıpırdayan tutumların öyküsünü anlatmak amacıyla yazılmış gibidir, o izlenimi uyandırmaktadır. Yoksa ben öyküleme ile gözlemleri, saptamaları, durum yargılamalarını birbirine mi karıştırıyorum?

Ayrıca öykülemede irkiltici, ürkütücü, sanatçının zararına işleyen bir yan göremiyorum. Dünya edebiyatının en büyükleri arasındaki yerleri bugüne kadar hiç sarsılmayan Homeros, Dante, Virgil, Ovidius ve daha başka birçok şair öykülemeyi kullanmış, ölümsüz yapıtlar yaratmışlardır. Siyasetname'yi, onların yarattıkları yapıtlar düzeyinde bir yapıta dönüştüremez miydin?

İNCE: Siyasetname'yi onların yarattıkları yapıtlar düzeyinde bir yapıta dönüştürmek gibi bir amacım olmadı. Böyle bir amacım olamazdı. Neden? Sanatsal yaratı bir atletizm yarışmasına, daha doğrusu bir atletizm rekorunun kırılmasına benzemez. Biri gelir 2.40 yüksek atlar ve dünya yüksek atlama rekoru kırılır. Sanatta böyle şey olmaz. Sanatta kırılan rekorlar yoktur, birbirine eklenen ya da birbiriyle dirsek teması halinde olan yaratı süreçleri vardır. Sanatçının amacı, geçmişin doruklarıyla dirsek teması durumunu korumak olmalıdır. Zincire -bir halka daha ekleyerek- eklenmek bu evreden sonra gelir ki, bu durum, sanatçının amacıyla değil, sanatsal gerçekleştirme sürecinin sonucuyla ilgilidir; zamana ve alıcının (alıcı kitlesinin) alımlamasıyla yapıtın bütün mesajlarının buluşmasına bağlıdır. Burada şunu hemen belirtmem gerek: *Dirsek teması durumu* yalnızca ulusal bağlamda değil evrensel bağlamda da söz konusudur.

"Geçmişin öykülenmesi" eyleminin yanlış anlaşılmaması gerek. Benim burada karşı çıktığım şey, bir şiirsel söylem olarak "descriptif" (betimlemeci, anlatımcı, öykülemeci) yöntem değil, öykülemeci tarihsel söylemin şiirsel söylemin ve sonuç olarak şiirsel metnin yerine geçmesi. Böyle bir yerine geçme durumunda yazılı metnin ağırlık merkezini *şiirsel çağrışım* değil tarihsel gerçek oluşturur. Böyle bir girişim, yazma ve okuma eyleminde "manzum tarihlik"le sonuçlanır. Hangi şair böyle bir duruma düşmek ister. Tarihsel öyküleme, göreceli bir gerçekçiliğe dayanır. Tarihçi *olanı* anlatır, yorum yapsa bile hayal gücü eksiktir bu yorumlarda, fantazya yoktur, ütopya da yoktur. Oysa şair için gerçekler kadar ütopyalar da önemlidir ve sanıldığı gibi "ütopya", gerçek'ten gerçek dışı'na doğru bir kaçış değil, gerçeğin nesnel olanaklarının keşfi ve bunların somutlaşması için girişilen bilinçli bir savaşımdır. Şiirin iki ayağı varsa ve bu iki ayaktan biri gerçek ise, öteki ayak ütopyadır. Tarihsel öyküleme, gerçeği topal, ütopyayı da kötürüm bırakır şiirde. Şiirsel öyküleme ise hem gerçeği, hem de ütopyayı içerebilir. Ben tarihçi karşısında şairi savunuyorum alıntı yaptığın cümlemde. Bunun dışında tarihçiye karşı büyük bir saygım vardır. Tarihçi elmayla armutu toplayamaz, şair toplayabilir ve bu toplama eylemi hem utkuyu ve bozgunu, hem de mucize ve gündelik olanı içerir.

■ *evleri boşaltır kötü göz mezarları doldurur / ve nazar değmesinden ölür insanların yarısı* dizeleri ile *kendim ve dostlarım için tekdüze mutluluk değil / başarılar ve başarısızlıklar tuncunu dilerim ben / hep başaran insanın bir gün ters dönebilir yazgısı* dizelerinde, gerçekle hiçbir şekilde bağdaşmayan tamamıyle hayal ve korku ürünü olan bir durumun önünde diz çökerek teslim olmaları, hayatlarının her anını o açıdan yorumlamaları, boşinanları bütün yaşantılarının bir yöneticisi, bir güdücüsü haline getirmeleri, boşinanlardan devşirdikleri ilkelerle övünmeleri, bu ilkelerin ölçüleriyle yaşadıkları her anı değerlendirmeleri anlatılıyor, alaycılığı güçlükle sezilen bir üslupla. İyi, güzel de, ruhları eleştirel tırnaklarla kanatılan bu kişilerin yeryüzünde olumlu ve olumsuz ne varsa her şeyin sahibi olduğunu, devletler kurup batırdıklarını, uygarlıkları yarattıklarını, savaşların, onursuzlukların yanında yüce'yi, görkem'i, doğruluk'u, onur'u savunduklarını, yiğitliği, merhameti, dostluğu, arkadaşlığı, yardımı, vb. insanlığa armağan ettiklerini biliyoruz. Öyleyse bu çelişkiler yumağını biraz da övmek gerekmez miydi? Çünkü ileriye doğru adım atarken gizli değil, insandan insana sıçrayan ustalıklı güçler tarafından açıkça engellemelerine, bütün görsel ve yersel saçmalıkların tutsağı olmalarına karşın direnme, yenilmelerine boyun eğmeme, umutlarını yitirmeme, bulundukları durumdan daha yüksek bir duruma geçme istekleriyle, bu istekleri sonsuza kadar destekleyen iradeleriyle insanlığın ölümsüz yapısını kurmuşlardır.

Hiçbir olgu, hiçbir eylem, hiçbir zorlama, başarı ya da başarısızlık, insanın doğmadan önce *rahmi maderde* tayin edilen yazgısını değiştiremez.

Yoksa sen, *insanın bir gün ters dönebilir yazgısı* derken şansı, talihi ya da benim sezemediğim başka bir oluşumu mu kastettin?

□ Kusura bakma, ama benim bir şiir kitabı yazdığımı unutuyorsun. Ben bir bilim kitabı yazmadım. Ama itiraf etmeliyim ki, böyle davranman hoşuma gitmiyor değil. Bir şiir kitabının bir okur ve yazar olarak seni bunca bilimsel kavramlara, saptamalara yönlendirmesi sevindiriyor beni. Bir başka sevindiren nokta da şu: "Siyasetname" de tersinleme, ironi, örtmece gibi yazım yöntemleri kullandım, şiirsel söylemin zorunlu gereği olarak. Bunun fark edilmesi! Yoksa kitabım bir bildiri düzeyinde kalırdı.

Şunu belirtmemde yarar var: Körü körüne bir halk hayranı değilim ben. Halk ne melektir, ne de şeytandır. Savaş alanlarında gösterilen kahramanlıklara, ölçülü bir hayranlık duyarım. Benim asıl saygı duyduğum eylem, insanın birey ve vatandaş olma eylemidir. Kendi yazgısına sahip olma bilincidir. İnsanın insanlaşma, daha insanlaşma savaşıdır. Felsefe ve toplumbilim her zaman kendilerine çekmiştir beni. Ancak bunlarla şiir yazılmaz, şiirin dibinde estetik hazla birlikte iki komşu katman olarak bulunurlar. Yalnızca duygularıyla yazan bir şair olmadığım, insanın durum ve konumunu şiirin merkezine yerleştirmek isteyen biri olduğum için şiirlerimden felsefi ve toplumbilimsel bir söz'ün altyazı olarak ortaya çıkması ve bunların okunması çok doğal. *Rüzgâra Yazılıdır, Elmanın Tarihi, Kentler, Yedi Deryalar Geçsen* gibi kitaplarımda yer alan en yalın, okura "Yahu bunu ben de yazarım!" dedirten şiirlerimde bile vardır dipyazı. Çoğu şiirlerimde gizli bir kıssadan hisse vardır. Kimi okurlarım şiirlerimden yalnızca estetik hazzı çıkartır, kimileri de buna felsefi ve toplumbilimsel katmanı ekler. Ama yalnızca ikinci katmanı çıkarmak kesinlikle olanaksızdır. Çünkü şiirlerimin yapısı, şiirsel dilim, böyle yaklaşıma kesinlikle el vermez. Senin yakınmalarına gelince: bir dizemde cellatı veriyorsam kurbanı övmem gerekmez. Çünkü bu övgü zaten söz konusu yergide "mündemiç"tir. Yalın şiir yergi ve övgü eylemlerini birlikte içermez. Bu içerme kolay, niteliksiz şiirin işidir. Kimi şiir ne övgüyü, ne de yergiyi içerir, yani hiçbir şeyi içermez.

■ **SİYASETNAME'nin tarihle ilişki kuran bölümlerinde, Osmanlı topraklarında, özellikle Anadolu'da bir azınlık gibi yaşatılan korkak ve sinik çoğunluğun başına gelen belâların, kıyamete eş olaylar toplamının didiklendiği bir gerçek. Kimi haksızlıkları haykırma, kimi işkencelere karşı koyma girişimlerinden sonra yediği darbelerle birden ve yavaş yavaş bozulan, darbe yemeden önceki kötü durumunu bile arayacak hale gelen şaşkın, panik içindeki kişinin bireysel sorunlarının toplumsal kökeninde bulunanları kurcalayarak olup biten her şeyi ayrıntılarıyla gösterirken duygulu bir dil kullanıyor, yumuşak resimler yapıyorsun. Yığınla acı, yığınla dram, kıpkırmızı kan gölleri, kesik başların yarım kalan hikâyeleri, ipeksi bir dille, görüntüsü bol bir dille anlatılıyor. Böyle bir anlatımı seçmenin anlamı ne? Niçin coşkulu, heyecanlı, yargılama ve suçlama yanı ağır basan bir dil kullanmıyorsun?**

□ Neden kullanayım? Ben hamasî şiir yazmıyorum ki. Kullansam, duygusal ve zihinsel doyuma ilk okuyuşta ulaşır okur. Benim, *şiir, gerçek ve nesnel karşılık* üçgeninde ilkem şudur: Gerçeklerden yola çıkarak heyecanlara ulaşmak. Heyecanlardan yola çıkarak gerçeklere, şiirin oluşması için gerekli olan nesnel karşılıklara ulaşılmaz, ancak yarınsız bir doyuma, kısır bir doyuma ulaşılır. Böyle bir sonuç ilgilendirmez beni. Çünkü bu, bir tür yangın söndürme eylemidir. Ben bilinçli olarak ipeksi ve görüntüsü bol bir dil seçtim. Çünkü benim amacım yangını söndürmek değil, onu göstermek, okurun imgeleminde sürekli bir yangın çıkarmak, imgenin arı kovanına çomak sokmak. Amacım doyurmak değil, tedirgin etmek.

■ **SİYASETNAME'nin içeriğinde, geleneklerin, göreneklerin, büyülerin, geleceği okuma aldatmacalarının, inançları pekiştiren efsanelerin çokça yer aldığını ve -insanımız- üzerindeki etkilerini görürüz. Gerçekten de şu yukarıda belirttiğim(lerin) köleliğinde mutlu olmayı becermek şaşırtıcıdır. Bunun, insanın kendi yarattığı canavar tarafından boğulması nitelemesiyle ilgisi var mı?**

İnsandaki —kolay değişmezliği— bu boş inanlara mı bağlamalı?

Bir de şu var: İnsanlar, hayvanlardan ayrı bir varlık olduklarının bilincine vardıklarından beri bu —gölge güçlerle— iç içe yaşamaya devam ediyorlar. Burçlara, fallara, düş yorumlarına büyük önem veriyorlar, bir yandan kanser hastalığına çare ararken. Peki, insan bu yararsız gibi gördüğümüz zırhtan bir gün sıyrılmayı başarır, saf, dokunulmamış insana ulaşırsa, şimdiye kadar yaptıklarının ötesinde bir şeyler yapabilir mi? Yaparsa, neler yapar?

□ Muzaffer, şımartıyorsun beni, bana gelecekbilimci "muamelesi" yaparak. Sen de sorunla ütopyaya adım atıyorsun.

İstersen soruna şöyle yaklaşalım: Bütün kutsal kitaplar birer "Siyasetname"dirler. Çünkü bu dünyayı düzenlemeyi amaçlamaktadırlar. Hepsinde kişi hukuku, toplum hukuku, miras hukuku saptanmıştır. Doğu'da, "Pendname"ler, "Hikmet"ler, "Siyasetname"ler, "Aînnâme"ler, "Nasihatnâme"ler tanık ve kanıt olarak Kuran'a, hadislere ve mesellere dayanır. Yani efendi-köle düzenini savunurlar. Kadere inanmayı ve rıza'yı öğütlerler. Bu kuralların dışında bireyin yaşama olanağı yoktur. Örneğin, Firavun İssi' nin başbakanı Ptah-hotep'in MÖ 2870 sıralarında Mısır okullarında kullanılmak üzere yazdığı bu tür kitapta şöyle denilmektedir: "Kadınlardan sakın. İster eşi ol, ister kardeşi, ister komşusu, ister arkadaşı ya da tanıdığı, ölçünü bil." Bugünlerde Türkiye'de gündeme gelen *zina*'yla ilgili olarak Sumer yasası da şöyle der: "Kadın kocasına ihanet ederse ırmağa atılıp öldürülür; erkek ihanet ederse ceza olarak para öder." Nizamülmülk'ün SİYASETNAME'sinin 45.faslını (Mazdek'in ayaklanması, onun dini ve Âdil Nuşirevan tarafından öldürülmesi) okumanı isterim. İstersen bir alıntı yapalım: "...Burada diğer bir âdet, eğer bir adam bir eve gidip evin kadını ile uyuşursa, külahını kapıya asar ve içeri girerdi. Evin erkeği gelip kapıda külahı görünce evinde bir adamın meşgul olduğunu anlar, iş bitinceye kadar eve girmezdi." Görüyorsun, solcuların suçlandığı "şapka işi" taa nerelere (MS XI. yüzyıl) dayanıyor. Ve gene görüyorsun ki İNSAN dinin, hadislerin, siyasetnamelerin, gelenek ve göreneklerin baskısı altında bireyliğini ve kişiliğini yitirmeye bilinçli olarak mahkûm ediliyor. Niçin? Kolayca yönetilebilmek için. Burçlar, büyüler, fallar, düş yorumları bu insanın hem isyanı, hem de tuzağıdır. Ama din kitapları falcılara ve büyücülere de karşıdırlar, böylesine pasif bir direnmeyi bile kabul etmezler. Bu durum benim "Siyasetname"nin *XXXVII.* şiirinde dile getirilir. El Felâk suresinin 4. ayeti şöyle der: "Düğümlere üfleyen sihirbaz kadınların şerrinden."

Her şeye karşın, boyun eğermiş gibi görünmesine karşın, boyun eğmiyor insan. Bunca "afyon"a karşın uyumamakta direniyor insanlar. Belki bir insan! Bu bile yeter umutlu olmak için.

■ **Bizim olduğuna inandığımız bu dünyada, pek çok nimetten yoksun bir mahpus, bir sürgün gibi yaşamamızın nedenleri arasında, hep yönetilen katmanların üyesi olduğumuz gerçeğini de koyabilir miyiz? Ya da bizim yaptığımız birtakım yanlışlar —bu durumda— bulunmamızda bir rol oynamış mıdır?**

İnsan, doğaya, topluma ve kendi ilkelerine bağlı, bağlı olduklarının süt-

lerini, özsularını damarlarında taşıyan, bu kanla beslenen bir varlıktır. Bu varlığın, hizmetini esirgemediği güçlülerce hakkında verilen sindirme, ezme kararlarına başkaldırmaması, bu kararları ters çevirip onlar için uygulamaya koyma cesaretini gösterememesi, hep susması, sessizliklerin derinliklerinde erimesi mi "Siyasetname"de dört başı bayındır bir biçimde işlenen kaosu yaratıyor? Bu yüzden mi gerçekleştiremediği duygularının, düşüncelerinin, tasarılarının diplerinde biriken pislikleri yok edemiyor? Ve hep kirli, hep pis olarak yaşamayı sürdürüyor?

☐ Bu sorunu biraz yanıtlayabilmek için onlarca, yüzlerce sayfa gerek. Batı'da, devletle kilisenin özdeşleştiği bir yapıdan daha özgür bir yapıya; bazı Doğu ülkelerinde "Tanrı vekili hükümdar"dan daha özgür yönetime geçilmesi az şey olmamak gerekir. Soruna, bugün, yönetilen / yöneten ilişkisi bağlamında bakmayabiliriz. Yöneten ve yönetilen kavramları kendi başlarına soyut birer kavram. Bu kavramların toplumsal karşılıkları ne? Bu karşılıkların maddi ilişkileri ne? Bunları yanıtlamak bu konuşmanın sınırlarını aşıyor, ama benim şiirimin sorunsallarından biridir. Şimdi durum eskiye oranla daha karmaşık: Yönetime sözde katılma yanılsaması, kitle iletişim araçlarının birer "Nasihatnâme"ye dönüşmüş olması, Video zindanı, insanı insansızlaştırıyor. "Alicengiz oyunu"nu bilir misin!...

■ **Seni, edebiyatımızda şimdi bulunduğun yere getiren çalışmalarında, sanatsal, estetiksel kaygı, şiirin bulunduğu bütün nesneleri altüst ederek ortaya çıkarma tavrı ağır basmıştır. İnsanın geçici, kalıcı şiirini, içinin uzaklık ve derinliklerinde gizlenen şiirsel mağma tabakalarını, şiire yaklaştığı ya da koptuğu anları; yaşananda, yaşananın bütün ünitelerinde ustalıkla saptayıp yakalayanlardan birisin. Bilgi yüklüsün. Yüksek düzeyde bir şiir zevkin var. Yüksek düzeydeki o şiirle içli dışlısın. Her ediminde, her davranışında, hattâ yazdığın mektupta bile şiir var. Ama "Siyasetname" bana şiirden biraz ayrılmış gibi geldi. Yani öteki yapıtlarında bulduğum şiiri burada ya çok az ya da yepyeni bir anlatım tarzı denediğin için, anlatıma yedirdiğin tekniği anlayamadığım için olacak, şiirin bas bas (ben buradayım diye) bağırdığı noktaları, keşfedemedim. "Siyasetname"nin yapısı mı yoğun şiire elverişli değil, yoksa yaşanan dünyasal ve evrensel gerçekleri bir şiir ölçüsüne sığdıramamak, nesre sığınmak zorunluluğu mu böyle bir sorun doğurdu?**

☐ Nesre sığınmak kesinlikle söz konusu değil. Seni yanıltan şiirsel söylemle (discours poétique) klasik dize yapısını, bilinen şiir yapısını aynı düzlem üzerinde algılaman. Çok değil, 18. yüzyıl sonlarına kadar batıda vezinli-kafiyeli yazılan düzyazı da şiir sayılırdı. Şiirin artık bu tür nazım biçimleriyle bir ilgisi yok. Şiirin dize dize, alt alta yazılması da zorunlu değil. Bu, olsa olsa, göze hoş gelme sorunu. Şiirle düzyazının arasındaki fark *söylem* farkından kaynaklanıyor. Düzyazının temel ögesi kavramlardır. Şiirin ise: İmge ve çağrışım. İmgeyi ise benzetme gibi, mecaz gibi söz sanatlarının dar sınırları içinde düşünmediğimiz zaman, çağdaş şiirin kapısını aralamış oluruz. Sorun şu: metinde ses ve anlam katmanları oluşmuş mu, anlam katmanı da yananlamlar örgüsünü kapsıyor mu, şiirsel metin birden fazla okuma ve anlamlama olanağı sunuyor mu, şiirsel metnin kendine özgü ve tek bir yapısı (bu yapının yapısalcıların "yapı" anlayışlarıyla ilgisi yok) var mı; şiirsel söz yararlanılan dilin özgün bir durumu olarak ortaya çıkıyor mu? Bunları irdelemek gerekir. Bir şiir ister bilinen biçimiyle, ister düzyazısal biçimde yazılsın, önemli olan o metinde "dize" denen şeyin olmasıdır. Dize ise, ses ile anlamın ilişkisinden ortaya çıkar. Bu nedenle, şiirin birimi olan dize, bir sessel-anlamsal yapı'dır.

"Siyasetname", şiirsel söylemin bütün olanaklarından yararlanmak isterken, zaman zaman düzyazının "sakat" diline de başvuruyor. Ama burada da ses ve anlam bütünlüğü gözden çıkartılmıyor. Bu nedenle "nesre SIĞINMAK" tanımındaki SIĞINMAK eylemini kabul etmem olanaksız.

Hiç çekinmeden söyleyebilirim artık: "Siyasetname"de içerik bağlamında da, şiirsel söylem bağlamında da birçok yeni ve alışılmamış ögeler var; dilin sapa bölgelerinin dolaşıma girmesi söz konusu. Bu nedenle yadırganacaktır, ama şöyle de denecektir: "Yahu yadırgıyorum, ama bildiğim, anımsadığım bir tat da var bunda." Çünkü içinde ve yapısında bizim olmayan hiçbir şey yok. Anadolu ortaçağından günümüze kadar *sözler, sesler, renkler, kokular, acılar* bireşimi olarak tasarlandı.

"Siyasetname"yle şimdiye kadar yazdığım şiir aşılmıyor, şiirsel söylemin olanağı bir üçüncü (Bk: *Günümüzde Kitaplar* dergisinin 12. sayısındaki yazım) yolda kullanılıyor.

■ **Yapılanı doğru yanlış demeden onaylayan, itiraz etmeyen, itiraz etmesini bilmediği için konuşmayıp susmayı seçen Osmanlı İmparatorluğu'tabasından bu yana akıp giden kuşakların —insan olma— sorunlarını eleştirel bir tutumla irdelerken, *kutsal* bir havaya bürünen ve tıpkı *kutsal* kitaplardaki gibi özlü sözlerle, öğütlerle, her çağda geçerli ilkelerle, her çağda aşılamayan ve eskitilemeyen doğrularla, ibret alınacak olaylarla zenginleştirdiğin "SİYASETNAME"'n, bence, senin sanat hayatında büyük bir aşamadır. Bu *kutsal* kavramı üzerinde biraz durmak istiyorum.**

Yaptığın alıntılar mı bende böyle bir kanı uyandırdı?

Siyasetname'yi yazarken kutsal kitapların yücelikleri ve çağdan çağa tazeliklerini yitirmeden geçmelerini, etkinliklerini sürdürmelerini düşündün mü?

Siyasetname'nin de onlara benzer bir ölümsüzlüğe ermesini istedin mi?

☐ Sevgili Muzaffer, ben bir *SİYASETNAME* yazmadım, adı "Siyasetname" olan bir şiir kitabı yazdım. Bunlar farklı şeyler. Ama benim kitaptan bir *karşı-siyasetname, tersine yazılmış bir siyasetname* mesajı çıkabilir. Bu sonucu istediğim, çağrışımlar yoluyla da algılatmak istediğim de doğrudur. En iyi örneği Nizamülmülk'ün "Siyasetnâme"sinde görülebileceği gibi, Doğu'da bu tür yapıtlar, genellikle kurulu düzeni savunmak, statu quo'yu sağlamlaştırmak için yazılırlar. Nizamülmülk'ün yapıtında nasihatlerin dışında öneriler de vardır. Benim kitabımın kaynağında Nizamülmülk'ün kitabına karşı duyduğum sınırsız öfkenin de bulunduğunu kabul edebilirim. Ama benim Siyasetname, bir *ütopya* olarak François Rabelais'in *Gargantua ile Pantagruel*'ine, Jonathan Swift'in *Gulliver*'ine, İlya Ehrenburg'un *Julio Jurenito*'suna daha çok yakındır. Senin de övgüye değer bir dikkatle saptadığın gibi, benim kitabım yönetilenlerin Siyasetnâmesi olmak istemektedir belki. Bu bakımdan da bir ütopyadır.

Uzun ve benim de katıldığım bir açıklamanın içinde bana birkaç soru sormaktasın. Örneğin, benim Siyasetname de ötekiler gibi eskirse, bütün emeğim boşa gitmez mi, böyle bir sorunu hiç düşündüm mü? İçeriği bir ütopyaya dayandığı için eskimez, çünkü ütopyalar eskimezler, gerçekleşirler. Bir şiir olarak eskir mi? Türk şiirinin demirbaş şablonlarının dışında kaldığı için eskime şansı oldukça fazla. İçeriğinin eskimeyeceğinden kesinlikle eminim. Biçim ve dil olarak (yani şiirsel dil olarak) bir arayıştır, bir denemedir. Buna da zaman karar verir. Benim dileğim, doğal olarak, eskimemesidir.

Siyasetname'mi yazdığım için mutlu olduğumu söyleyebilirim. Ama tedirginliğim, duyduğum acı, yüreğimi kemiren kaygı işe giriştiğim andan çok daha büyük.

İnsanı Karşısına Alıp Biriken Zenginlik... Ve Hep Doğrulanan Bir Birikim Yasası

Der Spiegel'in 24 Aralık 1984 tarihli sayısındaki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

En zengin ülkelerden biri olarak bilinen, işgücü için bir "cennet" olduğu varsayılan Federal Almanya örneğini izliyerek "zenginlik" kavramının somut içeriğini görmeye, insanın karşısında ve ondan bağımsız ve onun ihtiyaç ve özlemleri rağmına biriken zenginliklerin hangi "yasayı" bir kere daha doğruladığını anlamaya çalışalım. Federal Almanya gibi, gerçekten "zengin" bir sanayi toplumunda, insanların ekonomik sıkıntı çektiklerinden sözetmek "göreceliği" akla getirebilir. Zenginlikten söz ederken aynı zamanda yoksulluktan sözetmek, kabul edilebilir olsa bile çoğumuza "izafi" görünebilir. Bu bakımdan izlediğimiz örneğin içinden, mümkün olduğu kadar anlaşılır açıklıkta ve her insan için algılanabilir somutlukta olanları seçmeye çalışacağız.

"Mutlak" anlamdaki yoksulluğu görebilmek için, toplumsal zenginliklerin hangi noktalarda ve ne ölçüde biriktiğine kısaca bakmak gerekir. Ekonominin çeşitli alanlarında tekelini kurmuş bazı F.Alman sanayi kuruluşlarının 1983 yılına ilişkin kârlarını net olarak görmek belli bir fikir veriyor. Bunlardan 41 firmanın 1983 yılı net kârlarının toplamı 50 milyar 72 milyon markı buluyor. Bunlardan sadece ilk altısının 1983 yılı net kârları toplamı 8 milyar doları aşıyor ki bu Türkiye'nin 1984 yılında öngördüğü ve fakat ulaşamıyacağı anlaşılan 7 milyon dolarlık ihracat hedefini aşıyor. 41 firmanın toplam net kârlarının Türkiye'nin 1985 bütçesini de büyük oranda aşıyor olması dikkat çekiyor.

Fakat asıl dikkat çekici olan halkın durumu olmalıdır. Basına yansıdığı kadarıyla bugün F.Almanya'da işsizlikten doğrudan etkilenenlerin sayısı 13 milyona ulaşmış durumda. İş ve işçi bulma kurumları tarafından ödenen işsizlik parası ve yardımlarındaki sürekli kesintiler nedeniyle -Alman Sendikalar Birliği DGB'nin tanımıyla- "Federal Almanya'nın tarihinde yeni bir fakirlik doğdu: İşsizlerin fakirliği."

Gerçi halâ, işsizlikten doğrudan etkilenmiyen Federal Alman yurttaşları, durumun 1970'li yılların başlarında Federal Hükümetin işsizlere, işsizlik parası olarak son net kazançlarının %68'ini ve işsizlik yardımı olarakta %58 ini garanti eden, ayrıca onlara yeni meslek öğrenme ve mesleki bilgilerini artırma imkanını sağlayan sosyal kanunları çıkardığı dönemin aynısı gibi sanıyor, ama gelişmenin niteliğini kavrayıp "fakirliğin" bir gün gelip kendi kapısını da çalabileceğini düşünenlerin sayısı da giderek artıyor.

CDU'nun eski genel sekreteri Kurt Biedenkopf, yaygınlaşan işsizlik korkusuna kapılanları yatıştırmak amacıyla "işsizlik yardımının kesilmesinden sonra alınan sosyal yardımın altında kimsenin düşmiyeceğini" ve "sosyal yardımla da ölünmiyeceğini" açıklamasına karşılık, pek çok uzman, bunun tam tersini düşünüyor.

Hamburg Diakoni kuruluşuna göre insanların sıkıntıları giderek büyümekte ve "fakirlik, işsizlik kadar korku verici boyutlara ulaşmaktadır." Sosyal danışmanların çıkardığı bir gazete ise şöyle yazmaktadır: "Açık ve gizli açlık Federal Almanya'da büyük boyutlara ulaşmıştır."

SPD'nin Aralık 1984'te düzenlediği bir forumda Saarbrücken kenti belediye başkanı Lafontaine bu güncel "fakirlik" sorununu şu sözlerle formüle ediyordu: "İşsiz ailelerin çocukları kirli pantalonlarla ve yırtık ayakkabılarla dolaşıyorlar. Çoğu ailenin evine ne et, ne de sosis giriyor. Her geçen gün daha fazla sayıda işsizin evinin elektriği kesiliyor." Essen Diakoni kuruluşundan papaz Günter Herber ise, açlık sorununu tipik bir kıyaslamayla çerçevelendiriyor: "Üçüncü dünyayı çoktandır yaşıyoruz, sadece folklorları eksik."

Resmi devlet kuruluşlarının açıkladıkları rakamlar da aslında durumu gizleyebilmek bir yana, uzmanların konuya ilişkin görüşlerini doğrulamaktadır. Resmen açıklanan rakamlar içinden şu noktalar dikkat çekiyor ve açlık olgusunu doğruluyor:

- İşsizlere ödenmekte olan işsizlik parasının miktarı sürekli azalıyor. 1982 yılında işsizlere ödenen işsizlik parasının aylık ortalaması 975 mark iken bu rakam 1984 yılında 960 marka düştü. Enflasyonla birlikte düşünülürse bu, zaten "öldürmiyeceği" söylenen yaşama standardında küçümsenmiyecek bir erozyon anlamına geliyor.
- İş ve işçi bulma kurumlarından para alamıyan işsizlerin sayısında da sürekli bir artış sözkonusudur. Bu rakam bugün 1.8 milyon insan demektir ki bu Hamburg şehrinin nüfusunu geçmektedir. Hiç bir yardım alamıyan bu insanlar ya akrabalarının yanına sığınarak yaşamaktadırlar, ya da "düşkün ve muhtaç" olanlara ödenen ve Biedenkopf'un "öldürmez" dediği sosyal yardımı alabilmek için kuyruğa giriyorlar.
- Sosyal yardım dairelerinden yardım talep edenlerin, böyle bir yola başvurmak zorunda kalanların sayısında da sürekli ve belirgin bir artış gözleniyor. Buralardan yardım alan insanların, yükselen hayat pahalılığı ile uyum içerisinde artmıyan sosyal yardımlarla ye-

tinmek mecburiyetinde bırakılması, onları açlık olgusunun daha aşağı basamaklarına doğru itiyor. Sosyal yardım dairelerinde çalışan memurların keyfi tutumları nedeniyle bu muhtaç insanlar kullanabilecekleri haklarının bir çoğundan mahrum bırakılıyorlar. Bu onları incitiyor, insanlıklarını koruma tavrına iteliyor ve önemlidir bugün sosyal yardım alma durumundaki Federal Alman yurttaşlarının yarısı, bu dairelere uğramıyor, "yardım"ı almıyor.

Hessen Eyaleti sosyal danışmanı Schaup, bu "açlık" olgusu hakkında tereddütü olabileceklerin mevcudiyetini düşünerek olmalı, "nasıl bir açlık?" sorusunu şöyle açmak ihtiyacını duyuyor: "Bizde açlıktan ölen kimse yok diyor çoğu insan. Evsiz-barksızlar ya da barakalarda kalanlar içinsıksık şu sözler ediliyor: "Bunlar daha ne istiyorlar, bir kısmı şişman hatta iyi beslenmiş görünüyorlar.' "Tek yönlü beslenmenin şişmanlığa yolaçtığı devamlı gözardı ediliyor."

Fakirliğin vardığı boyutların düşündürücü noktalara ulaştığını uzmanlardan başka, zaman zaman Federal Alman politikacıları da dile getirmek zorunda kalıyorlar. NRW eyaleti başbakanı SPD'li Johannes Rau bir konuşmasında sorunu şöyle tarif ediyor: "Şehirlerde 550.- DM ile bir ayın nasıl geçirileceğini hangimiz biliyoruz. Yıllarca haciz korkusu altında yaşamanın ne anlama geldiğini anlamamız lazım."

Zenginliğin, daha çok teşhir edildiği, göze batırıldığı ve propagandasının yapıldığı, zenginlik olgusunun içeriğinin istatistiklerde görünen "ortalama" rakamlardan ibaret sanıldığı, buna mukabil fakirliğin sadece "yaşandığı" düşünülürse, bir çok kişinin fakirlik hakkında yeterince fikir sahibi olabilmesi için, bunu bizzat yaşaması gerekiyor. Bu, bireyciliğin kendinden başkasını görmiyecek kadar gelişmesi yönünden daha da gerekli. Nitekim Köln'de bir bayan berber, şimdiye kadar farkında olmadığı fakirlik hakkında, ancak somut bilgi sahibi olduktan sonra düşünebiliyor: "Fakirliğin gerçekten ne anlama geldiğini ilk defa gördüm. Ve bu kadar çok fakirin olduğunu öğrenince de hayret ettim. İnsan, kendi durumu iyi olduğu müddetçe başkalarına dikkat etmiyor."

Yiyecek parası bulmakta zorluk çeken bu insanlar, kimilerine "lüks" gibi görünen zorunlu ihtiyaçlarından fedakarlıkla işe başlıyorlar. Flensburg işsizler merkezinden Peter Spott, "yeni fakirlerin" ilk başta telefonlarını kapattıklarını ve gazete almamaya başladıklarını ifade ediyor. Frankfurt'tan sosyal danışman Schaup da şöyle ekliyor: "Çoğunun ayın onbeşinde parası kalmıyor ve tavaya Whiskas (kedi maması) ya da Schappi (köpek maması) alıyorlar. Anlatılan "yoksulluk" türü her hangi bir ülke insanı için görecelik taşımıyor. Mutlak bir yoksulluğun, somut bir açlığın kendisi ifade ediliyor. Ayın yarısından sonra kedi ve köpek maması yemek zorunda kalan bu insanların içinde bulundukları durum, yanıbaşlarındaki biriken zenginliğin kavramaktan uzak kaldığı, ama Afrika'da yahut başka bir yerde açlıkla yüzyüze bulunan bir kimsenin hemen kavrayabileceği bir yoksulluktur.

İşsizliğin ve bunun yolaçtığı fakirliğin sonuçları tavaya kedi ve köpek maması atmaktan ibaret kalmıyor. Bu sosyal felaket beraberinde aile dramlarını ve kişisel çöküntüleri de getiriyor, intiharları artırıyor. Eskiden şoför olarak çalışan ve bugün işsiz olan Karl Heinz Höhn şunları anlatıyor: "1100 DM işsizlik yardımı alıyorum. 190 DM kira ve 160 DM elektrik parası çıktıktan sonra geriye kalan parayla insan üç kızı ve bir karısıyla ne ölür, ne de yaşar. Taksitle aldığım televizyonu,dahaparası ödenmeden sattım. Çünkü çocukların elbiseye ihtiyacı vardı." Höhn bir zamanlar gazeteye verdiği "son paramızı da bitirdik" şeklindeki ilanının cevapsız kaldığını da belirtiyor. Ayrıca şunu ekliyor: "Çocuklar için yiyecek doğru dürüst bir şeyler kalmayınca karım balkondan atlıyarak intihar etti. Düşünün bir kere, açsınız, sabahleyin kalkıyorsunuz ve yiyecek bir şeyiniz yok."

Höhn, bir keresinde bir süpermarketten tıraş bıçağı ve yarım bir tavuk çalarken yakalandığını ve bunun için 250 mark para cezasına çarptırıldığını da eklemekten kendini alamıyor.

Fakirliğin bir başka boyutunu da, ev kirasını ödeyemediği için sokağa atılan ailelerin dramında aramak gerekiyor. Protestan kilisesinin yaptığı bir araştır-

Yaşlısından gencine, işsizlik ve yoksulluk korkusu.

mada şunlar belirtiliyor: "Özellikle şehirlerde kira ödiyemiyenlerin ve bu nedenle de evlerinden çıkartılanların sayısında hızlı bir yüselme var."

Bir yanda sosyal haklardan her geçen gün biraz daha artan kesintiler yapılırken, öte yandan düşük gelirliler için yapılan sosyal evlerin kiralarının sürekli yükselmesi, insanların çaresizliğini daha da artırıyor. Bununla ilgili olarak Duisburg'dan sosyolog Franz Koch şu noktaya işaret ediyor: "Yeni yapılan sosyal evlerin kiralarının metrekare başına 7 marka yükselmesi, özellikle işsizler için bir sorun. Ve işsizler bu kirayı nasıl ödiyeceklerini bilmiyorlar. "NRW eyaleti sosyal bakanlığının yaptığı bir araştırmada da "Bielefeld ve Duisburg şehirlerinde kirayı ödiyemedikleri için evlerinden atılanların ilk sıralarında daha çok işsizlerin bulunduğu" belirtiliyor.

Yine Bamberg Üniversitesinin yaptığı bir araştırmaya göre, F.Almanya'daki evsiz-barksızların sayısı 70'li yıllardan bu yana iki katına çıkarak 200 bine ulaştı."

Hükümet, kirayı ödiyemedikleri için evlerinden atılan bu insanları ya kendi haline terkediyor, ya da bakımsızlıktan ve pislikten girilemiyecek, insan için yaşanmaz olan barakalara gönderiyor. Örneğin bu amaçla ayrılan barakalardan Köln'de olanlarında banyo ve duş bulunmadığı gibi, 24 M²'lik odalarda iki kişi oturmak zorunda. Aralarında bazı eski avukatlarla birlikte bir kimya profesörünün ve eski bir petrol şirketi müdürünün bulunduğu Hamburg'daki Bodelschwing-Haus'da kalanlara cep harçlığı olarak haftada verilen para sadece 24.5 marktan ibaret.

F.Almanya'daki işsizlerin durumu, CDU/CSU-FDP koalisyonunun 1984 yılı başlarında sosyal hakların kısıtlanması üzerine aldığı bir dizi karar sonucu iki açıdan daha kötüleşti. Birincisi, işsizlik parası artık kural olarak bir yıl sonra kesilmeye başlandı. İkincisi, bir yıldan fazla işsiz kalanların sayısı 1975 yılından bu yana 4 kat arttı. Bu nedenle bugün ve hergün, daha fazla sayıda işsiz insan, çok az miktardaki işsizli yardımıyla yaşamak zorunda kalıyor. Nitekim son 10 yıl içinde işsizlik parası alanların oranı %77 den %35'e düştü. Öte yandan, sosyal haklara karşı takınılan olumsuz tutum nedeniyle bugün kişi başına ödenen işsizlik parası ve yardımı da iki üç yıl öncesine göre çok düşük.

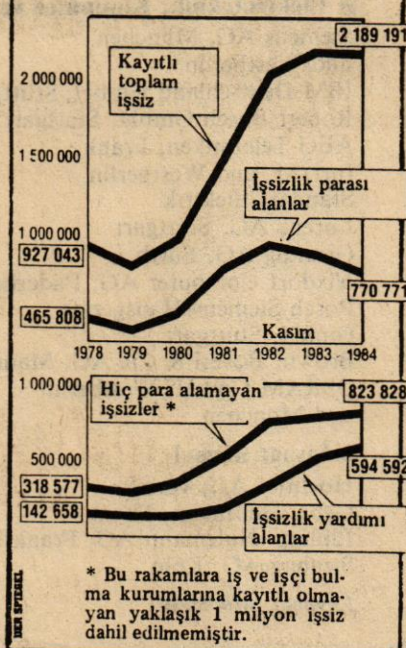
Daha 1982 yılının başlarında, o zaman yönetimde bulunan SPD-FDP hükümeti Federal iş ve işçi bulma kurumu'nun bütçesindeki 8.3 milyar DM'lik açığı çalışan insanların sırtına yıkmak için, sosyal haklarda kısıntılar getiren kararlar almıştı. Yapılan değişiklikle, eskiden son üç yıl içinde 6 ay çalışmış olanlar işsiz kaldıklarında yardım alırken bu süre 12 aya çıkarıldı. Yine aynı "operasyonla" işsizlik yardımı almanın koşulu olarak gerekli çalışılan iş günü 70'den 150'ye çıkarılırken, izin parası ve Noel'de ödenen ikramiye, işsizlik yardımı hesaplanırken dikkate alınmamaya başlandı. O tarihten itibaren ödenen işsizlik parası da son net maaşın %68'inden %61'ine indirildi.

Sosyal hakların indirimi şimdiki hükümet döneminde devam etti ve hızlandı. 1984 yılı başında alınan yeni bir kararla, tüm çalışanların 2/3 ünü oluşturan çocuksuzların haklarında kısıtlamalara gidildi. Bekar işsizlere yapılan işsizlik yardımı da oran olarak düşürüldü (%56.9).

Bu "tasarruf" tedbirlerinden özellikle meslek öğrenimi yaptığı firma tarafından işe alınmıyan çıraklar etkilendi. Bunlar ise giremedikleri zaman, girdiklerinde teorik olarak alacakları ücretin %75'ini alırlarken şimdi %50'sini alıyorlar. Bu durumdaki bir tesviyeci çırağı eskiden haftada 167.40 mark alırken şimdi 113.40 DM. ile yetiniyor.

İşsizlik parasının ödenmesinden sonra başlıyan işsizlik yardımlarında kısıntıya gidildi. Eskiden son net maaşın %58'i olan bu yardım şimdi %52.4 ten ibaret. Bu durumdaki çocuksuzların aldığı yardım oranı ise %56'dan %50.6'ya indirildi.

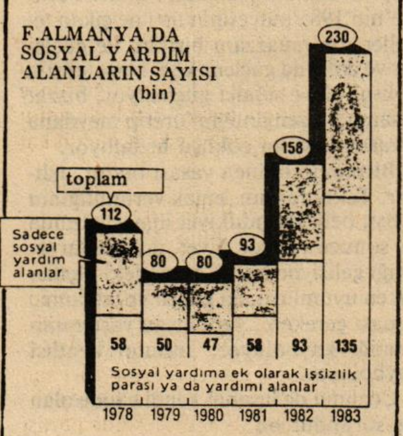
Yapılan bir hesaplamaya göre 1984 yılında işsizlik yardımı alan 600 bin kişiye ayda ortalama 790 mark ödenmiş.

Durumu en kötü olan toplum kesimlerinden birini de öğretmenler oluşturuyor. Sayıları 60 bine ulaşan işsiz öğretmenlerden sadece 25 bini işsizlik parası alabiliyor. Çünkü öğretmenler meslek öğrenimi sırasında işsizlik parası yatırmadıkları için, çıraklardan farklı olarak bu yardımı alamıyorlar. İşsiz kalan öğretmenlerin sorunlarına çare arıyacakları yerde hükümet işsizlik yardımı alma hakkına sahip öğretmenlerin de bu hakkını %43 ten %26 ya indirerek onları açlıkla başbaşa bıraktı.

Sosyal hakların kısıtlanmasının etkilediği toplum kesimlerinden birini de sakatlar ve daha sonra sakat kalanlar oluşturuyor. İşsizlik parası almakta iken sakat kalanların, artık o alanda iş bulma imkanları kalmıyacağı varsayımı ile, aldıkları para düşürülüyor. Köln'de bir işsize ödenen işsizlik parası, merdivenden düşüp sakatlandığı için haftada 264 DM den 124 DM'ye indirildi. Eğer işsizin daha önce çalışmış olduğu işkolunda o işsizken teknolojik bir gelişim olmuşsa, geriye dönüp iş bulma imkanı kalmadığı gerekçesiyle parası düşürülüyor. Mesleği muhasebecilik olan bir Düsseldorf'lu işsiz 1400 DM işsizlik parası alırken şimdi 1100 DM alımıyorlar. Bunların çoğunluğunu ev kadınları, yüksek okul mezunları, yabancılar, ilkokulu bitiremiyen gençler, yaşlılar ve sakatlar oluşturuyor. Kalan 1 milyon insan ise, 1 yılı aşkın işsizleri, Avrupa Topluluğu dışından gelen yabancıları, yarım gün çalışmak isteyen kadınları, parası yetmediği için ek iş arıyor. Her halde o işsizken firma yeni bir kompüter almış olmalı.

Durumları en dikkat çekici olanlar ise, hiç kuşku yok ki, işsiz oldukları halde işsizlik parası alamıyan 1.8 milyon insan olmalı. Bunların 800 bini iş ve işçi bulma kurumlarına kayıtlı ama işlemleri eksik olduğu için işsizlik parası ala-

yan emeklileri, işsizlik parası alma hakkı ve umudu bulunmıyanları kapsıyor.

İstatistiklerin gösterdiği, yabancı gençlerin %78'inin ve eşleri çalışan ama kendileri bir yıldan fazla işsiz kalan ev kadınlarının %81'inin iş ve işçi bulma kurumlarından para yardımı alamadıkları yönündedir.

F.Almanya'da bugün yaklaşık 2.5 milyon insan sosyal dairelerden giyecek ve yiyecek yardımı alıyor. Üstelik bu rakamgerçekihtiyaç sahiplerinin yarısını teşkil ediyor. Bu, açlıkla tokluk arasında bulunan 5 milyon insanın varlığı anlamına geliyor. 1970 yılında belediyelerin muhtaç kişilere ödediği yardımlar 3.3 milyar DM iken şimdi bu 18 milyar markı buluyor.

Sosyal daireler, asgari geçim şartlarının dahi %%30 altında bulunan aylık ortalama 356 DM'lik sosyal yardımı da kesmek veya ihtiyaç sahiplerinin gözünü yıldırarak onları bu yardımı almaktan vazgeçirmek için muhtelif yolları deniyorlar. En yaygın uygulama, sosyal yardım alanları, saat ücreti 1.5 marktan ibaret "kamu yararına" işlerde çalıştırmak, ki bu açıkça angarya anlamına geliyor. Üst mahkemelerin verdiği kararlar bu angarya uygulamasını "hukuksal" hale bile getirmiş durumda. Nitekim Batı Berlin'li CDU'lu senatör Ulf Fink, senatörlüğü sırasında 18 bin kişinin bu türden angarya işlerde çalıştırıldığını, bu işi reddeden 3 bin kişinin almakta olduğu sosyal yardımlarının kesildiğini ve bunun sonucunda Batı Berlin bütçesine 2.4 milyon DM girdiğini söylüyor.

5 Milyondan fazla sayıda bir insan kitlesinin, asgari geçim şartlarının %30 daha altında bir hayat standardı ile yaşamaya çalıştığı F.Almanya gibi gelişkin bir sanayi toplumunda, yoğun artıdeğer üretimine, iç ve dış pazarlardan akan muazzam karlar temelinde biriken zenginliklerin ne kadar ve nerede birikmekte olduğu, yazımızın girişi olmuştu. Sonucu da her halde bu olmalı. Bir kaçının toplam yıllık net kârları Türkiye'nin 1985 bütçesinin üstüne çıkan tekeller, bu muazzam birikim ile güçlenir ve daha da güçlenirken, karşı tarafta yoksulluk ve sefalet güçleniyor, bizzat insanın bu zenginliğini üretip meydana çıkaran insanın çöküşü hızlanıyor.

Birikimin bilinen yasası budur. İşliyor. Teknolojinin, emek verimliliğinin artışı, belli bir mülkiyet ilişkisi altında bu sonucu veriyor. Evet, üretmenin estetiği gelişiyor fakat, evrendeki ölçülerin en uyumlusu, en güzeli ve tek amaç olması gerekeni, yani insan yaşamının estetiği kayboluyor. İnsanın kendisi kayboluyor.

Çözümü de insanın kendi elinde olan bir sorundur bu.

1983'DE NET KÂRLAR

■ Demir-Çelik Sanayi	(milyon DM)
Mannesmann AG, Düsseldorf	903 Mio. DM
Krupp Stahl AG, Bochum	835 Mio. DM
Klöckner-Werke AG, Duisburg	329 Mio. DM
Hoesch-Werke AG, Dortmund	887 Mio. DM
■ Petrol Şirketleri	
Deutsche BP AG, Hamburg	543 Mio. DM
Esso AG, Hamburg	1.399 Mio. DM
Mobil Oil in Deutschland AG, Hamburg	874 Mio. DM
Deutsche Texaco AG, Hamburg	361 Mio. DM
■ Kimya Sanayi	
Bayer AG, Leverkusen	4.084 Mio. DM
Hoechst AG, Frankfurt/M.	2.966 Mio. DM
BASF AG, Ludwigshafen	3.277 Mio. DM
Chemische Werke Hüls AG, Marl	835 Mio. DM
Henkel KGaA, Düsseldorf	1.033 Mio. DM
Beiersdorf AG, Hamburg	316 Mio. DM
Dynamit Nobel AG, Troisdorf	406 Mio. DM
Rütgerswerke AG, Frankfurt/M.	240 Mio. DM
Ruhrchemie AG, Oberhausen	194 Mio. DM
Boeringer Mannheim AG, Mannheim	381 Mio. DM
■ Makine Sanayi	
Thyssen Industrie AG, Essen	288 Mio. DM
Klöckner-Humboldt-Deutz AG, Köln	606 Mio. DM
Linde AG, Wiesbaden	385 Mio. DM
FAG Kugelfischer Georg Schäfer & Co., Stuttgart	215 Mio. DM
Heidelberger Drckmaschinen AG, Heidelberg	262 Mio. DM
■ Otomotiv Sanayi	
Daimler-Benz AG, Stuttgart	3.633 Mio. DM
Vokswagen AG, Wolfsburg	2.417 Mio. DM
Adam Opel AG, Rüsselsheim	1.431 Mio. DM
Ford Werke AG, Köln	1.431 Mio. DM
Bayerische Motorenwerke AG, München	1.842 Mio. DM
■ Elektroteknik, Kompüter ve Büro Malzemeleri	
Siemens AG, München und Westberlin	6.712 Mio. DM
IBM Deutschland GmbH, Stuttgart	3.137 Mio. DM
Robert Bosch GmbH, Stuttgart	1.639 Mio. DM
AEG-Telefunken, Frankfurt/M. und Westberlin	1.593 Mio. DM
Standart Elektrik Lorenz AG, Stuttgart	607 Mio. DM
Grundig AG, Fürth	362 Mio. DM
Nixdorf Computer AG, Paderborn	651 Mio. DM
Bosch-Siemens Hausgeräte GmbH, Stuttgart	511 Mio. DM
Brown, Boveri & Cie AG, Mannheim	818 Mio. DM
OSRAM GmbH, Westberlin und München	148 Mio. DM
■ İnşaat Sanayi	
Hochtief AG, vorm. Gebr. Helfmann, Essen	572 Mio. DM
Philipp Holzmann AG, Frankfurt/M.	372 Mio. DM
Strabag AG, Köln	204 Mio. DM

Kaynak: Infodienst

Bir Sanat Dalı Olarak Tiyatro'ya Yansıyan

Refik Zerengil

Bizim belediyeler yasası tiyatroları "eğlence yerleri"nden sayar.

Payitaht'ta Şehir Emaneti kurulurken toplumdaki genel kabülde tiyatro eğlenmek içindi. Zaten tiyatro temsilleri büyük çoğunlukla eğlence programları arasına sıkıştırılmış kısa gösterilerden ibaretti. Direklerarasından sünnet düğünlerine kadar bu böyleydi. Sadece nefis taşlamalarla dolu orta oyunları değil, batı tiyatrosundan aktarılmış adaptasyonlar da (vülgarizasyon demek daha doğru) güldürmek içindi. Fransız kültürü almış aristokrat gençliğimiz ya da inkılapçı Jön Türklerimiz tiyatro diye getire getire Paris'in bonbon tiyatrolarının vodvillerini --üstelik de daha da banalleşmiş bir biçimde-- getirmişlerdi. Haksızlık etmeyelim, Fransız hayranı münevverlerimiz bazı büyük tiyatro yapıtlarını da bilirlerdi. Örneğin bir kaç on dakikaya sığdırılmış Otello uyarlaması "Arabın Aşkı" adıyla temsil edilirken, Desdemona'nın ölüsü başında aktöre çektirilen tirada kahkahalarla gülen seyircilerin çoğu "avam"dan değil, münevverlerimiz arasından geliyorlardı. Böylece ne Şair-i Vatan Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre'si, ne de Şair-i Azâm Abdülhak Hamit'in kahraman Davalaciro'su tiyatroyu ciddiye aldırabilecek nitelikteydi. Otello'nun 300 yıl sonra Arabın Aşkı'na dönüşmesi, ya da -ola ki- Odisseus'un 2700 yıl sonra Davalaciro'yu türetmesi, çok tanrılı dönemin dinsel ayinlerinden doğan tiyatronun islam dininde putperestlik sayılmasının bir sonucu olsa gerek. Çünkü dünyanın hiç bir toplumunda tiyatro islam ülkelerindeki kadar gecikerek ortaya çıkmamış. Osmanlı'da ise çıkınca da, eğlence'lik olarak çıkmış.

Gerçi cumhuriyet'te İstanbul Şehir Emaneti (belediyesi) kurduğu tiyatroya Dâr-ül Bedayi adını verirken; tiyatronun bir sanat dalı olduğu bu şekilde "resmen tescil ediliyordu" ama tiyatrolar belediyeler yasasında gene de eğlence yeri olmaktan kurtulamıyorlardı. Tiyatronun belediyeler yasasında "hangi kalemde sayılması"nın hiç bir önemi yok, ama gene de bu sanat dalının çilekeş emekçilerinin gazinolarda, gece kulüplerinde alkol eşliğinde müşterileri "eğlendiren" çıplak hânendelerimizle, rakkâselerimizle -lâfızda bile olsabir tutulması insanın ağırına gidiyor.

Ayrıca bu lafız sadece belediye yasasında kalmıyor ki... Örneğin sahne sözcüğünü alalım. Tiyatro yapıtı oynanmak için yazıldığına göre, sahne sözcüğü tiyatronun kopmaz bir parçası, adeta onunla özdeş. Ama son yıllarda evelallah onun da hakkından geldik. Magazin basınımıza bir göz atın, göreceksiniz bunu nasıl becerdiğimizi. Gün olmuyor ki, bilmem hangi sinema aktristimizin ya da fotomodelimizin, mankenimizin sahneye geçti"ğini ya da "sahneyi seçti"ğini okumamış olalım. İnanın ki, kaç yıldır bu manşetleri görüyorum, hâlâ alışamadım. Bir sinema oyuncusu için "sahneye geçti" başlığını görünce bir saniyecik olsun "acaba hangi oyunda oynayacak" diye içimden geçiyor. Fakat ânında bayanımızın elinde kadife kaplı bir mikrofonla çektirdiği dekolte resmini görünce, kastedilen sahnenin hangi sahne olduğunu anlayıveriyorum. Artık, tiyatro dünyamızın bir müstesna kabiliyet kazanamadığına mı yansam, yoksa, ortalama kamuoyunda sahne sözcüğünün artık gazinoyla özdeş algılanır olmasına mı üzülsem, bilemiyorum.

Üstelik, magazin basınının sahne'yi tiyatrodan koparıp gazinoya malettiği yıllar televizyonun hızla yayıldığı ve tiyatro seyircisinin bir hayli azalarak tiyatrolarımıza sıkıntılı günler yaşattığı geçtiğimiz on yıl içinde oldu, bu nedenle de zor olmadı. Ama son birkaç yılda tiyatroların nasıl canlandığını, tiyatro izleyicilerinin nasıl çoğaldığını görmek kıvanç verici. Bu ise salt tek başına, tiyatronun bir sanat dalı olarak önemini ve yerini kanıtlamaya yetiyor. Batıda tiyatronun atlattığı bâdireleri belli bir faz farkıyla bizim tiyatromuz da atlattı. Sinema ilk ortaya çıkıp yaygınlaştığında tiyatronun öleceği sanılmıştı, ölmedi. Derken televizyon çıktı, tiyatro bu vartayı da atlattı. Şimdilerde video salgını var, ama bizde tiyatronun yeniden canlılık kazanması tam da bu yıllara, büyük kentlerimizde her köşe başında bir video bayiinin açıldığı döneme rastladı.

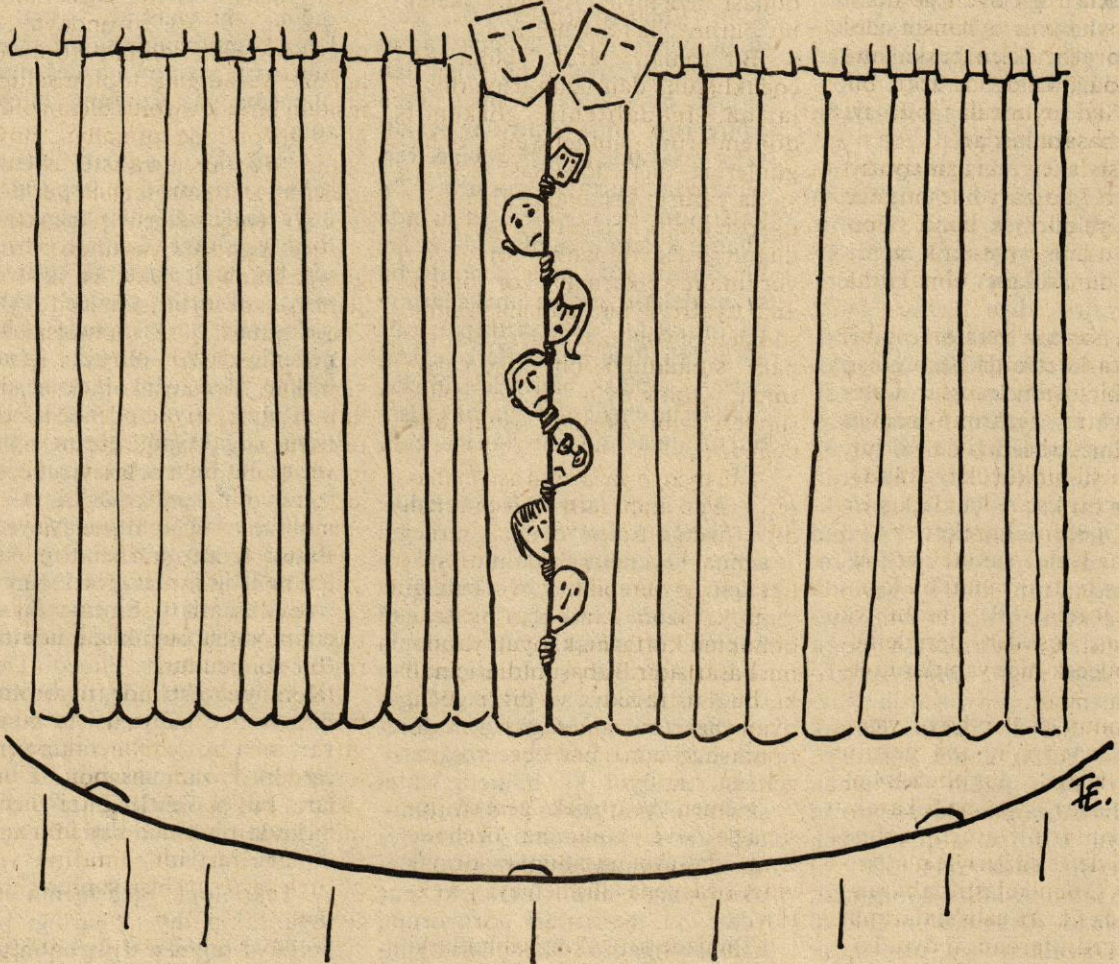
Teknolojik gelişmenin tiyatroya rakip diye çıkardığı bunca bulguya rağmen tiyatronun tarihe karışmaması, bence, onun kudretini kanıtlamaya yetiyor.

Sinema --ve onun türevleri olan televizyon, video-- gibi son derece etkili bir görsel olgu karşısında nasıl oldu da tiyatro varlığını koruyabildi? Ya da tiyatronun bu gücü nereden geliyor?

Sartre bu soruyu şöyle yanıtlıyor: *"Tiyatro gerçek'le ilgilenmez, ancak hakikat'le ilgilenir. Öte yandan sinema gerçeği arar, gerçek ise hakikatin içindeki anlardır."*

Bu sözleri Sartre'ın sinema sanatını küçümsemek ve yadsımak için söylediğini sanmamak gerekir kanısındayım. Çünkü sinema sanatının sunduğu nice değerli yapıttan Sartre'ın habersiz olması düşünülemezdi. Ama sinema kendisinden yedinci sanat diye sözedilmesinden de anlaşıldığı gibi çok yeni bir sanat dalı. Tiyatro ise, insanlar daha yazıyı icadetmeden önce doğmuştu. Bugünkü anlamıyla tiyatronun ise destanların hemen ardından, M.Ö. V'ci yüzyılda doğduğunu düşünürsek, 2500 yıl boyunca tiyatronun sürekli olarak objektif dünyayı, bu dünyanın baş ögesi insanı incelediğini ve daima felsefeyle birlikte yürüdüğünü anımsamış oluruz. Esasen Sartre'ın *gerçek* (la réalité) ve *hakikat* (la vérité) gibi felsefi kavramları kullanmış olması da bunu gösteriyor. Bütün bir insanlık tarihi boyunca, insanoğlu, kendisinin "baş oyuncu" olduğu objektif dünyayı --insanı, insan ilişkilerini (toplumsallığı), doğayı ve doğa karşısındaki kendisini, ve tüm evreni-- açıklamaya çalışmış. İşte tiyatronun 2500 yıllık birikimi aynı zamanda tüm insanlık tarihinin sosyal, düşünsel ve kültürel birikimi olduğu için, insanoğlunun "hakikatı arayışının" da öyküsüdür.

Kaldı ki, bir düşüncenin, bir sanat yapıtının olduğu kadar bütünsel bir sanat dalının asıl denek taşı zaman'dır. Tiyatro sanatı ise 2500 yıllık sınavdan geçerek bugüne dek gelebilmiştir. Şayet bugün hâlâ özgür *Antigone* bize çağların ötesinden seslenebiliyorsa, insanlar dörtyüz yıldır *Hamlet*'i bıkmadan, usanmadan zevkle seyredebiliyorlarsa, ya da *Schylock* bugünkü türdaşlarıyla birlikte capcanlı yaşıyorsa, veya bilgin *Galile* ölümünden üçyüz yıl sonra büyük bir tiyatro yapıtına dönüşüp günümüzdeki meslektaşlarına bilimden ödün vermemelerini öğütleyip kendi utancını dile getirebiliyorsa, tiyatro sanatı bu sınavdan yüzünün akıyla çıkmış

Ferruh Doğan

demektir.

En basit sözcüklerle, sanat *dünyanın estetik algılanışı* olarak tanımlanırsa, insanoğlunun bu binlerce yıllık estetik algısında tiyatro önemli bir yer tutar.

Kökenindeki dinsel törenleri saymazsak, tiyatro belki başlangıçta sanatçının kitlelere en etkili seslenme ve mesajını bu yoldan iletme aracı olarak doğmuştu. Ama aradan geçen zaman tiyatronun "popülerliği" ni okuma yazma oranının düşüklüğüne, ya da görselliğin kolayına sığınmış beşeri bir okuma tembelliğine bağlamamak gerektiğini göstermiştir.

Tiyatro'yu sanat yapan, sevilir kılan onun görselliğinde değil, içeriğindedir, mesajındadır. Bu açıdan tüm sanat dalları arasında gerçek anlamda tek kollektif ürün de olsa, tiyatro oyununun asıl yaratıcısı yazarıdır: tiyatroyu herşeyden önce oyun yazarlığı belirlemektedir. Kötü bir oyun ne denli başarıyla oynanırsa oynansın izleyiciye azap vermekten başka birşeye yaramaz, kaldı ki, kötü bir oyunu en iyi oyuncular bile iyi oynamayı başaramazlar.

Dolayısıyla, en eski usta tiyatro yazarlarının yapıtları bile bugüne değin yaşayagelдiyse bunu öncelikle onların dünyayı estetik tarzda başarıyla sunabilmiş olmalarına borçluyuz.

Diğer sanat ustaları gibi, tiyatro yazarlarının da baş uğraşı, kuşkusuz ki, insan olmuştur. Üstelik de tiyatro yazarının roman yazarı kadar serbestliği de yoktur; oyununu belli bir küçük mekânda, belli zaman sınırları içinde kişiler arasında geçen hareketler ve konuşmalar içinde sunmak zorundadır. Ama tiyatro sanatı bu kısıtlamalar altında bile insanı ve insanlararası ilişkileri derinlemesine sunabilecek nice yapıtlar üretmiştir.

Tiyatronun çağlar boyu yaşayagelmesinin sırrı, insana değgin olan herşeyle ilgilenmiş olmasındadır. Bu "herşey" bize belli karakterlerle, onların sınırlı sahne hareketleriyle ve sözleriyle ulaştırılabilmiştir. O denli ulaştırılabilmiştir ki, sayısız filozof çalışmalarında sayısız tragedyalardan, o oyunlardaki oyunlardan ve karakterlerden örnekler vermişlerdir; ya da psikiyatride, psikolojide bu karakterler uzun uzun işlenmiş, hatta bazı kavramlara adlarını vermişlerdir.

Kuşkusuz ki, tiyatro oyunlarını kahramanlarının psikolojik yapılarıyla, mizaçlarıyla, özellikleriyle sınırlamamak gerekir. Oyuna böyle bir yaklaşım sığlıktır. Bütün o karakterlerin belli koşullar içinde biçimlendiğini bilmek ve asıl bu noktayı yakalamak gerekir. Edebiyat için de aynı doğru geçerli değil midir? Şayet Oblomov'u tek başına ele alırsak, tembelliğin koskoca bir simgesi diye görürüz. Ama Oblomov'u yaşadığı çağın ve içinde bulunduğu kişisel ilişkilerin çerçevesinde alırsak, Oblomov'un tembelliği değil, çürümüş bir çınar gibi çökmekte olan koca feodaliteyi simgelediğini görürüz, o kadar ki, sevgilisini bile kendisine layık görmez de, aziz bir arkadaşıyla, bir burjuvayla (hem de kapitalizmi Rusya'ya ilk götürenlerin Alman olması nedeniyle, Alman kökenli bir burjuvayla) evlendirir.

Bir roman olarak Oblomov'u çocukluğuna dair uzun uzun rüyalarına,--feodalitenin görkemli dönemlerini simgeleyen çocuk günlerine-- nefis doğa tasvirlerine, ya da yazarın kendi ağzından yaptığı psikolojik analizlere değin okuduğumuzda romanın toplumsal yorumunu çıkarmak zor olmaz ama tiyatro oyunu gibi anlatılanın son derece yoğun, son derece kompakt sunulduğu bir yapıt karşısında, Oblomov'u bir tembellik simgesi gibi görmek işten bile değildir.

İşte tiyatro yazarının asıl mahareti - ya da maharetsizliği - buradadır. Çizdiği tipleri o dar sınırlar arasında, fakat en geniş toplumsallığı içinde verebilmek, ve kahramanı karakter tahlili için bir araç olmaktan kurtarmak, oyun yazarının başarısıdır.Bu başarıldığı içindir ki, bugün tragedya ve diğer güçlü oyun yazarları, oyunlarıyla ve kahramanlarıyla bugüne dek yaşayagelmişlerdir.

Hemen belirtmek gerekir ki, sanatta --ve konumuz özelinde tiyatroda--toplumsallığı araştırmak vülgarizasyona düşmemeyi gerektirir.

Elimizde bir takım şablonlarla konuya yaklaşmak, oyunları ve oyun kahramanlarını zorla birtakım kalıpların içine sokmaya çalışmak, yakıştırmalara gitmek şematizm olur. Döne döne söylediğimiz gibi tiyatroda her şeyden önce insan vardır. Yalın olarak bu insan günlük yaşantıdaki bildiğimiz insandır: sevinen, üzülen, gülen, ağlayan, emosyonları ya da duraganlıkları, duyguları ya da duyarsızlıkları, erdemleri veya erdemsizlikleri, ihtirasları ya da alçakgönüllülükleri, bencillikleri ya da özverileri... vb. olan insandır. Ne ki, bu insan ilk bakışta ne denli somut gözükürse gözüksün konuya sadece bu haliyle baktığımızda gerçekte soyuta düşmüş, soyut bir insan yaratmış oluruz. Varolduğu ilk gündenberi ezel ebed değişmeyen, değişse bile niçin ve nasıl değiştiği belli olmayan, ilk günden beri kendi ego-santrizmi etrafında dönenip duran soyut bir insan.

Oysa insan kavramını günlük hayatta rastladığımız somutluğa indirgemeden önce başka somutlamalardan geçmek zorundayız. Ve önce insan'ın daima topluluk halinde yaşadığını, toplumsallığın insanın biricik varoluş biçimi olduğunu gözönünde tutmalıyız. Böyle olunca da karşımıza ister istemez insan kavramının *toplum* ve *birey* gibi iki temel bileşeni çıkacaktır.

İşte, gündelik yaşamda gördüğümüz insan gerçekte bu iki bileşenden sadece birisidir, birey'dir. Onun bireyliği ise toplumsallıkla belirlenmektedir. Bireyin içinde yeraldığı toplumsal ilişkiler, toplum kurumları önünde -ve içindetuttuğu yer, yetiştiği ortam, hâlen içinde bulunduğu belirleyici koşullar... vb. o insanın kişiliğini, değer yargılarını, bütün ögeleriyle birlikte kültürünü şekillendirmektedir. Günlük hayatta gördüğümüz bu şekillenmiş -somut- insan, başka ve daha büyük somutlukların bir sonucudur.

Konumuz özelinde, tiyatronun bize sunmaya çalıştığı işte bunca girift ve çok yönlü faktörlerin *muhassalası* olan insandır. Oyun yazarı, sahip olduğu bilgi birikimini keskin gözlemleriyle birleştirip yaratıcı bir imajinasyon gücüyle bu *insanı* bize sunma çabasındadır.

Sanatı toplumsallıktan ayırdetmeye, sanatı toplumsallığın belirlediğini yadsımaya olanak olmadığı-

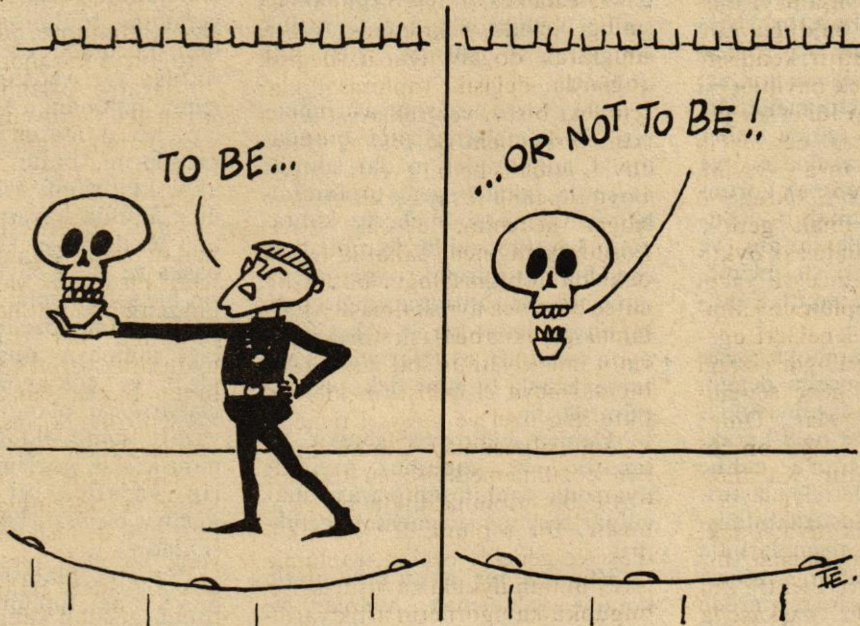
nı ilkel insanda bile gözlemiyor muyuz? Mağara duvarlarına çizilen av sahneleri, ya da tapınmak için yapılan heykeller, heykelcikler, veya avda kullanmak için ortaya çıkıp, dinsel törenlere ulaşan yüz boyama'lar, masklar, av sonrası şölenlerinden geçerek dinsel ayinlere dönüşen müzik, sonra mitolojik öyküler, destan ve şiir ve gene dinsel törenlerde doğan ilkel tiyatro... Sanatın bu ilk biçimlerinin hepsini toplumsallık belirliyordu.

Bugün bildiğimiz anlamıyla tiyatronun şekillenmesi de insan toplumunun geçirdiği ilk büyük köklü dönüşümün hemen sonrasına rastlamaktadır. Klan düzeni yıkılmış ve yerine üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı yeni toplum kurulmuştur. Çünkü klan düzeninde çok uzun bir dönem varolan durum (toplumla bireyin uyuşumu ve çelişiksizliği) üretici güçlerin gelişmesine bağlı olarak bozulmuştu. Klan demokrasisinin son evresinde ortaya çıkan çelişkiyi bir analoji ile toplumsal bakımdan genel ve "bireysel bakımdan özel" arasında adlandırabiliriz. Bu çelişki, klan topluluğu içinde özel mülkiyetin ortaya çıkıp gelişmesiyle doğmuştu ve üretici güçlerin gelişme dinamiği özel mülkiyetin üstünlüğünü gerektiriyordu, zorluyordu. Sonuçta çelişki birey lehine çözüldü: eşitsizlik, sosyal katmanlaşma ve köleliğin kurumlaşması pahasına sosyal gelişme muazzam bir ivme kazandı. Ne ki toplumsal bakımdan genel ile bireysel bakımdan özel çelişkisi'nin çözülmüş olması, toplumdan çelişkinin kalkmış olması anlamına gelmiyordu. Bireyin öne çıkmasıyla birlikte bu kez bireyler arası çelişki doğuyordu. Bunun en belirgin somutlanması ise köle sahipleriyle köleler arasındaydı. Ama bu iki temel sosyal katman dışında ara tabakalar da vardı. Köle olmayan, özgür (yurttaş) olan bu katmanların da yoksullaşma süreci sözkonusuydu ve kurulu düzene göre yoksullaşan bireyler yurttaş konumlarını yitirip köleleşiyorlardı. İşte bir yandan köleleşmemek, öte yandan orta katman yurttaşı olmaktan çıkıp --zenginleşme, mülk edinme vb.-- yoluyla köle sahipleri sınıfına tırmanmak ara katmanların bireyleri arasında da mücadeleyi getiriyordu. Buna bir de köle sahipleri sınıfının içindeki bireylerin servetlerini,konumlarını geliştirmek için biribirleri arasındaki çekişmeler, bunların politik sonuçları, --saray entrikalarına, komplolara, klikleşmeler arası iktidar kavgalarına varıncaya dek-- eklenince bireyin üstünlüğü (temel antagonizmaların yanısıra) bireyciliği de güçlendirdi.

Ne ki, insanlık toplumu öylesine uzun bir dönem eşit ve adil bir düzende yaşamıştı ki, her türlü bireyciliğe rağmen insanın içindeki adalet duygusu, insanın asıl önemli yanı olan erdemliliği silinmemişti. Ve insanın bireyciliğini bir doğa olayı olarak (insanın doğası olarak) niteleyen safsataların tersine, insan'ın asıl özelliği olan bu duyguları "bireyciliği esas alan" toplumda da sürdü. Belki tek tek bütün bireylerde değil, ama genel olarak birey kavramı içinde bu duyguları yoketmek mümkün olmadı.

İşte tiyatronun ilk büyük yapıtları olan ünlü tragedyalar böyle bir ortam içinde doğdu. Aeschilius'un *Prometheus*'u bir yandan insanın doğaya karşı mücadelesi idiyse, öte yandan tanrılara ve onların adaletsizliğine karşı bir başkaldırı değil miydi? Ya da Antigone'nin mücadelesi insanın insana --hatta insan ölüsüne-- yaptığı adaletsizliğe karşı adaletin direnmesi sayılmaz mı?

Tragedyanın doğuşu, bu eski yaşam tarzından yeni yaşam tarzına geçildiği ve toplumun "trajik çatışkılara sahne olduğu" döneme rastlar ve bu toplumsallığı yansıtır derken, bilmemiz gerekir ki, bu toplumsallık o çağın insanları için açık seçik gözüken, bilince çıkmış şeyler değildi. Tragedyaları bugün yazıldıkları toplumsallığa oturtmak zor değil, ama o zamanki insan bilincine yansıyan --ve dola-

Ferruh Doğan

yısıyla tragedyada dile getirilen-- trajik olan'ın anlatımıydı. Trajedinin içinde bir yanda *insan* vardı öte yanda *doğa üstü* kavramlar: örneğin tanrılar, onların buyrukları ve en önemlisi bu metafizik güçlerin insanın alnına yazdığı *kara yazgı*, kader. Antik çağın en büyük tiyatro yapıtı sayılan Oidipus daha doğarken bu kara yazgıyla kaderi çizilmişti, kendisi ve hatta bütün soyu tanrıların lanetine uğramıştı. Kahinler ona babasını öldürüp annesiyle evleneceğini söylemişlerdi ve Oidipus bu yazgıdan kaçarken, öldürdüğü kişinin kendi öz babası, daha sonra evlendiği kraliçenin ise kendi öz annesi olduğunu, çok sonra, dört çocuğu doğduktan sonra öğrenecekti.

Klasik tragedyadaki bu *yazgı* teması daha sonraları insanların daha iradi gözüken davranışlarına ya da *trajik olan*'ı yansıtan *hatalarına* dönüşse bile gene insanın karşı karşıya olduğu yazgı esastır. Cadılar önceden söylememişler miydi? (Nitekim Oidipus'tan 2000 yıl sonra, *Macbeth*'in başına gelen her şeyi cadılar önceden söylememişler miydi?)

Ama bu yazgı teması toplumsallıkla değişmektedir. Çatışan iki feodal ailenin çocukları olan Romeo ile Juliet yazgılarını yenemezlerken yenemedikleri şey feodal çatışkı değil midir? Tam kurtulup mutluluğa erecekken, *kaçıp* bu feodal çatışmanın dışında yaşamayı düşlerken, Romeo'nun bulduğu yöntem "trajik sonu" getirir: kendisini ölmüş gibi gösterecek bayıltıcı bir ilacı içer, oraya gelen Jüliet sevgilisini öldü sanıp intihar eder, ilacın etkisi geçtikten sonra uyanan Romeo da sevgilisinin öldüğünü görünce intiharla finali getirir. Sonuç dünyanın en ünlü aşk öyküsünde bile --bilinmezlik ve yazgı biçiminde-- feodal toplumun kalıpları ve kuralları, gelenekleri egemendir. Bu toplumsallığın çizdiği yazgıdan birey -iki genç sevgili- kaçmakla kurtulamazlar. Onlar yazgı'yı değiştirmeye değil ondan kaçmaya çalışmışlardır. Kaçamamışlardır.

Son olarak antik tiyatrodaki toplumsallığın diğer önemli bir örneğini de Orestes ve Elektra'nın öyküsü veriyor. Bir başkasıyla evlenmek için babaları Agamemnon'u öldüren Klytaimnastra'dan, babalarının öcünü almak isteyen iki kardeşten Orestes, annesini öldürür. Fakat Erinni'ler denilen üç tanrıça Orestes'in yakasını bırakmazlar, Klytaimnestra'nın öcünü almak isterler. Sonuçta bir mahkemede Orestes yargılanır. Erinniler, Orestes'in *kan bağıyla bağlı bulunduğu* annesini öldürdüğünü söylerler. Orestes ise, "annem de kocasını öldürmüştü" deyince Erinni'ler Klytaimnestra'nın öldürdüğü adama (kocasına) *kan bağıyla bağlı bulunmadığını*, bu nedenle bu cinayetin bağışlanabileceğini, ama Orestes'in annesini öldürdüğü için bağışlanamayacağını savunurlar. Tanrı Apollo ise Orestes'ten yanadır. Sonuçta son sözü asıl yargıç olarak söyleyen Tanrıça Atena, Orestes'i beraat ettirir. Burada, ataerkil topluma geçildikten sonra henüz sona ermeyen analık hukuku ile babalık hukukunun çatışkısı yansımaktadır. Anaerkilliği savunan Erinniler' dir, ataerkilliği savunan Apollo ve Orestes'tir, ve bir tanrıça olan Atena da ataerkilliği savunur, yani nihai olarak galip gelen ataerkil düzendir. Antik tragedyada bu konunun, bütün öteki mitolojik öykülerden daha fazla işlenmiş olması, o dönemin önemli bir toplumsallığıdır.

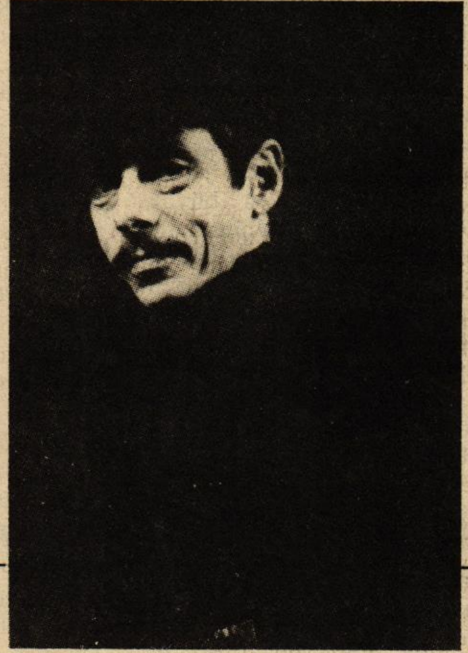
İşte ilk kez, (böyle bir çağın sosyalliği içinde belirlenmiş) bireyi anlatarak doğan tiyatro, değişik çağlarda değişik toplumsallıklar içindeki bireyi vererek ve sonuçta hem *birey* hem de *toplum* boyutuyla *insan*'ı betimleyerek çağlar boyu capcanlı yaşayageldi. Bu canlılığın nedenini, değişik sosyal koşullara rağmen, daha da temeldeki bir toplumsallığın bütün bir süreç boyunca aynı kalmasına bağlamak gerekir: bu da üretim araçlarının mülkiyetinin bir aşamadan bir aşamaya el değiştirmekle birlikte hep özel ve bireysel temelde kaldığı olgusudur. Çünkü birey son çözümlemede ve en temelde böyle bir toplumsallıkla belirlenmiştir. Bu toplumsallıktan çıkılması ve genel'le özel'in, toplumla birey'in tam uyuma kavuşması ise, bugünkü kategorilerin artık varolmayacağı, adı geçen iki bileşenin tek ve nihai bir bireşime (bileşke' ye) varacağı bir evreye ulaşılmasıyla gerçekleşecektir. İnsanlık henüz bu yolun başlangıcındadır.

İnsanlığın o ereğe varamayacağını, öyle bir ereğin var olmadığını kimin, niçin iddia ettiği bellidir. Böyleleri insan'ın mutlak bir karakteri olduğunun, bunun ise kişinin kendi öz çıkarlarıyla bencillik şeklinde somutlandığını söylerler. Oysa bugün *Atina'lı Timon*'un elibolluğu, yani gönül bolluğu, çoğu kimseye bönlük budalalık diye geliyorsa, bu durum, onu istismar eden, onun bu erdeminden yararlanmak isteyen, açıkgözlülüğü, çıkarcılığı marifet sayan kişilerin bugün de hâlâ çokça bulunmasından ve öyle bir kültürle, o kültürü yaratan ideolojiyle ve o ideolojinin asli sahiplerince, yani çağdaş *Shylock*'lar tarafından -ve Shylock'ların toplumsallığı içinde- belirlenmelerinden, biçimlenmelerinden ve bunun değişmez gösterilmesinden ileri gelmektedir. Oysa *Venedik Taciri* bize tiyatronun kazandırdığı ve bugün de canlılığını koruyan güzel bir örnek sayılmalıdır. Shylock'un doymak bilmez açgözlülüğüne boyun eğildikçe, onun açgözlülüğü, ihtirası ve acımasızlığı artmıştı. Dur denilmedikçe durmayacaktı, sonuçta, dur denildi. Durduruldu. Verona'lı Romeo yazgı'dan kaçmayı seçmişti Venedik'li Antonio ise yazgı'yı değiştirmeye çalıştı. Romeo yenildi, Antonio ise, yazgı'nın üzerine gittiği için kazandı.

Tiyatro, insanlığın tarihle başlayan uzun serüveni boyunca, oyun yazarından, sahneye koyucuya, oyuncularından dekoratörlere, teknisyenlere ... ve seyrettiği oyunla bütünleşen seyircisine kadar, sanat dalının ürettiği kollektif bir estetik yaratıyla, insanlığın zengin kültür hazinesi içinde ve birikimin her aşamasına ayak uydurarak yerini korudu. İnsanoğlunun büyük sanat mirasının bir bileşeni olarak, insanlıkla birlikte yoluna devam ediyor.

Ülkemizde ise yüzyıllarca gecikerek ve başlangıçta bir eğlence türü gibi de olsa yola çıktıktan bu yana katettiği mesafe ve vardığı nokta, -sadece bu olgu bile- tiyatronun gücünü kanıtlamıyor mu?

söyleşi

"Oyunun yıllar da geçse yıpranmayacak bir yapısı var."

Dostlar Tiyatrosu yönetmeni, tiyatro sanatçısı Genco Erkal, Asiye Nasıl Kurtulur? oyunu üzerine Mahmut Nüvit'in sorularını yanıtladı.

■Sayın Genco Erkal, 1970 yılında siz "Rosenbergler Ölmemeli"yi oynadığınız sıralarda Vasıf Öngören kendi kurduğu sahnede, Ankara Birliği Sahnesi'nde kendi yazmış olduğu bir oyunu sergiliyordu: "Asiye Nasıl Kurtulur". Bir sene sonra aynı oyunu İstanbul seyircisi sizden izledi. Ondört yıl sonra tekrar "Asiye Nasıl Kurtulur?"u oynamanızda sizi yönlendiren düşünce ne oldu?

□Bizi harekete geçiren Vasıf Öngören'in geçen Mayıs ayında aramızdan ayrılışıydı. O anda farkettik ki "Asiye Nasıl Kurtulur?" gibi bir oyun ondört yıldır oynanmıyor. O günlerde beş yaşında olan çocuklar bu gün bizim izleyicimizin belkemiğini oluşturan gençler oldu. Bunlar "Asiye Nasıl Kurtulur?"gibi bir oyunu tanımıyorlar. Zamanında kitap olarak da yayınlanmıştı ama tiyatro kitapları çok satmadığından yeni bir baskısı da yapılmadı... Geçen zamanla bir kuşak değişti. Özellikle bu genç kuşağa böyle bir oyunu tanıtmak, Vasıf Öngören'i sıcağı sıcağına anmak düşüncesiyle harekete geçtik. Bir oyun yazarını anmamın en iyi yolu onun oyununu oynamaktır dedik. "Asiye Nasıl Kurtulur?"tiyatromuzda önemli bir aşama, bir köşebaşıdır.

■Neden köşebaşı?

□"Asiye Nasıl Kurtulur?" Türk Tiyatrosunda epik ya da diyalektik sistemin bütünlüğü içinde ilk uygulanışıdır. Oyunun yazımından sahne üstünde uygulanışına kadar kusursuz bir model oluşturur. Tiyatro olayı olarak çarpıcılığı ve toplumsal etkisi de buradan gelir. Türk Tiyatrosunda epik tiyatronun ya da Brecht'in izdüşümlerine önce Haldun Taner'de, Sermet Çağan'da rastlarız. "Keşanlı Ali Destanı" gibi "Ayak Bacak Fabrikası" gibi geleneksel Türk Tiyatrosuyla Brechtçi tiyatronun bize özgü bir sentezini arama yolunda başarılı yapıtlar çıkar ortaya.

Vasıf Öngören'in "Asiye Nasıl Kurtulur?" da daha önceki denemelerden farklı olarak yaptığı, Brecht'in kuramını oluşturan özle biçimi, diyalektik bütünsellik içinde birleştiren bir yapıyı uygulamış olmasıdır. Daha önceleri epik ögelerin kimi zaman salt biçimsel olarak uyarlanması görülürken, Vasıf Öngören de bu, tiyatronun toplumsal politik işlevi düşünülerek ve genel düşünce bütünlüğü içinde kuramsal açıdan tutarlılığa kavuştu. Epik sistemin bütünüyle en özgün biçimde Türk tiyatrosunda kullanılışının ilk örneğidir "Asiye Nasıl Kurtulur?". Ayrıca oyun çok büyük bir tiyatro olayı. Tüm saydığımız özellikleri taşımasa bile bu oyunun hiç eskimeyecek çarpıcı bir yapısı var. Bunca yıl sonra tekrar oynarken biraz da bunu sınamak istedik. Acaba ilk oynanışındaki vurucu, etkileyici gücü ülkenin gelişim çizgisi içinde o günün istemlerine uyduğu için miydi? Oyun eskimiş miydi? Bu gibi kuşkular oyun sahnelendikten sonra bütünüyle yok oldu. Yıllar da geçse yıpranmayacak, tazeliğini koruyacak bir yapısı var oyunun.

■Ben oyun konusunda biraz daha yoğunlaşmadan evvel yazarının Türk tiyatrosu içindeki yeri konusunda sizin değerlendirmenizi öğrenmek istiyorum.

□Tiyatro tarihçisi ya da tiyatro kuramcısı gibi yargılamak benim işim değil ama ben çok önemli bir tiyatro adamı olduğuna inanıyorum. Bakın dikkat ederseniz "tiyatro adamı" diyorum. Sadece bir tiyatro yazarı değil Vasıf. Kuramsal yazılarıyla, oyunlarıyla ve özellikle yönetmenliğiyle tiyatromuzda çok yönlü kişiliğiyle ağırlığını duyurdu.

Brecht'le paralellik kurmak mümkün. Ustası olarak bellediği bir yazar olduğu için, böyle bir benzetmeden, -sağ olsaydı- Vasıf'ın yüksüneceğini sanmıyorum. Yazdıklarını sahnede denedikten sonra bozarak değiştiren, kuram-

sal olarak yola çıktıktan sonra onu denemeden geçirerek uygulayan bir yazar Brecht. Vasıf'ın da bu yönü çok önemli. Yazdığı oyunların aynı zamanda uygulayıcısı oldu. Diyalektik yöntemi sahne üstünde sınadı, araştırdı, uyguladı. İşte böyle yazarlara gereksinimimiz var. Tiyatronun içinden yetişmiş, tiyatroyu gerçekten içinden bilen yetişmiş yazar çok az. Bu yüzden Vasıf Öngören'in çalışmalarını çok önemli buluyorum.

■Oyuna tekrar dönerek, göstermeci ögeleri örneklemenizi isteyecektim...

□Asiye'ye "tartışmalı oyun" diyor Vasıf Öngören. Oyunun içinde tartışma bölümleri var. Onları çıkarıp atarsanız geriye kalan olay herhangi bir Yeşilçam filminde ya da bir fotoromanda rastlanabilecek çok kullanılmış bir öyküdür. Genellikle bütün oyunlarında bu yapı vardır. Ülkemizde tiyatro seyircisinin küçük burjuva kökenli olduğunu saptamıştır. İşte bu küçük burjuva seyirciyi tutacak, onu bağlayacak bir öyküden yola çıkıyor. Fakat öyküyü böyle bırakmıyor. Öyle eleştirel bir yaklaşım getiriyor ki, işte o zaman diyalektik yaşamaya başlıyor. Seyircinin her gün yaşadığı, bildiği, gördüğü, alıştığı olaylar dizisini gösterirken şaşırtıyor, bir tartışma boyutu getiriyor. Ve izleyicinin oyunun dramatik akışına kapılıp, oyunla özdeşleşip, kaderci bir sona gidişini engelliyor. Brecht'in de yapmak istediği buydu. Vasıf her oyununa onun yöntemiyle yaklaştı... "Oyun Nasıl Oynanmalı?" oyununda televizyondaki bilgi yarışmalarından esinlenerek tartışmayı oyuna eklediği yarışma bölümleriyle sağlamıştı.

"Alamanya Defteri"nde ise seyirciyi olaya uzaktan baktıran, Almanya'ya giden işçiyle yapılan röportaj-filmleri olmuştu.

■İlk oynayışından bu yana geçen zamanı düşünerek sormak istiyorum: Aradan geçen zaman oyun metnine yaklaşımınızı nasıl etkiledi?

□Metnin virgülüne bile dokunmadık. Ben özellikle böyle bir yaklaşımı yeğledim. Para birimleri örneğin. Yüzbin liraya kat alınıyor. Bu belli bir tarihsel perspektif sunuyor seyirciye, yadırgatıyor. Geçen zaman içinde enflasyonun boyutlarını gösteriyor. Genel olarak "Asiye Nasıl Kurtulur?"a klasik bir oyun gibi yaklaştık. Onu güncelleştirmeye çalışmadık. O günden bu yana çok şey değişti aslında. Oyundaki bazı durumlar bugün böyle gelişmiyor. Ama biçimsel değişiklikler bunlar, yapı aynı yapı. Bu yüzden ufak tefek değinmelerle oyunu güncelleştirmek yerine olduğu gibi korumayı seçtik.

Vasıf Öngören

■Bu aya rastlayan Dünya Tiyatrolar Günü vesilesiyle sorunlarınızı soracak olsam.

□Hiç sormayın. Sorunlar pek çok. Başta salon sorunu.. Aslında biz repertuvar tiyatrosu olmayı yeğliyoruz. Örneğin "Galile"nin halen seyircisi var ama içimiz kan ağlıyarak kaldırdık. Dekoru koyacağımız yer yok. Sahne elverişli değil, sahne arkası çok dar, havasız, salon çok küçük. Bir çok seyirciyi alamıyoruz kapıdan dönüyorlar. Elverişsiz koşullar yüzünden onca emek verilen bir yapıtı yaşatamıyoruz. Ama salon sorunu sadece bize özgü değil, İstanbul gibi büyük bir kentte tiyatroya elverişli sadece bir-iki salon var. 1960' lardan itibaren çarpık bir tiyatrolaşma başladı. Salgın halinde çatılarda, bodrumlarda tiyatrolar açıldı. Üstelik hiçbiri doğru dürüst tiyatro salonu değildi. Sonraları daha çok para getirdiği için, ya garaj ya da reklam şirketi oldu buralar. Aslında tiyatro binası yapımında devletin, belediyenin ön ayak olması gerek. Sonra oyun sıkıntısı çekiyoruz. Türk yazarlarının yeni oyunlarını oynamak istiyoruz. Bu arada yarışmalar için pek çok oyun yazılıyor. Ancak Dostlar Tiyatrosunun sanatsal çizgisine, olanaklarına uygun oyun bulmak kolay olmuyor. Özetle tiyatromuzun sorunları, saymakla bitmez. Şimdilik bu kadarla kalsın.

Asiye Nasıl Kurtulur?

JOHN FULLER

Türkçesi: Cevat Çapan

John Fuller (d. 1937) İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz şiirinde ölçüyü, dengeyi ve sağduyuyu önemseyen "Yeni Akım" şairlerinin ikinci kuşak temsilcilerinden biri izlenimini veren bir şair. Öğrenimini Oxford Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev almış. İlk bakışta on yedinci yüzyıl "Metafizik Şairler"in ince zekâ oyunlarıyla geleneksel biçimleri ustaca birleştirdiği görülse bile, bu rahat söyleyişin altında çağdaş bir tedirginliğin izlerini bulmak da güç değil. John Fuller'ın şiirinin başarısı daha çok bu çağdaş tedirginliği dile getirmedeki içtenliğiyle orantılı.

ÇİFT BAS İÇİN KONÇERTO

Elektrik direğine dostça yaslanmış
Bir sarhoş, bir başka sarhoşun
Ceketini düzeltiyor
Büyük bir dikkatle.

Kibar, kendini adamış bir Valentino,
Yanak yanağa, bir sonraki adımını unutmuş.
Tombul kadının nabzını dinliyor
Ya da onu ikiye biçiyor.

Ama yumun gözlerinizi, gün batıyor
Dünyanın bir ucunda. Yunusların
Dili bu, ağaç köklerinin büyümesi,
Yavaşlayan yüreğin sesi.

MÜZİĞİN BAŞLAMASINI BEKLERKEN

İşte haber: iki ses
Ölçülü ve uyumlu bir arayla
Birbirini izliyor, her biri
Nereye yönelmeyi seçerse.

Ve bütün hayatımız boyunca
Müziğin başlamasını bekliyoruz,
Müziğin, müziğin başlamasını.

Açıklamaları gözden geçirip
El ele uzanırken.

Müziğin başlamasını beklerken.

ŞARKI

Hiç dinlemiyorsun hiç söylediklerimi.
Arabada sana sokulduğumda,
Gülüp kaçırıyorsun benden gözlerini.

Nerdeyse bütün gün hep böyle geçti,
Oturup içtiğimiz barlarda.
Hiç dinlemiyorsun hiç söylediklerimi.

Tepsiden alıp sıkıyorsun limonu,
Seni ne kadar sevdiğimi anlayınca da,
Gülüp kaçırıyorsun benden gözlerini.

Körfezin ufuk çizgisini geçtiler mi,
Vapurlar uzak diyorlar o kıyıya.
Hiç dinlemiyorsun hiç söylediklerimi.

Elbette olmalı bunun da bir çaresi.
Garson küçük bir gitar getiriyor masaya.
Gülüp kaçırıyorsun benden gözlerini.

Bazan çok keyifli buluyorum doğrusu seni,
Gülümseyip duruyorsun saatler boyu.
Hiç dinlemiyorsun hiç söylediklerimi.
Gülüp kaçırıyorsun benden gözlerini.

"Rastlantıcılık" ya da Monod'nun Uzattığı El...

Serol Teber

İçinde yaşadığımız özgün tarihi geçiş koşullarında, tutunacak yardım arayanların ya da kendilerine uzatılan ellere yeteri özeni göstermeden sarılmaya çalışanların sayıları giderek çoğalmaktadır... Son yıllarda, bunun çeşitli örneklerine günlük yaşamımızda daha bir sıkça rast gelinmeye başlandı...

Friedman'cıları bir yana bırakırsak, yapısalcılığın pazarlanmasıyla birlikte, bu yeni akımın ardına takılanların sayıları gözardı edilmeyecek boyutlarda çoğaldı... Ardından başka bir grup, değil tarihsel maddeciliği, Hegel'in diyalektiğini bile aşırı göstermek çabasıyla, dünyada adları sanları silinmiş, kendi anavatanlarında bile anılmaz olmuş eski üstatların ellerine tutunup, kendi söyleyemediklerini onlara söyletmeye çalışarak bir yerlere ulaşma çabası içine girmişlerdir...

Ancak son günlerde, bu gelişmelere bir de, "rastlantıcılar" denebilecek olan bir Monod modası eklenmeye başlandı...

Böylece gerçekten meydanların boş bulunduğu, bilimsel kuramın savunulmasının zorlaştığı koşullarda, diyalektik ve maddeci tarih görüşlerine karşı sürdürülen çok yönlü eleştiriler, hatta saldırılar halkası bir anlamda tamamlanma sürecine girmiştir...

Friedman ile Bernstein ve Kautsky'nin konumları ve kuramları artık tüm dünyanın belleğinde, hatta günlük yaşamlarında tüm canlılığıyla yaşamaktadır... Tarih ve pratik yaşam bunlara gereken yargıyı vermiştir. Oğuz Özügül'ün yapısalcılığın tarihi yerini sergileyen "Yapısalcılık Üzerine Eleştirisel Bir Yaklaşım" adlı derlemesi şaşılası bir ilgisizlikle kimi teknik ve anlayışsızlık duvarlarını aşıp bir türlü yayınlanamadı. Sanırız, önümüzdeki aylarda gerçekten önemli bir boşluğu dolduracak olan bu saygın çalışma ülkemiz okurunun eline ulaşacaktır...

Biz burada, bir dergi yazısı olanakları ölçüsünde, "elinden tutulması gerekli" bir düşünür olarak sunulan Jacques Monod'nun "Rastlantı ve Zorunluluk" adlı yapıtı üzerine bazı kısa anımsatmaları yararlı gördük...(*)

* * *

Jacques Monod (1910-1976), özellikle genetik ve moleküler biyoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınmış, Paris'li, Fransız düşün ve bilim adamı. Özgün çalışma alanında bilim dünyasına yaptığı katkılar gerekçesiyle 1965 yılında tıp dalında, A. Lwoff ve F. Jacob ile birlikte Nobel armağanı ile ödüllendirilmiştir. Ancak, Monod, düşün dünyasında gerçekten, 1970 yılında yayınladığı ve 1969 yılı Şubat ayında Kaliforniya Pomona Kolejinde verdiği bir dizi konferansının derlenmesiyle oluşturduğu "Rastlantı ve Zorunluluk" adlı yapıtıyla ünlenmiştir...

Kanımızca, Monod'yu "Rastlantı ve Zorunluluk" kitabını yazmaya iten temel dürtü, bilimsel düşüncenin gelişmesine ve yerleşmesine büyük engel olarak gördüğü felsefeyi ve de özellikle diyalektik maddeciliği eleştirme "zorunluluğu" olmuştur. Bu nedenle de, Monod, kendi çalışma alanında edindiği kimi bulgulardan devinerek, savlarını genel olarak tüm felsefe sistemlerinin, ancak özel olarak diyalektik maddeciliğin en zor anlaşılan —bu nedenle de, kimilerini sol, kimilerini de sağ sapmalara götüren— ve üzerinde en çok varsayımsal kurgular-spekülasyonlar yapılan *zorunluluk-rastlantı* kategorileri üzerinde yoğunlaştırmıştır...

Bunun için, Monod, canlı yaşamın, insanın evriminin hiçbir yasal zorunluluktan kaynaklanmadığını, salt rastlantılar sonucu oluştuğunu sergilemeye çalışmış ve kimi kereler, "Canlı varlıklar olağan dışı nesnelerdir" (s. 27), "Ne evren yaşama, ne de yaşam alanı-biosfer insana gebeydi..." (s. 155) gibi gerçekten parlak, ve ozanca betimlemeler yapmıştır...

Monod, kitabının ilk bölümünde, doğadaki canlı varlıklar ile cansız varlıklar arasında maddesel ve tarihsel diyalektik bir birlik ve ayrıcalık gözetmeden, bunları karşı karşıya koymuş ve canlı varlıkları, cansız varlıklardan ayırmak için, teleonomie kavramını-niteliğini kullanmıştır... Örneğin, Monod, "Biz, canlı varlıkları evrende bulunan bütün sistemlerin başka türden yapılarından teleonomie diyeceğimiz bir özellikle ayırt edilebileceğini söyliyeceğiz" (s. 19) demiştir... Ancak, Monod, bu aşamada, canlı varlıkların özelliklerini salt teleonomie ile açıklamanın yetersizliğini görmüş ve buna ek olarak

---

(*) **Jacques Monod. Rastlantı ve Zorunluluk. Fransızcadan çeviren: Vehbi Hacıkadiroğlu, Dost Yayınları 1983.**

ayrıca, "özerk morfogenez" ve "yeniden üretici değişmezlik" özelliklerini eklemek gereğini görmüştür (s. 23)...

Anımsanacağı gibi, Yunanca kökenli ve "erek-yasa" anlamına genel Teleonomie kavramı, organik sistemlerin amaca yönelik davranışlarını tanımlamak için kullanılmıştır. C.S. Pittendrich, 1958 yılında yazdığı "Behavior and Evolution" adlı kitabında, hücresel yapıların amaca yönelik determinasyonlarını düzenleyen-regüle eden mekanizmayı anlatmak amacıyla teleonomie kavramını kullanmıştır. 1961 yılında yapılan Cold Springer Habor Symposium'unda bu kavram pek çok biyolog tarafından benimsenmiş ve kullanılmıştır (Cold Spring Habor, Symposia-on Quantitave Biology, Vol. XXVI. 1961)...

Görünüşte materyalist bir yaklaşımla seçilen bu kavram, yeterli felsefi temelden yoksun olduğundan kolayca idealizmin içine kaymış ve giderek Vitalismus-Dirimselcilik ve Animismes-Canlıcılık kavramlarıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır...

Monod da bu gerçeği görmüş olacak ki —kendisinin de tüm umutlarını teleonomie kavramına bağlamış olmasına karşın— kitabının ikinci bölümünde, Vitalismus-Dirimselcilik ve Animismes-Canlıcılık ile hesaplaşmaya çalışmıştır...

Monod'ya göre, Canlıcılık-Animismes *"insanın kendi merkez sinir sisteminin, koyu teleonomik işleyişi üzerinden bilincini cansız doğaya yansıtmasından oluşmaktadır. Başka bir demeyle, bu, doğal olayların, son aşamada, öznel insan etkinlikleriyle aynı biçimde ve aynı yasalara göre, bilinçli ve tasarılı olarak açıklanmasının olanaklı ve geçerli olduğu varsayımıdır..." (s.40).*

Animizm, ünlü İngiliz Antropoloğu Erward Taylor (1837-1917) tarafından yazılan "Primitive Culture" adlı anıtsal yapıtta, Latince "ruh" anlamına gelen "anima" sözcüğünden türetilmiş bir kavramdır. Bu kavramla, ilktoplumsal koşullarda yaşayan insanların, Güneş, deniz, yıldız, ağaç, toprak, hayvan, ... vb. gibi hemen tüm doğa nesnelerini ve bunların belirtilerini ruhlu saydıkları varsayımı dile getirilmiştir...

Vitalismus - Dirimselcilik'de, yaşamın dirimsel bir ilkeden doğduğu inancı anlatılmak istenmiştir. Burada Canlıcılık ve Dirimselcilik olayı, ruhun, Tanrının, Mutlak Tin'in, İdealar'ın, vb. ürünü sayılmaktadır. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bak.Philosophie und Naturwissenschaften. Hrs. Herbert Hörz... Dietz Verlag Berlin 1978 s. 44-45, 968-970).

Hiçbir bilimsel temele dayanmayan canlıcılık ve dirimselcilik savları hemen tüm insanlık tarihi boyunca idealizmin temelini oluşturmuştur. Ancak, zaman içinde bilimsel bilgi geliştikçe canlıcılık ve dirimselcilik etkinliğini yitirme sürecine girmiş; fakat günümüzde bile, bu gizemli-metafizik kavramlar tüm büyük dinlerin ve idealist

«Monod, canlı yaşamın, insanın evriminin hiçbir yasal zorunluluktan kaynaklanmadığını, salt rastlantılar sonucu oluştuğunu; yeni oluşumların ve canlı yapıların ortaya çıkışında, evriminde tek ve biricik nedenin rastlantı olduğunu vurgulamaktadır.»

felsefe sistemlerinin içinde, hatta çok kez temellerinde yaşamlarını sürdüregelmişlerdir...

Ancak, Monod, hangi felsefe sistemlerinin temelinde canlıcılık ve dirimselcilik savlarının yattığını açıkça belirtmeden tüm felsefe sistemleri bu kavramlarla yükümlüymüş gibi göstermeye kalkmış ve gerçekten kaba bir vulgarizasyonla, canlıcılık ve dirimselcilik ile diyalektik maddecilik arasında kavranması oldukça zor bir yakınlık kurmuş ve tüm gücüyle diyalektik maddeciliği eleştirmeye başlamıştır...

İlktoplumların yanılsamalı düşüncelerinden, günümüzün hemen tüm idealist kuramlarının en temel dayanak noktalarını oluşturan bu savlara Monod'nun yaklaşımını ve bunları diyalektik maddeci yönteme bulaştırmaya çalışmasını, onun, laboratuvar çalışmalarındaki ciddiyeti ile bağdaştırmak gerçekten olanaksızdır..

Ayrıca, yine bu yanılsamalı saptamalarından devinen Monod, bilgi kuramındaki çelişkileri sergilemeye çalışmış ve yeni oluşumların, canlı yapıların ortaya çıkışında, evriminde tek ve biricik nedenin rastlantı olduğunu vurgulamıştır.

Örneğin Monod, *"...demek ki, bir organizmanın yapılaşması sürecinde, hem organizmanın kendisinin mikroskopik imgesi, hem de özerk sıraoluşsal gelişmesinin kaynağı, birlikte görülebilir. Bu, içinde birçok aşamaların ya da ardışık düzeylerin izlenebildiği bir gelişmedir;*

1. Polipeptid dizilerinin, birleştirici stereospesifik niteliklerle donanmış toparlak yapılar oluşturmak üzere bükülmesi.

2. Proteinler arasında (ya da proteinlerle başka oluşturuculardan kimileri arasında) hücresel organitler oluşturmak üzere birleştirici etkileşimler.

3. Hücreler arasında, doku ve organları oluşturmak üzere etkileşimler.

4. Bütün bu aşamalarda, alosterik tipteki etkileşimler yüzünden kimyasal etkileşimlerin eşgüdüm ve ayrımlılaşmaları.

Bu aşamalardan her birinde, üst düzeyden yapılar ve yeni işlevler ortaya çıkar. Bunlar bir önceki aşamanın ürünleri arasındaki kendiliğinden etkileşimlerin sonucu olarak, çok-katlı şenlik fişeklerindeki gibi, önceki aşamaların gizli güç kaynaklarını ortaya çıkarırlar. Olayın bütün belirlenimliliğinin son kaynağı, başlangıç koşullarından yorumlanan, ya da daha doğrusu süzülen, polipeptid dizilerinin toplamının temsil ettiği kalıtsal bilişidir." (s.106-107) demiştir.

Monod, kitabının daha sonraki bölümlerinde de, uzun uzun protein moleküllerinin, enzimlerin üretimi üzerine ayrıntılı bilgiler verdiği ve genetik yapıyı irdelediği bölümlerde de sürekli olarak rastlantıyı vurgulamış ve biyolojik gelişmelerde kimyasal hiçbir bağıntının bulunmadığını, fizyolojik bakımdan yararlı ve "usa uygun" (Monod tarafından tırnak içine alınmıştır) olan bu bağıntının kim-

yasal bir kurala bağlı olmadığını, ve buna "nedensizlik" (gratuite) (yine, tırnak ve parentez içine Monod tarafından alınmıştır) denilebileceğini söylemiştir... (s.88).

Monod, sonraki bölümlerde de, "yaşamın gizi diye bir şeyi varsa, bu, hem de çok gerçek bir anlamda, bu kimyasal örgütlenme düzeylerinde bulunur" saptamalarını yapmış, ancak bu konuda hemen hiçbir tartışmaya gerek duymadan, savlarını yasallaştırmaya çalışmış ve bir kez daha rastlantıyı zorunlu kılmıştır...

* * *

Monod'nun yapıtının bu bölümünde oldukça ayrıntılı olarak tartıştığı moleküler biyoloji, genetik ve mutasyonlar, çağdaş biyolojiden, ekonomistlere dek hemen tüm bilimsel disiplinlerin üzerinde en çok çalıştıkları, en çok ilgilendikleri araştırma alanlarından birini oluşturmaktadır. Bugün, moleküler biyoloji, genetik ve mutasyonlar, bilimsel teknik devrimin en temel dayanaklarından biridir. Bu yolda sürdürülen çalışmalar sonucu, hayvan ve bitkisel üretimde sağlanması olası gelişmeler, toplumsal gönencin artmasında en etkin güç kaynaklarını oluşturmaktadır...

Moleküler biyoloji ve genetik çalışmaları ilk kez, idealizmin tüm dayanaklarının yıkılmasına neden olmuştur. Moleküler biyoloji, diyalektik maddeciliğin genel geçerli yasallıklarının en kıyıcı yöntemlerle sınandığı pratik alanlardan biri olmuş; ve maddeci diyalektik tüm bu pratiğin sınavlarından yüzünün akıyla çıkmıştır...

Kromozomların, genlerin, nükleotidlerin biyolojisi, inorganik maddenin, organik madde biçimine dönüşümünün diyalektik yasallıklar içindeki evriminin en öğretici sergilenişlerini vermektedir...

İlginçtir, bu alanlardaki çalışmaların pek çoğunu, Monod gibi "spontan ya da 'utangaç' materyalistlerin" sürdürmelerine karşın, bunların vardıkları sonuçların, her zaman diyalektik maddecilik ile tam bir uyuşma içinde oldukları saptanmıştır...

Ayrıca, moleküler biyoloji çalışmalarıyla canlıların evrimine (Monod'nun özellikle yadsımaya çalıştığı) dış ve iç informasyonların etkisi hemen tüm ayrıntılarıyla sergilenmiştir... Özellikle, DNA (Dezoksiribonükleidasid), RND (Ribonükleidasid), mRNA (haberci Ribonükleidasid) ve diğer hücre yapılarının çeşitli iç ve dış uyarımlar, informasyonlar altında değişik biçimlerde protein zincirleri ürettikleri ve hatta giderek, genetik düzen bozukluklarına, mutasyonlara neden oldukları ayrıntılarıyla gösterilmektedir...

Mutasyon, gerçekte genlerin kromozomlar içinde-üzerindeki diziliş sıralarındaki bir düzensizliğin, kural dışılığın sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, yeterli bilgi birikiminin yoğunlaşmadığı dönemlerde, mutasyonların oluşmasında rastlantının önemli bir rol oynadığı da çokça söylenmiştir... Ancak, burada da, ayrıntılı araştırmalar sonucu, mutasyonların oluşmasında, dış ve iç etkenlerin, belli bir diyalektik yasallık içinde, bu "düzen dışı" görünümlerden sorumlu oldukları gösterilmiştir. Ayrıca, mutasyonların, ortaya çıkışında enzim düzenlerinin etkilerinin de yine belli yasallıklar doğrultusunda ortaya çıktıkları saptanmaktadır. Burada, pek çok araştırmayla, enzimlerin etkilerinin belli bir nicel birikimden sonraki nitel etkileri açıkça sergilenmektedir...

Monod'nun savlarının sergilenişlerinde ve nedenlendirilmelerinde ne mantıksal ne de yöntemsel bir tutarlılık vardır. Felsefenin temel kategorileri ve de özellikle zorunluluk/rastlantı ilişkileri tümüyle tek yanlı ele alınmakta ve mutlaklaştırılmaktadır...

Bu konularda daha ayrıntılı bilgilenmeler için, Dubinin'in çalışmalarına bakılmasını öğütleriz...(*)

Genlerin ve bunların altyapı taşlarının oluşumunda, hem hücre içi, hem de hücre dışı ve toplumsal etkileri gözlemek, hatta bunları somuta indirgeyerek sergilemek olasıdır. Bireyin oluşumunda, evriminde rastlantının değil, kalıtımın ve toplumsal çevrenin etkisi vardır... Evrim süreci yükseldikçe, biyolojik etkilerin azalmasına karşın, toplumsal yasaların ağırlıkları artmaktadır... Ayrıca, hep bilindiği gibi, mutasyonlar hemen hiçbir zaman evrimsel gelişmeleri etkileyecek düzeylerde ve sıklıklarda ortaya çıkmamaktadırlar. Bunların olasılıkları sınırlıdır... Bunun dışında, mutasyonlar, çok kez, genetik çeşitlilikler sağlayacak yeterlilikte değillerdir. Örneğin, vücud hücrelerinde ortaya çıkan mutasyonlar, diğer bireylere geçemezler, onları etkileyemezler. Yapay koşullarda, amaca yönelik üretilen mutasyonlar için "rastlantılar" beklenmez, X ışınları, beta ve gama ışınları, ya da kimi cerrahi girişimleri gibi yöntemler, yani dış etkiler kullanılır...

Evrim zincirindeki gelişme çizgisinin izlenmesi, hiç de rastlantıyı düşündürecek kadar karmaşık değildir. Kuşkusuz, arada kimi zikzaklar vardır; ancak, gelişimin temel yönü, maddenin inorganik-organik ve toplumsal devinim biçimlerini tüm somutluğuyla sergilemektedir...

Bugün, nedensiz bir gelişim, mutasyon bilinmemektedir... Her mutasyon, iç ve dış etkenlerin diyalektik birliği uzantısında koşullanmıştır. Burada, zorunluluk/rastlantı diyalektik etkileşimi son derece plastik ilişkiler içinde saptanabilmekte ve rastlantı olarak tanımlanan gelişmelerin de ayrıca kendi iç özgün dinamiği içinde ve belli yasallıklar uzantısında ortaya çıktıkları görülmektedir...

Önceden kesinlikle saptanması mümkün olamayan kimi olasılıklar salt biyolojide değil, diğer doğa bilimlerinde de görülür. Örneğin, ünlü çekirdek fizikçisi, Heisenberg, "nükleer bir bombanın patlama gücü için, ancak bir üst bir de

(*) **N.P. Dubinin. Probleme der Genetik und die Philosophie... Dialektik in der modernen Naturwissenschaft. Akademie-Verlag. Berlin 1973**

alt sınır gösterilebilinir; ama kural olarak bu gücü önceden tam olarak hesaplayamayız. Çünkü, bu güç atomların ateşlenme anındaki davranışlarına bağlıdır..." demiştir. Bu betimleme, nükleer bombanın ya da zincirleme reaksiyonlarının rastlantı sonucu ortaya çıktıklarını değil, tersine olağanüstü dinamik bir zorunluluk/ rastlantı ilişkisi içinde oluştuklarını göstermektedir...

* * *

Tüm bunların üstüne üstlük anımsatmak gerekir ki, canlıların genetik evrimleri çok yavaş gelişmektedir. Örneğin, Homo Sapiens' in genetik şifresi, on binlerce yıldır hemen hiç değişmemiştir. Buna karşın, insanlar son kırk bin yıllık tarihsel zaman dilimleri içinde çok çeşitli toplumsal ekonomik biçimlenmelerden (formation'lardan) geçmişlerdir... Ve bu süreç içinde, insanların yaşamları rastlantılarla değil, bu ekonomik toplumsal biçimlenmelere göre şekillenmektedir. İnsanlık tarihi, ilktoplumlardan toplumcu biçimlenmelere ve daha ilerilerine doğru giden bir devinim sürecindedir... Ve bu tarihsel devinimleri oluşturan güçler, herhalde, protein moleküllerindeki "rastlantısal" mutasyonlarla koşullu değillerdir...

* * *

Ancak, Monod, asıl söylemek istediklerini kitabının son bölümlerinde sergilemeye ve diyalektik maddeciliğe "ölümcül" darbeyi vurmaya hazırlanmakta ve bu amaçla, örneğin şöyle demektedir: *"Tarihte ilk kez bir uygarlık, bir yandan değerlerini korumak için canlıcı geleneğe umutla bağlı kalıp, bir yandan da bir bilgi ve doğru kaynağı olarak ona sırt çevirmeye ve kendini biçimlendirmeye çalışıyor. Batı'nın "özgürlükçü" toplumlarının, kendi töre kaynakları olarak bugün de yarım ağızla öğrettikleri şeyler, Judeochristianisme dinciliğin, bilimci ilericiliğin, insanın "doğal" haklarına inanmanın ve yararcı pragmacılığın tiksindirici bir karışımıdır. Marksist toplumlarda sürekli olarak maddeci ve diyalektik bir tarih dini öğretiliyor; görünüşte özgürlükçülerinkine göre daha sağlam bir çerçeve, fakat belki de bugüne dek ona gücünü vermiş olan esnemezlik yüzünden, ötekindein daha çürük. Ne olursa olsun, canlıcılık içinde kök salmış bu sistemlerin hepsi nesnel bilginin dışında, doğrunun dışındadırlar; saygı duymadan ve hizmet etmeden kullanmak istedikleri bilime kesinlikle karşıdırlar. Kopma öylesine büyük, yalan öylesine açıktır ki, bu durum biraz kültürlü olan, biraz düşünebilen ve her türden yaratmanın kaynağındaki törel bunalımı duyabilen herkesin vicdanına saplanmakta ve acı vermektedir. Bu acıyı çekenler, insanlar arasında, toplumun ve kültürün, evrim için izleyeceği yolun sorumluluğunu duyan ya da duyacak olanlardır. Çağdaş ruhun hastalığı, törel ve toplumsal varlığın kökenindeki bu yalandır. Bugün bilimsel kültür karşısında pek çok kimselerde kin değilse bile korku, daha doğrusu yabancılaşma duygusu uyandıran şey, az çok bulanık biçimde tanımlanmış olan bu hastalıktır..." (s. 179-180)...*

Evrim zincirindeki gelişme çizgisinin izlenmesi, hiç de rastlantıyı düşündürecek kadar karmaşık değildir. Kuşkusuz, arada kimi zikzaklar vardır; ancak, gelişimin temel yönü, maddenin inorganik-organik ve toplumsal devinim biçimlerini tüm somutluğuyla sergilemektedir...

Monod, devamla, varsayımlarını şöyle sürdürmektedir: *"Diyalektik maddecilik üzerine kurulan tarihsel kehanetçiliğin, daha doğuştan büyük tehlikelerle dolu olduğunu görmek kolaydı, nitekim bunlar gerçekleşmiştir. Diyalektik maddecilik, bütün öteki canlıcılıklardan daha çok, değer ve bilgi kategorilerinin birbirleriyle karıştırılmasına dayanmaktadır. Onun, temelden gerçek dışı bir söylem içinde, yokluğa düşmek istemeyen her insanın, önünde boyun eğmekten başka yapacak ya da başvuracak bir şeyinin bulunmadığı tarih yasalarını "bilimsel" olarak kurmuş olduğunu ileri sürebilmesinin nedeni bu karışıklıktır.*

Öldürücü olmadığı zaman çocukca olan bu yasalardan kesinlikle kurtulmak gerek. Gerçeğe uygun bir toplumculuğun, yandaşlarının ruhuna kök salmış olarak dayandığını savunduğu bilimin alay konusu ve özünde gerçek-dışı olan bir ideoloji üzerine kurulması olanağı var mı? Toplumculuğun tek umudu, bir yüzyıldan beri kendine egemen olan ideolojinin "düzeltilmesinde" değil, bu ideolojinin toptan bırakılmasındadır." (s. 187-188)...

Monod, felsefeden ve ideolojiden arınmış bu saf "bilimsel" saptamalarıyla, kendisine verilen Nobel Ödülüne ne denli layık olduğunu kanıtladıktan sonra, boğazına kadar politikanın ve ideolojinin içine batarak, artık insanlara son kurtuluş yollarını da göstermeye başlayarak savlarını şöyle sürdürmüştür:

"Oysa çağdaş toplumlar, başka yönden de, ivedi ve ağır tehditlerle karşı karşıyadır. Burada sözünü ettiğim şey, ne nüfus patlaması, ne doğanın yıkımı, giderek ne de megatonlardır; bu daha derin ve daha ağır bir hastalık, ruhun hastalığıdır. Bu, o hastalığı yaratıp gittikçe de ağırlaştıran düşünsel evrimin en büyük dönüm noktasıdır. Üç yüzyıldan beri bilimde ortaya çıkan olağanüstü gelişmeler, bugün insanı, gerek kendisi ve gerekse evrenle ilişkisi üzerine kurduğu ve on binlerce yıldır kök salmış olan anlayışı, çok acılı biçimde değiştirmeye zorlamaktadır. Oysa ruh hastalığı olsun megatonlar olsun hepsi yalın bir düşünce sonucudur..." (s. 173)...

* * *

Artık kolayca görülebileceği gibi, Monod, kitabının son bölümlerinde, kendisini yazmaya iten gerçek nedenleri ve temel savlarını olanca açıklığıyla ortaya koymuştur...

Biyoloji laboratuvarında çalışırken spontan materyalist olan Monod, toplumsal sorunlar üzerine tartışırken tümüyle idealizmin, kaba bir politikanın içine düşmektedir. Monod, protein moleküllerinin üretimi, evrimi üzerine uzun varsayımlarda bulunmasına karşın, toplumsal "ruh

hastalıklarını" tartışırken, bugün yeryüzünde birlikte yaşamlarını sürdüren çeşitli toplumsal ekonomik biçimlenmeler-formasyonlar arasında hiçbir ayrım yapmamakta, soruna tek bir sınıfsal yaklaşımda bulunmamaktadır. Burada ne üretim güçlerinin evrimi ve bunların toplumsal dağılımları, ne de üretim ilişkilerinden tek bir kelimeyle olsun söz edilmemektedir... Tüm bunlara karşın, insanlardaki ruhsal bunalımları betimlemeye çalışan Monod, eksikliğini örtmek, bulunduğu çıkmazdan kurtulmak için sürekli olarak diyalektik maddeciliği eleştirmiş ve bu aşamadan sonra, tüm benzerleri gibi, giderek sığlaşmış, yüzeyselleşmiştir... Sonunda beklenen yazgıdan kurtulamamış ve sosyal ütopizmin kısır döngüsünün içinde kalmıştır... Monod, bu aşamada, sömürünün, açlığın, işsizliğin ve de megatonların gölgesinde yaşamak zorunda bırakılan insanlara, "barıştan daha önemli şeyler vardır" diyen politikacılara yöndeş çözümlemeler öğütlemeye başlamıştır...

Monod'nun kitabındaki savlarının sergilenişlerinde ve nedenlendirilmelerinde ne mantıksal ne de yöntemsel bir tutarlılık vardır. Felsefenin temel kategorileri ve de özellikle zorunluluk/rastlantı ilişkileri tümüyle tek yanlı ele alınmakta ve mutlaklaştırılmaktadır...

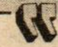
Ayrıca, Monod, bulgusal (heuristische) varsayımlardan devinerek yaptığı genel çıkarsamalarda da savlarını yeterli dayanaklardan yoksun kılmaktadır...

Kendisinin de, örnek bir davranışla anımsattığı gibi, Althusser, haklı olarak, onun bu tutumunu, diyalektik maddeciliği yadsımaya çalışırken mekanik bir materyalizm içine düşmek ve burada idealist bir konum almakla suçlamıştır...

* * *

Yaşadığımız tarihsel zaman dilimi içinde, insanların akıllarına takılan hemen tüm önemli soruları hızla kişisel olmaktan çıkıp evrensel boyutlara uzanmakta, yaşamın tüm alanlarını kapsamaktadır. Bu aşamada, insanları şematik-kalıplaşmış belgilerden, düşünceyi tutsaklıktan kurtarmak ivedi gündeme gelmektedir... Bu gelişim sürecinde ve bilimsel teknik devrim koşullarında, nereden gelirse gelsin, kim söylemiş olursa olsun, pratiğin sınavından geçemeyen "saltık-değişmez" her şey yıkılmaktadır... Ancak, bu koşullarda, düşünceyi özgürleştirmek ve saltık değerleri yıkmak yolunda çalışmakla, yeterli hemen hiç bir dayanağı bulunmadan günümüzün tek bilimsel yöntemini yadsımak çok değişik anlamlar içermektedir...

Bugün, tüm bilimsel disiplinlerde, rastlantının etkinliği, "zorunluluk/rastlantı" diyalektiği içinde devindiği saptanmaktadır... Ne moleküler biyoloji, ne genetik bilimleri, ne mutasyonlar, ne kuantum, ne özel ve genel görelilik kuramları, ne ışığın kırmızıya kayması, ne Einstein frenajı olayları, ne mezonların devinimleri ve yaşam süreleri, ne anti-madde bulguları, ...vd. ile ilgili buluşlar Monod'nun savlarından yana görünmektedir...

Friedmancılığın, yapısalcılığın, Bernstein-Kautsky ve Monod'nun savlarının yeniden keşfedilircesine aynı zaman dilimi içinde pazarlanmaya çalışılmasını "rastlantı" ile açıklamaya olanak var mıdır? Tüm bunlar, idealizm için zorunlu olmanın ötesinde kaçınılmaz değil midir?

Olayı günlük yaşamımızda somuta indirgeyip örneklersek, Friedmancılığın, yapısalcılığın, Bernstein-Kautsky ve Monod'nun savlarının yeniden keşfedilircesine aynı zaman dilimi içinde pazarlanmaya çalışılmasını "rastlantı" ile açıklamaya olanak var mıdır?... Tüm bunlar, idealizm için *zorunlu* olmanın ötesinde *kaçınılmaz* değiller midir?...

Engels, "diyalektiğe yeterli özeni-dikkati göstermeyenler cezasız kalmaz" demişti. Bu saptamanın tersi bugüne değin görülmemiştir. Monod'nun uzattığı eli "tutmak ya da tutmamak" gerçekten günümüzün dirimsel sorunlarından biridir. "Ulusal yıkım" denen çözülmeler salt "arabesk kültürü" ile değil, yığınları en güçlü silahları olan düşünme yönteminden yoksun kılmakla gerçekleştirilir...

Bu konuda bir büyük ozan, çok öncelerden,

Çınarı yıkmak için vururlar
baltayı köküne/
evi yıkmak için kundağı
temele sokarlar/
kartal uçmaz olur kesince kanadı...

diye vurgulamıştır...

Günümüzden çok önceleri, daha 1908 yılında, "Materyalizm ve Ampiryokritisizm" in ilk sayfasının ilk satırlarında bu durum şöyle anlatılmaktadır:

"Felsefi yazınla çok az tanışıklığı olan bir kimse, bugün doğrudan ya da dolaylı olarak, materyalizmi çürütme çabasında olmayan bir tek felsefe (ya da tanrıbilim) profesörü bulmakta güçlük çekeceğini bilmek zorundadır. Yüzlerce ve binlerce kez materyalizmin çürütülmüş olduğu ilan edildi, ama yüzbirinci, hatta binbirinci kez, materyalizm çürütülmeye devam ediliyor"...

Robert-Jean Longuet, 1983 yılı Mart ayında, dedesinin ölümünün 100. yıl anısına Federal Almanya'nın Trier kentinde düzenlenen toplantıda, "Ortalama bir çıkarsamayla 1983 yılı başına kadar, en az bir milyon kez diyalektik ve tarihi maddeciliğin geçersiz olduğunun ilan edildiğini ve buna hergün yenilerinin eklendiği, ancak artık bunları duymaktan, okumaktan hiç de tasalanmadıklarını, ayrıca böylelerinin konumlarını izlemekten, kimi zamanlar, gerçekten üzüldüklerini..." söylemiştir.

Gerçekten tüm dünya tarihi, Monod ve benzerlerinin ellerini tutanların, arkalarından gidenlerin, ne denli ödüllendirilmiş olurlarsa olsunlar, sağlıklı konumlara ulaşamadıklarının sayısız örneklerini sergilemektedir. Bu durumda, insan, salt idealizmin içine düşmekle kalmayıp, daha da aşağılara yuvarlanmakta; ve yeniden onarılması, tımar edilmesi olanaksız yaralar almaktadır...

Diyalektik ve Biyolojik İndirgemecilik

Almancadan çeviren:
Oğuz Özügül

*Felsefe Bilimleri doktoru olan yazar Regina Karpinskaya, "Toplumbilimleri" dergisinin 1975/4 sayısında yayımlanan bu çalışmasında, biyolojik bilgilere ilişkin genel süreç içinde indirgeme ilkesinin olanaklarını ve reel yerini, özellikle de **Jacques Monod'nun "Rastlantı ve Zorunluluk"** adlı yapıtını çözümlemektedir. Öteki yapıtları: "Moleküler Biyolojide Felsefesel Sorunlar", "Sakım Düşüncesi ve Moleküler Biyoloji", "Organik Dünyanın Gelişim Yasaları Konusunda Maddeci Diyalektik".*

Biyolojideki indirgemecilik (Reduktion, irca) sorununun biyolojik bilgiler kadar uzun bir geçmişe sahip olduğunu söylersek, durumu pek de abartmış olmayız sanırım. Anorganik cisimlere oranla canlı organizmaların karmaşıklığı araştırmacılar tarafından çok iyi bilinen bir gerçekti. Ancak bilimsel bilgi sürecinde karmaşık nesneler yine de indirgeme yöntemiyle, bütünü parçalarına ayırarak araştırılmıştır. Bütünü parçalara (ya da parçalardan oluşan bir toplama) indirgemenin değişik ayırtıları (variante) hiçbir zaman mekanikçi bir dünya görüşüne yol açmamıştır; genellikle organizmaların yapısı ve yaşam tarzı konusunda somut verilerin birikmesi için önemli bir temel oluşturmuştur.

Fiziksel-kimyasal biyolojide elde edilen başarılar nedeniyle indirgemecilik sorunu özel bir güncellik kazanmıştır, hem de yalnız görgül (ampirik) araştırmalarda değil, biyolojik bilgilerin kuramsallaştırılması anlamında da. Günümüzde indirgemeciliği artık araştırmacının deneysel çalışmalarında önemli bir öğe yerine geçen yalnız çözümsel bir yöntem olarak tanımlamak mümkün değildir. Biyolojik bilgilerin ayrımlaşma ve bütünleşme süreçlerini ele alırken, indirgeme ilkesinden biyolojinin mantıksal-yöntembilimsel temellerini saptamak için de yararlanılmaktadır. Biyolojik bilgiler içinde, yaşamın özünün yetkin kuramsal bir biçimde yeniden üretilmesini yönlendiren aşamadan aşamaya geçiş, indirgemeci ve indirgemeci-olmayan kanıtlarda "geri dönüş"ten "yükseliş"e kadar sürekli bir değişmeyi öngörmektedir. Böylece indirgemecilik sorunu biyoloji için çok güncel bir duruma gelmektedir; çünkü canlılara ilişkin bilgi aşamaları arasındaki bağıntıyı araştırmak, canlı nesnelere benzeşik (homojen) bir yaklaşımı ve bu benzeşik yaklaşımı somutlaştırma yöntemi olarak indirgeme ilkesinin uygulanmasını gerektirmektedir. Kuramsal biyolojinin geliştirilmesine ilişkin yöntem tartışmaları, aynı zamanda moleküler biyolojinin bilgi değeri sorununu da kapsamaktadır; ayrıca bu sorunun meydana çıkarılması ve başlıca kategorilerindeki temel özyapının biyolojik bilgiler dizgesi (sistem) açısından doğru olarak anlaşılması da bu tartışmaların kapsamına girmektedir.

Kuramsal biyolojinin en anlamlı (signifikant) bölümlerinden biri olan evrim kuramı alanında bu sorun, mikro ve makro evrimin ışığında ele alınmaktadır: Mikro evrimin yasallıklarının temel niteliğinden hangi anlamda söz edilebilir? Makro ya da mikro evrimdeki genel-olanla özel-olan nereden ileri gelmektedir? Karşılıklı ilintililiğin sınırları hangileridir?

İndirgeme ilkesinin yöntembilimsel önemi, kuramsallaştırma alanında özellikle belirgin duruma gelmektedir. Burada hem zayıf hem de güçlü yanları ve biyolojik bilgilerin genel süreci işindeki reel yeri açık seçik belli olmaktadır. Görgül bilgi aşamasını incelerken indirgeme ilkesinin etkisini betimlemek ve sınırlılığını saptamak mümkün olursa, o zaman temel kuramsal kategorilerin araştırılmasına bağlı olarak kuramsal bilgileri geliştirme sırasında benzeri görülmemiş karmaşık sorunlar ortaya çıkmaktadır. Biyolojiyi "fizikselleştirme" eğilimleri burada çok belirgin bir biçimde görülmektedir: Canlıları incelemenin değişik aşamalarını birbirine "bağlayabilecek" değişmez (invariant) kavramların araştırılması, yaşamın temel ilkelerine, moleküler aşamada gerçekleşen temel yasallıklarına yöneliktir. Bu yasallıkların, bütünle olan gerçek ilişkisi içinde ortaya çıkarılması da gerekmektedir; yani kendi biyolojik içeriği içinde, maddedeki biyolojik devinim biçiminin sahip olduğu özgül niteliğin anlaşılması için bir temel, bir çıkış noktası olma yetisi

içinde betimlenmesi gerekmektedir.

Bu durumda biyolojik bilgilerin "fizikselleştirilmesi" göreli olmaktadır. Bu kavram, fiziksel kuramların geliştirilmesindeki mantığın algılanış sürecini ve aynı zamanda bu mantığın, biyolojik bilgilerin özgül içeriğiyle uyum içinde gerçekleşen zorunlu dönüşme sürecini saptamaktadır. Buna göre indirgeme ilkesi, fizikteki benzer ilkeye upuygunmuş gibi görünmesine karşın, biyolojide kendi özgüllüğünü korumaktadır. İleride açıklayacağımız gibi bu özgüllüğün göz ardı edilmesi, zaman zaman indirgeme yerine mekanikleştirmeciliğe neden olmaktadır.

Son günlerde, biyolojide uygulanan indirgemeciliğin yöntembilimsel içeriğindeki özellikleri ele alan bir dizi çalışmayla karşılaşmaktayız. Yazarlarının hemen hemen tümü, biyolojik dizgelerin nitel özgüllüğünü yalnızca öngören kısır bir araştırma tasarısı olarak organizmacılığı indirgemeciliğin karşısına çıkarma konusunda söz birliği etmektedirler. Bütünlük sorunu, bilimsel bilgilerin yalnızca kendi tümlüğü içinde nesnedeki bütünlüğün yeniden üretilmesine yönelik araçlarını göz önüne almadan, yani modern Biyolojide görülen biçimi içinde çözümlenemez. Moleküler biyolojiyi "İndirgemeciliğin çocuğu" olarak tanımlayan W.Engelhardt yazılarında, indirgeme yöntemlerini biyolojiye uygulamanın zorunluluğunu, ama aynı zamanda sınırlılığını ve bu sınırlılık nedeniyle "parçalanmış" bütünlüğü yeniden bir araya getirme yöntemi olarak "bütünleştirmecilik"e geçişin kaçınılmaz olduğunu da belirtmektedir. Engelhardt'ın yöntembilimsel incelemelerindeki genel yönseme, moleküler biyoloji tarafından araştırılan genel biyolojik anlamın meydana çıkarılmasından, genel biyolojik ana sorunların çözümü sırasında moleküler biyolojinin etkin bir bağlaşık olarak değerlendirilmesinden ileri gelmektedir.

Felsefe yazınında da, indirgemeciliğin genel olarak bilimsel bilgilerde ve özel olarak biyolojideki önemini belirlemek için, benzeri girişimlerde bulunulmuştur. Savunulan görüşler arasında bize en ilginç geleni, kuramsal bir bütünlük bilgisinin geliştirilmesine yardımcı olan indirgemeciliğin, izlenen amacı gözden kaçırmayan bir düzeltime bağımlı olduğunu savlayan düşüncedir; başka bir deyişle, indirgemecilik sağın (exakt), somut bir araştırmayı gerektiren bütünlük konusunda öngörülen (praesumtiv) bir yargıya yöneltilmiş olmak zorundadır. Böyle bir anlayış, bütüne ilişkin bilgi içinde hem olanaklarını hem de sınırlılığını ortaya çıkarmak için indirgemeyi yararlı bir biçimde uygulama koşullarının en önemlilerinden birisini oluşturmaktadır. Araştırmacıların, bütünlüğe ilişkin başlangıç tasarımlarından başlayıp indirgemeci açıklamalara ve bütünlüğün geri dönüşlü "indirgenmez" kavramsal

Fiziktekine upuygunmuş gibi görünmesine karşın, indirgeme ilkesi, biyolojide kendi özgüllüğünü korumaktadır. Bunun göz ardı edilmesi, mekanikleştirmeciliğe neden olmaktadır.

dışavurumuna kadar devinen düşünceleri, günümüzde ciddi yöntembilimsel araştırmaların nesnesini oluşturmaktadır.

Yeri gelmişken bir noktaya değinmeden geçemeyeceğiz: Biyolojide indirgeme ilkesi incelenirken beliren güçlükler, genellikle bütüne "yükseliş" sırasında bir destek sağlayacak temel soyutlamaların araştırılmasında çıkış noktasını oluşturan ve yeterince benimsenmediği için niteliği belirsiz olan öncüller (Praemisse) yüzünden ortaya çıkmaktadırlar. Yaşamın başlangıcına, özüne ve yapısal aşamalara ilişkin düşüncelerde, bütünlükle ilgili tasarımların bu türden bir çeşitliliğe sahip olduğu gözlemlenmektedir; ve bu durum, "neyin indirgendiği ve nereye indirgendiği" sorusuna somut bir yanıt vermeyi zorunlu kılmaktadır. Başka bir deyişle: Genel bir yaşam kuramının eksikliği indirgemeciliği, deyim yerindeyse, ikircimli bir konuma düşürmektedir: Bir yandan kendisine böyle bir kuramın hazırlanması için yardımcılık görevi verilmekte; öte yandan yetki alanına girmese de, --hazırlıklara yaklaşımın çok yönlülüğü yüzünden-- varılacak hedefin saptanmasında söz sahibi olması için olanak tanınmaktadır. Çıkış noktasını oluşturan sezgisel tasarımların çeşitliliği ve belirsizliği, zorunlu olarak hem öncüllerin hem de kuramsal yapının indirgemecilik tarafından belirlendiğini savlayan bir yanılsamanın doğmasına neden olmakta, ve bu durum sonuçta, örneğin moleküler biyolojiyi "biyolojik dizgerin genel kuramı" olarak değerlendirmeye yol açmaktadır. Bu konuya ileride değinilecektir.

İndirgemeciliğin somut işlevini çözümleme sırasında, çıkış noktasını oluşturan öncüller, nesnedeki "bütünlüğün algılanışı" özel bir önem taşımaktadır; ve bu algıya ilişkin kuramsal bilgileri de indirgemeci açımlama zenginleştirmektedir. İndirgemeci yöntemlerin doğru olarak uygulanması yalnız "neyin indirgendiği ve nereye indirgendiği" sorusunu değil, saptanmış hedefi de kapsamaktadır: İndirgeme yöntemi hangi amaca, hangi türden kuramsal sorunların çözümüne hizmet etmelidir? Kuramsal araştırmalar sırasında bütünü her zaman önkoşul olarak düşünmek zorunda olduğumuza ilişkin bilimsel savı anımsarsak, "başlangıç"la "son"un birliği, yani önkoşula geri dönüşün zorunluluğu açıklığa kavuşur.Araştırmacıların çalışmalarında gerçekten zorunlu bir aşama oluşturan indirgeme yönteminde başka türden, diyelim ki genişletilmiş bir sorunsala değil,tersine aynı türden, daha derine giden, kendi ilkeleri içinde araştırılan bir sorunlar toplancasına (Komplex) geri dönülmektedir. "Başlangıç"la "son"un karşılaştırılmazlığı birçok durumda, indirgeme yöntemini uygularken elde edilen bilgilerin değerini abartmaya, indirgemeciliğin yardımcılık işlevini, uygulanabilirliğinin sınırlarını göz önüne almamaya neden olmaktadır. Bu tür

olgular indirgemeciliğin önüne engeller çıkarmaktadır, ama bütünlüğe ilişkin çıkış noktasını oluşturacak başka herhangi bir tasarım da sağlamamaktadır.

Ancak bütünlükle ilgili başlangıç tasarımı, canlı organizmayı araştırmanın her aşamasında biyolojik özgüllük tarafından "yük altında bırakılmaktadır". Bu özgüllük boşlanırsa, biyolojinin kuramsallaştırılmasını kolaylaştıran indirgeme ilkesinin, biyolojide yer etmiş, içinde yaşamın özüne ilişkin temel, ilkesel görünüşün önceden formüle edilmiş olduğu kuramsal kalıtın varoluş temeli üzerinde etkide bulunduğu göz önüne alınmazsa indirgemecilik sorunu çözülemez. Bugüne kadar, biyolojiye yönelmiş sağın bilim uzmanlarında görülen bir *"tabula rasa"* (*) yanılsaması, yüzeysel olarak anlaşılmış bir indirgemeciliğe, canlı organizmanın karmaşıklığını onun tek bir görüngüsüne ya da varoluş aşamalarından birisine düz bir çizgide geri götürmeye neden olabilir.

İndirgemecilik başka bir sorunun üstesinden gelmekle yükümlüdür. İndirgemeciliği bilgilenme yolunda zorunlu bir aşama olarak görmek istiyorsak, o zaman bilimde gerçekten varolan --henüz eksik ve yeterince biçimlenmemiş de olsa-- canlı organizmaya ilişkin bilgilerin binlerce yıllık tarihini yansıtan kuramsal tasarımlar dizgesi çıkış noktamızı oluşturmalıdır. Kuramsal bilgilerin gelişimindeki bilimsel ve yöntembilimsel sürekliliğin benimsenmesi, indirgemeciliğe hak ettiği yerin verilmesini kolaylaştırmaktadır. Biyolojideki ana sorunu bugün de evrim sorununun oluşturması, kuramsal biyolojik bilgilerdeki bu sürekliliğin en önemli belirtisidir.

Tüm yapısal araştırmalar, canlı organizmaların karmaşık aşamalarına, örgütlenmelerine ve kendilerini örgütlemelerine ilişkin tüm bilgiler, sonuç olarak biyolojik bilgilerin ana sorununu yanıtlama, yani kendi kendine gerçekleşen evrim sürecinin özünü kavrama ve kuramsal olarak formüle etme yönünde gelişmektedirler. Yapısal ve de tarihsel yaklaşımın bakışımsızlığı (asimetri) biyolojide öteki doğabilimlerinden çok daha belirgin bir biçimde meydana çıkmaktadır. Öteki doğabilimlerindeki evrim araştırmalarında bu türden bir gelenek bulunmadığı için, evrim sürecine ilişkin böylesine genelde benimsenmiş bilimsel bir kurama sahip olmadıkları için, bu durum yasaldır. Bu gelenek, öteki bilimler karşısında biyolojiye bir üstünlük sağlamaktadır, hem de biyolojik bilgiler için gerekli sağınlığa ve kesinliğe sahip olmadığını öne süren suçlamalara karşın.

Modern biyoloji sağın bilimlerin tanıttığı araştırma yöntemlerinden geniş ölçüde yararlanmaktadır; ama bunun yanında yapısal ve de tarihsel gözlem tarzının bakışımsızlığı ortadan kaldırılmamaktadır. Ancak bu bakişımsızlık

Biyolojiye yönelik çalışmalarda bir "tabula rasa" yanılsaması, yüzeysel bir indirgemeciliğe, canlı organizmanın karmaşıklığını onun tek bir görüngesine ya da varılış aşamalarından birine geri götürmeye neden olabilir.

ortadan kalkar kalkmaz, özgün biyolojik bilginin nesnesi yok olmakta, yerine biyoloji biliminin dışında bulunan, daha sağın bir bilgiymiş gibi görünen yabancı bir nesne geçmektedir. Canlı organizmanın özü, araştırılması için uygulanan yöntemlerin derinleştirilmesi ve zenginleştirilmesi sırasında meydana çıkarılmaktadır; ancak *conditio sine qua non* (*), kuramsal biyolojik bilgilerdeki genel yönsemeyi ve nitel özgüllüğü yansıtan tarihselciliğin temel ilkesini korumaktadır. Bu nedenle doğa bilimcilerin, indirgemeciliği kafalarında bütünüyle bir yöntembilime dönüştürmeleri ya da yalnızca diyalektik düşünce tarzının bir görünüşü olarak ele almaları, kuramsal biyolojinin geleceği açısından hiç de önemsiz değildir.

Şimdi buna bağlı olarak, doğa bilimciler tarafından savunulan felsefesel-yöntembilimsel görüş açısının sözü edilen yöntembilimsel sorunları çözüme ulaştırma tarzını nasıl etkilediğini ayrıntılarıyla ele alabiliriz. Günümüzde indirgemecilikten mekanikleştirmeciliğe geçişlerin, diyalektiğin ilkelerini bilinçli olarak yadsımaya sıkı sıkıya bağlı olduğu gözden kaçmamaktadır. Ne var ki, yüz yıldan daha uzun bir geçmişe sahip bilimsel öğreti, başka türden felsefesel dizgelere bağlı, önyargılara saplanmış bilim adamlarınca bile göz ardı edilememektedir. Çözümü bilimsel diyalektik yöntem tarafından mümkün olan bilimdeki felsefesel sorunları kendi gözlem alanlarına katmak, bu çözümlerle polemiğe girmek ve böylece diyalektikle karşılaştırmaya varana dek kendi görüş açılarını açıklamak zorunda kalmaktadırlar. Bu koşullarda indirgemeci yorum tarzı, karmaşık "eksen"in dokusundan, yani düşüncenin bütünden parçaya ve yeniden bütüne olan deviniminden ayrılmakta, bütünlüğün özgüllüğündeki belirlemenin ağır yükünü üzerine alarak kendine yeten bir ilke *status*'unu kazanmaktadır. Bu durumda indirgemecilik, --kuramsallaştırma sürecini çokyönlü diyalektik bir açıdan araştırma işleminin sınırları içinde ve daha önce değil-- varolan bütünlük için yüzeysel bir açımlama yöntemine dönüşmektedir. Bütünlükteki içsel özün belirlenmesine ilişkin mekanizma ve başlangıç noktası, bütünü parçalara "indirgemek" ten değil, bütünlük konusundaki çözümsel bilgilerde zorunlu olarak bulunan ve indirgeme ilkesine dayalı işlemlerin oynadığı rolü abartmaktan ileri gelmektedir. Bilginin tek bir yanını abartmak gibi indirgemeyi de mutlaklaştırmak, düşünceyi anti-diyalektik bir çıkmaza sokmaktadır; özellikle bilim adamları bilimsel öğretiye bilinçli olarak karşı çıktıkları zaman. Yaşamın özüne ilişkin mekanikçi tasarımların gnoseolojik ve sınıfsal -toplumsal süreçleri bu tarzda bir araya gelerek birleşmektedirler.

Ünlü doğa bilimcilerin düştükleri felsefesel yanılgıları çözümle-

(*) Boş levha (-Ç.)

(*) Vazgeçilmez koşul (-Ç.)

mek için, görüş ve tasarımlarının ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Ancak ondan sonra yöntembilimsel "günahları" nın mantığı meydana çıkarılabilir. Bu bilim adamları kendi uzmanlık alanlarında her ne kadar değerli çalışmalar ortaya koyup başarılar elde ediyorlarsa da, birçok nedenden dolayı yöntembilimsel genelleştirmelerde çaresizliklerini açığa vurmaktadırlar. Doğa-tarihsel maddecilik konumlarından metafiziğe, mekanikleştirmeciliğe ya da idealizme geçiş, yalnızca ruhbilimsel yaratıcılık etkenlerinin yardımıyla açıklanamaz. Bu durum, toplumsal ve gnoseolojik yönlerden koşullanmaktadır ve bu nedenle ciddi bir araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Ve böyle bir araştırma, modern doğabilimlerindeki devrimci buluşlara doğrudan katılmış karşıt düşüncede olan yetkili kişiler, fizikte olduğu gibi, biyolojik dizgenin felsefesel genelleştirilmesinde de karşımıza çıktığı için özel bir önem kazanmaktadır.

İndirgeme ilkesinin olanaklarını ve sınırlarını tartışırken, bu sorun karşısında alınan çok tipik bir tutumun, Nobel ödülü sahibi Jacques Monod'nun geniş bir çevrede yaygınlık kazanmış ve birçok dile çevrilmiş oan "Rastlantı ve Zorunluluk" adlı yapıtında yer alan tutumun ayrıntılarına girmek, eleştirel bir çözümlemesini yapmak yararlı ve yerinde olacaktır. Monod'nun tasarımı ve bu tasarımın bilinçli anti-diyalektik yöntemi, biyolojideki en önemli yöntembilimsel sorunların çözümü için önerdiği yollar, Fransa' daki bilimsel araştırmacıların ve de sosyalist ülke düşünürlerinden bazılarının çalışmalarında çözümsel araştırmaların nesnesini oluşturmuştur.

Günümüzün önde gelen bilim adamlarından birinin biyolojik bilgilerin yöntembilimine yönelmesi bile, bilim alanındaki, kimi durumlarda moleküler biyolojideki zengin deneysel malzemenin kuramsal ve mantıksal-yöntembilimsel çözümlenişine giderek artan bir biçimde duyulan gereksinimin kanıtı olmaktadır. Monod tarafından ele alınan kapsamlı sorunlar toplancası yalnız biyoloji ile sınırlı kalmamaktadır. Adı geçen yapıta insanlaşma (Anthropogenese) sorunları ve dilin evrimi, ruh'ta (Psykhe) genetik-olanla edinilmiş-olanın ilişkisi, ethikle bilgi ve ideolojiyle bilim arasındaki ilişki gibi başka sorunlar da ele alınmaktadır. Biz bunlar arasından yalnızca kuramsal biyolojik bilgilerin geliştirilmesinde yöntem sorunuyla doğrudan bir ilişki içinde bulunan sorunları ayırmak istiyoruz.

Canlı organizmanın özü, araştırılması için uygulanan yöntemlerin derinleştirilmesi ve zenginleştirilmesi sırasında meydana çıkarılmaktadır. Ancak vazgeçilmez koşul, genel yönsemeyi ve nitel özgüllüğü yansıtan tarihselciliğin temel ilkesini korumaktadır.

Kanımıza göre "Rastlantı ve Zorunluluk" yapıtının akılcı içeriği, yazarın, sağın bilimlerdeki yöntemlerin biyolojiye girmesinin ve moleküler biyolojinin gösterdiği başarılı gelişmenin yaşamın özünü araştırmaya ilişkin yaklaşımları hangi tarzda değiştirdiği sorusunu öteki yazarlardan daha ayrıntılı bir biçimde yanıtlamaya çalışmasından ileri gelmektedir. Jacques Monod'nun inancına göre moleküler biyoloji, düşünce tarzında zorunlu olarak gerçekleşen, biyolojideki kuramsal gelişmenin mantıksal temelini belli bir tarzda denetleme görevini üstlenen bir değişikliğe neden olmaktadır. Monod'nun tasarımındaki öncülleri, biyolojinin sağın bilimlerle olan bağı nedeniyle ortaya çıkan sorunsalı çözümlerken dayandığı temel noktayı şu sav oluşturmaktadır: "... görüngülerin (Fenomen) çözümlenmesi sırasında bilim tarafından izlenen temel strateji, değişmezliklerin meydana çıkarılmasıdır." "Her fiziksel yasa ve de her matematiksel türev bir değişmezlik ilişkisini dışavurmaktadır; bilimdeki en temel varsayımlar, sakımın tümel konutlarıdırlar (postulat)." Monod'ya göre şu üç tümel belirti yaşamın kendilik'liğini (Wesenheit) belirlemektedir: Genetik Kod, Teleonomie (*) ve özdüzenleyimler (Autoregulation). Bu üç belirlenim, canlıların tüm varoluş aşamalarında ve bu aşamaların tüm görüngü biçimleri için değişmezlikleri (Invariante) oluşturmaktadır; ne var ki bu durum, eğer genetik kod bilişim (Information) akışı anlamına gelen dayanıklı biçimler halinde hücrelerde yaşamını sürdürmek için canlı organizmadaki en şaşırtıcı özgülüğün temelini oluşturursa ve "değişmezlik" tanımlamasını öncelikle genetik kod hak ederse gerçekleşmektedir.

Değişmezlik kavramını çözümlemeye pek gerek duyulmamakta ve doğal bir kategori olarak ele alınmaktadır. Böylece, teleonomitenin gösterdiği ve canlı varlıklar için belirleyici olan özelliklerin taşıyıcısı olarak proteinlerdeki stereo-özgüllük araştırmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Teleonomite, değişmezliğin bir türevi olduğu halde, yine de "mikroskobik sibernetik"in tüm özelliklerini, tam olarak ayarlanmış işlevsel bir etkinliğe, yüksek üretkenliğe ve incelikle düzenlenmiş bir akışa sahip "kimyasal makine" olarak hücrenin tüm özgül özelliklerini belirlemektedir.

Gerçekten de günümüzde allosterik (**) etkinin araştırılması, moleküler biyolojinin baş görevlerinden biridir. Akademi üyesi Engelhardt şöyle yazmaktadır: "Biyolojik bilişimin akışı içinde çözümleyici bir alan oluşturan görüngülerin tamamen yeni türden bir kategorisinin meydana çıkarılması, olağanüstü öneme sahip bir olay olarak değerlendirilmelidir. Sözünü ettiğimiz, allosterik etkileşim ilkesine dayanan düzenleyim mekanizmalarıdır. Bu mekanizma-

---

(*) **Teleonomie: Yunanca telos (erek) ve nomos (yasa); Amerikalı biyolog C.S.PITTENDRIGH (Behavior and Evolution 1958) tarafından, organik dizgelerin amaca yönelik davranışını tanımlamak ve geleneksel, "kurgusal" ve de idealist Teleoloji (Erekbilim) kavramından eleştirel bir biçimde ayırmak için biçimlendirilmiştir. (-Ç.)**

(**) **Allosterie: Protein konformasyonu' nun (bir sonraki dipnota bakınız) düşük moleküler bağlantıların etkisi altında uğradığı değişiklik. (-Ç.)**

lar, bazı enzim süreçleri içinde varolan bilişim dizileri araştırılırken meydana çıkarılmışlardır; ve olumsuz geriye bağlanmalı dizgelerin tipik özellikleri de kendi ilkeleri içinde bu bilişim dizilerine özgü olmaktadır." Metabolizma ürünleri aracılığıyla tepkilerin olağan bir biçimde yavaşlatılmasına karşılık bu geriye bağlanmalar mekanizmasının özelliklerini, kimyasal bir ilginin (Affinitaet) ve dayanak (Substrat) üzerinde etkide bulunan enzimde duruk (statik) bir benzerliğin (ilginin) bulunmayışı belirlemektedir. Allosterik düzenleme, enzim moleküllerindeki konformasyon'u (*) allosterik effektör'ler (**) etkilediği için gerçekleşmekte ve bunun sonucunda enzimin katalitik etkinliği azalmaktadır. Böylelikle allosterik proteinler, "kimyasal yönden birbirlerine bağlı olmayan süreçler arasında bilişim bağlamlarının kurulmasına, tamamen değişik nitelikte kimyasal bir bilişimin toplanmasına, çözümlenmesine ve değiş tokuş edilmesine izin vermektedirler. Allosterik proteinler, --konformasyonel geçiş nedeniyle-- bu bilişimi konuma uygun düzenleyici bir etki durumuna dönüştürürken, kimyasal ortama amaca yönelik bir biçimde uyulmasını da sağlamaktadırlar."

Allosterik proteinlerce gerçekleştirilen düzenlemenin bu nitel yönden yeni, kimyasal etkileşime karşılık daha yüksek olan aşamasını, J.Monod yalnız olgubilimsel değil, tasarımsal açıdan da ayrıntılarıyla incelemiştir. Monod, proteinlerin katalitik ve düzenleyici işlevlerinin birliğini, allosterik etkileşimlerin temeli üzerinde düzenleme yöntemlerinin çeşitliliğini (yalnız yavaşlatmayı değil, tepkilerin uyarılmasını da), teleonomik özgülüğün en asal ve en temel taşıyıcılarının proteinler olduğunu öne süren en anlamlı (signifikant) savını örneklemek için kullanmıştır:"Teleonomie kavramı yöneltilmiş, kesiksiz ve yapıcı bir etkinlik tasarımını içermektedir. Bu ölçütler nedeniyle proteinler, canlı varlıktaki teleonomik özgülüklerin tözsel moleküler ajanları olarak görülmelidirler."

Teleonomite'deki amaca uygunluğun özgülüğünü doğrudan doğruya yaşamın moleküler aşamasına uyarlamak, organizmanın yüksek bir üretkenliğe sahip ve hedefi tam olarak belirlenmiş kimyasal bir makine olduğu, sibernetik bir dizgenin varoluşunu gerekli kılan benzeşik bir işlevler birliği olduğu anlayışından kaynaklanmaktadır.

Makro moleküllerin yapısına ve işlevine ilişkin bilgilerin artmasıyla yapısal-işlevsel çözümleme, görgül bir araştırma yöntemi olmaktan çıkarak kuramsal tasarımların geliştirilmesi için bir araç durumuna gelmiştir. Fiziksel-kimyasal yöntemler --moleküler biyolojideki yapısal-işlevsel çözümlemenin temeli olarak-- canlılardaki özel, özgül özgülüklerle ilgili bilgilere yöneltilmiş bir biçimde meydana çıkmaktadırlar. J.Monod erekbilim, amaca uygunluk, teleonomie kategorilerinin özgül bir çözümlemesini yapmaktadır;ancak teleonomie kavramından canlı dizgelerdeki yapıların, işlevlerin ve davranışların, amaca uygunluğu açık seçik dışavuran tüm özelliklerini anlamaktadır. Teleonomie kavramı içinde, amaca uygunluk sorununun, hem geçmişte hem de günümüzdeki bu en önemli, gerçekten bezdirici biyolojik sorunun tüm görünüşlerinin (Aspekt) yer aldığı görülmektedir. Dahası, Monod moleküler yapılardaki teleonomik, ya da onun yazdığı gibi, sibernetik özgülükleri çözümlemekle yaşamdaki ve "teleonomi'deki sonuncu giz"in bütünüyle ortaya çıkarılacağından kuşku duymamaktadır.

Günümüzde mekanikleştirmeciliğe geçişlerin, diyalektiğin ilkelerini bilinçli olarak yadsımaya sıkısıkıya bağlı olduğu gözden kaçmamaktadır.

Monod kitabının yarısından çoğunu, proteindeki teleonominin belirleyici önemini tartışmaya ayırmıştır. Proteindeki stereo-özgül özgülüğe dayalı teleonomik aygıtın işlev görüşü sonucunda yaşamın tüm dışavurum biçimlerinin (yeniden-üretimin, soyoluş'un, biçimoluş'un, evrimin) açıklanabilirliği düşüncesi yapıtın ana gelişme çizgisini oluşturmaktadır: "Proteinin katalitik, düzenleyici ve epi-genetik (sıralı oluş) işlevlerini çözümlemek, tümünün bu moleküllerdeki çağrışımsal stereo-özgül özgülüklere dayandığı gerçeğini benimsememize yol açar. Burada ve bundan önceki iki bölümde açıklanan tasarımlar anlamında, canlı varlıkların tüm özgülükleri ve tüm teleonomik yapıları --en azından ilkesel olarak-- bu kavramlar içinde çözümlenebilirler." Önceki satırlarda durum daha da belirgindir: "Herhangi bir canlı varlıktaki teleonomik özgülüğün ya da yapının, niceliği değişik proteinlerin (az ya da çok) stereo-özgül etkileşimleri anlamında, ilkesel olarak çözümlenebileceği varsayılabilmektedir."

Böylece yeniden-üretim, amaca uygunluk, özdüzenleyim ve evrimin en anlamlı genel biyolojik özgülüklerine ilişkin anlayış, canlı varlıkları araştırmanın moleküler aşamasına indirgenmektedir. Monod daha giriş bölümünde tasarımının genel yöntembilimsel öncüllerini açık seçik belirlemektedir: "Kod'a ilişkin moleküler kuram, günümüzde --ve gelecekte de-- Biyosfer'in (yaşam alanı) tüm sorunlarını önceden belirleyecek ve çözecek durumda değildir, ama yine de canlı dizgelere ilişkin genel bir kuram oluşturmaktadır." Monod kitabında, bu kavramla "dizgelerin genel kuramı" (L.Bertalanffy ve ötekiler) deyimi arasındaki ayrımı, çok yönlü genel biyolojik sorunsalın bütünüyle moleküler biyolojinin temel kavramlarına indirgenebilirliğini özgül bir düşünce içinde vurgulayarak kanıtlamaktadır. Yazarın bu bilinçli, gereğince olan görüş açısı, sarsılmaz bir kanıdan kaynaklan-

---

(*) Konformation: Çok atomlu organik moleküllerdeki atomların uzaysal düzeni. (-Ç.)

(**) Effektor: Enzim reaksiyonlarında uyarıcı ya da engelleyici etkilerde bulunan töz. (-Ç.)

maktadır.

Bu görüş, Dekartçı felsefenin konutlarına dayanmaktadır. Canlı varlığın "mekanik algısı" hem moleküle hem de hücreye ("kimyasal sibernetik makine"), organizmaya ve üstelik toplam evrim sürecine uygulanmaktadır. "Canlı makine"nin özgüllüğü, özdüzenleyime, kendi kendine örgütlenmeye ilişkin yetiyi belirlemektedir, denmektedir.Ancak bu içsel gizil güçler, zamansal evrim sürecinden "çıkarılarak" o denli mutlaklaştırılmaktadır ki,organik-olanla anorganik-olan arasındaki ayrım ortadan kalkmaktadır. Monod'ya göre toplam DNS (Desoksi Ribo Nükleik Asit) dizgesi, "baştan sona tutucu, kendi içine kapalı, döngüsel bir dizgedir; dış dünyadan gelen bildirileri algılayacak durumda değildir... Bu dizge, sahip olduğu özgülükler nedeniyle, DNS ile protein ve organizmayla çevre arasındaki bir yönde gelişen ilişkileri saptayan mikroskobik bir saat mekanizması gibi işlev gördüğü için her çeşit 'diyalektik' tanımlamaya karşı koymaktadır. Bu durum Hegelci değil, tümüyle Dekartçıdır: Hücre bir makinedir."

Günümüzün sayılı biyologları, birbirlerini tamamladıkları için Dekartçı ve Darwinci yöntembilimler arasında bir seçim yapmanın hiç de güç olmadığı görüşünü savunuyorlarsa, o zaman Monod'nun tasarımında bu sorunla ilgili aşırı bir iyimserlik göze çarpar. Fiziksel-kimyasal araştırmaların niteliği nedeniyle biyolojide de ortaya çıktığı için, seçim sorunu olduğu gibi kalmaktadır. Kurucusuna hak ettiği saygının gösterilmesi sırasında Darwinciliğe bile, böylece "Darwinci bir yöntembilim"den söz etmeyi gereksiz duruma getiren "fizikselleştirici" bir anlam yüklenmiştir. Monod'ya göre, "bu kuram, hem modern fizikle bağdaşan hem de bunun üzerinde geliştirilmiş olan biricik kuramdır..."

Monod'nun Bergson eleştirisi, aynı tarzda Darwinciliğe de yöneltilen bir suçlamayı içermektedir: "Bergson'un, 'yaşam ilkesiyle evrimin aynı şeyler olduğu'na kuşku bırakmayan kanıtlar içinden en belirginlerini gördüğü yerlerde, modern biyoloji bunun tam karşıtını, yani canlı varlıklardaki tüm özgüllüklerin moleküler tutuculuğun temel mekanizmasından kaynaklanmakta olduğu gerçeğini algılamaktadır." Monod'nun, açıklamalarında "evrimin Darwinci moleküler kuramı" formülünden yararlanması olgusu, evrim kuramı sorunsalına karşı aldığı genel tutumun niteliğini değiştirmemektedir. Sorunlar toplancasının (bireyoluş ve soyoluş, genotip (*) ve fenotip (**), gelişme, canlı organizmaların değişik kuruluş dizgeleri arasındaki etkileşim gibi sorunların) ya özüne girilmemiş ya da bu sorunlar moleküler biyoloji dili içinde ele alınmıştır; böylelikle de yaşam bilgilerinin moleküler aşamasına indirgenmiştir.

Gerçi "Değişmezlik ve Değişmeler" ve de "Evrim" başlıklı bölümlerde, evrim süreci içinde yaşamın gelişmesiyle ilgili sorunlar ele alınmaktadır; ancak yine de --Monod'ya göre--evrimin akılcı bilgilerine varan biricik yol, genetik değişmezliğe ve Transkripsiyon (***)yanlışlıklarına ilişkin bilgidir. Genetik kod'un değişmeleri rastlantısal olduğu için, "... mutlak, ama körükörüne özgürlük, evrimin görkemli yapısını oluşturan bu temel tam anlamıyla bir rastlantıdır, rastlantıdan başka bir şey değildir. Modern biyolojinin merkezini oluşturan bu bilgi, bugün ötekiler arasında akla gelebilecek ya da olası bir bilgi değildir artık, gözlemsel ve deneysel verilerle yalnızca bu bilgi bağdaştığı için, ilk akla gelecek tek ve biricik bilgi de budur. Bu sorunla ilgili görüşlerimizin değiştirilebileceğini ya da değiştirilmesi gerekeceğini varsaymamız (ya da ummamız) için bir neden bulunmamaktadır."

> ***"İndirgemeci yöntemlerin doğru olarak uygulanması yalnız "neyin indirgendiği ve nereye indirgendiği" sorusunu değil, saptanmış hedefi de kapsamaktadır: hangi amaca, hangi türden kuramsal sorunların çözümüne hizmet etmelidir?"***

Rastlantının işlevi konusunda böylesine bir inanmışlık, her bilim adamının karşılaştığı belirlenmişlik kategorileri içinde düşünme zorunluluğu ile açıkça çelişkiye düşen bir durumun doğmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Monod bile kod'la ilgili tasarım içindeki seçenekleri (kod'un yapısını kimyasal ya da, daha doğrusu stereokimyasal nedenlerle açıklama olanağının bulunup bulunmadığını ya da bunun başına buyruk, rastlantısal bir seçim sonucu olup olmadığını) incelerken, "... yöntembilimsel nedenlerden dolayı pek de iç açıcı olmayan ikinci varsayıma geri dönülmek zorunda kalındığını" itiraf etmektedir. Yaşamın tamamen rastlantısal, yalıtlanmış bir görüngü olduğuna ve yeryüzünde başlama olasılığının hemen hemen bulunmadığına ilişkin tasarım, diye Monod açıklamalarını sürdürmekte, "... bilim adamlarının büyük çoğunluğunda tepkilere yol açmıştır. Yalıtlanmış bir gerçeklik konusunda bilim herhangi bir açıklamada bulunamaz, bu gerçekliğin kendisine bir yararı da yoktur. Bilim ancak, bir sınıf oluşturan ve olasılıkları --her ne kadar küçük de olsa-- *a priori* olarak saptanmış olayların temeli üzerinde 'oylaşımda' bulunabilir."

Durum böyleyken Monod, yaşamın başlangıcı sorununu tartışırken bilimsel yaklaşımı mutlaklaştıran varsayımların mantığını yinelemekte ve --modern bilim tarafından sağlanmış nükleik asitlerle protenin çözülmez bağıyla ilgili gerçekliğe karşılık-- "değişmezlik"in başatlığı düşüncesini olumlamaktadır. Monod, hücredeki teleonomik aygıtın (yani proteinler dizgesinin) daha sonraki bir

---

(*) Genotyp: Tüm kromozom genlerinin toplamı; ayrıca: belirli genlerin genetik yapısı. (-Ç.)

(**) Phaenotyp: Kalıtımın ve çevrenin etkisiyle oluşan bireyin dış görünümü. (-Ç.)

(***) Transcription: DNS'teki genetik kod'un bir RNS (Ribo nükleik asit) kopyasına "çevrilmesi": Messenger-RNS, Transfer-RNS, ribosomale RNS. (-Ç.)

aşamada, Replikasyon (*) yapıları çevresinde oluştuğunu söylemektedir. Monod'nun öne sürdüğü kanıtlar, G.Kastler'in modeline karşılık pek yeni bir şey içermemektedir. Kesinlikle rastlantısal bir görüngü olarak yaşamın başlangıcına ilişkin tasarım, bilimi tümüyle umarsız bir konuma, bir çıkmaza sokmaktadır. Ve Monod şöyle açıklamaktadır: "Modern bilim içkinlik (Immanenz) nedir tanımaz... Uzay yaşama ve biyosfer de insana gebe değildi. Piyango bize vurmuştur. Bir milyar kazanmış biri gibi şaşkınlığa düşmemizde yadırganacak bir yan yoktur."

Hiç durmadan rastlantının ön plana çıkarılması nedeniyle--ve bu hem kod'un yapısına hem de proteinin asal yapısına uygulanmaktadır--, önbiyolojik, kimyasal evrim sorunu göz ardı edilmektedir. Düzene konmuş işlevlerin tüm benzersizliğine ve özgüllüğüne, tüm zenginliğine karşın, moleküller tarihin dışında kalmaktadırlar; geçmişleri yoktur ve bir gelecek gereksinimi de duymamaktadırlar, çünkü yaşamın gerçekleşmesi için tüm zorunlu-olanlarla yeterliolanlara sahiptirler bile. Seçim, yine kod'un rastlantısal değişikliğindeki bir "elek"in işlevine indirgenmiştir; moleküler olmayan aşamaların evrimi ilkesel olmayan bir nitelik taşımaktadır.

Monod'nun rastlantıyı mutlaklaştırması, yaşamın başlangıcıyla ilgili bilişim modellerindekinden ya da Darwinci olmayan bir evrim tasarımındakinden çok daha genel, eşi görülmemiş bir niteliğe sahiptir. Bu son ikisinde, görgül bir malzeme ve araştırmalardaki yenilik nedeniyle baş vurulan bir zorlama göze çarparken, Monod'da ciddi bir "katkı", yani diyalektik felsefeye ve özellikle de diyalektik maddeciliğe karşı beslenen ilkesel bir düşmanlık görülmektedir. Evrimin tümelliğine ve benzeşik diyalektik gelişme yasalarının varlığına ilişkin tasarımın, kör doğaya, önceden belirlenmiş herhangi bir "erek", "asal bir teleonomi" yakıştırmak için kalkışılan tehlikeli bir girişim olduğu birkaç kez yinelenmektedir. Bilimsel öğreti, "bilimci canlıcık"ın, "insaniçincilik"in, "bilimci ilerleme bağnazlığı"nın ve "evrenbilimsel evrimcilik"in bir biçimi olarak tanımlanmaktadır. Monod'ya göre, diyalektik felsefe bilimin nesnellik ölçütlerini temel olarak almamakta, düşünceyi devindiren yasaları doğaya zorla benimsetmektedir.

"... Diyalektik çelişkiyi her çeşit devinimin, her çeşit evrimin 'temel yasası' düzeyine çıkarmak, doğanın öznel yorumunu dizgeleştirmeye, doğayı gizine varılabilir ve ahlaksal yönden önemli olarak görmeye kalkışmaktan başka bir şey değildir; ve bu yorum doğada varolan önceden belirlenmiş, giderek yücelen, kurucu, yaratıcı bir ereğin meydana çıkarılmasına izin vermektedir. Bu ise, hangi biçimde belirirse belirsin her zaman tanınabilecek olan 'canlıcı izdüşüm'dür."

Monod, bilimsel düşünmenin ayak bağı olarak gördüğü felsefenin özünü anlamak için ciddi bir çaba göstermediği için, insanların bilincinde dış dünyanın katışıksız ve yetkin bir biçimde yansıtılmasının zorunluluğu savını --bir "buluş" anlamında- bilimsel öğretiye yakıştırmaktadır, hem de bu konuda şunları söyleyebilmek için: "Katışıksız yansıtmaya, yetkin imgeye ilişkin düzgü (Leitsatz, düstur) bugün her zamankinden daha da tutarsız görünmektedir."

Bilimsel öğretinin sorunları üzerine dile getirdiği ayrımlı ve büyük ölçüde saçma düşüncelerini dikkate almasak da, moleküler düzenleme mekanizmaları alanında seçkin bir yer tutan bu ünlü uzmanın "evrenbilimsel evrimcilik" konusunda aldığı olumsuz tutumun, maddenin evrimi ve organik evrim sorununun, gelişme sorununun özüne karşı gösterilen derin bir anlayışsızlık örneğinden başka bir şey olmadığını belirtmeden geçemeyeceğiz. Organik evrim, rastlantı sonucu başlayan ve dünya süreci içinde bir daha yinelenmeyecek bir görüngü olan devasa bir zar oyunu olarak görüldüğünde, o zaman geriye gözlemlenmeye değer nesne olarak yalnızca "değişmezlik", kökeni gizemli, anlaşılmaz genetik kod kalmaktadır. Ancak bu koşullarda ne "genel bir biyolojik dizge kuramı" ne de biyolojik bilginin moleküler biyolojiye indirgenmesi gerçekleşmektedir. Tamamen bir yöntembilim aşamasına yüceltilmiş olan indirgemecilik, bulgusal (heuristik) önemini yitirmektedir.

Monod'nun tasarımında, oldukça geniş bir çevreye yayılmış görüşler çok belirgin olarak anlatımını bulduğu için, böylesine ayrıntılı bir çözümlemeye gerek gördük. "Değişmezlik", biyolojiye geçmiş olan sağın bilim uzmanlarını büyülemektedir. Kuşkusuz, genetik kod'a ve biyosentez'in (*) düzenlenmesine bağlı sorunlar toplancası, tüm karmaşıklığına karşın, evrim sorunundan "daha sağın" bir biçimde çözülebilir. Ancak düşüncel yapının deneysel yoldan denetlenebilirliği, deneyin yeniden üretilebilirliği ve deneyi nitel olarak yorumlama olasılığı, görgül güvenirliğin sınırları içinde devinen ve bu güvenilirliğin ardındaki pek de kesin bir biçimde çözülemeyen geniş sorunlar yığınını algılamak istemeyen belirli bir düşünme tarzını yaratmaktadır.

Canlı madde örgütlerinin biçimleriyle ilkelerinin araştırılmasında elde edilen başarılar, dünyayı "yapısal" olarak algılamaya neden olmakta ve buradan da evrim sorunsalına karşı alınan kuşkucu, üstelik nihilist bir tutum doğmaktadır. Yapısal yöntemlerin etkerliği, düşünme tarzında giderek artan ölçüde "kozmopolit" özelliklerce nitelenen garip bir biçemin (üslup) oluşmasına yol açmaktadır. Bunlar, öteki bilim dallarıyla biyoloji arasındaki yakınlığın sahip olduğu özelliklerdir. Biyologlardaki düşünme tarzının, doğabilimlerine özgü genel özyapı tarafından etkilenmesi önlenemez, ancak örgüt ve evrim görünüşlerinin bağlantısında biyolojinin özgül çıkarı göz ardı edilir ya da küçümsenirse, o zaman bu etki pek verimli olmaz.

Moleküler biyolojinin yapıları genel kuramsal çıkarlar için kullanıldığında, günümüz biyologlarındaki düşünme tarzının nitelenmesi-

(*) Replikation: Birbirini izleyen çekirdek bölünmelerinde genlerin özdeş olarak ikileşmesi. (-Ç.)

(*) Biosynthese: Bileşimsel kimya yöntemlerinden ayrı olarak organizmalarda biyo-kimyasal tözlerin oluşması. (-Ç.)

ni güçleştiren bir konum ortaya çıkmaktadır. Bu düşünme tarzı "sibernetik" değildir, "olasılık hesapları"na ya da "Populasyon"a (*) ilişkin bir düşünme tarzı da değildir; hele "matematiksel" hiç değildir, daha çok bir bireşimsel-olanı, henüz kesinlikle biçimlenmemiş-olanı temsil etmektedir. Kuramsal bilgideki ayrı ayrı bölümlerin, varlığa ve yaşamın gelişmesine ilişkin genel bir kuram durumuna getirilmesiyle giderek daha bireşimsel, daha biçimlenmiş bir bütünlük niteliğini kazanan düşünme tarzı da en yaygın tarzlardan biri olacaktır.

Ve *vice versa* (**): Düşünme tarzındaki yöntemleri yetkinleştirmek ve mantıksal çözümleme yöntemlerinin, bir bilimdeki ya da özgül dallarından birindeki herhangi bir bilginin tek yanlı olarak abartılmasından vazgeçmek, kuramsal biyolojinin geliştirilmesi için gerekli önkoşulların en önemlilerinden birini oluşturmaktadır. Bu nedenle indirgemeci açımlama biyolojinin kuramsallaştırılmasına uygulandığı zaman, modern bilimin niteliğine upuygun olan belirli felsefesel ve yöntembilimsel ilkelere uyma zorunluluğu doğmaktadır. Yaşamın kendilik'liğine ilişkin bilgilere benzeşik diyalektik bir açıdan yaklaşmadan, bu ilkeleri bulup meydana çıkarmak olanaksızdır. Aşağıda sıralanan sorunlar ancak bu yolla ciddi bir biçimde incelenebilirler: Yaşamı araştırma aşamalarından biriyle ilgili bilgilerin başka bir aşamada genelleştirilmesi (Extrapolation) hangi temeller üzerinde olanaklıdır? Biyolojinin bütününe ilişkin genel-değer, tek bir aşamadaki temel kategorilerin payına hangi tarzda ve niçin düşmektedir? İndirgemeci açımlama tarzının uygulanabilirliğinin olanaklarıyla sınırları nelerdir? Buraya kadarki açıklamalardan, modern biyolojinin günümüzde indirgemecilik sorununu başarıyla çözmek için, ve bunun yanında indirgemeciliği bir mekanikçiliğe dönüşme zorunda kalmaktan kurtarmak için bugüne dek bilinmeyen olanaklara sahip olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Böyle bir olanağı çeşitli etkenler yaratmaktadır: Fiziksel-kimyasal biyolojinin başarıyla gelişmesi, evrim öğretisindeki gelişmeler ve diyalektik-maddeci felsefenin gelişmesi. Sözü edilen etkenler arasında bir etkileşimin bulunmadığını, bunları birbirinden uçurumun ayırdığını, salt indirgeme yoluyla meydana çıkarılan görgül olguya güvenilebileceğini, yalnızca kuramsal yönden gelişme gereksinimi duymayan inanmış bir deney adamı savunabilir. İndirgeme ilkesi, modern biyoloji için tipik olan kuramsallaştırma süreçleriyle bağlantısı içinde mantıksal olarak ele alınmalı ve incelenmelidir.

Yaşam sorununu açıklığa kavuşturmanın en önemli kategorisi olarak evrim tasarımına bağlı kalındığı zaman, indirgemeyi mutlaklaştırma gereği ortadan kalkmakta, sorunların çözümü için "mekanik", "sibernetik" bir yaklaşım tutkusuna kapılınmamaktadır; dikkatler biyoloji tarafından geliştirilmiş evrim kuramlarının zenginliğine çevrilmekte ve canlıların kendilik'liğini ve de gelişmesini araştırırken felsefesel temel olarak diyalektik düşünme tarzından yararlanılmaktadır.

(*) **Population: Sınırlı bir bölgedeki aynı organizma-türüne sahip bireylerin toplamı; ya da ortak kalıtım etkenlerine sahip olan, cinsel birleşme yoluyla çoğalan bireylerin toplamı. (-Ç.)**

(**) **vice versa: tam tersi. (-Ç.)**

Jacques Lucien MONOD: Paris 9.2.1910 - Cannes 31.5.1976 1941'den sonra Pasteur-Enstitüsü'nde ve 1959'dan sonra da Paris'te profesör olarak çalışmalarını sürdürmüş, Virüs'lerdeki enzim bireşimlerinin genetik düzenlenişine ilişkin çalışmaları için 1965 yılında Tıp dalında Nobel ödülünü almıştır. Organik dünyanın oluşmasıyla ilgili kuramında rastlantı ilkesini savunmuştur.
("Le hasard et la nécessité" - "Rastlantı ve Zorunluluk", Paris 1970)

MEHMED KEMAL

BEŞİKTAŞ YOKSUNDUR

Cahit Sıtkı'da sevdim Beşiktaş'ı
Bir de şoför İlhami'de
Şair Nedim'den gelmez
Nedim bana kalabalık

Eskiye ne gerek var
Yıldız Abdülhamit'se
Barbaros Bulvarı Menderes

Halâ yoksuldur Beşiktaş
Gökdelenler dikilse
Yarısı senin yarısı benim laz kalfaları
Hayrettin iskelesi yer değiştirse de
Yeniler parselleseler de
Vatan kursalar da kıyılarda
Beşiktaş yoksundur
Behçet Necatigil'den bu yana

OCTAVIO PAZ

Türkçesi: Ülkü Tamer

KIRIK TESTİ

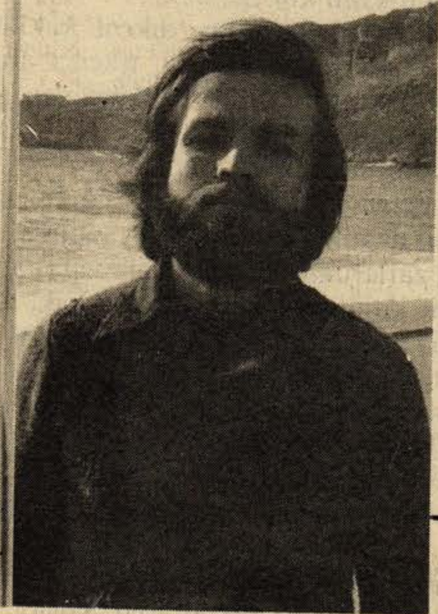
İçe dönüklük sergileniyor, bir başdönmeler ve alevler dünyası doğuyor düşkuranın alnında:
mavi güneşler, yeşil girdaplar, nar tanelerine benzeyen yıldızları didikleyerek açan ışık gagaları,
ıssız günebakan, yanık bir yamacın ortasında dönüp duran altın göz,
çınlayan kristal ormanları, yankıların, yanıtların, dalgaların ormanları, saydamlıkların ilişkisi,
rüzgâr, bir fıskiye boğazının uzun duvarları arasından dörtnala su,
at, göktaşı, gecenin yüreğini delen roket, tüyler, çeşmeler,
tüyler, ansızın açması meşalelerin, mumların, kanatların; beyazlıklar baskını,
düşkuranın alnında öten ada kuşları!
Açtım gözlerimi, göğe baktım, gördüm, yıldızlarla kaplıydı gece:
diri adalar, tutuşan adalardan bilezikler, yanan, soluk alan taşlar, dipdiri taş kümeleri,
bütün o çeşmeler, duru ışıklar, karanlık bir omuza dökülen uzun bukleler,
ne çok ırmak, ateşin komşusu suyun uzaktan gelen sesi, gölgenin yanındaki ışığın!
Harplar, harp bahçeleri.
Ama yalnızdım tarlada:
kaktüstü, dikenlerdi, büyük kayalardı güneşte çatlayan.
Cırcırböcekleri sessizdi.
Başıboş kokusu vardı ıhlamurun, yanık tohumların,
kurumuş dere yataklarıydı köy sokakları,
hava binlerce parçaya bölünürdü bağırsaydı biri: Kim o giden?
Çorak tepeler, soğuk bir yanardağ; taş, bu görkemin altında soluk soluğalık,
sekoya ağacı, toz tadı,
tozda çıplak ayakların hışırtısı, tarlanın ortasında uzun bir ağaç, taş kesilmiş bir çeşme sanki!
Söyle bana, sekoya, yanık toprak, gömülmüş kemiklerin toprağı, söyle bana, acıların ayı:
su yok mu hiç,
kan mı var yalnız, toprak mı var, dikenlerde çıplak ayakizleri mi var yalnız,
yalnız paçavralar mı var, böceklere yiyecek, uyuşukluk mu var dinsiz öğle altında,
o yaldızlı önderin altında?
Büyük, düzgün, parlayan kayalarında ırmak kıyılarının, kişneyen atlar yok mu,
duru sularda, yeşil ışıkları altında yaprakların, şafakta yıkanan erkeklerin, kadınların
çığlıkları altında?
Nerede tanrılar, mısır tanrısı, çiçek tanrısı, su tanrısı, kan tanrısı, Bakire,
öldü mü hepsi, gitti mi, tıkanmış pınarın yanındaki kırık testiler?
Kurbağa mı yaşıyor yalnız?
Yalnız yeşil kurbağa mı parlıyor Meksika gecesinde?
Yalnız besili önderi mi Cempoala'nın ölümsüz?
Kanla sulanmış kutsal yeşim ağacı altında dinlenen, gencecik iki kölenin yelpazelediği,
büyük törenlere önderlik eden, haça yaslanarak: hem silâh hem bastonuna,
savaş giysileri içinde, taştan oyulmuş bir maskenin ardında, idam mangalarının
dumanını içine çeken, değerli bir tütsü gibi,
uzun haftasonları geçiren kıyıdaki kale-evinde, sevgilisiyle, sevgilisinin neon takılarıyla.
Kurbağa mı yaşıyor yalnız?

Bıçaklardan, kesme camlardan kuyruğuyla o soğuk yeşil öfkeye bak,

açlıkla uluyan köpeğe bak,
konuşmayan sabırotuna, dikenli kaktüse, kanayan, kanlar akıtan çiçeğe bak,
amansız geometrisi ince bir işkence aracına benzeyen çiçeğe,
geceye bak, uzun dişleri, kırbaçlayan gözleriyle geceye, görünmez bir taşla deri yüzen geceye,
takırdayan dişleri dinle,
kemik kıran kemikleri dinle,
insan derisinin davulunu çalan kalça kemiğini,
göğsün davulunu çalan azgın topuğu,
kulak zarlarının tamtamlarına vuran çılgın güneşi,
sarı bir kıral gibi yükselen toza bak, her şeyi koparıp söken, tek başına danseden ve düşen toza,
kökleri ansızın kurumuş bir ağaç gibi, tek vuruşta yıkılan bir kule gibi,
düşen, kalkan, toz yiyen, sürünen adama bak,
kayayı parçalayan insan-böceğe, yüzyılları parçalayan, ışığı görünce dişlerini gıcırdatan,
kırık kayaya bak, kırık insana, kırık ışığa.
Gözlerimizi açmak da kapamak da bir mi yoksa?
İçimizdeki kaleleri yakıp yıkıyor düşünceler, bir başkası yükselsin diye onların yerine,
alevler ve parıltılar içinde,
büyüyüp ağaç olan, kafatasını çatlatan bir imge tohumu,
söylemek için söz arayan dudaklar.
Yüce taşlar taşıdı eski pınarını insanın,
insan pınarına yığılmış taşların yüzyılları, mezar taşlarının yılları, hantal taşların dakikaları.
Söyle bana, sekoya, dişsiz zamanın cilaladığı taş, dişsiz açlığın,
yüzyıllardan oluşan dişlerin öğüttüğü toz, açlıktan oluşan yüzyılların,
söyle bana tozlardaki kırık testi, söyle bana,
kemiği kemiğe sürtmek için mi doğdu ışık, insanı insana, açlığı açlığa,
kıvılcım, çığlık, söz fışkırıncaya kadar,
su akıncaya, geniş lâcivert yapraklı ağaç yükselinceye kadar?
Açık gözlerle uyumalı, ellerimizle düş kurmalı,
yatağını arayan ırmağın düşlerini, dünyalarını düşleyen güneşin düşlerini,
düş kurmalı yüksek sesle, şarkı söylemeli, şarkılar kök salıncaya kadar, gövde, dallar, kuşlar,
yıldızlar salıncaya kadar,
şarkı söylemeli, oluşuncaya kadar kırmızı başağı yeniden doğuşun, uyuyanın böğründe,
kadının suyu, içtiğimiz kaynak, bize kendimizi tanıtan, iyileştiren,
neden insan olduğumuzu söyleyen bize, geceleyin tek başına konuşan su, bize adımızla
seslenen su,
ben, sen, o, biz diyen sözlerin kaynağı, büyük ağacın altında, yağmurun diri heykeli,
güzel zamirleri söylediğimiz yer, kendimizi bilerek, kendi adlarımıza inançla,
geriye doğru düş kurmalı, kaynağa doğru, kürek çekmeli geçmiş yüzyıllara,
çocukluğun ötesine, başlangıcın ötesine, vaftiz sularının ötesine,
yıkmalı insanla insan arasındaki duvarları, parçaları birleştirmeli,
karşıt dünyalar değildir hayatla ölüm, ikiz çiçekli tek sapız,
o yitik sözü bulmalı, düş kurmalı içe doğru, dışa doğru da,
çözmeli gecenin dövmelerini, yüzüne bakmalı öğleüstünün, maskesini yırtmalı,
güneşin ışığında yıkanmalı, meyvesini yemeli gecenin, yıldızların, ırmakların yazılarını sökmeli,
hatırlamalı neler söylediğini kanın, gelgitlerin, toprağın, gövdenin, ayrılış noktasına dönmeli,
ne içine ne dışına, ne altına ne üstüne, bütün yolların başladığı kavşağa,
ışık, suyun sesiyle söylüyor şarkısını çünkü; su, yaprakların sesiyle,
şafak meyvelerle yüklü, gündüzle gece barışık, durgun bir ırmak gibi akıyorlar birlikte,
birbirine tutkun bir erkekle kadın gibi sevişiyor gündüzle gece,
bir tek sonsuz ırmak gibi akıyor yüzyılların kemeri altından mevsimler ve tarih,
kökenin diri merkezine, ötesine sonun ve başlangıcın.

söyleşi

"Bir kültür ancak başka kültürlerle ilişki kurarak kendini yenileyebilir"

*Geçtiğimiz günlerde **Yerel Kültürlerden Evrensele** adlı kitabı yayımlanan Nedim Gürsel, sorularımızı yanıtladı.*

■ "Paris Mektupları" olarak tanınan denemelerinizi, geçtiğimiz günler *Yerel Kültürlerden Evrensele* adıyla yayımladınız. Gazete ve dergilerde ilgiyle izlenen bu yazıların Önsöz'ünde, çağlar boyu sanatçının uğrağı olmuş Paris'ten "Türkiye'ye dönük çağrışımlar taşıyan" kültür ve sanat etkinliklerini, bunların sizdeki izlenimlerini yansıtmayı amaç edindiğinizi belirtiyorsunuz. Evrensel kültür değerlerini tanıma ve özümseme, bu değerlere kendi kültür birikimimizden katkılar taşıma yönünden iyimser olduğunuzu gözlüyoruz bu yazılarda. Bu iyimserliğin kökleri nelerdir?

□ Bugüne dek ülkemizde kültür sorunu tartışılırken, genellikle ulusallık kavramının altı çizildi. Kültürümüzün kökenleri, yerel özellikleri araştırıldı. Batılılaşma süreci de, başka bir kültür modelini benimsemek, ya da kendi ulusal benliğimize dönmek gibi gerçekte yüzeysel bir karşıtlık temelinde değerlendirildi. Kültür olgusuna, bağdaşık, dış dinamiklerin etkisinden uzak bir süreç olarak bakıldı. Şimdiye dek yabancı modellerin geçersizliğini, dışa açılmanın olumsuz yönlerini gündeme getirdik hep. Bir kültürün, ancak dışa açılarak, başka kültürlerle ilişki kurarak kendini yenileyebileceğini görmezden geldik. Oysa *Yerel Kültürlerden Evrensele* adlı kitabımda da belirttiğim gibi, gittikçe küçülen bir dünyada yaşıyoruz. Ülkeler ve kültürler arasındaki uzaklıkların azaldığı, belki de bir gün tümden ortadan kalkacağı bir çağın eşiğindeyiz. İşte bu durumun, yani kendi ülkemizin coğrafya ve tarihiyle sınırlı olmadığımızın bilincine varmak iyimser olmama yol açıyor. Kapalı devre bir kültür etkinliğiyle, salt kendi değer ölçütlerimizle yetinemeyiz. Türkiyeli aydınlar, bilim adamları, sanatçılar olarak başka ülkelerin, bizimkine benzemeyen kültürlerin de ortak konumlarıyla ilişki kurmak zorundayız. Kitabımda yer alan yazılar, işte bu ilişkiyi pekiştirmek amacını taşıyor. Yani hem ulusal kültürümüzün yurt dışındaki yankılarını, hem de yabancı kültürlerin ülkemiz açısından önemli gördüğüm yönlerini saptamaya, tanıtmaya çalıştım bu yazılarda.

■ Bu söylediklerinizden sonra, bir soru gelip takılıyor dilimin ucuna: Aydınlarımız, Batının sanat-kültür değerleriyle kurdukları ilişkilerden erozyonla mı çıkacaktır —ki geçmişte daha çok olan budur, yeni bir kimlik kazanmaktan çok kimlik yitirmesidir— yoksa, son belirlemede insanlığın mevcut kültürüyle kendi kültürünü en yüksek düzeyde buluşturacak olanaklar mı edinecektir? Bu durumda, yerelden evrensele katılmanın ilkesi ne olabilir?

□ Kültür erozyonunun dışarıya açılmakla doğrudan bir ilişkisi olduğunu sanmıyorum. Eğer böyle olsaydı, eski Yunan kültürünü özümleyerek kendi sistemini geliştirebilen bir İslam felsefesi, ya da Batı Rönesansı olmazdı. Ülkemizde gerçek anlamda bir kültür erozyonu, yani değer aşınması yaşanıyorsa, bunun nedenlerini bilimsel yöntemin eksikliğinde aramamız gerekir. Henüz kültürümüzün kökenlerini bilimsel bir yaklaşımla temellendiremedik. Temel olmayınca sağlam ve süreklilik gösteren bir yapı da kuramıyoruz. Örneğin Türk edebiyatını değerlendirirken sağ-sol ayrımından, önyargılı bir ideolojik tutumdan yola çıkıyor eleştirmenlerimiz. Bazı değerleri görmezden geliyorlar. Bir de, kültür birikimimizi, ulusal kültür varlığımızı yeterince değerlendiremiyorlar. Ulusal Türk edebiyatının kurucusu sayabileceğimiz Yunus Emre'yi ancak yedi yüzyıl sonra, Fuat Köprülü'nün sayesinde tanıdı aydınlarımız. Ama halk, Yunus'un şiirlerini kuşaktan kuşağa aktarmıştı. Diyeceğim, ulusal kültürümüzü değerlendirip bir birikime dayandırmamız için bilimsel ve asıl önemlisi de birleştirici olmalıyız, ayıklayıcı değil.

Bir kültür birikimi oluşturmak, değer aşınmasını önlemek istiyorsak kültürün insan yaşamındaki önemini de kabul etmek zorundayız. Oysa "kültürsüzleşme" en büyük erdem saymakta direniliyor. Kültür birikimini değil, kültür aşınmasını kolaylaştırıcı önlemler alındığını her gün örnekleriyle gözlemliyoruz. Bu ortamda bir avuç Türk aydınının gösterdiği çabaların kahramanlıktan da öte bir anlam taşıdığını belirtmeliyim.

■ Sanat-kültür sorunları üstünde çalışmalarınız, sanatsal etkinliğinizle, ürünlerinizle birlikte ilerledi hep. Yayımlandığı sırada ilgiyle karşılanan *Uzun Sürmüş Bir Yaz* kitabınıza Önsöz'ünde Etiemble'ın, Hugo'dan alıntıyla belirttiği "Hem yalnız, hem başkalarıyla" olma tavrının bir yansıması olarak düşünebilir miyiz bu özelliğinizi?

□ Yazmak, yalnızlığı gerektiren bir uğraştır. Beyaz kâğıdın karşısında sözcüklerle baş başadır yazar. Belleğinin, yaşadıklarının, özlemlerinin, düşlerinin ışığında yalnızdır. Ama yazdıkça, yapıtını oluşturdukça çoğaldığını

duyumsar. Yarattığı kurmaca dünya, imgeleminden kaynaklanan kişiler, hem kendi özerk yaşamlarını sürdürürler; hem de yazarın bilinçaltına itilmiş isteklerine, başka kişiliklerine dönüşürler. Hem yalnız, hem başkalarıyladır yazar. Hele edebiyat dünyasına, düşünce üretimine katkıda bulunmak savındaysa, başkaları ağır basmaya, yazarın benliği giderek toplumsal bir nitelik kazanmaya başlar.

Anlatı türünde az yazdım. İnceleme ve araştırma etkinliğimle yazarlık uğraşını bir arada yürütmek kolay olmuyor elbet, insan ister istemez bölünüyor. Ama bu iki uğraşın birbirlerini tamamlayan, birbirleriyle eklemlenen yönleri olduğu da bir gerçek. Bir yazar başka yazarların yapıtlarına ilgi duyduğu, onları yorumlayıp çözümlediği ölçüde kendi yapıtının, öznelliğinin dışına çıkabilir. Diyeceğim, her iki etkinliğimin de yöneldiği bir tek alan var: edebiyat. Kafka gibi "Ben edebiyattan ibaretim" diyemem. Hepimiz gibi, et ve kemikten, haz ve acıdan, asıl önemlisi de özlemden ibaretim. Edebiyat, benim için bir varoluş biçimi olmakla birikte, hiçbir zaman yaşamımın tümünü kaplamadı. Yazmadan yaşadığım çok olmuştur. Ama yazmak, onsuz edemediğim bir şey yine de. Sartre'ın deyişiyle söylersek, "insan bir nevrozdan kurtulabilir ama kendinden kurtulamaz."

■ *Kadınlar Kitabı* bir aradan sonra yeniden okurla buluştu. Yine kültürel bir soru: *Le Monde*'da kimi bölümleri yayımlandığı sırada ilgi gören bu kitabınız, ülkemiz kadınları için nasıl bir mesajı amaçlıyor? Kadın sorununa yaklaşım ilkenizin öykülere yansıdığı söylenebilir mi?

□ *Kadınlar Kitabı* belli bir mesaj içermiyor. Talihsizliği de burada belki. Yayımlandığından on beş gün sonra "müstehcenlik" gerekçesiyle toplattırılan bu kitabı ne denli titizlikle, zaman ve mekân kurgusunu oluştururken ne denli güçlükle yazdığımı bir ben bilirim. Neyse, kitap sonunda aklandı, ama okura ulaşması büyük ölçüde engellendi. Umarım kitapçılar çekinmeden satıyorlardır.

Vedat Günyol "Sesin Öncesini Ararken" başlıklı yazısında *Kadınlar Kitabı*'nı şöyle değerlendiriyor:

"Kitabın kahramanı on altı yaşında bir delikanlıdır. Doğup büyüdüğü, çocukluğunun en güzel günlerini yaşadığı güven verici, küçük bir Anadolu kasabasından İstanbul'a yeni gelmiş olan bu yatılı okul öğrencisi, birden büyük bir yalnızlık, 'kavun acısı yalnızlığı' içinde bulur kendini. Bu yalnızlık denizinde iki şeye sarılacaktır, can kurtaran simidi gibi: Biri, çocukluğunda üzerine eğilen, onu bağrına basan, 'yuvarlak ve beyaz yüzlü' annesinin canlı anısı, öbürü de on altı yaşın özdoyumla bastırılamayan isteklerinde somutlaşan kadın saplantısı."

Kadınlar Kitabı anne imgesiyle "öteki", yani birleşilebilen kadın imgesini ve giderek bu imgelerin somutluk kazandığı mekânları, yani çocukluğun yaşandığı ev ile yalnızlığın yaşandığı İstanbul ve Paris kentlerini bir araya getiriyor. "Kadınlar" ve "Kitap" sözcüklerinin üzerinde duralım biraz. İlki çoğul kullanıldığı için, kitap kahramanının anne ve ilk cinsel birleşmeyi yaşadığı bir genelev kadınından, tutkuyla sevdiği başka kadınlara varıncaya dek bir tür kadınlar galerisi oluşturuyor. İkinci sözcükse, kitap kahramanının kitabın yazarıyla özdeşleşmesini vurguluyor. Böylece yaşam deneyi, kadınlarla yaşanan serüvenler, yazarlık deneyine dönüşüyor. Kitabın yazarı, varoluşunu etkilemiş kadınlardan, ancak yazarak kurtulabileceğini biliyor çünkü. Yine Vedat Günyol'dan alıntılıyorum:

"Nedim Gürsel, bu yapıtında, Türkçenin şiirsel anlatım yetkinliğinin gücünü ispatlama görevini üstlenmiş görünüyor." Diyeceğim, *Kadınlar Kitabı*'nın bir mesajı varsa, Vedat Günyol'un da belirttiği gibi, kadınlara değil yazarlaradır. Ama şunu da ekleyeyim: kadın okurlar erkek okurlardan daha çok sevdiler bu kitabı. Yazarın kadın psikolojisini, kadının cinsel dünyasını "şaşılacak bir duyarlıkla" yansıttığını söylediler. Bu, benim gibi "düşkün" bir yazar, daha doğru bir deyimle "kadın düşkünü" bir yazar için sevindirici oldu elbet.

■ Uzun süredir yurt dışında yaşayan ve zaman zaman doğrudan Fransızca yazan bir Türk yazarı olarak dille ilişkiniz merak konusu...

□ Bazı inceleme ve araştırmalarımı, işim gereği Fransızca yazıp yayımladığım doğru. Yine de şunu söyleyebilirim: uzun süredir Paris'te, ama Türkçenin, Türk dilinin içinde yaşıyorum. Bir konuşmamda "Benim için önemli olan bir ülkeye değil bir dile bağlanmaktır" demiştim. Kimilerince yanlış anlaşıldı. *Yerel Kültürlerden Evrensele*'de dış ülkelerde yaşayan yazarların konumuna değinen birçok yazı var. "Yazın ve Sürgün" başlıklı denememde yer alan şu satırlar merakınızı giderebilir belki:

"Bir yazarın kendi ülkesinden, anadilinden uzakta yaşamayı seçmesi ya da buna zorlanması, Nâzım Hikmet'in deyişiyle 'zor zenaat'a girmesidir. yazınsal sürgün. Bir loncaya, bir sınava girer gibi. Ne var ki, mutlak bir durum, değişmez bir alınyazısı değildir. Yakınmayı, sararıp solmayı gerektiren müzmin bir hastalık hiç değildir. Yazar, anadilinde yazdığı sürece, sürgünü kök salmaya, yerleşmeye dönüştürür çünkü. Doğup büyüdüğü, içinde yaşamış olduğu coğrafyaya değil, bir yazar olarak kurduğu dünyanın, kendi sözcüklerinin, kendi özgül dilinin içine kök salar. (...)"

■ Yeni çalışmalarınız var mı?

□ Yeni bir öykü kitabı hazırlıyorum. Bir de Yaşar Kemal ve Ziya Gökalp üzerine yaptığım araştırmalar var... Nâzım Hikmet üzerine yaptığım 450 sayfalık araştırma da henüz yayımlanamadı... Ne yazık, dört yılımı verdim bu kitabı tamamlayabilmek için... Belki bir gün, ya da bir şiir kitabının adıyla söylersek, "Bir Gün Mutlaka"... yayınlanır mı?

Nedim Gürsel

İstanbul Operası'na Eleştirel Bakış (1984-85)

Jak Deleon

"ATTİLA": Opera sanatının büyük ustası Giuseppe Verdi'nin *Attila*'sı İstanbul Operası'nın 1984-1985 döneminde ilk oyun olarak İzmir'e turneye gönderildi; yapıt geçen yıl AKM'de sergilenmişti. Ondokuzuncu yüzyılda ürün veren Alman dramaturg Zacharias Werner, *"Attila: Hun Kralı"* başlıklı yapıtıyla Attila'nın yaşamının sonlarına doğru gerçekleştirdiği Roma seferini, savaşçı kişiliği yanında alçakgönüllü ve insancıl duygularını, "Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi" Papa Leo'yla yüzleşmesini, çevresinde dönen dolapları ve sonunda yeni eşi tarafından öldürülmesini anlatır. Oldukça ayrıntılı olan bu oyunu Verdi okuduğu an operalaştırmak istemiş, uzun uğraşlar sonucu librettosunu Temistocle Solera'ya yazdırmıştı. İtalyan yurtseverlerini destekleyen bir sanatçı olarak bilinen Verdi, yapıt sürecinde Roma'lıları yüceltmek amacının gütmüş, sonuçta (birkaç ayrıntı dışında) yarattığı Roma'lı karakterlerin Attila'nın güçlü kişiliği karşısında silinip yok olmalarına engel olamamıştır. Sözün kısası, operanın *protagonist*'i (olumlu kişi) Attila, *antagonist*'iyse (olumsuz kişi) Roma'lılardır. Yazar Zacharias Werner tarafından hiç değinilmeyen bir tarihsel gerçek de, 'Attila' nın Agueleia önlerinde kardinallerle buluşarak her dine olan saygısından dolayı bu yöreye ve halkına dokunmayacağını bildirmiş olması; Vatikan' daki Sistine Tapınağı'nın girişindeki tablo bu gerçeği bugün de kanıtlar durumda... *Attila*'nın orkestra şefliğini Ottavio Ziino'yla Orhan Tanrıkulu dönüşümlü olarak üstlenmiş; sahneye koyan Josef Zehetgruber, koro şefi Gökçen Koray. Koreografi Aysun Aslan, dekor Seza Altındağ, kostüm Şanda Zıpçı imzasını taşıyor. Başrollerini Attila Manizade (Attila), Mete Uğur (Ezio), Melek Çeliktaş/Meral Manizade/Handan Şardağ (Odabella), Ender Arıman (Foresto), İlhami Uyanık (Uldino), Suat Arıkan/Nejat Pınazoğlu (Leone) benzeri sanatçıların bölüştüğü yapıtta dikkati en çok çeken, Attila Manizade ve Melek Çeliktaş'ın güçlü oyunculuklarıyla Şanda Zıpçı'nın dinamik kostüm anlayışı...

"YARASA": Kurum, Johann Strauss'un *Yarasa*'sını da turne gündemine alarak İzmir'de sahneledi. Jacques Offenbach'ın ünlü *Hoffmann'ın Öyküleri*'yle aynı bağlamda değerlendirilmesi gereken *Yarasa*, "hafif" müzikle vals ritmlerini sentezleştirip estetik doruklara çıkarabilen tek yapıt olarak günümüze değin süregelmiştir. Brahms ve Wagner'in bu operet için övgü dolu yazılar yazdıkları, orkestra şefi Bruno Walther'in *Yarasa*'yı "kusursuz bir klasik" olarak tanımladığı bilinir. Kolay gibi görünüp de sahnelenmesi ve müzik icrası son derece çetin olan bu yapıtın üstesinden İstanbul Devlet Operası yüzünün akıyla geliyor. Bu başarıdaki payı büyük olan koronun hakkını vermek gerek. Aydın Gün'ün çevirisi müziğe yatkın ve akıcı. Doğan Onat (rejisör) ve Petr Jonas (koro şefi) girift bir çalışma sergiliyorlar. Cem Mansur ve Orhan Tanrıkulu tarafından dönüşümlü olarak yönetilen orkestranın ritmik dinamizmi oyuncularla bütünleşirken Erkut Uzelli (dekor), Şanda Zıpçı (kostüm), Selçuk Borak (koreografi) genel uyuma sağlıklı katkıda bulunuyor. 1930'larda İstanbul Süreyya Opereti'nde Muammer Karaca, Şevkiye May, Toto Karaca Kemal Arduman'la sahneye çıkan yılların tiyatro ve operet oyuncusu Reşit Gürzap bu kez konuk sanatçı olarak Frosch rolünde alkışlandı. İlginç olan, Reşit Gürzap'ın 1963'te İstanbul Operası'nca sergilenen *Yarasa*'da Prens Orlovsky kisvesinde izlenmiş olması! Türkiye'de ilk kez 1934 yılında Halep Çarşısı'ndaki Fransız Tiyatrosu'nda Darülbedayi sanatçıları tarafından sahnelenen *Yarasa*'nın yeniden sunulması (en azından klasik Batı müziğinin ülkemizde oluşturduğu panorama üstüne karşılaştırmalı grafikler çizmeyi tutku edinmiş "yaşlanmayan" kuşaklar adına) sevindirici oldu...

"BASTİEN İLE BASTİENNE": Mozart'ın oniki yaşında bestelediği *Bastien ile Bastienne;* uvertür, onbir solo, iki düet ve finalden oluşur. Tekirdağ turnesinde büyük ilgi gören bu kırkbeş dakikalık ve tek perdelik yapıtta *Sihirli Flüt*'ün ya da *Don Giovanni*'nin yoğun dinamizmi görülmez. Operayı önce AKM'de sahneye koyan Sümeray Arıman, Friedrich Wilhelm Weiskern'in masalsı librettosuyla Saadet İkesus Altan'ın kıvrak Türkçe'sinden güç alıyor. Oyun süresince bir mavi ışık üçgeni ve tek ağaç yaşamla sevgiyi simgelerken, karanlık çevre kulis işlevini yükleniyor. Timur Doğanay (Bastien), Bergüzar Çelebi-/Müjgân Özsan (Bastienne), Onur Gönenli/Ömer Sabar (Colas) küçük Mozart'ın düş dünyasının kapılarını başarıyla aralarken, Erkut Uzelli'nin dekorları, Erinç Evrenkut'un kostümleri ve Ender Savaşkurt'un renkli koreografisi çocuksuluğun sıcak havasını pekiştiriyor. Işıl Öztunç'un yönetimindeki orkestra başarılı...

"EBU HASAN": Tekirdağ'ın ikinci konuğu romantik Alman müziğinin gerçek ustası Carl Maria Von Weber'in tek perdelik komik operası *Ebu Hasan.* Öyküsünü *Binbir Gece Masalları*'ndan alan yapıt tümüyle parasal ilişkilere dayalı çıkar oyunlarını konu ediniyor. Dekoru iki koca altın sikke oluşturuyor; kişiler bu simgesel "mekân" içinde deviniyorlar. Franz Karl Hiemer'in librettosunu yine Saadet İkesus Altan Türkçe' leştirmiş. Ebu Hasan'ı Şamil Gökberk ve Erkan Tezcan, Fatma'yı Mine

Mater ve Özcan Özman, Ömer'i Onur Gönenli ve Ömer Sabar, Halife'yi Metin Ertem ve Ardan Öktem dönüşümlü olarak canlandırırken, diğer rolleri Cem Şenler (Mansur), İnci Kozol (Zümrüt), Anais Hançer (Zübeyde) paylaşıyor. Yapıtı sahneye koyan Yekta Kara, düşünce olgusunun güldürü tabanına ustaca oturtulduğu bir "reji" gerçekleştirmiş. Dekor/kostüm tasarımlarıyla orkestra yönetimi *Bastien ile Bastienne*'deki imzaları taşımakta...

"MACBETH": İstanbul Devlet Operası'nın 1984-1985 dönemi içindeki ilk yeni yapıtı *Macbeth*, William Shakespeare/Giuseppe Verdi/Aydın Gün imzasını taşıyor. Bu "üçlemeye" koşut olarak AKM'deki *Macbeth*'in kusursuz olması bekleniyorsa da Ottavio Ziino tarafından dönüşümlü olarak yönetilen orkestranın son derece özensiz icrası başarıyı törpülüyor. Orkestra "fiyaskosunun" dışında *Macbeth*'in son yılların en nitelikli yapımlarından biri olduğunu altını çizerek vurgulamak gerek. Deneyimli yönetmen Aydın Gün'ün titizliği, disiplin anlayışı oyuncuları tek tek damgalamış; büyük bir satranç oyunu benzeri, her hareketi inceden inceye düşünülüp çözümlenerek kotarılmış, *Macbeth*. Osman Şengezer'in gerçekçi kostümleriyle Acar Başkut'un çarpıcı dekoru uzun araştırmalar sonucu gün ışığına çıkmış kesinlikle. Gökçen Koray'ın denetimindeki koroda (yapıtın özü gereği, çoksesliliğin doğurduğu tüm zorluklara karşın) sürekli uyum egemendi. Selçuk Borak'ın koreografisini özellikle "cadılar" bağlamında etkileyici buldum; Borak, geçen yıl Çağdaş Bale Topluluğu kapsamında gerçekleştirdiği *Necus* başlıklı dans tiyatrosu gösterisinde de "kötülük" kavramını bedenlere ustaca oturtuyordu. Oyuncuların bireysel başarısı da göz ardı edilmemeli kuşkusuz: Macbeth (Mete Uğur/Seyit A. Yıldız), Banque (Suat Arıkan/Nejat Pınazoğlu), Lady Macbeth (Melek Çeliktaş/Remziye Alper), Macduff (Leon Asteris/Gioacchine Citto), Malcolm (Ali Aybar/Timur Doğanay) tarihsel gerçeklerle estetik kaygıyı harmanlamış kişilikler. Orkestra konusunda bir dipnota gereksinim olabilir: Dönüşümlü olarak orkestrayı yöneten Cem Mansur'un denetiminde dinlemedim; yukarıdaki yargı salt Ottavio Ziino' nun yönettiği gösteriyi kapsayabilir...

"LA TRAVİATA": Giuseppe Verdi'nin ünlü operası *Il Trovatore*'nin hemen ardından ilk temsili gerçekleştirilen *La Traviata* konusunda besteci şöyle not düşer: "Adını sanırım *La Traviata* koyacağım bir opera yazdım; *Kamelyalı Kadın*'ın ölümsüz öyküsü bu. Konu çağdaş. Yaratım sürecini de son kertede keyifli yaşadım" (Cesare de Sanctis'e mektup, 1 Ocak 1853). Bu mektuptan yaklaşık iki ay sonra Venedik'in La Fenice tiyatrosunda perde açan *La Traviata* (6 Mart 1853) ağırlıklı kadrosuna karşın (Violetta: Fanny Salvini-Donatelli, Alfredo Germont: Ludovice Graziani, Giorgio Germont: Felice Varesi) istenilen sonucu veremedi; perde izleyicilerin alaycı gülüşmeleri arasında kapandı. Verdi orkestra yöneticisi Angelo Mariani'ye kısa bir not yazdı: "*La Traviata* konusunda son sözün söylenmiş olduğuna inanmıyorum; yeni gösterimlerin ne tür tepki alacağını zaman gösterecek" (7 Mart 1853). Çağlar Giuseppe Verdi'yi doğruladı; yapıtın ilk Londra gösterimi (24 Mayıs 1856) ve New York "prömiyeri" (3 Aralık 1856) eleştirel övgü aldı, günümüze değin de sayısız kez sahnelendi. Türkiye'de ilk sergilenişi 1954 yılına (Ankara) denk düşer."

İstanbul Devlet Opera ve Balesi' nce bugünlerde sahnelenen *La Traviata*'nın rejisini 50 yıldır sahneye gönül vermiş Saadet İkesus Altan üstleniyor. Sadi Günel'in *Çardaş* operetini eleştirirken *Tasvir* gazetesinde değindiklerine yeniden göz atmakta yarar var: "... ve tüm operetin tadını alarak koltuklarımızdan kalktıktan sonra bile başarının üstünlüğünde yönetmen Saadet İkesus Altan'ın büyük payı olduğunu anımsıyoruz. O Saadet İkesus ki Türk operasının altın çağına çok yetenekli bir soprano olarak katkılarda bulunmuştu..." (8 Mart 1876). Saadet İkesus'un kılı kırk yaran titizliğinden, ustalığından tek nebze yitirmediği bugün de apaçık. Suna Korat ve Mete Uğur ikilisine dikkati çekmek isterim; sıcak, akışkan sesler, konunun duygusallığını derinlemesine iletebilen oyunculuk yeteneği bu ikilinin Türk operasının yüz akları olduğunun bir başka kanıtı. Oyuncuların tümü (Songür Ünal, Zehra Diriker, Nigâr Kırtay, Ömer Temizel, Nuri Candaş, Ahmet Öncül, Nejat Pınazoğlu, Ali Aybar, Sönmez Can, Kurtuluş Demirperçin) ölçülü ve uyumluydu. Gökçen Koray'ın korosuyla Ender Savaşkurt'un koreografisinde aksayan noktaya tanık olmadım. Seza Altındağ'ın dekor/kostüm tasarımınıysa oldukça özelliksiz buldum; Altan'ın dinamik sahne yönetimine ayak uyduramayan bir tasarım Altındağ'ınki.

"TELEFON" VE "ÇINGIRAK": İstanbul Devlet Opera ve Balesi Gian-Carlo Menotti'nin *Tele-*

(devamı s. 73 'te)

"La Traviata", Suna Korat-Mete Uğur.

Sabahattin Kudret Aksal

Hasan İzzettin Dinamo

Sürgünden döndüğümden bu yana, eski şair arkadaşım Sabahattin Kudret Aksal'la ilk kez Cağaloğlu'nda karşılaştık. 1940'larda onunla *Yeni İnsanlık, Hamle, Sokak, Küllük* dergilerinde birlikte şiir yazıyorduk. Sonra, Yeni Edebiyat dergisi çıkınca ayrılmıştık. Ne var ki hep dost olarak kaldık. On yıldır hiç birbirimizi görmemiştik. Eski dostlar hiçbir vakit düşman olmuyor. Karşılaşınca insanın içinde bir sevecenlik, bir sempati rüzgârıdır esmeğe başlıyor. Sabahattin Kudret Aksal, daha irileşmiş, olgunlaşmıştı.

"Dinamo, bir yemek yiyelim, konuşalım" diyerek beni oralardaki bir yeraltı lokantasına indirdi: "Senin sürgünde bulunduğun yıllar, hiç kimse nerde olduğunu bilmiyor, merak edenler de birbirine sormaktan korkuyordu. İşte, böyle bir zamanda Ankara'da bir akşam kalabalık bir sohbet toplantısında Nurullah Ataç, birdenbire bana damdan düşer gibi:

'Sabahattin, sen bilirsin, Dinamo ne oldu?'diye sormasın mı?"Öyle korktum ki, ona ne yanıt vereceğimi bilemedim, sadece sustum." Nurullah Ataç, hepimizin dostudur, ancak, hiçbirimizin yaşamını bilmez. "Neyse, hepimize geçmiş olsun, o belalı savaş yılları geçti artık. Herhalde sen de temelli kurtulmuşsundur?"

"Elbette, Sabahattin Kudret, bütün uğursuz serüvenler sona erdi. Artık ayranı üfleyerek içiyoruz." Lokantadan ilkyaz güneşine çıkıp Kapalıçarşı'ya doğru yürüdük.

"Şimdi benim şiirlerimi nasıl buluyorsun, Dinamo?" diye sordu. Sekiz on yıldır Türk edebiyatı üstüne hiçbir şey okuyamamıştım, hatta gazeteleri de. Ben şimdi ona ne yanıt verebilirdim? Evet, eskiden her gün yazdığımız şiirleri birbirimize okurduk, ya da bunları dergilerde görürdük. Ona şöyle bir yanıt vermek zorunda kaldım:

"Aziz kardeşim, ben, bildiğin gibi, on yıldır toplumumuzun ve edebiyatımızın dışında yaşamaktaydım, bu yüzden edebiyatımızı doğru dürüst izleyemedim. Sana kesin olarak ne diyeyim? Sen eğer eski şiir yeteneğinle yazmayı sürdürüyorsan —ki buna inanıyorum— bugün önemli bir noktaya gelmiş olman gerekir."

Sabahattin Kudret, Cağaloğlu'nda bir yerde resmî görevliydi. Yemek paydosu bittiğinde "Yine konuşalım" diyerek ayrıldık. İkinci görüşmemizde bana *Varlık* Dergisinde Yaşar Nabi' nin basmış olduğu bütün kitaplarını armağan etti. *Yaralı Hayvan, Gazoz Ağacı* gibi öykü kitaplarıyla bu arada çıkarmış olduğu şiir kitaplarının hepsini merakla okudum. Gerçekten de şair, önemli bir noktaya gelmişti. Görüyordum ki, bundan sonra, yitirdiğim zamanı doldurmak üzere dev gibi benden sonraki kuşakların yapıtlarını okumam gerekiyordu. Bu işe onun yapıtlarıyla başladım.

Hasan Tanrıkut

1940'ta İstanbul'da edebiyat alanıyla tanıştığımda, ilk yakın arkadaşım ve yardımcım Hasan Tanrıkut olmuştu. Yenikapı Ortaokulu'nda yardımcı öğretmendi ve henüz yirmi üç yaşındaydı. Yüzünde ve alnında daha olgun ve gelişmiş bir insan görünümü vardı. Son kerte çalışkandı. Henüz üniversite öğrencisiydi, Profesör Hilmi Ziya'nın asistanlığına soyunmak üzereydi. Türkiye'nin büyük düşünürlerinden biri olacağı kanısını veriyordu. İstediği gibi yetişmesi için onu hiçbir biçimde etkilememeğe çalıştım. *Gün* dergisinin yayımlanmasıyla kamplarımız ayrılmıştı, ben sürgüne giderken onu bu biçimde bıraktım. Sekiz on yıl sonra döndüğümde, tanıdıklar, kulağıma bir dram fısıldadılar: "Hasan Tanrıkut, keçileri kaçırmış." Üzüntümün derecesini hiçbir biçimde anlatamam. Öyle kuşkulu bir kişi olmuştu ki, karşılaştığımızda kendisiyle ne biçim konuşacağımı her zaman düşündüm durdum. Benden sonra Tanrıkut evlenmişti, ancak, karısıyla arasında ne geçmişse kadın günün birinde onu "tehlikeli yazıları var" diye polise bildirmiş ve eve baskın yaptırmış. Polis elbette onun evinde felsefe yazılarından başka bir şey bulamamıştır. Bu, onun ruhunun geniş ve derin mekanizmasını mengene gibi sıkıştırmış, artık, serbestçe düşünebilmek olanağını ortadan kaldırmıştı. Bu eski sevgili arkadaşıma günlerden sonra, sahaflar çarşısından dönerken rastladım.

Beni hemen tanıdı, el sıkıştık, hal hatır ettik. Çok durgun, dingindi. Sanki on yıldır birbirimizden hiç ayrılmamışız, hep yan yana yaşıyormuşuz gibi bir durum aldı. Sanki ben hiç sürülmemişim, sanki o, hiçbir ruh fırtınası geçirmemiş gibiydi. Dünyaya karşı bir kaygısızlık duyuyordu sanki. Onda sezdiğim biricik yenilik bu oldu. Arkadaşlara göre onun,ortaasya uluslarının sosyolojik araştırmaları üstüne yaptığı bir bulguyu —ilginç bir bulguydu— sözde Hilmi Ziya Ülken kendine mal ederek Avrupa merkezlerinden birindeki bir kongreye sunduğu raporda kendi buluşu gibi ileri sürmüştü. Bundan söz ederek: "Hakkını aradın mı?" diye sordum. "Ne gereği var, Hasan Bey?" dedi, "Hilmi Ziya hem hocam, hem de beni yetiştiren iyi bir insan. Şimdiye kadar biz hep ondan aldık, varsın bir kez de o bizden alsın, dünya mı yıkılır?" Bu güzel konuşma karşısında artık benim söyleyecek sözüm kalmamıştı. Yalnız laf olsun diye: "Bir şeyler yazıyor musun?" diye sordum.

"Hiçbir şey. Ne yazılabilir?"

"Ben de sürgünden döneli çok olmadı, epeyce bir şeyler karaladım, ama, nerde o bizim eski dergiler? Her yazdığımız satırı, dizeyi hemen bir sayfaya yerleştirelim! Yeni bir dergi filan çıkarmak niyetinde değil misin?" diye sordum.

"Hasan Bey, bizden geçmiş artık dergi mergi çıkarmak. O eski günler, artık birer acıklı tarih oldu." Sesi sanki titriyor gibi geldi bana.

"Şurda bir yerde bir arkadaşa uğrayacaktım. Müsaden olursa," dedi, el sıkışarak ayrıldık. Bu onu son görüşüm oldu.

Romanımızda İki Tarz-3

Veysel Öngören

Halid Ziya romanı, çelişki birliklerinden yoksundur. Bir yapıt semantiğindeki kaçınılmazlıklar, yani yazar tarafından gereklilik kazandırılmış durumlardır ki yazı'nın ilerlemesini sağar. Romanda bir şey olacaksa, bu olan, sürpriz de olsa, roman dışına düşmemelidir. Halid Ziya'daki aksaklık, bunu sağlayış biçimindedir. Kişiler ve durumlar, roman içinde oluşmamaktadır. Roman öncesinde sımsıkı belirlenmiştir. Halid Ziya, dramatürji ile roman alt yapısını birbirine karıştırıyor. Roman öncesi tasarımını Halid Ziya, romanın roman dışı çerçevesi değil de, roman yapısının alt katmanı olarak bilmektedir. Aşk-ı Memnû'da Firdevs, Bihter, Behlül, Adnan Bey, Çocukları vb. apriori konmuştur. Romanın önkoşulu değil, roman semantiği içinde apriori'dirler. Fethi Naci "adeta her biri kendi başına yaşamaktadır" yollu bir tevil yapsa da, bu durum ortadan kalkmıyor. Ferdi ve Şürekası'nda da her şey, ta baştan, bağdaşamaz biçimde konmuştur. Bu iş, tragedya yöntemidir ama artık beceriksiz olmaktadır. Çünkü, tarihsel kaynakları geride kalmıştır. Aslolan, metnin semantik *oluşumu*'dur. Semantik oluşum Gothe'de çok açıktır. Çünkü o, tragedyanın bu karekterini içinde barındırarak parçalayan metinler yazmıştır. Kurguyu harekete dayandırmıştır.

ROMAN SEMANTİĞİ

Ama Halid Ziya'da, hareket bir *birim* değil. *Kaçınılmazlıklar*, bir postüla sistemi biçiminde konmuştur. Oysa kaçınılmazlıklar; semantik ilerleyişte iniş çıkışları, dönemeçleri, durup başlamaları belirler. Coğrafyayı yaratırlar. Halid Ziya'da engebeler, onun kanılarını ve tasarımlarını nesne alan dilsel bileşimler oluvermiştir. Onun ruhsal çözümlemeler dediği şey, önceden kurduğu çerçeveyi bir taşıyıcı olarak tanısaydı mesele yoktu. Marquez, *Kırmızı Pazartesi*'de öyle yapmıştır. Ama Halid-Ziya'da öyle olmamaktadır. Adnan Bey'in ve Bihter'in konumları dondurulmuştur. Nikâh olgusu dışında, ilişki içine bile sokulmamışlardır. Halid Ziya, dilsel bileşimleri, çerçevenin yarattığı sonuçlar olarak sunmaktadır. Halid Ziya'da roman semantiği, önyargıların keyfi açınımıdır. Böylece roman boyutları, olgusalın boyutlarından kopmaktadır. Şuna benziyor: Üç İstanbul'da Adnan, zatürre olduktan sonra bir avukat yazıhanesi açtı. Başarısız oldu. Ama bu başarısızlık, romanda oluşmuyor. Bu başarısızlığı yazar, zorbaca oraya koymaktadır. Ayla Kutlu'nun *Cadı Ağacı* romanında, Dr. Nilüfer'in yazıhanesindeki başarısızlık, romanda oluşmaktadır. Üstelik bir kaçınılmazlığı da yaratıyor. Nilüfer'in yenilgisinin birimlerinden biri oluyor.

Halid Ziya'da dil, romanın bir özelliği olamamaktadır. Bu yüzden de, roman bir dil olarak oluşmuyor. Nesnel dilin sahip olduğu olanakların bir gerçekleşme alanı oluyor. Temrin, alıştırma. *Bir Gün Tek Başına* da öyledir. Öyle ki, yazar, biçeminde edim dili gibi bir başarıyı kotarmasına karşın, hep dille bizi karşı karşıya bıraktığı için, bir süre sonra, edim (action) tadı bir kakafoniye dönüşüyor. Çünkü Kenan, bir önyargıdır ve roman semantiğini bunaltmaktadır. Çünkü Kenan, gene kendi kendinin gerekçesidir. Romanda yoğunlaşan metafizik burdan. Oysa, küçük burjuvayı savunmanın metafiziğe gereksinmediğini, Demir Özlü, romanlarında göstermiştir. Kenan önyargısı yoluyla kanıtlanmak istenen şey, küçük burjuva iyi niyeti ya da masumluğudur. Ayla Kutlu'nun *Tutsaklar* romanı, bunun gereksiz bir sorun olduğunu göstermiştir. *Tutsaksaklar*'da kişiler, kökenlerinde ve oluşum koşullarında analiz edilmektedir ama, kişilerin davranış bütünlüğü ardındaki tercih mekanizmaları, kökenleriyle değil, kişilerin birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinden elde edilmiş bir insanıl süreklilikte izlenmektedir Ama Kenan, bir *tek*'tir. Onmaz bir mutlak'tır. Onun *ateş idare merkezi*'nde Günsel bile yoktur. Günsel, onun programında vardır.

Kendi kendine kalan şeyin çözümü için *Buzul Çağının Virüsü*'ndeki öneri önemli: "Korkma büyüt alevi, 'niçin' kendi 'niçin'iyle başbaşa kalsın, sürdüremez olsun yanıtsızlığını."

SEÇİLMİŞ BİLİNÇ

Dünyaya yukardan bakmak daima çarpıtılmış bir durumu verir. Çünkü, dünyaya yukardan bakan, dünyada kendisine düşen yerle yetinmez. Bu yüzden, *Buzul Çağının Virüsü*'ndeki "bütün 'bile'ler geçersiz olmalı" yolundaki söz ayıltıcı. Bireyin dışındaki bir maddiliğe dayanmadığı durumlarda, 'bile' bir ayrıcalık demektir.

Oturmuş, tutarlı, okumuşluktan gelen bir babayla; sırılsıklam köylü bir anadan sürüp gelmektedir, Buzul Çağı'ndaki Osman Yaylagülü. Güçlü yazılı kültürünün verimini, 'incelmemiş' bir duyarlık olarak betimlemesi, kültürün maddi ve manevi bütünlüğünü çarpıcı bir kavrayıştır. Osman'ı çizen fırça ile, *Bir Gün Tek Başına*'daki Kenan'ı çizen fırça, ayni tarihsel tipi amaçlıyorlar. Doğru çizilen Osman' dır. Her şeyden önce fırça, kendi adına iddia'sızdır. Bunun sonucu olarak Osman, olup bitenle uygunluk içinde kendini tartmaktadır. Olup bitenle uyum içinde olarak değil. Osman da uyumsuzdur. Kenan gibi. Ama Kenan, olup bitenin karşısında kendisini savlamaktadır.

En gücü, Kenan'ın doyumsuzluk yoluyla yaptığını, baba, Bir Gün Tek Başına'da teorisyenlik yoluyla yapmaktadır. Baba, her şeyi suçlayan ve buna dayanarak her eylemi yasaklayan teoridir. Bunun karşısav olarak doğuracağı şey, elbette, her teoriyi yasaklayan eylem olacaktır: nihilizm. Bu da Kenan'dır. Doğaldır ki, Kenan artık salt bireysel bir eylem olacaktır. Romanda mahkûm edilen şey, tarihsel eylemedir. Bu da, Günsel'in canlılığını mahkûm etmek yoluyla gerçekleştiriliyor. Romanda Baba, Günsel'in geleceğini işaretleyen bir embriyon olup

çıkmıştır. Köylü, işçi, memur, yönetici, öğrenci ve siyasal örgütleniş biçimindeki mevcutlar, bilinç adına geçersiz sayılıp; bilinç adına, yalnız kendilerini namuslu sayan bir oligarşi kurulmaktadır. Bu bilinç, seçilmiş bireylerin kendilerinde temellendirilmektedir ve bu bireyler de, bu seçilmiş bilinçte.

Burada bilinç, bir parametri vermiyor. Bir paratoner oluyor. Çektiği şey, çekip toprağa teptiği şey, dünyanın değiştirilmesidir. Kenan, küçük burjuva terimi ile karşılanan tip'in aklanmasıdır. Buzul Çağının Virüsü'ndeki Osman ise bu tip'in başarılmış bir analizidir.

Osman da, Kenan gibi "duygu kaçağı" ve "onuruna düşkün". Ne ki, Kenan'ın onuru, onun haklılık gerekçesi ve dışarı yönelmiş silahı. Romanın, olup biteni çıkmaza sokan bir *önyargısı*. *Üç İstanbul* adlı romanda, Adnan, onurunu paraya ve erk'e bağlamışsa, bu Kenan da onurunu, hiçbir şey yapmamaya ama boyuna tüketmeye ve sevişmeye bağlamıştır. Oysa Osman'ın onuru, amansız biçimde Osman'a çevriktir: "Öyleyse tek hünerim bu. Akıllı geçinenlerin (namuslu geçinenler de romanın 159-160 sayfalarında bu kapsama alınmaktadır, VÖ.) ortam körlüğünden yararlanılabilir, ortama uyum sağlıyabilir kişiliğim! Neymiş, neymiş? Bukalemunca konuşuyorum herhalde. Gözbağcılar, falcılar, büyücüler, cadılar, soytarılar da gerekli değil mi topluma?"

Osman, kendi uyumsuzluğunu açığa çıkarmaktan korkmamaktadır. Ve bunun da kendi payına bir uyumu içerdiğini yüze vuruyor. Kenan ise, uyumsuzluğunu mutlaklaştırarak, kendi payına uyumunu aklamaktadır. Kenan kendi öznelliğini mutlaklaştırma yoluyla, kendi toplumsal varlığını yadsıyor. Tahribe uğratıyor. Ama Osman, kesilip atılması gereken bir uru içerdiğini bilmektedir. Bu nedenle o, öznelliğini ne denli evetlemese de toplumsal varlığına saygılı, tutkundur. Onun içindir ki, Osman'ın onuru, Osman'ın dışına yöneldiği zaman, dünyamızı analiz eden öğelerden biri olmaktadır. Yenilgilerle git git yalnızlaşan bu onur, çevresinde olup biten yanlışlara karşı bu analizi etkin bir bireysel karşı koyuşa dönüştürebilmektedir. Bize, bireysel ahlakın yetmezliğini en güzel biçimde gösteriyor. Bu yetmezliktir, Osman'ın toplumsal varlığını ortaya çıkaran. Ancak kendinden hesap sormasını bilen adam, dünyadan hesap sorabilir. Ur olduğunun bilincine varsa da, onun varoluş biçimini bu bilinç tüketemiyor. Osman, kendinden olduğu kadar, dünyadan da sorumlu olduğunu, ama bunu yerli yerine koyamamış olduğunu her hangi bir yorumla örtmeye gereksinmemektedir. Namus aklanması ardında değildir. Bu, insanıl olan'ın açığa çıkışıdır.

Buzul Çağının Virüsü, kişisel namusun mutlaklığını değil, yetmezliğini açığa çıkarmaktadır. Kişisel namusu ne yadsımakta ne olumsuzlamakta ama, onun göreliliğini vurgulamaktadır. Onun, her durumda kabarma yetisi taşımadığını söylemektedir. Ve bu, *tek kalmışın* koparılamaz özelliğidir. Kenan'ın evine aldığı tavır ve bir genç kızın hayatına kâbus gibi çökmesi bu özelliktendir. Buzul Çağında ise, bir tayinle Osman'ın yalpalaması, savcı Kemal'in çıkara yenik düşmesi; bir genç kız oturmamışlığında hayatı dipten doruğa allak bullak eden Şukûfe' nin insiyatifi bu özelliktendir. Namus bir değer'dir ve değer'in yapısı gereği, olabilirliğe (mümküne) ve olabilirlik ise, olgusal ilerleyişe bağımlıdır.

KİŞİLER ve TARİHSELLİK

Katırın hünsa oluşu, üremeyi ne açıklayabilir, ne de geçersiz kılabilir. Bu bir ayrıcalıktır. Bir romanda kişiler ayrıcalıksa, o romanda tarih yoktur ve bir romanda kişiler tarihselliği içkinse, ancak akıl alır, inandırıcı bir roman ortaya çıkar. Demirtaş Ceyhun'un romanı *Asya*'daki yazınsal doğallık, bunun bir örneğidir. Tarihin, Abuzer' in kişiliğince içeriliş biçimine, Abuzer yoluyla oluşan altyapıya ve romanda bir olgu olarak doğan toplumsal istem'e dikkat edilmelidir. Doğallık, böyle bir semantik oluşum için, Abuzer'in yaşam çizgisinden başkaca bir gerece gereksinim duymayan anlatı biçimindedir. Bir kişinin yaşam biçimine, bir tarihsel süreci içertebilen kurgu varsa, orada, nesnel gerçeklik analizi de var demektir. *Asya*'da bu, insan faaliyetinin gerçekleşmesindeki çelişkilerin ilerleyiş biçimi izlenerek elde edilmiştir. Abuzer, Abuzer dışı yargılanmamakta, izlenmektedir. Abuzer'de, küçük burjuvaterimi ile karşılanan tip'in, tarihsel ilerleme içinde dışlanarak, yeni bir insanın ortaya çıkış süreci analiz edilmiştir.

Buzul Çağının Virüsü de, *Asya* da bilinç akışı tekniğini kullanmışlardır. Önemli olan şu: birbirinden çok değişik dil ve kurgu işçiliği ile. Ama, belli bir roman tarzının ana özelliğini taşıyorlar: roman bütünselliğinin, hayatın bütünselliğine gönderilen bir olgu olduğunu bilmek ve *biçemin kaynakları* için dilin hayatsal tadının araştırılması. Bu, Türkçe'yi her kullananın bu tadı hemencik alması anlamına gelmez. Sanatsal tadın, Türkçe ile yaşanan hayat tadını kucaklaması anlamına gelir. Ayrıca anlaşılıyor ki, bilinç akışı ne bir estetik, ne de belli başlı bir tekniktir. Bağlaşığı herhangi bir estetiğe hazır bir teknik *öğe*'dir.

Buzul Çağının Virüsü'nde olay nedir: Osman, büyükçe bir ilçede malmüdürüdür. Doktorun karısı ile birbirlerini severler. İş patlak veriyor. Her yanından sarkıyor. Osman işsiz kalmıştır. Bir akrabası, onu yeniden Ankara'da iş sahibi ediyor. Bu arada siyasadan yargılanmıştır da. Ankara' da hukuk'u da bitiriyor. Evleniyor, ayrılıyor. Bu ara, eski sevgilisi onu dolaylı arıyor. Belki, bir sonuç yok. Sevgilisinin dayısı ve kızı ile ahbaplık etmektedir. Emekli olmuştur ve hukuk danışmanlığı yapmaktadır. O yaşta ve yorgunlukta, avukatlık ona çetin gözüküyor. Olay yalın ve basit.

Ama, romanın kurgusu bu değildir. Bu da, başka şeyler yanında romana bir gereç, bir nesne yapılmıştır. Önceden belirlenmişlik, bu romanın yazınsal karekterine hiçbir şekilde girememektedir. Bu konuda ne düşünülmüşse yazarda kalmıştır. Diyaloglarda, art arda gelişlerde, takdim tehirde, kısa ya da uzun olsun yazı'nın çevrimlerinde anlatı'yı ören ilerleyiş için olgusal nedensellik, yazınsal nedenselliğin görevini üstlenmiyor.

Bu romandaki bağıntıları, tıpkı yaşamadaki gibi, metin dışı bir gözle yakalamak zorundayız. Bu, son derece başarılı bir yabancılaştırma efektidir. Bu efekt, açık bir epik işçiliği belirlemektedir: nesneler ve nesneler arası ilişkiler çıplak göze sunulmuşlardır. Çünkü bunlar, Osman ne düşünürse düşünsün, çıplaklıkları içinde verilebilmişlerdir.

Özne saptanması, yalnızca fiil çekimlerine bırakılmamış, dilin derinine inilerek, zamir ve edat yoluyla çekimler ve enönemlisi ek ve takıların çekim görevi üstlenmesi ön plana çıkarılmıştır. Efektin başarısı, metin dışı bakış için, yazarın hiçbir metin dışı öğe kullanmamış olmasıdır. Metin dışına sürülen, okuyucunun kendisidir. Okuyucu, kendini metinden seçikleştirmeye zorlanmıştır. Bu metinle özdeşlesen hiç kimse bu metni anlayamaz. Çünkü Osman, metinle özdeş değildir. Okuma anının hayatsal eğilimleri okumayı uyarmaktadır ama anlamın bu anlık kavranışı bizi doyurmamakta ve yeniden metne itmektedir. İşte bu, okuyucu ile metni karşı karşıya getiriyor.

Gerçekleşmesi istenen anlam bütünlüğünün bir nesne olarak sunulmasını sağlayacak ilintilemelerin sahihliği kadar aşinalığı da söz konusudur. Dış ve iç dünya bütünselliğinin metne dönüştürülmesine yol açan gerekli tutamaklar burdandır. Tarihin işaretlenişinden başka bir şey olmayan yazılı kültürle, gerçekil tarih verilerinin bağ-

laşıklığını, roman kişilerinin yaşamı olarak verebiliş bu dikkatten.

METNİN YARGILAMASI

Zaman ve mekân yazınsaldır. Nedenselliğin kronolojik sonuçları gibi, gerçekil (reel) zaman ve mekân da yazar için birer nesne olmuştur. Söz konusu olan, bir adamın yaşamının muhasebesidir. Tam burada, romanın ilerleyişi, olgusal nedenselliğin soruşturulmasını kurgu'nun düzen bağı yapmakta ve metin gerçekil (reel) tarihi içerebilmektedir. Muhasebenin ölçütü, neyin alındığı neyin verildiği ya da neyin elde kaldığı değil; başlayan ve başlanan yer'le, gelen ve gelinen yer'in açığa çıkarılışıdır. Yargı kipini bir dil inceliği olarak kullanabilen metin, yargılamıyor. Gösteriyor. Osman yargılasa da.

Dil, nesnel dilin sözdizimi ile uygunluk aramamaktadır. Nesnel dilin sözdizimi yetisi, *gösterme* ile uygunluk içine girmektedir.

Anlam gerçekleşmelerinin konuşma dilinin sözdizimi ile uygunluk aradığı *Asya*'da, ilginçtir, bütünsellik düzeyinde dil ayni yere düşmektedir. Ve *Buzul Çağının Virüsü* de, *Asya* gibi, *biçemin edasını* konuşma dilinin tadından sağlamaktadır.

Asya'da Abuzer, gecekondu bir ev yapmıştır. Hemşerileri de onu izleyerek, gecekondu bir mahalle kurmaya girişmişlerdir. Abuzer yaşlıdır. Karısı ölmüştür Abuzer'in, ömrü gurbet ve sürgünde geçmiştir. Şimdi de gurbettedir. Bir ergen kızı vardır. Kızın geleceği bir sorundur. Kız istenmiş ve verilmiştir. Olay bu.

Ama bu, romanın kurgusu değil. Abuzer'in ev yapışı, evin mimarisi, mahallenin kuruluşu, kızın evlenme işi nedeni ile gelişen ilişkiler gibi yalın ve basit bir olgular tabanı üstünde ve yalnızca Abuzer'in *kaygıları* yoluyla, bir tarihsel dönem, tekmil hayatsal boyutları ile metinleştirilebilmiştir. Metin kurgusu, bu boyutların kişileri bağlayan ilintilerinden kotarılmıştır. Yaşlı adamın kendi hayatının hesabını çıkarışında yoğunlaşan tutku, söz konusu tarihsel dönemi onda bir iç yaşantıya dönüştürmüştür. Çünkü bu tutku, geçmiş yaşamının gelecek yaşamını belirleyen etkenlerden biri olduğunu Abuzer'in bilince çıkarmasından doğmuştur. Nedensellik burada evrensel planda işliyor. Çünkü tarihsel bütünü bağlıyor. Çünkü bu, Abuzer'in yaşamına ait bütünsellikte içkinleşerek karşımıza çıkıyor. Roman kurgusu, bu bütünün yapı özelliklerinden başkası değil. Bir tek bu içkinlik dil ve kurgu için düzen bağı yapılabilmiştir. Demek ki, bağ kurucu ilmikler hayatın bütünselliğinden dönüştürülmüştür.

(Sürecek)

Türkiye'de Kant

(baştarafı s. 86'da)

lanma Nedir Sorusuna Yanıt, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme'nin, İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe öğretim üyesi Nejat Bozkurt tarafından yapılan çevirileri bulunuyor.

Nejat Bozkurt, kitabın başında Kant'ın yaşam öyküsüne, o tarihlerde Avrupa kültür dünyasında olup bitenlere ve bu filozofun felsefesine ilişkin açıklamalara yer vermektedir.

"Kaynakça"ya ağırlık veren bu yazımda, şu noktaya da değinmek isterim:

Üniversite dergilerinde, özellikle *Felsefe Arkivi*'nin çeşitli sayılarında Kant'a ilişkin inceleme ve çeviriler az da olsa görülebilmektedir. Yüksek okullarımızda, bu konuda hazırlanmış, fakat yayınlanmamış tezler bulunduğu da anlaşılıyor.

Görüldüğü gibi, Türkiye'de son yıllarda Kant konusunda göze çarpan, olumlu bir birikim sağlanmıştır. Ne var ki Kant'ın temel kitabı olan *Salt Aklın (ya da Katkısız Aklın) Eleştirisi* henüz tam olarak çevrilememiştir. Bugün bizde Kant çalışmalarının en büyük eksiği budur.

Dolar Üstüne

(baştarafı s. 17'de)

da yüksek faizlerden yakınmıyorlar mı?

Hayır, hiçbir şekilde. Birincisi, genelinde yabancı rakiplerine nazaran sermaye açısından daha güçlüler ve bu yüzden borç paraya daha az ihtiyaçları var; ikinci olarak da, krediye ihtiyaç duydukları takdirde, ödenen faizler belli oranda vergiden düşürülebiliyor.

İstanbul Operası'na

(baştarafı s.69'da)

fon başlıklı kısa operasıyla Gaetano Donizetti'nin *Çıngırak (İl Campanello)* adlı tek perdelik operasını sergilemeyi sürdürüyor.

Leon Levi Brunswick, Mathieu-Barthelemy Troin ve Victor Lherie'nin *La Sonette de Nuit* başlıklı Fransız vodvili temel alınarak bestelenen *İl Campanello dello Speziale* ilk kez Napoli'nin Nuovo tiyatrosunda perde açtı (1 Haziran 1836). "Karı-koca-aşık" üçgenini kıvrak ve gülmeceli bir müzik diliyle ileten Donizetti tüm operalarında çağına özgü bir ince "humour" anlayışı yansıtır; eleştirmenler bestecinin akıcı melodi yaratma yeteneğini, orkestrasyon bilgisini ve özellikle *ensemble*'lara yansıyan güçlü anlatım tarzını överler. *Enrico di Borgogna, Zoraide di Granata, Anna Bolena, L'Elisir d'Amore, Sancia di Castiglia, İl Furioso all İsola di San Domingo, Parisiana, Torquato Tasso, Lucrezia Borgia, Rosamonda d' İngiltherra, Maria Stuarda, Lucia di Lamermoor, Belisario, Poliuto, Le Duc d'Albe, La Fille du Regiment, Adelia, Maria Padilla, Linda di Chamounix, Don Pasquale* benzeri 26 opea bestelemesine karşın hiçbirinde Rossini operalarının görkemiyle Verdi'nin yapıtlarındaki dramatik bütünlük görülmez.

Gian-Carlo Menotti'nin ürünleri arasında *Pierrot'nun Ölümü, Amelia Baloya Gider, Yaşlı Hizmetçi ve Hırsız, Medyum, Konsolos, Amahl ve Gece Konukları, Bleecker Sokağı Azizi, Maria Golavin Son Vahşi, Labirent, Martin'in Yalanı, Vanessa, Tamu-Tamu, Umut Şarkısı, St.Teresa Kantatları, Pluta'dan Gelen Gelin, Çabuk Büyüyen Çocuk* operalarıyla baleler ve oratoryolar sayılabilir. Tümü gibi Amerikan sahneleri için bestelenmiş olan *Telefon*, "insan-aygıt-insan" üçgenini işleyen bir "opera-komik".

Çıngırak'ı Gürçil Çeliktaş, *Telefon*'u Sümeray Arıman sahneye koyarken ikisi de Saadet İkesus Altan'ın çevirilerinden yola çıkıyor. Orkestrayı yöneten Işıl Öztunç; dekor-kostüm Osman Şengezer imzasını taşıyor. Rolleri Müjgân Özsan/Gül Sabar ve Ferdi Atuner /Ahmet Öncül'ün bölüştüğü *Telefon*'la Ömer Sabar, Payam Korvak/Sevil Yarar, Serdar Abacı, Nursel Sözlütürk/Nigâr Kırtay ve Sönmez Can'ın kişileri canlandırdığı *Çıngırak* "gülerüyüzlü" operayı sevenler tarafından kaçırılmamalı...

Güneşin Çocukları

Gürhan Tümer

Yerden fışkıran ateş, yeri de göğüde kırmızıya boyadı. Derken bir şimşek çaktı ve ortalığı, bir gümbürtüyle birlikte mavi-beyaz bir ışık kapladı. Demeye kalmadı, öyle bir yağmur boşandı ki, ne gökyüzünde, ne yeryüzünde, ıslanmadık sırılsıklam olmadık şey kalmadı. Ardından bastıran soğuk, yerküreyi kocaman bir kartopuna dönüştürdü.

Bütün bunların böyle peş peşe sıralanmalarından, sıralarını değiştirerek yüzlerce, binlerce, yüzbinlerce kez yinelenmelerinden oluşan devingenlik, ses ve renk cümbüşü, hem tüyleri diken diken edecek kadar korkunç, hem de alabildiğine güzeldi.

Ve bütün bunları, uzaklardan, çok uzaklardan izleyen güneş, önce, "şu minicik dünyaya bakın hele, boyuna posuna aldırmadan nasıl da fıkırdayıp duruyor" diyerekten, biraz kızdı biraz da eğlendi ama, çok geçmeden daha başka bir duyguya kaptırdı kendini. Bu, o zamana kadar hiç tatmadığı bir duyguydu. Lâcivert-karanlık boşluğun o ucunda olup bitenler, yüreğini daha hızlı attırıyor, yüreğinin atışı hızlandıkça da, içini acı mı tatlı mı olduğunu kestiremediği bir burukluk kaplıyordu. Bu yaşa gelene dek, daha küçük daha büyük, benzer nice olaya, nice duruma tanık olmuş olan o koskocaman güneş, bu kez nedense bir başka türlü etkileniyordu. Ve o koskocaman, deneyimli güneşin yüreği, kendisi de yıllardır yapayalnız olmasına karşın, dünyanın yalnızlığı, yetimliği, öksüzlüğü içinde deli tepek, binbir renge, binbir biçime bürünmesi karşısında, "zavallı minik dünya, neden ve kime bütün bunlar? Şu uçsuz bucaksız evrende sana, senin afrana tafrana ve de güzelliklerine aldıran kim? Ben mi? Beni sayma. Ben, evet, gücünü daha yitirmemiş ama yaşlı mı yaşlı, en önemlisi de, ancak olduğu yerde dönebilen, bu nedenle de, bir bakıma iyiden iyiye güçsüz bir varlığım. Hem sonra, kişi tek başına olunca, ne neye yarar ki?" diye düşündü ve gözyaşlarını tutamadı.

Güneşin ağlaması kendine miydi, dünyaya mıydı, yoksa boşluğa mıydı belli olmadı ya, onun, sarı, sıcak gözlerinden süzülen ve her biri, iri, parlak incilere benzeyen gözyaşlarından birçoğu, anında buharlaşırken, birkaç tanesi de, nasıl olduysa oldu, dünyaya doğru yöneldi, uzun, yorucu, üstelik de tehlikeli bir yolculuktan sonra, buzlarla kaplı bir alanın ortalık yerine konuverdi.

Güneşin gözyaşları o kadar sıcaktılar, o kadar sıcaktılar ki, bunların üç beş tanesi, dünyanın tüm buzlarını yavaş yavaş erittiler.

Ve bu damlacıklar, buzların erimesiyle oluşan engin denizlerin içinde, niteliklerini yitirmeksizin, yüze yüze, hoplaya hoplaya, zıplaya zıplaya yıllar yılı dolaşıp durdular.

Sonra bir gün, bunlardan birinin yusyuvarlak bedeninde, siz deyin kola, ben diyeyim bacağa benzeyen bir uzantı oluştu. Damlacık bir gün de, kolunu ya da bacağını büyük bir ustalıkla kullanarak, o zamana kadar, kimsenin, ama hiç kimsenin, güneşin bile yapmadığı bir şey yaptı, yanından geçmekte olan minicik bir yaratığı yakalayıp kendi gövdesinin içine attı.

Bu davranışı onu çok güçlendirdi. Ve sudan daha yoğun bir özdeğe dönüşen bedeninde, dört yeni uzantının daha oluşmasına neden oldu.

Şimdi artık, dünyanın yalnızlığına ağlayan güneşin gözyaşından söz etmek zordu. Şimdi artık ortada bir damlacık değil, masmavi denizin üstünde uçar gibi yüzen ve rengi dumana çalan, beş kollu ya da isterseniz beş ayaklı bir deniz yıldızı vardı.

Dünyada olup bitenleri elinde olmaksızın izleyen güneş, ışıktan kirpiklerinden birini uzattı, bu deniz yıldızını aldı, evirdi çevirdi, "yahu" dedi, kendi kendine, "bu biraz da benim çocuğum sayılır ama, şaşılası iş, bana şuncacık benzemiyor." Bunları söyledikten sonra, onu ışıktan kirpiğinin ucuna takarak ve "dur bakalım neler olacak" diyerek, yeniden dünyaya götürdü, bilerek, isteyerek, herhangi bir amaçla değil de, öyle denk geldiği için, denizin ortası yerine, kıyısına, kıyısındaki bir kaya parçasının üzerine bıraktı.

Bu kaya, öyle sıradan bir kaya olmayıp, büyülü bir kayaydı. Bu kayaya değen yıldızda, eşi benzeri görülmedik bir değişiklik oldu.

Bu olağanüstü değişiklik şuydu:

Deniz yıldızının, o ana kadar hiçbir şey bildiği yoktu. Bilmediklerinin en önemlisi de, varolmasına karşın, varolduğunu bilmemesi, varoluşunun bilincinde olmamasıydı. Oysa şimdi, tuhaf ama, aynı bilinci kendi kendine vermeyi başaramayan, kendisinin varolduğunu bilmeyen o büyülü kayanın yardımıyla bu aşamaya varmış, aynı anda, artık bir deniz yaratığı değil, bir kara yaratığı olduğunu da anlayıvermişti.

Daha önceleri hep yatay durmakta, hep yatay olarak devinmekteydi. Oysa şimdi düşeyleşmek, deyim yerindeyse ayağa kalkmak istiyordu.

Hemen uygulamaya geçti ve gerçekten de, bedeninde oluşan ilk uzantının üzerine basarak doğruldu, geriye kalan dört uzantıyı da dört bir yöne oynata oynata yürümeye başladı. Doğrusu, bu görünüşüyle oldukça gülünçtü ya, o, kendisini dışarıdan göremediğinden olsa gerek, böyle bir sorunu olabileceğini aklının köşesinden bile geçirmi-

yordu.

Tek bacağı üzerinde sekerekten saatlerce, günlerce, kimbilir, belki de yıllarca, yüzyıllarca yürüdü.

Sonunda, vardığı bir dağın doruğundan aşağıya bakınca, yemyeşil bir çayır gördü. Çayırda bir sürü inek, yerden fışkıran otları, ha bire yiyorlar, yiyorlardı.

Bizim yıldız, onları bir süre uzaktan, yüksekten izledikten sonra, dağdan inip yanlarına gitti, ineklerden birinin ıslak burnunu gıdıkladı.

İnek öyle bir hapşırdı ki, yıldız kendini, sırılsıklam bir durumda, ta yüz metre ötedeki başka bir ineğin kuyruğunun kılları arasında buldu.

"Ne biçim dünya? Ne biçim iş bu?" diye söylenerekten aşağıya kaydı ve bu kez de, ineğin biraz önce yaptığı, daha soğumamış olan pisliğin tam ortasına yüzükoyun düşünce, yattığı yerden daha yüksek bir sesle bağırdı: "Ne biçim iş? Ne biçim dünya bu?" Ama sorusuna, hiç kimseden, hiçbir yanıt gelmedi.

Ne yapsın, çalışa çabalaya, pisliğin içinden çıkmayı başardı. Başardı ama, bu kadarı yeterli değildi, çünkü gövdesi de, ayağı da, dört kolu da, vıcık vıcıktı.

O sırada, az ötede bir çiçek ilişti gözüne. Ortası sapsarı, üç iri yaprağı ise pespembe bir çiçekti bu.

"Hah! İşte tam bana göre" dedi yıldız ve kollarından ikisini, çiçeğin en iri yaprağına doğru uzattı.

"Heey! Delirdin mi sen? Ne yapıyorsun?" diye haykırdı çiçek, "Çek ellerini üzerimden."

Yıldız önce şaşırdı, irkildi, ama sonra hemen toparlandı ve "ne mi yapıyorum" dedi, "görmüyor musun, üstüm başım pislik içinde. Yapraklarını koparıp kendimi temizleyeceğim."

"Eh, pes! Doğrusu pes! Pes ki pes!" diye haykırdı çiçek. "Demek için hiç sızlamadan, benim güzelim pembe yapraklarımı böyle bir iş için kullanacaksın ha?"

Yıldız, dört kolunu birbirine dolayıp, ne yanıt vereceğini bilmeksizin bir süre düşündükten sonra, "belki haklısın" dedi, "yaprakların çok güzel. Ama ne yapayım? Ben de böyle tepeden tırnağa pisliğe bulanmış olarak dolaşamam ya. Kaldı ki, asıl suçlu olan da ben değilim. Asıl suç şu inekte, daha doğrusu ineğin kuyruğunda, daha daha doğrusu, ineğin kuyruğunun altındaki delikte. Onu bunu bilmem. Ben senden daha güçlüyüm. Yapraklarını koparmama,istesen de engel olamazsın."

Zavallı pembe çiçek derin derin iç geçirdi, "evet" dedi, "olamam. Ama gel istersen seninle bir anlaşma yapalım."

"Nasıl bir anlaşmaymış o?" diye merakla sordu yıldız.

"Benim yapraklarımı kopar, onları ne için kullanırsan kullan. Yalnız, sapımın yanındaki şu tomurcuğa dokunmayacağına söz ver bana."

"Söz veriyorum" dedi yıldız."Tomurcuğuna parmağımın ucunu bile sürmeyeceğim."

"Teşekkür ederim" dedi çiçek. "Ama bir isteğim daha olacak. Yapraklarım kopunca ben zamanından önce öleceğim için, tomurcuğumun da, olağandan daha çabuk büyümesi gerek. İşte bu nedenle güneşe, buraya daha çok ışık, daha çok ısı göndermesi için yalvaracaksın."

"Öff!" diye sızlandı yıldız, "Ne çok da koşul öne sürüyorsun. Vereceğin, alt tarafı üç tane yaprak."

"Bir de yaşamım" diye ekledi çiçek.

Yeniden bir "Öff!" çeken yıldız, başını yukarı kaldırdı ve bağırdı: "Hey! Güneş! Baksana buraya. Şu çiçeğe ışığından ve ısından biraz daha fazla yollayıversene."

Adının söylendiğini duyan güneş öyle şaşırdı, öyle korktu ki, o an dizlerinin bağı çözülüverecek de, uzayın sonsuz boşluğuna yuvarlanıverecek sandı, çünkü bu yaşa gelmişti, böyle bir olayla karşılaşmamıştı.

"Hey! Güneş! Beni duyuyor musun?" diye bağırıyordu ses bu kez de. Şu yeşil çayırda otlayan şu ineğin yaptığı pisliğin yanındaki pembe yapraklı çiçeğin tomurcuğuna biraz daha fazla ışık, biraz daha fazla ısı yollamak senin için pek zor değil herhalde."

Sesin geldiği yana dikkatlice bakan güneş, aşağıda, yeryüzünde, tek ayağı üzerinde durmuş, dört kolunun dördünü de gökyüzüne doğru sallayan yıldızı gördü ve uzatıp ışıktan kirpiklerinin birini, çekti aldı yıldızı yanına. Onu kirpiğinin ucunda tutaraktan sordu: "Ne diyorsun yahu sen? Aklını mı oynattın? Ne çayırı, ne ineği, ne çiçeği? Yok bunların hiçbiri."

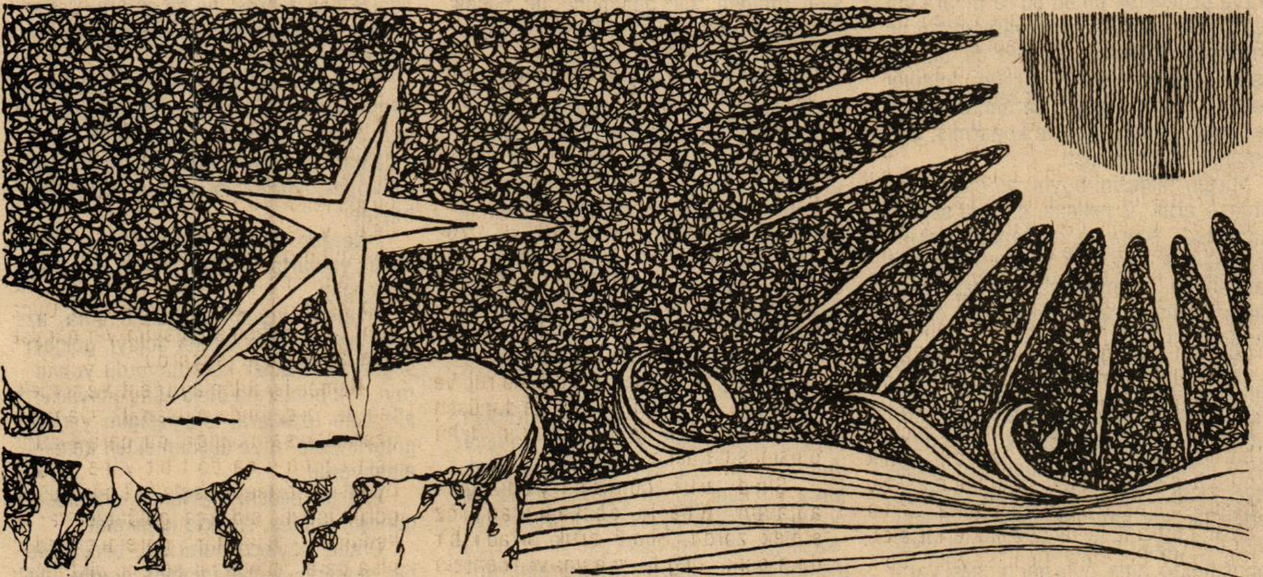
"Hiç biri yok mu?" diye kekeledi yıldız. "Yalan mı söyledim, yoksa düş mü gördüm ben?"

"Orasını bilmem" diye yanıtladı güneş. "Gel istersen kendin de bak".

Yıldız, güneşin ışıktan kirpiğine iyice tutunup aşağıya bakıp da, orada bomboş bir küreden başka bir şey göremeyince, "peki ama, ya içine düştüğüm, üzerime sıvanan pislik? Ona ne demeli?"

Güneş, "sen iyice sapıtmışsın" diyerek bir kahkaha attı ve sonra, "bir bak bakalım ayda kendine, sandığın gibi pisliğe mi bulanmışsın, yoksa denizden çıktığın günkü gibi pırıl pırıl mısın?"

Yıldız, ayın parlak yüzeyinde bedenine, kollarına, bacağına bakıp da, her birinin, güneşin söylediği gibi tertemiz

Necati Abacı

olduğunu görünce, ne diyeceğini bilemedi.

Ama yeniden yeryüzüne, aynı yere bırakıldığında, aynı pislikle, aynı çiçekle ve otlamak için biraz daha öteye gitmiş olan aynı inekle karşılaşınca, iyice şaşırdı. Yalnızca şaşırmakla kalmadı, aynı zamanda kızdı da, ve "arkadaşım" dedi çiçeğe, "böyle böyle, güneşin sizin varlığınızdan haberi yok. Haksız da değil hani. Yukarıdan öyle görünüyor. Anlaşılan, varolmamız için, tümümüzün de bu dünyada bulunmamız gerekiyor. Birimiz dışarı çıktı mı, çıkan değil de kalan yok oluyor."

"Söylediklerinden şu kadarcık bir şey anladıysam deve dikeni olayım" dedi pembe çiçek, iri yaprakları o an esmeye başlayan hafif yelde dalgalanarak.

"Al benden de o kadar" diye karşılık verdi yıldız. "Şimdi sen bana şu kadarını söyle: Şu anda üzerimde pislik var mı yok mu?"

Çiçek, "ne yalan söyleyeyim, var" dedi, gülmemek için kendini zor tutarak.

"Hah! İşte bütün sorun bu" diye bağırdı yıldız. "Sorun bu olunca da, hiçbir şey dinlemem, senin yaprakların toz pembe değil de, gök mavisi ya da zümrüt yeşili olsa, vız gelir. Koparırım onları, temizlerim elimi yüzümü."

Bunları söyler söylemez de, yerinden kıpırdamaksızın, uzatabildiği kadar uzattı kollarından birini, çiçeğin sapından yakaladı, asılmaya başladı.

"Yapma, ne olur yapma. Yapacaksan da, önce tomurcuğum için istediğim şeyin yerine getirilmesini sağla" diye bağırıyordu zavallı pembe çiçekçik ama, öteki oralı olmuyor, asıldıkça asılıyordu.

Tam o sırada, ensesinde nemli, sıcak bir nefes, "ne oluyor" demeye kalmadan da, kolunda dayanılmaz bir acı duydu. oraya pisleyerek bütün bu sorunlara yol açan inek, bu sorunların varlığından ve öneminden habersiz, bu kez de, bir ısırışta, yıldızın, pembe çiçeğe doladığı kolunu, pembe çiçeğin de tümünü, hem de tomurcuğuyla birlikte koparmış, çiğnemeden yutuvermişti.

İneğin midesini boylayan çiçeğin işi bitmişti artık. O nedenle de sesi soluğu duyulmadı. Yıldız ise, bir yandan inekten uzaklaşmak için hızlı hızlı sekiyor, bir yandan da, "güneş baba, güneş baba, yandım güneş baba!" diye avazı çıktığı kadar bağırıyordu.

Güneş, onun sesine alışmış olduğundan, bu kez şaşırmadı, irkilmedi ama, onca zamandır sürüp gitmekte olan dinginliği, o küçücük yaratık tarafından böyle ikide birde bozulduğu için iyiden iyiye kızdı, "ne bağırıyorsun öyle bir yerine bir şey batırılmış gibi" diye söylendi dünyaya doğru. Çok hafif bir sesle konuşmuştu ama, öyle gür bir sesi vardı ki, yıldız, ilk ineğin yaptığı şeyi, çayırda otlamakta olan ineklerin tümünün yaptığını gördü ve o an aklını oynatacağını sandı.

"Al beni yukarıya, her şeyi anlatacağım sana" diye bağırdı güneşe.

Güneş onun bu isteğini yerine getirince, yıldız hemen aşağıya baktı.

Olacak şey değildi. Az önce, dünyadayken, yemyeşil çayırlar, inekten ve inek pisliğinden geçilmezken, şimdi, buradan görüldüğü kadarıyla, yeryüzünün üzerinde kıraç toprakla, yer yer kabarık dalgalı, yer yerse dümdüz bir denizden başka bir şey yoktu. Ama daha da önemlisi, aşağıdayken üç tane olan kolunun, şimdi burada dörde çıktığını, ineğin ısırdığı yerdeki acıdan da iz bile kalmadığını görünce, sözcüğün tam ve gerçek anlamıyla dili tutuldu yıldızın. Onun için de, her şeyi anlatacağına söz vermesine karşın, hiçbir şey anlatamadı güneşe.

Daha önceden kızgın olan güneş, onun bu inatçı suskunluğuna daha da kızdı ve "hay o gün ağlamaz olaydım da, sen de olmaz olaydın" diye söylendi dişlerini gıcırdatarak.

Sonra da, bacağı mı kolu mu olduğuna bakmaksızın, yıldızı tuttuğu gibi hızla fırlattı yeryüzüne.

Yıldız, öyle büyük bir hızla düşüyordu ki, yolda, cayır cayır yanan ve kıpkırmızı bir renk alan gövdesi yıldızlıktan çıktı; biraz uzunca, biraz yassıca bir yumurtaya dönüştü.

Bu kırmızı yumurta, dünyaya vardığında yere değil de, bir ağacın gökyüzüne uzanan dallarının en uzununun üzerine düştü.

Bu ağaç çok tuhaf bir ağaçtı. Bu ağacın özelliği, dallarına, havadan başka herhangi bir şey değdi mi çok sinirlenmesi ve köklerinin bir bölümünü gövdesine dolayıp, bir bölümünü de bacak olarak kullanıp, kocaman dev bir kırkayak gibi deli deli koşmasıydı.

Gökten düşen yumurta, dallarına takılınca, ağacın bu huyu depreşti. Yumurtayı üzerinden silkelemek için tepiniyor, koşuyor koşuyordu ya, amacına bir türlü ulaşamıyordu, çünkü o koştukça, yumurta, dala hem korkusundan, hem de şaşkınlığından daha bir sarılıyordu. O sırada yağmur da yağmaya başlayıp, damlalar orasına burasına değdikçe, ağaç iyice çıldırdı ve hızını artırdıkça arttırdı.

Böylece dağları, denizleri aşıp dünyanın öbür ucuna geldiler.

Bu tuhaf ve gülünç yolculuk sürerken, ağacın tepesinden sağa sola bakınan yumurta, bir ara uzaklarda, çok uzaklarda bir kent gördü. Görür görmez de, oraya gitmek isteğiyle yanıp tutuşmaya, "nasıl yapabilirim, nasıl edebilirim de bu deli ağacı kente doğru yönlendirebilirim?" diye düşünmeye başladı.

Neyse ki, bir şey yapmasına gerek kalmadı, çünkü ağaç, o yanın bulutsuz olduğunu, o yanda yağmur yağmadığını gördüğü için, hiç olmazsa damlacıklardan kurtulmak amacıyla, kente doğru kendiliğinden yöneldi.

Yumurta bu işe çok sevindi ve kente iyice yaklaştıkları bir sırada, ağaçtan atlamayı başardı.

O anda yağmur da durduğundan, dalları daha önceki yalnızlığına kavuşan ağaç, olduğu yerde zınk diye kaldı, köklerini toprağın içine daldırdı, şimdilik oranın ağacı oldu.

Yumurtaysa, kolu bacağı olmadığından, bir yerini kırmamaya da dikkat ederek, kent yönünde yuvarlanmaya başladı.

Yuvarlandıkça rengi değişti; kırmızıdan, önce pembeye, sonra da beyaza dönüştü.

Yuvarlana yuvarlana, kentin kapısına kadar gelen yumurta, önünde silâhlı nöbetçilerin beklediği kocaman demir kapının altındaki bir delikten içeriye daldı.

Bu kentin merkezinde ve daha başka bölgelerinde, bulutlara değecek kadar yüksek yapılar, belki bin, belki iki bin yumurta genişliğinde caddeler vardı ama, kapıların, surların bulunduğu bu kıyı yörelerin evleri tek katlı, alçacık; sokakları ise kısacık, daracıktı. Buralar kentten çok, köye benziyordu.

Beyaz yumurta, aylak aylak yuvarlanırken, kendini, evlerden birinin avlusunda buldu. Sağına soluna şöyle bir bakınınca, bu avlunun çok geniş bir yer olduğunu gördü. Ta öteki uçta yer alan beyaz badanalı, kırmızı kiremitli ev, kartondan yapılmış oyuncak gibi duruyordu.

Hava da iyice sıcaktı hani. Kent, ne denize benziyordu, ne de çayıra. Oralar her zaman serin olurdu. Burası ise cayır cayır yanıyordu.

Yumurta, güneşin altında kavrulan beton avlunun ortasına doğru yuvarlanırken, evin oralarda bir yerlerde bir tavuk gıdakladı, bir horoz öttü, daha sonra da bir köpek, isteksiz isteksiz, iş olsun diye havladı.

"Nerden girdim buraya" diye söylendi yumurta, "biraz daha kalırsam pişeceğim."

Avlunun kıyıları gölgelikti ama, az önce başına gelenlerden dolayı, gölgeyi sağlayan ağaçlar korkutuyordu yumurtayı. "Ya bunlar da öteki ağaç gibiyseler, alır beni uzaklara, istemediğim yerlere götürürlerse" diye düşünmekten kendini alamıyordu.

İşte bu nedenle, avlunun ortasında, güneşin altında, sıcakta kalakaldı.

Orada böylece dururken, bedeninde bir şeylerin kımıldandığını duydu. Az sonra da, "ne oluyor" demeye kalmadan,

ortasından ikiye bölündü, içinden çıkan minik bir kuş, bir gerindi, bir esnedi, tüylerini kabartıp şöyle bir silkelendi ve pırr diye uçup ağaçlardan birinin üzerine kondu.

Kondu ama, konduğu yerde duramıyor, daldan dala, ağaçtan ağaca sekiyordu. Bir yandan da, durup dinlenme, bıkıp yorulma bilmeksizin, "cik, cik, cik cik de cik cik" diye şarkı söylüyordu.

Bu kuşun sesinin güzelliğini ne sözle, ne yazıyla, ne de başka herhangi bir araçla anlatma olanağı vardı. Onu dinlemek gerekirdi.

Ama bu kuşun tüyleri, daha doğrusu tüylerinin renkleri, sesinden de güzeldi. Eğer bir sayan olsaydı, bu kuşun üzerinde, birbirinden az ya da çok değişik, tam yetmiş çeşit renk bulunduğunu saptayacaktı. Ne var ki, böyle bir sayımı daha hiç kimse yapmamıştı. Kendini görme olanağını bulamadığından, bu özelliğini, kuşun kendisi de bilmiyordu daha.

Yetmiş renkli kuş, yumurta olarak girdiği avlunun ağaçlarında daha fazla kalmadı, kalamadı. İçi içine sığmıyor, gezmek, dolaşmak değişik yerler, değişik yaratıklar görmek istiyordu.

İçindeki bu dürtüye uyarak havalandı, kentin üzerinde uçmaya başladı.

Ne kadar da büyük bir kentti burası, ne kadar da büyük! Üç gün üç gece, yemeden, içmeden, uyumadan uçtu, uçtu ama, bırakın bir ucundan bir ucuna gitmeyi, bir ucundan ortasına bile varamadı kentin.

Dört gün dört gece daha uçtu, toplam yedi gün yedi gece dolunca, her birinin içine milyonlarca, belki de milyarlarca kuşun sığabileceği genişlik ve yükseklikteki yapıların bulunduğu yerlere ulaştı. Buralardaki yapılar o kadar yüksektiler ki, yetmiş renkli kuş bunların kimilerinin üzerinden aşabilmek için, uzun bir süre, havada diklemesine uçmak zorunda kalıyordu.

Böyle uça dolaşa, çok, pek çok yer gören, çok, pek çok olaya tanık olan kuş; sonunda o kadar yoruldu ki, artık değil kanadını, gagasını bile açamayacak duruma geldi ve kentin en yüksek yapılarından birinin en üst katının, denizleri ve çayırları belli belirsiz gören açık pencerelerinden birinin çerçevesinin içeriye bakan yüzünün üzerine kondu.

Orada bir süre dinlendi. Dinlenirken de, alçaklı yüksekli yapıların ötesinden, uzaklara, denizlere ve çayırlara, hemen hiçbir şey düşünmeksizin, dalgın dalgın baktı, baktı, bakarken içi geçti derin bir uykuya daldı. Daldı ya, uyuduğunu anlayamadı, çünkü gözleri kapalıyken, düşünde, gözleri açıkken, uyanıkken gördüklerinin aynısını, kentin alçaklı yüksekli yapılarının ötesindeki denizleri ve çayırları gördü.

Kuş uyuyadursun, güneş batıp ortalık iyiden iyiye serinleyince, ev sahiplerinden biri, uzun boylu, sarışın, soluk yüzlü bir adam, pencereyi kapatmak üzere geldiğinde onu orada görünce çok şaşırdı.

Başka biri olsa, "hey, şuraya bakın, şu kuşa bakın! Burada eşi benzeri görülmedik bir yaratık var. Ah, ne güzel!" gibisinden çığlıklar atardı. Ama bu evin insanları, yüksek sesle konuşmayı, hele hele en ufak bir sevinç gösterisinde bulunmayı yıllar var ki unutmuşlardı.

İşte bu nedenle, soluk yüzlü sarışın adam, pencereyi usulca kapadı. Kapanan pencereyle birlikte, kuş da içeri girmiş oldu.

İçerisi, bir evin olabileceği kadar loş ve sessizdi. Yetmiş renkli kuş, dünyadaki bütün kuşların yorgunluklarının toplamından daha yorgun olduğu için, gecenin geç saatlerine kadar uyanmadı.

Gözlerini açınca, ilk elde, tam karşısına gelen duvara dayalı bir yatak ve yatağın başucunda, pembe-sarı bir ışık veren bir lamba gördü. Yatağın ayakucuna konulmuş iki koltukta uyuklayan iki insanı ise neden sonra seçebildi.

Uyku sersemliğini de daha üzerinden atamadığından, durumu pek kavrayamamıştı. Nelerin olup bittiğini anlamak, daha yakından izlemek için gitti, gece lambasının kıyısına kondu.

Konduğu yerden bakınca, yatağın içinde, sekiz on yaşlarında bir kız çocuğunun yattığını gördü. Saman sarısı saçlı, zavallı kızcağızın benzi öylesine soluktu ki, uyuklayan adamın soluk yüzü, onunkinin yanında iyiden iyiye kanlı canlı kalıyordu.

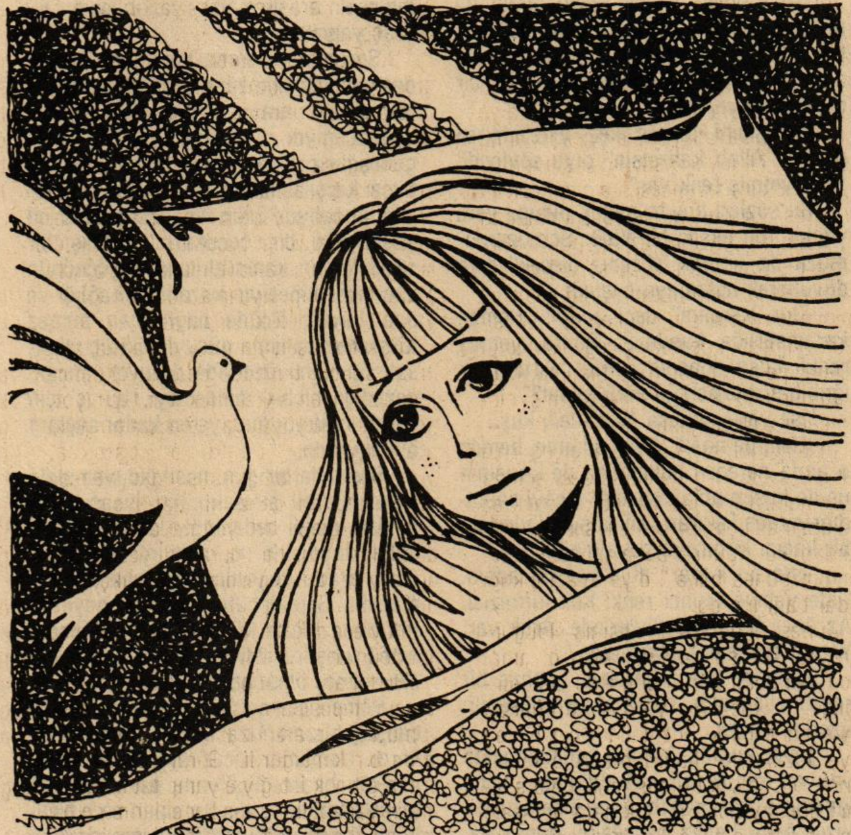
"Cik" dedi kuş.

Bunu olabildiğine alçak bir sesle söylemişti ama, yine de, odada bulunan üç insan, gözlerini aynı anda açtılar ve yetmiş renkli kuş da, yataktaki kızın, çayır yeşili ile deniz mavisi karışımı gözleriyle aynı anda karşı karşıya geldi.

Erkekle kadın, anayla baba, koltuklarından kalkmışlar, bir şeyler söylemek, bir şeyler anlatmak için dudaklarını, ellerini kıpırdatmaya çalışan, ama bitkinlikten ne birini, ne de ötekini başarabilen kızlarının üzerine eğilmişler, onun ne istediğini, sonsuz bir hüzünle bakan güzel gözlerinden okumaya, anlamaya çalışıyorlardı.

Kızcağız, başını yavaş yavaş kuştan yana çevirdi ve öylece kaldı.

Dertli ananın yüzü birden parladı, "anımsıyor musun?" dedi kocasına, "kızımız doğduğunda, falına bakan o çingene, onun ikinci doğumunun, asıl doğumunun, yetmiş bir renkli bir kuştan olacağını söy-

Necati Abacı

lemişti. Anımsıyor musun?"

"Evet evet, öyle bir şey anımsar gibiyim" diye yanıtladı dertli baba.

Sonra ikisi birden kuşa baktılar.

"Bu kuş çok renkli bir kuş" dedi kadın. "Ama acaba yetmiş bir renk var mı üzerinde?"

"Saymak gerek" diyen erkek, elini uzatınca, yetmiş renkli kuş uçtu, pencerenin içine kondu yeniden.

Kadın da, adam da, onun peşinden seğirttiler.

"İzin ver lütfen, üzerinde kaç renk olduğunu sayayım. İzin ver, başka bir şey istemiyorum senden" dedi adam.

Kadın ise, "eğer renklerinin sayısı tamamsa, ben daha fazlasını, kızımın yatağına girmeni, sabaha kadar yanında kalmanı isteyeceğim" dedi.

Yetmiş renkli olduğunu bilmeyen yetmiş renkli kuş az önce kaçmıştı ama, bunu isteyerek, kendini savunmak için ya da başka bir amaçla değil, öylemesine, bir çeşit iç güdüyle yapmıştı.Şimdiyse, daha tuhaf, daha belirsiz duygular içindeydi. Şu anda ne ölmek ilgilendiriyordu onu, ne de yaşamak. Ne var ki, şimdi onu egemenliği altında tutan duygunun yaşama ve ölüme karşı umursamazlık olduğu da ileri sürülemezdi. Şimdi onun, ölümü de yaşamı da aynı oranda istediğini ya da istemediğini söylemek daha doğru olurdu.

Uzun boylu, soluk yüzlü adam bu arada onu avucunun içine almış, odadaki tek ışık kaynağı olan başucu lambasının altında, tüylerinin renklerini büyük bir dikkatle sayıyordu.

Bu işlemi birkaç kez yineledikten sonra, "Allah kahretsin" diye söylendi, "tam yetmiş renk var"

Bu sözleri duyan kadın, olduğu yere yığıldı, "bir eksik, bir eksik. Son umudumuzu da yitirdik. Kızımız ölecek" diye dövünerek ağlamaya başladı.

"Dur bakalım" dedi adam, "Hemen karamsarlığa kapılma". Sonra, yetmiş renkli kuşa dönerek sordu: "Sırtına bir iğne batırmama izin verir misin?"

"İşe yarayacaksa evet" dedi kuş.

"Hem de nasıl" diyen adamın, hemen o anda nereden bulduğunu ne karısının ne de kuşun anlayamadığı iğneyi sapladığı yerden fışkıran kan, kuşun tüylerinin bir kaçını kırmızıya boyayıverdi.

"İşte bu kadar" diye bağırdı adam, "işte yetmiş birinci renk: Kan kırmızısı. Az önce bu yoktu tüylerinde. Artık var. Yetmiş bir renk tamam oldu."

Sözlerini bitirir bitirmez, yetmiş bir renkli kuşu aldı, hasta kızın göğsünün üzerine koydu.

Şimdi kuş da, kız da, kımıldamadan yatıyorlardı. Ama bu arada, kuşun kanı, iğnenin açtığı delikten ince ince sızıyor, kızın önce beyaz geceliğini, sonra da, kumaşın gözeneklerinden geçerek, tenini ıslatıyordu.

Bu işlemle birlikte zaman ilerledikçe, saman sarısı saçlı küçük kızın canı geliyor, yetmiş bir renkli minik kuşun canı ise, yetmiş birinci renginden çıkıp gidiyordu.

Oda, güneşin ilk ışıklarıyla aydınlandığında, hasta kızın, yıllardır süregelen hastalığından en ufak bir iz bile kalmamıştı. Sapasağlam ayaktaydı. Kuşa gelince, o, yarı açık gagası, yana düşmüş başıyla, kızın yatağında, içi boş, renkli bir torba gibi, cansız yatıyordu.

Bu olayların üzerinden yıllar geçti. Küçük kız büyüdü, yüksek yüksek okullarda okudu, bütün okulları birincilikle bitirdi ve büyük bir araştırmacı oldu.

Bu örnek insanın, yaşıyla ünü birlikte ilerliyordu. Öyle ki, doksan dokuz yaşına bastığında, yalnız kendi kentinde, kendi ülkesinde değil, tüm dünyada tanınıyordu. Doksan dokuzuncu yaşını kutlarken, arkasında, neredeyse yaşı kadar bilimsel buluş bırakmıştı ve ilerisi için de, gönlünde, kafasında, bir o kadar sayıda araştırmanın taslağı yatıyordu. Bu nedenle de, ona "bilim nine" adını takmışlardı.

Bilim ninenin, iki üç yıldır üzerinde çalıştığı, ancak bir türlü gerçekleştiremediği en önemli araştırması önce güneşe, daha sonra da, güneş sisteminin dışındaki gezegenlere gidebilecek ve oralarda bilimsel araştirmalar yapabilecek bir araç yapmaktı.

Sorunların hemen tümünün üstesinden gelmişti bilim nine. Çözümleyemediği tek sorun, aracın hangi malzemeden yapılacağıydı. Seçilecek malzeme, hem güneşin sıcağına, hem de ondan uzaklaştıkça karşılaşılacak olan soğuğa dayanıklı olmalıydı. Bilim nine, daha sekiz on yaşlarında bir çocukken, yetmiş bir renkli kuşun, kanını akıta akıta göğsünün üzerinde ölmesiyle kazandığı sağlığı ve ona büyük ölçüde bağlı olan bitmez tükenmez çalışma gücüyle, iki üç yıldır, salt bu konu üzerinde duruyor, ancak, denediği hiçbir malzemeyi, bu iş için yeteri kadar uygun, yeteri kadar sağlam bulmuyordu.

Sonunda bir gün, nasıl olduysa oldu, kafasında bir şimşek çaktı. İnsan bedeninden, kendi bedeninden daha sağlam, daha dayanıklı ne olabilirdi ki? Evet, uzay aracı, doğrudan doğruya kendisi olacaktı. Gerekli bütün aygıtları, boyutlarını biraz daha küçülterek, kendi bedenine yerleştirdi miydi, ver elini güneş, ver elini güneş ötesi gezegenler.

Hemen işe koyulan bilim nine, birlikte çalıştığı uzmanlara gerekli buyrukları verdi. Uzmanlar, uçuş aygıtlarını, bilim ninenin beden ölçülerine göre yeniden tasarlarlarken, o da, konunun en önemli yönlerinden, püf noktalarından saydığı bir çalışmaya girişti. Evet, onun için sorun, uzayda, akıl almaz bir hızla yapacağı yolculuk sırasında, ellerini, kollarını, kafasını, kısaca bedenini ne biçime sokmasının en uygun olacağının araştırılmasıydı. Bu konu, bu sorun, bir yandan hızını etkilemesi, bir yandan da, gövdesine yerleştirilecek aygıtları rahat kullanabilmesi açısından çok önemliydi.

Sorunun yanıtını biçimleyecek değişkenlerin sayısı çok fazla olduğundan, bilim nine bir yandan en karmaşık matematiksel denklemlerden oluşan kuramsal hesaplar, bir yandan da, ayna karşısında deneyler yapıyordu.

Sonunda, yolculuk sırasında bedenine vereceği biçimi tam olarak saptadı. O biçimi alıp aynaya baktığında, kendini tanıyamadı. Ama doğrusu, bu yeni biçimiyle, bilim ninenin bedeninin, başka bir malzemeden yapılmış öteki sıradan füzelerden, aya gidip gelen uzay araçlarından pek bir ayrımı yoktu. Onun bir insan olduğu, bilim nine olduğu, saman sarısı saçlarından ve çayır yeşili ile deniz mavisi karışımı gözlerinden anlaşılıyordu yalnızca. Ama yolculuk sırasında, beline kadar inen saçlarını örüp topuz yapacak, gözlerini de, büyük bir olasılıkla, uzay tozu filan kaçmasın diye ya da belki de, uzay boşluğunda başarıya, bu dünyada binde, yüz binde birine bile ulaşılamayan bir hızla yaklaşmanın verdiği tadı, içinde daha iyi duyabilmek için kapatacak, o zaman da, bilim nine uzayda, çoktan ölmüş olan anası, çoktan ölmüş olan babası ve yine çoktan ölmüş olan yetmiş bir renkli kuş tarafından görülse bile tanınmayacak, kısaca, bilim ninenin o zaman, gerçek bir uzay aracından hemen hiç farkı kalmayacaktı.

Bütün hazırlıklar, bilim ninenin tasarımları, uyarıları, buyrukları gereğince kısa zamanda bitirildi ve dünyanın bu ilk insan-uzay aracı, yepyeni bir çığır açacak olan yolculuğuna başladı.

Yolculuk, oldukça uzun bir süre olaysız,dolayısıyla tek düze,dolayısıyla sıkıcı geçti. Bilim nine, üzerindeki aygıtları her an dikkatle denetlemek, gerekli düzenlemeleri ve düzeltmeleri yapmak zorundaydı ve bütün bu işler epeyce zamanını alıyordu ama, uzayın bitmez tükenmez lâcivertkara boşluğunda tek başına yine de canı sıkılıyordu zavallının.

Derken, az ötede, kalın, uzun hortumunu sağa sola sallaya sallaya, ağır ağır yürümekte olan kocaman bir fil gördü. Hayvancağızın iyiden iyiye yorulmuş olduğu, adım atışlarından ve arada bir durup dinlenmesinden açıkça belli oluyordu.

Uzay aracı nine, onun yanına varınca, hızını azalttı. Şimdi birlikte gidiyorlardı ya, fil, canından öylesine bezmiş görünüyordu ki, yanındakinin farkına bile varmadı.

"Merhabalar" diye seslendi uzay

aracı nine, bir yandan da ışıklarını yakıp söndürerek, "Nereye böyle fil kardeş?"

Fil o yana döndü, sesin sahibine, "bu da kim ola ki?" dercesine şaşkın şaşkın baktı.

Uzay aracı, sözlerini sürdürdü: "İyi akşamlar sevgili fil. Yolculuk nereye?"

"Tam olarak ben de bilmiyorum" diye yanıtladı fil, görünüşünden daha yorgun bir sesle. "Gidiyorum işte. Onu bulmaya."

Şaşırma sırası bu kez bilim nineye gelmişti: "Kimi bulmaya?"

"O güzelim müziği, o güzelim müziğin güzelim ezgilerini" dedi fil ve anlatmaya başladı: "Ah efendim ah! Ben dünyanın hem en şanslı, hem de en şanssız filiyim. Şanslıyım, çünkü doğduğum andan bu yana, kulaklarımda hep, çok ama çok güzel bir müziğin büyülü ezgileri var. Zaman zaman, onları, daha doğmadan önce, daha anamın karnındayken duymağa başladım gibi geliyor. O gün bu gündür peşindeyim o müziğin, o ezgilerin. Önce dünyada aradım. Doğudan batıya, kuzeyden güneye, dolaşmadığım yer kalmadı. Bu yüzden başıma gelmedik iş de kalmadı. Bir kezinde, büyük bir kentin en büyük konser salonlarından birine girmeye kalktım, çünkü oradan gelen sesleri kulaklarımda yankılanan müziğe çok benzetmiştim. Yanılmışım."

"Çok üzülmüşsündür" diye söze karıştı bilim nine.

"Hem de nasıl" dedi fil. "Sorun bu kadarla bitse yine iyi. Beni yakalayıp hayvanat bahçesine koymasınlar mı? İşte bu çok kötü oldu. Tam on dokuz yıl kaldım orada. Sonra bir gün bahçede yangın çıktı da, kargaşadan yararlanıp kaçtım."

Fil bunları söyledikten sonra sustu. Artık iyice yavaşlamışlardı. Gidiyorlar mıydı, duruyorlar mıydı belli değildi.

"Anlat" dedi uzay aracı, "sonra ne oldu?"

Fil içini çekti: "Sonra, bu yolculuğa çıkmaya karar verdim, çünkü, böylesine güzel bir müziğin, böylesine büyülü ezgilerin ancak gökyüzünde bir yerlerde bulunabileceğine karar verdim. Yıllardır yürüyorum, yaşlandım, derim buruş buruş oldu, ama daha bulamadım aradığımı."

"Atla sırtıma" dedi bilim nine, "ben de o taraflara gidiyorum. Birlikte gidelim."

Zavallı filin gözleri parladı. "Sağolasın, çok sağolasın" diyerekten, ata biner gibi bindi uzay aracına.

O da, düğmelerini, göstergelerini, yeni yüküne göre yeniden ayarladı ve birden öyle hızlandı ki, üzerindeki kocaman yolcu düşeyazdı.

İki dost, hiç konuşmadan ve hiç kimseye, hiçbir şeye rastlamadan, uzun bir süre, kilometrelerce yol aldılar.

Sonra bir ara, bilim nine de, fil de, uzaklarda, çok uzaklarda bir şeyin parıl

Necati Abacı

parıl parıldadığını aynı anda gördüler. Bulundukları yerden ne olduğunu anlayamadıkları bu şey, çok küçük olmasına karşın, bütün yıldızlardan, siz deyin bir milyon, ben diyeyim bir milyar kez daha parlaktı.

Yanına vardıklarında, "siz kimsiniz, nesiniz?" diye sordu o tuhaf şey.

"Ben doksan dokuz yaşında bir kadın, aynı zamanda da bir uzay aracıyım, arkadaşım ise bir fil" diye yanıt verdi bilim nine ve hemen arkasından sordu: "Ya sen kimsin, nesin?"

"Gördüğünüz gibi ben bir küreyim" dedi parlak nesne. "Benim özelliğim, evrenin en yetkin küresi olmamdır. Tüm evrende, benden daha düzgün, daha tam bir başka küre bulunmaz. Haa, bir de şu: Ben her şeyi bilirim. Benim bilmediğim şey yoktur."

Bu sözleri duyan fil, kocaman kulaklarını oynattı, "öyle mi?" dedi, "çok güzel. Peki söyler misin bana acaba, aradığımı nerede bulabilirim?"

Küre gülümsedi. Ama çok ilginç, görülmeye değer bir gülümsemeydi bu, çünkü bunu yaparken, biçiminde hiçbir değişiklik olmamış, düzgünlüğünden hiçbir şey yitirmemişti.

"Az sonra kavuşacaksın ona".

Fil, kulaklarına inanamamıştı. "Az sonra kavuşacak mıyım ona?" diye sordu yüreği küt küt atarak ve "kesinlikle evet. Hiç kuşkun olmasın" yanıtını aldı.

"Peki" dedi bilim nine, "benim sorumun yanıtını da biliyor musun?"

"Bilmez olur muyum?" diye karşılık verdi küre. "Hiç bilmez olur muyum? Ama söylemem. Güneşin ötesinde neler olduğunu kuşkusuz bilirim ama söylemem, söyleyemem."

"O zaman benim için, senin bilginin, yetkinliğinin ne değeri var, ne yararı, ne de önemi" dedi bilim nine.

"Öyle olsun. Ama benim de yapabileceğim bir şey yok. Yasalar, kurallar böyle" dedi küre ve ekledi: "haydi, burada zaman yitirmeyin. Beni, pek de fazla işe yaramayan, pek de önemli olmayan yetkinliğimle yalnız bırakın, yolunuza gidin."

Uzay aracıyla fil bu öğüde uydular ve yeniden yola koyuldular.

Birkaç yıl ya gitmişler ya gitmemişlerdi ki, bir akşamüstü fil, bilim ninenin sırtına hortumuyla vurarak, "geliyoruz" dedi, "geliyoruz. Müzik yaklaştı. Onu şimdi çok iyi duyuyorum. Oh! Ne güzel, ne güzel! Şimdi yakından bin kat daha güzel. Dayanamayacağım, çıldıracağım. Ne olursun daha hızlı gidelim."

"Biraz zor. Üstelik de tehlikeli" dedi araç. "Ama yine de deneyeyim."

Ve hızını biraz daha arttırdı.

Fil "daha hızlı, ne olur biraz daha hızlı. Geldik" diye bağırıyor, durduğu yerde duramıyordu.

Şimdi bilim nine de duyuyordu müziği ve gerçekten de, dünyada kaldığı doksan dokuz yıl boyunca, eşini benzerini dinlemediği, büyüleyici bir müzikti bu.

Az sonra, uzayın lâcivert karanlığı, yine tatlı mı tatlı bir ışıkla aydınlandı. Ne bilim nine, ne de fil, şimdiye kadar böyle-

sine tatlı bir ışık görmüşlerdi. Yalnız bilim nine, bu ışığın, hasta yatağında yatan küçük bir kızken başucunda yanan ve o yetmiş bir, daha doğrusu yetmiş renkli kuşun üzerine konduğu gece lambasının ışığını andırdığını belli belirsiz düşündü.

Işığın hemen hemen ortasında yer alan en yoğun, en tatlı, en güzel, en gizemli bölgesinde, minik bir fare, tümü de boşluğa asılı bir sürü müzik aygıtını tek başına ve de çılgınca çalıyor, ayrıca bir yandan da hem şarkı söylüyor, hem de dans ediyordu.

Bilim nine ile fil, onun, gök mavisi minik bir piyanonun tuşları üzerinde gezinişini, zeytin rengi minik bir kemanın tellerine kuyruğunu sürterken, hiç de büyük sayılmayacak bir kanunun tellerini dişleriyle çekip bırakışını, bu aygıtların yanında daha da minik kalan kulaklarını birbirine vurarak şaklatmasını, arada bir de kendini aşağıya bırakıp oradaki bir davulun üzerinde tepinişini, bedenini dünyadaki değme balerinlere, en birinci sporculara taş çıkartacak bir ustalıkla kullanarak, yeniden yukarıya, piyanonun olduğu yere çıkışını, sonra da daha yükselip, neredeyse gözden yiterek, hüzünle neşeyi birbirinin içine yine büyük bir ustalıkla akıtan, bu nedenle de, kişiyi altüst eden bir şarkıyı söyleyişini, hiç kımıldamaksızın, gözlerini kırpmaksızın, kulakları sonuna kadar, ağızlarıysa bir karış açık, aradan ne kadar zamanın geçtiğini bilmeksizin, dinlediler dinlediler.

Neden sonra fil, tüm yaşamı boyunca düşlediği, uzaktan uzağa dinlediği ya da dinler gibi olduğu, dinlediğini sandığı, şimdiyse bütün gerçekliğiyle karşısında duran müziğe doğru iki üç adım atmak istedi ama, değil iki üç, tek bir adımlık bile gücünün kalmadığını gördü.

"Ben ölüyorum" dedi bilim nineye "bana kimsenin yapmadığı bir iyilik yaptın. Şimdi beni bir de, birkaç metre öteye, farenin yanına götürürsen, seni sonsuza kadar unutmayacağım" dedi.

Filin bu sözleri üzerine, evrenin insandan, insanın ta kendisinden oluşan ilk ve tek uzay aracı, farenin müziğini dinlerken durdurmuş olduğu motorlarını çalıştırdı ve ışığın ortasına doğru yavaş yavaş ilerlemeye başladı.

Fare oralı olmuyor, müziğini, danslarını, sanki bir an bile ara verirse evrenin sonu gelecekmişçesine, durup dinlenmeksizin sürdürüyordu.

"Beni burada bırak, sen nereye gideceksen git" dedi fil. "Ben aradığımı buldum, dilerim sen de bulasın."

"Peki" diyen bilim nine geri geri çıktı ışığın içinden. Şimdi bulunduğu yerden, koskocaman başını, farenin minicik piyanosunun üzerine, tuşları açıkta bırakacak biçimde yaslamaya çalışan ve işin tuhafı, aradaki oransızlığa karşın, bunu becermeyi başaran yaşlı filin yaşlı gözlerini, dünyadaki çayırlarda esen ılık yellerin etkisiyle dalgalanan kocaman yapraklar gibi ağır ağır kımıldayan kulaklarını görebiliyordu.

Önceleri, kocaman hayvanın bedeninin hemen hemen tümü ışığın dışındayken, bu beden yavaş yavaş, minicik piyanonun üstüne kıvrılıp yatabilecek kadar küçüldü. Daha sonra da, bilim nine, onun kulaklarının kıpırtısız kaldığını, gözlerinin de kapandığını, fareninse, uslu uslu yatan bu bedenin üzerine çıkıp, eline geçirdiği bir borazanla, oynak bir hava tutturduğunu gördü ve duydu.

Olup bitenleri bir süre daha izledikten sonra, artık yapacak bir iş kalmadığını, önünde daha çok uzun bir yolu, kendisini bekleyen çok önemli görevleri bulunduğunu düşünen insandan yapılma uzay aracı, "yolcu yolunda gerek" deyimini de anımsayarak, oradan ayrılmak için hazırlanmaya başladı.

Yüzlerce motorundan daha yalnızca yirmincisini çalıştırmıştı ki, birinin kendisine seslendiğini duydu. Arkasına dönüp bakınca, seslenenin, müzik ustası o minik fare olduğunu gördü.

Fare, bir yandan ona doğru hızla koşuyor, bir yandan da, "bu motorların gürültüsü çok kötü, çok zararlı. Bu gürültü, uzayı, evreni çok rahatsız eder. Dahası, onun yok olmasına bile yol açabilir. Durdur şunları" diye bağırıyordu.

"yanlış anlamadıysam, motorlarımı durdurmamı istiyorsun öyle mi?"

dedi bilim nine.

"Evet, tastamam öyle" dedi fare.

Bilim nine yirmi birinci motorunu da çalıştırırken, "Bunların çıkardığı gürültünün pek güzel olmadığını ben de kabul ediyorum" diye konuştu. "Ancak, isteğini yerine getirmem ne yazık ki olanaksız farecik. Nedeni de şu: Ben yolcu taşıyan sıradan bir araç değil, bir araştırma aracı, bir bilginim. Uzayı, güneşin ötelerini araştırmaya gidiyorum. Eğer motorlarımı çalıştırmazsam, bu amacımı gerçekleştiremem."

Fare bir kahkaha attı: "Ah siz insanlar, kimi zaman boyunuzdan büyük işler başarırsınız ama, kimi zaman da bir sinekten daha kafasız olursunuz."

Onun bu sözleri bilim nineyi çok kızdırdı. "Asıl aptal olan siz farelersiniz" diye bağırdı. "Ne sanıyorsun sen kendini? Sen bir sanatçısın, çok büyük bir sanatçısın. Ama o kadar işte. Bilimden ne anlarsın? Biliyor musun sen motorlarımın nasıl çalıştıklarını, üzerindeki aygıtların ne işlere yaradıklarını, ne denli karmaşık olduklarını?"

"Dinle beni" dedi fare, "sen uzayın gizlerini çözmek istiyorsun değil mi?"

"Evet" diye yanıt verdi bilim nine, "isteğim ve görevim bu."

Fare sürdürdü konuşmasını: "Peki ama, böyle bir iş için, bunca takım taklavat biraz fazla değil mi? Bana sorarsan, şu görünüşünle, iki evin yükünü taşıyan bir deveden farkın yok."

"Ama fare dostum" dedi uzay aracı, az öncekiyle uzaktan yakından bir ilgisi olmayan yumuşak bir sesle. "Ben tepeden tırnağa güç doluyum. Özdeğin gücü bu. Bu güç bana gerekli. Bu güç olmazsa, o sonsuz uzayın değil sonuna, şurdan şuraya bile gidemem."

"Yerden göğe kadar haklısın" dedi fare. "Ancak izin verirsen, ben şimdi seni..."

Sözünü bitirmeden, kuyruğunu bir kamçı gibi kullanarak, "Şırak! Şırak!" vurmaya başladı karşısındakine.

Her vuruşta bir parçası kopan uzay aracı ya da bir başka deyişle bilim nine, fare kuyruğundan kırbacı yedikçe, "lâ" diye bağırıyordu.

Böyle böyle, sürekli bir "lâ" sesinden başka bir şey kalmadı ortalıkta. Dünyasal bilimin en yüce aşamasını oluşturan o insan-uzay aracı, içerdiği hiçbir gücü, hiçbir beceriyi yitirmeksizin, bu büyülü sese dönüşmüştü şimdi.

Ve bu ses, dalga dalga yayılmaya başladı uzaya.

Onu ilk duyan güneş oldu. Onu duyunca, güneşin hiçbir zaman daha sıcak olamayacağı sanılan içini bir başka türlü sıcaklık kapladı. "Bu benim çocuğum, yüzbinlerce yıldır görmediğim, görmediğim için de unuttuğum çocuğum. Gel yavrum gel. Güneşine, babana gel" diye haykırdı sevinçle.

O sırada, güneşin tam yanından geçmekte olan lâ sesi, "lâ, lâ. Çekil yolumdan. Lâ. Zamanımı seninle yitirmek istemiyorum. Lâ, lâ. Ben daha uzakları, daha öteleri lâ, araştırmaya gidiyorum lâ, lâ, lâ, lâ, lâaaa.." dedi.

Güneşse, "gidersin yavrum" diye sızlandı. Biraz durup eğlensen benim yanımda ne olur? Kıyamet mi kopar? Yüzyıllar önce sen daha bir yıldızken, tutup aşağıya savurduğum günden bu yana içim yanıyor. Ey güzeller güzeli ses, kal biraz da serinlet beni."

"Lâaaa... Olmaz, Lâaaa, lâaaa. Olamaz. Kalamam lâ, kalamam lâ lâ. Çok işim var. Hem sen nereden benim babam oluyormuşsun bakalım lâaaaaa.." diyerekten, yayıla yayıla hızla uzaklaştı lâ sesi güneşten.

Onunla ilişki kuramayacağını anlayan koca gezegen, "Hey gidi hey! Hey ki hey! Şu işe bakın" diye mırıldanırken, birkaç damla gözyaşının, sarı sıcak gözlerinden kayarak, aşağıya, dünyanın dörtte üçünü kaplayan uçsuz bucaksız denizlerin ıssız bir yerine düşmesine engel olamadı.

Dipdiri Bir Dost, Cortazar

Julio Cortazar'ın yapıtlarını fransızcaya çeviren Laure Guille-Bataillon'un yazısını (Le Monde, 23 Nisan 1984) Erdoğan Alkan'ın kısa çevirisiyle sunuyoruz.

Onu her düşündüğümde, asi çocuklar konusunda söylediği şu söz gelir aklıma: tasadan nefret edenler. Tıpkı asi çocuklar gibi o da öylesine sürekli, öylesine yürekten nefret ederdi tasadan. Tasayla savaşmak onun için diktatörlerin Güney Amerika'ya yerleştirdikleri sahte ve acımasız düzenle mücadele etmekti: *"Kapının tokmağını çevirmek her gün yapılan şeylerden biri olsa da ince bir iştir, bu hareket her şeyi değiştirebilir"* der ve bu eylemin zorla yapılmasına karşı kor.

Baba ocağı gibi kabul ettiği kıtasına karşı girişilen her olumsuz eylem ona, eline saplanmış bir bıçak gibi acı verirdi ve bu acı, onun için dayanılmaz bir acıydı. Son yıllarında, sağlığını tehlikeye sokmak pahasına, bitmez tükenmez savaşımı bu yüzdendir, kendini boyunduruktan kurtarabilen her ülkeyi coşkuyla alkışlaması bu yüzdendir.

"GERÇEĞİ YILDIZLARLA DONATAN" ADAM

Son umudu, son inancı Nikaragua oldu. Ancak, Güney Amerika'nın, Amerika Birleşik Devletleri'nin eteğinde nasıl sömürgeye dönüştüğünü, bizlerin, biz Okyanusun öte yanındakilerin kafasına sokamamak zaman zaman umutsuzluğa düşürürdü onu. Ülkesinin ve kıtasının sorunlarını sergilediği toplumcu öyküleri, *Solantiname Kıyameti*, *İkinci Kez* ya da *Napolis Akşamı* bizi böylesine etkiliyorsa, bunun nedeni, ordan gelen sesin, bir arşiv memurunun, bir fişçinin değil, Cortazar'ın yüreğinin, Cortazar'ın acılarının sesi olması...

Dostlarına göre, bu alabildiğine umutsuz adam, çocukluğundan beri süregelen yanlarını, kendini yansıtmaktan geri durmadı. Onda bir başkasına karşı aşırı bir dikkat, kendine özgü acı bir alay ve "gerçeği yıldızlarla donatan" sürekli bir buluş ve yaratış gücü vardır. Onu çocuklara da böylesine sevdiren işte bu buluş yanıdır; yetişkinlere olduğu kadar, çocuklara da her zaman dikkatle eğildi.

Yapıtının hemen her yerinde mutsuzluğun yüzü çıkar karşımıza, ama o öte yandan da mutluluk arayıcısı, gülücük arayıcısı, düş gücüyle varılan bir umut arayıcısıdır. *Marelle*, yetişkinler için de mutluluk şifresini çözecek anahtarları sunan *"bir arzu çiftliği"*dir.

Cortazar demek, her yaştan çocuklar demektir. Yaşamının son aylarına dek genç kuşağı yansıttı, fazlasıyla yansıttı, öyle ki artık herkes, *"yaşını yaşamıyor"* diye haykırıyordu. Gerçekten de yaşını yaşamıyordu, çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde var olan özellikleri egemendi ona: hep uyanık bir merak, her an var olan bir çoşku, şaşmaz bir adalet duygusu, paraya karşı kayıtsızlık. Ve dostlarına bağlılık.

1957'nin ilkyazında, bir konuşma yapmak için kendisine gittiğimde, iki saatlik bir konuşmanın otuz yıllık bir dostluğun başlangıcı olacağı aklımdan geçmezdi. Ama ilk konuşmalarımızdan sonra duyduğum ilk şey *Bestiaris* öykülerini çevirmek ve tanıtmak arzusu oldu.

Roger Caillois yazarın bazı öykülerini yayınlamıştı. Ben, cebimde *Bestiaris* öykülerinin çevirileri, yayınevlerini dolaşıyordum. Her birinden aynı cevabı alıyordum: "Bu öykülerden yalnız bir teki güzel". İşin ilginç yanı, her yayıncı bir teki güzel derken, hep ayrı bir öyküsünü örnek gösteriyordu. İşte bunun üzerine, bütün bir ciltte yer alan öykülerin dikkate, ilgiye değer olduğunu ve her öykünün her okurun tellerine vurup ses çıkardığını anladım

Bu çalışmaları diğerleri izledi. Cortazar, dosyalarda bekletip durduğu bir romanını tamamladı: *Kazananlar*. Çevirdim, roman üç yıl sonra "Horizon Libre" serisinden piyasaya çıktı. Ardından, *Gizli Silahlar*'ı çevirdim.

OKUYARAK ÇEVİRİ

Cortazar ritim konusunda alabildiğine titiz davranıyordu ama fransızca söyleyiş konusunda da bana alabildiğine özgürlük tanıyordu. Bir gün okuduğum bir yazıyla birden uyandım. Carlos Fuentes, Cortazar için *"Güney Amerika edebiyatının Bolivar'ı"* diyordu. Kendimi bilinçsizlikle suçladım, elimdeki romanın

ilk sayfalarından itibaren, kendimi, metni daha yakından tanımaya, daha yakından kavramaya zorladım. Artık, karşılaştığım her söz oyununu çevirirken fikrini alıyordum. Ritim konusunda da şaşmaz bir kulağı vardı, nerde ritim zayıf olmuş, nerde aşırıya kaçmış, hemen anlıyordu. Flaubert'in önerdiği "yüksek sesle okuma" yöntemi çok yararlı oldu. Çünkü öykü, anlatan bir yazı türüdür, o zaman göz, görmediğinden fazlasını işiterek, kavrar. Cortazar'ın düzyazısı ritmini çakılmış çivilere benzeyen virgüllerden değil, dilin bütününden, gövdesinden alır. Cortazar'ın düzyazısı bizi bir yerden bir yere, bir atmosferden bir atmosfere götürür ve biz bunun ayrımında bile olmayız. Bizi öylesine yavaş yavaş çevirir ki, çizgi romanlardaki kişilikler gibi gerçek dışının dünyasına gireriz, ayaklarımıza baktığımızda ancak, uzun zamandan beri boşlukta yürüdüğümüzü ya da tepe üstü yürüdüğümüzü anlarız.

Marelle'i işte, Cortazar'ı yansıtan o gerilimi yansıtarak çevirmeye çalıştım. Ama beş yüz sayfadan sonra bu gerilim beni hasta etti, yatağa düşürdü. Yayınevine verdiğim sözü yerine getirebilmek için kalan yüz sayfayı Françoise Rosset'ye teslim etmek zorunda kaldım. *Marelle*'in tamamlanması yazarını da, Cortazar'ı da güçsüz bırakmıştı. Durumu anlatmak için bu güçsüz sözcüğü bile çok güçsüz kalır. Jacques Vaché'nin, *Marelle*'nin girişindeki cümlesiyle, "bir ülkeyi temsil etmek zorunluluğu kadar insanı öldüren hiçbir şey yoktur."

Çeviride asıl büyük dersi, Cortazar'ın kısa öyküleriyle aldım. Yazar çevirilere girişmeden önce bana öykü kuramını şöyle açıkladı:*"zamana karşıt"* bir kurgu. Okurun soluğunu kesecek bir yoğunluk vardır. Bu yogunluk, *"bütün aracı fikirlerin, doldurma sözlerin, açıklamaların ya da romanın zorunlu gördüğü bütün geçiş cümlelerinin ayıklanmasını"* gerekli kılar. Cortazar bir başka dile çevrilirken hiçbir ekleme yapılmamalı, yararsız bir exotisme'e(yabancıllık) girişilmemelidir, yoksa büyü bozulur, ipnotize olmuş okur sarsılıp uyandırılır. Nitekim Cortazar bana yapıtlarını çoğu zaman kendisinin yazmayıp da, sanki bir başkasının söylediklerini dikte edercesine tamamladığını anlatmıştı.

Cortazar, dipdiri bir dost olarak yüreğimizde yaşayacak ve kas tellerimizdeki titreşimleri sürdürecek.

M.ZEKİ GEZİCİ

DERSİMİZ BİTİNCE

Aralıktı
cumartesiydi
karanlık gecenin kenarındaydı
Polatlı garında şafak yüzlü dört çocuk
geçen tren ışıkları patlıyor yüreklerinde
yüzleri camdandı aynadan
sırçadan dökülmüş gümüştendi resimleri
yakalarında soğuklar ölmüştü
nasıl söylersek söyleyelim güzel oluyordu
bulutsuz geceleri kan tutardı
duvarlar kadifedendi biçilmiş bakırdan
uzun gündüzler çizerdik akasya yapraklarına
küçük kent sürgünüydük
denizler uzaktı gökler yakın
gün olur başaklar içimizde boy atardı
saksılar delinirdi yaban otlarından.

Binsek geçen trenlerden birine
uyumuş olurdu koridorlarında Toros karları
gövdelerini koca gözleriyle örterek
tünelleri
Güney Ekspresiyle geçerdi kartallar
bir çocuğun saçlarında kurumuş
korkularından belli
vakitsiz uçan kuşlara dönsek
yağmur bulutlarında ıslanırdık
rüzgâr yoktu
gar depolarında ağırlıksız uyuyordu
yalnızlıktan
parçalanmış
taşlar vardır,
kuytularda çiçekler
yeşil kadifeden biçilmiş yaprakları
karanlık gecenin kenarındaydı
cumartesiydi şafak yüzlü dört çocuk.

Aralıktı
aynasız odalar gibi sessiz
cumartesiydi yarım kalmış çay bardakları
kendi soluğumuzdan buğulanırdı gözlerimiz
yanaklarımıza çiğ düşerdi
kül bulutlarından.

Çocuklar diyorum bilsem
hangi trende daha uzun yaşarım
yüreğimde kalan ayak izlerinizle,
batıya giden trenler daha uzundur
dürüm edilmiş yorganlar
küllenmiş kunduz derileri
tenekelerinde kurşuni pekmez
kulbunda peygamber çiçekleri dallanmış
dallanmış paslı Antep yellerinde
karanlık gecenin kenarındaydı
dört yanım çocuktu aralıktı
ben trendeydim.

Günümüzde Felsefenin "Durum"u Üzerine Kimi Düşünceler

Atilla Birkiye

"Felsefe Nedir?" sorusu artık pek güncel değil; olsa olsa felsefenin günümüzdeki işlevselliğinin tartışılması güncel olabilir. O halde sorunu "felsefenin işlevi nedir ve felsefe adına neler yapılmaktadır?" biçiminde düzenleyebiliriz.

İlk önce, ülkemizin toplumsal-kültürel tarihine baktığımızda, felsefe adına yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu apaçık görürüz. Bir felsefe geleneği, bir kurumlaşma, bir özgünlük ve yaratıcılık yoktur. Bir-iki küçük çıkışın dışında bu saptama doğruluk taşır. Üstelik, günümüze kadar da süregelir. Buna koşut olarak, bir felsefe okurundan söz etmek çok güçtür. Ne yazık ki, toplumumuzda felsefe için egemen olan kanı, onun korkulacak bir nesne, ulaşılamayacak bir faaliyet alanı olduğudur. Böylece, her ne kadar birbirine bağlıysa da, "felsefe adına neler yapılmaktadır?" sorusu, ister istemez "felsefenin işlevi"nin önüne geçecektir. Felsefe çalışmalarına baktığımızda, niteliksel ve niceliksel bir yetersizlik ortaya çıkmaktadır dedik; nitekim, Selâhattin Hilâv'ın bu derginin Aralık 1984 sayısında yayımlanan "Düşünce ve Felsefe Tarihimize İlişkin Saptamalar" başlıklı yazısı bu bağlamda çok önemli. Şöyle bir saptama var: "Kaynağa inmeme, birinci elden okumama, bizde düşünce ve felsefe yaşamının temel belirlenimleri olarak görülüyor (derin nedenleri var bunun)". (s.5) Bu genel karakteristliğin, günümüzde de var olduğu söylenebilir; buradan da ulaşılan nokta, felsefenin ilgi alanının küçük bir 'topluluk'ça sınırlandığıdır.

Felsefe çalışmalarının yetersizliği sonucunda gelinen yer, örneğin yayın bağlamındaki durum, bu çalışmaların toplamının bir göstergesi olma durumudur. Şöyle ki yayımlanmakta olan bir felsefe dergisi yoktur. *Felsefe Arkiv*'ini birçok nedenden dolayı bir dergi saymak olanaksız. Ayrıca, bazı fakülte dergilerinin ya da sürelilerinin felsefeye yer verdikleri bölümlerinin etkinliğinden (varlığından) söz etmek çok güç. Bundan birkaç yıl önce Afşar Timuçin'in çabalarıyla çıkan üç aylık bir *Felsefe Dergisi* vardı; belki, kuşatıcı ve organize edici özelliği yoktu ama, önemli bir faaliyetti. Yine geçen yıla kadar yayımını sürdüren, ilk beş kitabını Selâhattin Hilâv'ın hazırladığı "Yazko Felsefe Yazıları" adlı dizi, bir felsefe dergisi işlevini üstleniyordu; ancak yedinci kitapta kaldı. (Kuşkusuz onun da niteliği tartışılabilir.) Bu durum çok yakın bir geçmişi, hatta günümüzü içeriyor. Bugüne baktığımızda, işte ortada olan bir durum, bir felsefe dergisinin olmadığıdır. Çeşitli türden dergiler var, bir tek felsefe dergisi yok. Yani "felsefe yazısı" okuyamıyoruz. Kimi dergilerde, bazen böylesine yazılar yer alıyor; ancak onların felsefe açısından yetersizliğini bile belirtmeye gerek yok. Kitap yayımcılığının da durumu, her ne kadar dergideki gibi değilse de, pek iç açıcı değil. Yılda en fazla otuz felsefe kitabı yayımlanıyor ülkemizde (1981-82-83 verilerine göre. Bunların yaklaşık %60'ı çeviri; üstelik bu sayının içinde yeni basımlarda var.) En önemlisi birkaç yayınevinin dışında bu tür kitaplara ciddi olarak yönelinmemesi. Yayınlayanların başında Remzi Kitabevi, Varlık Yayınları, Sosyal Yayınları, son yıllarda bunlara katılan Say Yayın Pazarlama geliyor. En kararlı ve düzenlisi de Remzi Kitabevi. Son aylarda diğer türdeki kitaplarla birlikte felsefe kitaplarının da satışları düşük; ve basım adetleri de buna bağlı olarak durmadan azalıyor. Daha önceleri durum daha farklıydı; felsefe kitaplarının yayını çoktu ve ilgi de daha fazlaydı. Şimdilerde ise, yavaş yavaş bir kahramanlık oluyor, felsefe yayımcılığı.

Açıkçası, yayın bağlamında yolları tıkanan felsefeciler, zorunlu olarak etkin olamıyorlar. Gerçi, önceleri için de etkinliklerinden söz etmek güç; çünkü özgün çalışmalar çok azdı ve genellikle çevirilerdi. Sayın Hilâv'ın "Kaynağa inmeme, birinci elden okumama" saptaması burada, özgünlüğü ve yaratıcılığı engelliyor. Hatice Aynur'un *Günümüzde Kitaplar* dergisinin Ocak 1985 sayısındaki 1979-84 arası "Felsefe Yayınları Kaynakçası" saptamalarımızın güzel bir kanıtını oluşturuyor. Sözü geçen kaynakçaya bakıldığında, bu tarihler arasında yayımlanmış olan kitapların büyük bir çoğunluğunun çeviri ve yeni basımlar olduğu görülecektir.

Yukarıda sıraladıklarımız ,akademik çatının dışındaki faaliyetlerdi. "Okul" çalışmalarının niteliğini, özelliklerini, kapsamlarını tartışmak, bu yazının çok çok uzağında. Ancak, üniversitedeki felsefe çalışmalarının, genel olarak okura, kendi çatısının dışındaki çevrelere yayılmadıkları da bir gerçek. Kuşkusuz akademik çalışmaları dışarı taşırmak, aktarmak gibi yapay bir yargı değil söylediğimiz. Gerekli olanı bu çalışmaların, en azından sonuçlarının aktarılması, aktarılmaya uğraşılması. Bu, doğrudan, felsefeye ilginin artmasını da peşi sıra getirecektir. Örneğin üniversite kitaplarının alanını genişletmek, felsefe dergileri çıkarmak; yalnızca öğretim üyelerinin tezlerini, çalışmalarını değil, özellikle yaygınlaştırıcı ve temel bilgiler edindirici kitaplar yayımlamak, hazırlamak vb. olmalıdır.

Bu saptamalar bizi, bu kez "o halde felsefe nedir ve ne yapılmalıdır?" sorusuna getirecektir.

Bizde felsefecilerin bir birlikteliği, bütünlüğü yok. Birliktelikten yalnızca, niceliksel ve mesleksel bir düzlemde söz edebiliriz. Çünkü farklı yönelimlerin, farklı felsefi görüşlerin varlığı çok açık. Hele hele felsefe alanında bu ayrılığın sayısal çokluğunu doğrudan kabullenmek gerek. Felsefe, dünyaya, topluma, insana ilişkin görüşlerin kuramsal düzeydeki bir dizgesidir. Ve felsefe tari-

hi, bu tanım çevresinde bile, binlerce ayrı görüşten, öğretiden, kuramdan oluşmaktadır. Yani bu ayrılık-gayrılık çok çok başka, anlamlı ve erekli süreçler içerir. Son çözümlemede, başkalık, ayrılık felsefede "yasal"dır.

Başa dönecek olursak, bir kurumlaşmanın olmayışı, doğal olarak felsefenin yaygın olmayışını da getirecektir. Bizce asıl önemli olan onun yaygınlaşması ve bununla birlikte "içerdiği"dir. Ama yaygınlaşmanın birçok nedeni vardır ki, işte burada felsefenin "içerdiği" sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Bunu da tek sözcükle, "anlaşılırolma"yla dile getirmek olanaklıdır. Ne var ki, felsefe yaşamımızda kavramın olumsuzu egemendir: "anlaşılırolmama". Anlaşılmayacak düzeyde olanı anlamak güçtür; varılacak sonuç anlamamaktır, çoğu kez. (Burada anlamak, kişi olarak bizim, bilgi birikimimize, ilgimize bağlıdır -zekâmıza da.) Oysaki felsefe olabildiğince anlaşılır olmalıdır; çünkü felsefe doğrudan anlatımdır. Doğrusu felsefe edimi güçtür. Felsefe 'yapmak' ile 'yapılan' ı alabilmek, bir birimin bazen karşıtıdır. Alabilmenin yeterliliği, aynı şekilde ama başka bir nitelikte iletmenin,aktarmanın da yeterliliği, dahası bunun güçlükleri vardır. Ama, bu özellikler ve durumlar yaygınlaşmayı engellememelidir. *Asıl sorun*, felsefe artık yirminci yüzyılda, yalnızca "dünyayı anlamak ve yorumlamak" değil, onu "değiştirmektir"de. Ne var ki, bu görüşün karşıtı da yaşamaktadır; ve egemendir. İşte gelişmemenin, engellemenin nedenleri buralarda aranmalıdır.

Böylece, günümüzdeki felsefe tablosunu çizmek olanaklı oluyor. Bu tablo, daha çok felsefenin taşıyıcılarıyla ilgili. Bir de öbür cepheye bakmak gerekir ki, bu da halkın, toplumun, okurun felsefeyle ilgili düşünceleridir. Felsefeyi basitleştirmek değil, aynı şekilde toplumun günlük konuşmasının arasına sokmak da değil. Böyle bir görüş hemen hemen her toplum için bir ütopyadır bence. Doğal olarak felsefe, "aydınkesim"de ilgi alanı oluşturur, okur bulur. Diğer kesimlerdeki bireylerin, hemen hemen hiç denebilecek kadar felsefeyle ilgileri ve bilgileri olmadığı gerçeği vardır. Yanlış anlaşılmasın diye bir kez daha belirtelim, isteğimiz, bakkal Mehmet Efendinin, diyalektiğin yasalarını bilmesi değil. Ama, onun için felsefe bir umacıdır. Yanlışlıkla felsefe okuduğunu, felsefeyle ilişkili olduğu söylenirse kendisine, garip garip bakacak ve büyük bir olasılıkla bıyık altından gülecek, dahası aşağılayacaktır. Ne olduğu hakkında hiçbir bilgisi olmadan Bu saptama, yalnızca bakkal Mehmet Efendiler için geçerli değil, toplumun diğer kesimlerinin bireyleri olarak birçoklarımız için de geçerli. Bu bilisizliğin yanı sıra, insanlarımızın çok yaygın olarak kullandıkları bir deyim vardır: "felsefe yapma". Yanlış bir kullanımla deyimleşmiş bu adlandırmayı kullanan kişi, sözü çok uzatanlar için kullandığından, buradan felsefenin gereksizliğine varacaktır. (Bu "varma" başka süreçleri de içermektedir). Buradaki sorun, böylesine kullanılan "felsefe yapma" adlandırmasının, halkın deyişi ya da sözün gelişi olduğu değil, bunun nasıl ve nereden kaynaklandığıdır. Günlük yaşamdaki bu koşullanmışlığın ardındakinin "egemen olan düşüncenin egemen-olan'ın düşüncesi" olduğudur.

Felsefe konusunda birçok olgu, durum birbirleriyle bağlı; çok geniş bir bağlamlılık durumu var. Bir yandan felsefe yaygınlaştırılmıyor ve erişilmez gibi gösteriliyor, diğer yandan da felsefenin işlevi çarpıtılıyor, günümüzdeki içeriği boşaltılıyor. Böylece, zaten, yaygın olarak okumayan, bilimsel bilginin birikiminden yoksun olan toplum, felsefenin var olduğunu bile unutuyor; unutmuş. Tüm bunlarla bir koşutluk gösteren, başta televizyon izlenceleri olmak üzere iletişim araçlarının niteliğiyle okuma-dışı oluşmakta olan "içeriksiz" bir iletim ortamı, bu bilisizliğin, birikimsizliğin, okumamazlığın; -ve bizim konumuzda- felsefeden habersiz olmanın maddi zeminini oluşturuyor.

Elverişsiz ortamı ve koşulları göz önüne alarak, felsefenin işlevi üzerinde durmalı ve onu "işlevsel" kılmanın, yapmanın yollarını aramalıyız. Kuşkusuz bu da "anlamak ve yorumlamak" ile, "ve de değiştirmek" yönelimlerine bağlı olacaktır. Kabaca denebilirse, felsefe ya ben ile "felsefe" arasındaki ilişkidir ya da benim taşıyıcılığımda toplum ile "felsefe" arasındaki ilişkidir. Bu seçiş sorunudur. Ne var ki, seçme ediminde de, öyle bir an gelir ki, belirleyici olan, yukarıda sözü geçen her iki "felsefe"den yalnızca biridir.

Bu tür saptamaları uzatmak, düşünceleri sıralamak olanaklı. Sergilenişin yanı sıra, şimdi "ne yapmalı"nın yanıtı da gelmeli. Yalnızca olguları ortaya koymak yetmiyor; o olguların beraberinde getirdiklerini yanıtlamak gerekiyor. Bunun karşıtını savunmak, bizim önermemizle çelişir. Felsefe, bize, bilimsel çözümlere ulaşmak değil de, bu çözümlere varabilmenin genel yöntemini ve doğru düşünmeyi sağlar. Bu tanımda birleşirsek, felsefeyi yaygınlaştırmak ediminde bulunmamız gerekecek. Ama, "değiştirmeyi de" kabullenmiş bir içerikle. Bu bağlamlılıkta yol almak gerek. Bağlamdan kopuk felsefe "yapmak" ne getirecektir. Sayfalar dolusu Kant felsefesi anlatılabilir. Onun eleştirisi yer almadıkça, günümüz felsefesiyle köprü kurulmadıkça, dahası günümüz deviniminde bir yere oturtulmadıkça, bize ne sağlayacaktır. Bir felsefe tarihi çalışmasından başka ne getirecektir. Tabii ki bunun yararları vardır. Ama bu edim, felsefe tarihini bilmek ve biraz da akademik bilgilenme açısından kendiliğinden sınırlanır. Önemli olan, bizim değil, başkalarının felsefeyle ilgilenmesi; söz konusu olan Kant'ın felsefesinin yadsınması değil, felsefenin bilinmesidir. Bunun yolu da anlaşılırlıktan ve bağlamlılıktan geçmektedir.

Yeryüzünde yaşanmakta olan devasa bir devinim var. Bunu engellemek ne doğada ne de toplumda olanaklı. Devinimin gerek doğada gerekse toplumda yasalarını saptamak olan felsefede, devinim yansıtılmaz, devinimden kaçılırsa, madalyonun tek yüzü olacaktır. Felsefe okuru da, felsefe "yapan" da felsefecinin kendisi olarak kalır. Şu an kalmaktadır, ama devinimin kendi de (er-geç) bu ortamı bozacak koşulları doğuracaktır.

Türkiye'de Kant Çeviri ve İncelemeleri

Arslan Kaynardağ

Kant'ın yapıtlarının dilimize çevrilmesi epey gecikmiştir. Başlıca nedenin, Kant'taki kavramların çevrilmesindeki güçlük olduğu söylenebilir. Ayrıca, bunda Alman dil ve kültürünün, Türkiye'de uzun süre Fransız ve İngiliz kültürü kadar yaygın ve etkili olmaması da rol oynamıştır. Kültür dilimizin felsefi düşünce üretiminde ancak şu son yirmi-otuz yıl içinde rahatlığa kavuştuğu da düşünülürse, Kant'tan yapılan çevirilerin neden geciktiği daha iyi anlaşılır.

Bu yazıda, Türkiye'de Kant'a olan ilgi ve Kant'tan yapılan çeviriler, zaman sırası içinde ele alınacaktır.

İlk kitabın 1923'te (1339) yayınlandığını görüyoruz. Mehmet Emin (Erişirgil)'in *Kant ve Felsefesi* adı altında yayınladığı 413 sayfalık bu kitap, özellikle T. Ruyssen'in yapıtından yararlanılarak kaleme alınmıştır. Önsözünde de belirtildiği gibi, kitabın birçok sayfası, adı geçen yapıtın çevirilerinden başka bir şey değildir.

Erişirgil, kitabının, Kant'ın ölümünün 200. yıldönümünde yayınlandığını söylüyor. Diyor ki: "Bütün dünyada, bu yıldönümü dolayısıyla yayınlar yapılırken, insanlığın malı olan bu deha karşısında Türk kültür hayatının yabancı kalmadığını göstermiş oldum."

Kitap, Kant'ın yaşamı ve felsefesiyle ilgili geniş kapsamlı bilgileri içermektedir. Böyle bir çalışmayı, büyük oranda çeviri de olsa, saygıyla karşılamak gerekir.

Erişirgil bu büyük oylumlu kitapta Kant'ın 75 yapıtının adlarını vermekte ve bunların, İstanbul Üniversitesi Kitaplığı'nda eksiksiz olarak bulunduğunu söylemektedir.

Yayınlanan ikinci kitap olarak, 1933'te *Kant'ın Pedagojisi*'ni görüyoruz, *Kant'ın Pedagojisi*'ni Cumhuriyetin ilk döneminde çıkardığı epeyce kitabıyla tanıdığımız felsefeci M. Rahmi (Karatay) çevirmiştir. Dolayısıyla, bizde Kant'tan yapılan ilk çeviri kitap da budur.

Karatay, önsöz'de şöyle diyor: "Ödev ve erdem kavramlarının en yüksek filozoflarından Kant'ın Königsberg Üniversitesi'nde verdiği derslerin özü olan bu eseri çevirmekteki amacım, temeli 'erdem' olan Cumhuriyet'e, Cumhuriyet'te erdemli vatandaşlar yetiştirmesi gereken öğretmenlerle ana babalara küçük bir hizmette bulunabilmektir."

Kant'ın Pedagojisi, İzmir'de bir süre etkili olan *Fikirler* dergisi yayınları arasında çıkmıştır.

Yine 1933'te, kapağında Kant'ın adı geçen bir düşün tarihi kitabıyla karşılaşıyoruz: *Muasır Avrupa Felsefesi, Kant'tan Zamanımıza Kadar.* Burada, Arapça "muasır" sözcüğünün Türkçe karşılığının "çağdaş" olduğunu belirtmek isterim.

Gazi Eğitim Enstitüsü Felsefe tarihi öğretmeni Mehmet Saffet (Engin)'in bu yapıtının ilk bölümünde (29 sayfa) Kant'tan söz edilmekte ve kitabın ilk sayfasında bu filozofun büyük bir resmi yer almaktadır. Kitabın ilk tümcesinde şunları okuyoruz: "Kant'ın ondokuzuncu yüzyıl düşüncesine egemen oluşu kadar hiçbir sistem hiçbir devre egemen olmamıştır."

1933 yılına göre iyi bir başvuru kaynağı sayılabilecek bu kitabın o dönemdeki felsefe öğrencileri için yararlı olduğunu söyleyebiliriz.

1935'te Emin Erişirgil'in *Kant'tan Parçalar*'ı yayınlanıyor. Bu küçük oylumlu kitap, bir çeşit Kant antolojisidir. Emin Erişirgil'in bu antolojiyi 1923'te yayınladığı *Kant ve Eseri*'nden yararlanarak hazırladığı anlaşılmaktadır. Erişirgil'in Önsöz'ünden bir tümceyi buraya aktarıyorum: "Genel sorunlar üzerinde düşünme yeteneği, yani felsefi zekâ, büyük filozofların eserlerini okuyarak, onları bilimin sonuçlarına göre eleştirmeyi öğrenerek elde edilir (...). Bunun içindir ki, Milli Eğitim Bakanlığı, filozofların yapıtlarından seçilmiş parçaları çevirtmeye karar verdi. Bu kitap onlar arasında çıkıyor."

Gerçekten de, daha sonra bu dizide yararlı kitaplar çıkmıştır.

Kant'dan Parçalar, okullarımızda yıllarca bir başvuru kitabı olmuş, elden geldiğince ondan yararlanılmaya çalışılmıştı.

1935, aynı zamanda, ünlü Alman felsefecisi Hans Reichenbach'ın İstanbul Üniversitesi'nde göreve başladığı yıldır. Bu profesörün o yıl üç konferans verdiğini görüyoruz. İlk konferans Descartes, ikinci konferans Hume ve üçüncü konferans Kant'la ilgili olup son konferansın tam adı şöyledir: *Kant ve İntikat Felsefesi.* "İntikat"ın Türkçe karşılığı "eleştiri" olduğuna göre, *Kant ve Eleştiri Felsefesi.*

Reichenbach, bu konferanslarda ele aldığı filozoflarla ilgili konuşmasını yaparken, onların kişiliğinde felsefi düşüncenin gelişmesindeki üç aşamayı özellikle ele

almış, ilk iki düşüncenin Kant'ta nasıl bir senteze ulaştığını göstermek istemiştir.

Konferansçı üçüncü konferansının sonunda 20. yüzyıl felsefesinin Kant'ın görüşlerini nasıl eleştirdiğini de anlatmaktadır.

1941-1942'de yine İstanbul Üniversitesi'nde önemli bir konferans daha verildiğini saptıyoruz: *Kant'ın Ahlâkı*. Almanya'dan gelip Türkiye'de görev alan bir başka tanınmış felsefe profesörü Von Aster, bu konferansında ele aldığı konuyu ustalıkla işlemiş "neyi yapabiliriz?", "neyi umabiliriz?" soruları üzerinde durmuştur.

Von Aster, İstanbul'da verdiği derslerde Kant konusunu sık sık ele alıyor, bu filozofu ve onun felsefesini çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalışıyor, seminerler yapıyor, öğrencilerin, Kant hakkında yeterli derecede bilgi sahibi olmasını istiyordu.

Bu profesörün sınav soruları da çoğu zaman Kant'la ilgili olurdu. Elimizde buna ilişkin bir belge var: Von Aster'in 1944 yılı yazılı imtihanlarında hukuk öğrencilerine şu soruyu yönelttiğini görüyoruz:

"Kant'ın ahlâk ve hukuk felsefesini aşağıdaki noktaları belirterek anlatınız. Kant'ın:

a) Ahlâk felsefesinin belli başlı nitelikleri,

b) Ahlâk felsefesiyle hukuk felsefesi arasındaki ilgi,

c) Kant'a göre bireyin en önemli ana hakkı ve hukukun bu ana hak karşısındaki ödevi,

d) Kant'ın Hukuk tanımı,

e) Kant'ın mülkiyet, aile ve ceza hakkındaki düşüncelerinin açıklanması.

İstanbul Üniversitesi'nin o yıllardaki güzel bir uygulamasına göre, yazılı sınavlarda başarı gösterenlerin yanıtları *Hukuk Birincileri* adıyla kitap olarak yayınlanırdı. Yukarıdaki soruya verilen en başarılı yanıt da o yıl yayınlanmış (9 sayfa), aynı kitapta Aster'in —öğrencinin yanıtı üzerindeki— değerlendirmesine de yer verilmiştir (6 sayfa). Bütün bunlar bugün de zevkle ve yararlanılarak okunacak nitelikte şeylerdir.

Derslere ve konferanslara karşın bizdeki Kant ilgisinin pek yavaş geliştiği anlaşılmaktadır. İlk ürünü 1940'ta görüyoruz; Macit Gökberk'in *Kant ve Herder'de Tarih Anlayışı*, adındaki doçentlik tezi bu yıl yayınlanıyor. Ertesi yıl da Takiyettin Mengüşoğlu'nun doçentlik tezi olan *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi* çıkıyor. Bu arada İstanbul Üniversitesi'nde Kant'tan birtakım çeviri çalışmaları yapıldığı haber verilmektedir, fakat çeviriler bir türlü tamamlanıp kitap haline gelememektedir(1).

Bizde Kant'tan ilk önemli çevirinin gerçekleşmesi 1960'tadır. Bu tarihte *Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefî Deneme*'si çevrildi ve Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yayınlandı. Çeviriyi, Yavuz Abadan ve Seha Meray gibi siyasal bilimde yetkili iki bilim adamının yaptığını görüyoruz. Çevirmenler önsöz'de şunları söylüyor:

Bu kitapta, "İnsanlığı bugün de uğraştıran uluslararası sorunlar, uluslararası örgütlenme ve işbirliği konusunda felsefenin Kopernikus'u diye adlandırılmış büyük düşünürün yapıcı düşüncelerini öğreniyoruz."

Kant'tan yapılan bu çeviriden sonra 1967'ye kadar konumuzla ilgili bir yayın görmüyoruz. Tanınmış Kant uzmanı Alman profesör Heimsoeth'in 1950-1951 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde verdiği dersler 1967'de *Immanuel Kant'ın Felsefesi* adıyla yayınlanıyor. Prof. Takiyettin Mengüşoğlu'nun çevirdiği bu kitap, her an yararlanılabilecek bir kaynak niteliğindedir.

İstanbul Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Bedia Akarsu, verdiği derslerden oluşan *Mutluluk Ahlakı*'ndan sonra 1968'de yayınladığı *Ahlâk Öğretileri II* adlı yapıtında yalnız Kant ahlakını ele alıp incelemektedir.

Yine 1968'de Baha Çalt, o sıralarda yayınladığı *Bilge* adlı felsefe dergisinde Kant'a oldukça geniş bir yer vererek *Kritik der Reinen Vernunft*'u *Salt Usun Eleştirisi* adıyla çevirme girişiminde bulunuyordu. Bu konudaki bir başka çeviri çabası 1972'de yayınlanan *Felsefe Dergisi*'ndedir (2).

Bütün bu çalışmaları saygı ile karşılıyoruz. Fakat bunlar ne kadar değerli olurlarsa olsunlar, Kant'ın başlıca önemli kitapları o tarihlerde hâlâ çevrilmemiş duruyordu.

Çeviri bakımından olumlu atılımın yapıldığı yıl 1980 olmuştur. *Pratik Aklın Eleştirisi* 1980'de yayınlandı. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk ve Füsun Akatlı' nın işbirliği ile dilimize kazandırılan bu kitap, Hacettepe Üniversitesi yayınları arasında çıktı; kitapta Türkçe çevirilerin yanında Almanca asıl metinler de veriliyordu.

Hacettepe Üniversitesi'ndeki Kant'la ilgili çeviri çalışmalarının o tarihten sonra titiz bir çaba içinde sürdürüldüğünü görüyoruz. Nitekim, 1982'de aynı dizinin kitabı olarak *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi* (çeviren: İoanna Kuçuradi), 1983'te *Prolegomena* (çeviren: İoanna Kuçuradi) yayınlandı. *Prolegomena* çevirisinin, bu yapıtın ilk yayınlanışının 200. yıldönümüne rastladığını burada belirtmek isterim.

1982 yılında, yukarıdaki dizi dışında da bir çeviri yayınlandı: *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı* (çeviren: Seçkin Cılızoğlu).

Yine bu yıllarda Kant konusunda yayınlanmış iki kitap daha vardır, birisi bir tezdir bunların: *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi* (1981). Adı geçen tezi Mehmet Aydın hazırlamıştır. İkinci kitap da, tanınmış Fransız felsefecisi Lucien Goldmann'ın *Kant Felsefesine Giriş* adlı kitabının çevirisidir (1983, çeviren: Afşar Timuçin).

Son olarak, filozof Kant'ı tanıtmak amacıyla şu kitabın yayınlandığını görüyoruz: *Seçilmiş Yazılar* (1984).

Bu yararlı kitapta, *Katkısız Aklın Eleştirisi, Pratik Aklın Eleştirisi, Yargıgücünün Eleştirisi* gibi Kant'ın üç temel kitabının önsözleri ve giriş bölümleri ile *Ahlâk Metafiziğini Temellendirme, Aydın-*

(devamı s. 73'te)

(1) Prof. Macit Gökberk'in *Salt Aklın Eleştirisi*'nin başlangıç bölümlerinden yaptığı çeviri, kendisi tarafından 1979 yılında kaleme alınıp hazırlanan *Felsefenin Evrimi* adlı kitapdaki okuma metinleri arasında yer aldı (sayfa 341-358)

(2) Bu dergiyi, değerli felsefe yazıları ve çevirileriyle tanıdığımız Afşar Timuçin çıkarıyordu. İki dizi olarak yayınlandı. İlk dizi 1972-1973 yıllarında yayınlandı (4 sayı). İkinci dizi 1977'de yayınlanmaya başladı. Üç ayda bir çıkıyordu; şimdi çıkmamaktadır.

Çizgi Romanlar: Fantezinin Ötesi

Eastern New Mexico Üniversitesi dekanlarından Max Skidmore ve Joey Skidmore'un Journal of Popular Culture Dergisinin 1983/17:1 sayısında yer alan yazısından özetlenmiştir.

1940'larda ilk gençliğini yaşayan bizler için çizgi romanlar başlıca eğlenceydi. Okulun, ailemizin ve ekonominin baskısıyla sinemaya yalnızca hafta sonu gidilebildiği için, çizgi romanlara ancak radyo programları gerçek anlamda rakip olabiliyordu. Bugünküyle karşılaştırıldığında durum hayli çarpıcı. Genç insanlara sunulan ilgi alanları, o kadar çeşitli ki bu televizyon çağında çocuklar çizgi roman aramıyorlar, hatta bazıları böyle bir şeyin olduğunun farkında bile değil. Sonuç olarak, bir zamanlar tartışmaların odağı olan çizgi romanlar hakkında kamuoyunda pek az bir şeyler duyuluyor. Arasıra yeni çizgi roman olgusunu ele alan kitaplar ya da yazılar yayımlanıyorsa da bunlar ya nostalji yansıtıyor ya da sınırlı bir akademik izleyiciye dönük oluyor.

Bugünün çizgi romanlarına dikkat edenler, niteliğin, 1940'lardaki Altın Çağınkilerle kıyaslanamayacak ölçüde yükseldiğini görüyorlar. Daha da yakından bakıldığında olaylar ve öykülerin de daha karmaşık hale geldiği anlaşılıyor.

Bu Altın Çağ çocuklarının çoğu okudukları çizgi romanın propaganda içerdiğini farketmedi. Eleştirmenler saldırılarını şiddet ve suç tiplemelerine yönelttiler, ideolojiyi eleştirmediler ya da bu konudaki eleştiriler arasıra bir psikiyatristin "süper kahramanlara tapmanın faşizm aşılayabileceği" yolundaki yakınmalarından öteye gitmedi. Ne olursa olsun, çizgi romanların belirli bir bölümü daima politikti. Altın Çağ'da bunlar şovendi, her durumda doğru ve yanlışın açıkça ortada olduğunu varsayıyordu ve doğru olan her şey ABD'nin yaptığıydı. Dahası bunlar kimi zaman ırkçıydı, aşağılayıcı klişe tipler yaratıyordu. Bu tavır İkinci Dünya Savaşı sırasında *Captain America*'nın Japonlar hakkında sık sık tekrarladığı şu sözde görülebilir: "Tek görevimiz, onları hep yok etmektir."

O zamanın çizgi roman okuru yetişme tarzına göre, bugünkülere baktığında etkilenecek ya da şaşkınlık geçirecektir. Ama aynı okur eski zamanların çizgi roman koleksiyonlarına döndüğünde bir zamanlar kendisine ne kadar zevk veren bu kitapların ne denli kaba böğürtüler içinde olduğunu görüp utanç duyacaktır.

Dünya değişti, çizgi romanlar da onunla değişti. Modern bir ulus oluşumuzdan bu yana cazip gelen "politik olaylara basit çözümler" anlayışı artık pek gözde değil. Bugünün çizgi romanları artık bu masumiyetin kaybolduğunu gösteriyor ve spekülasyonları, müdahaleleri ve öngörüleri ile çok ilerilere gidiyorlar. Bunların önemi, daha sınırlı bir okura sahip olmalarına rağmen, çizgi romanların diğer yayınların pekçoğunu geride bırakan çok büyük bir iş alanı oluşturmasında aranmalıdır.

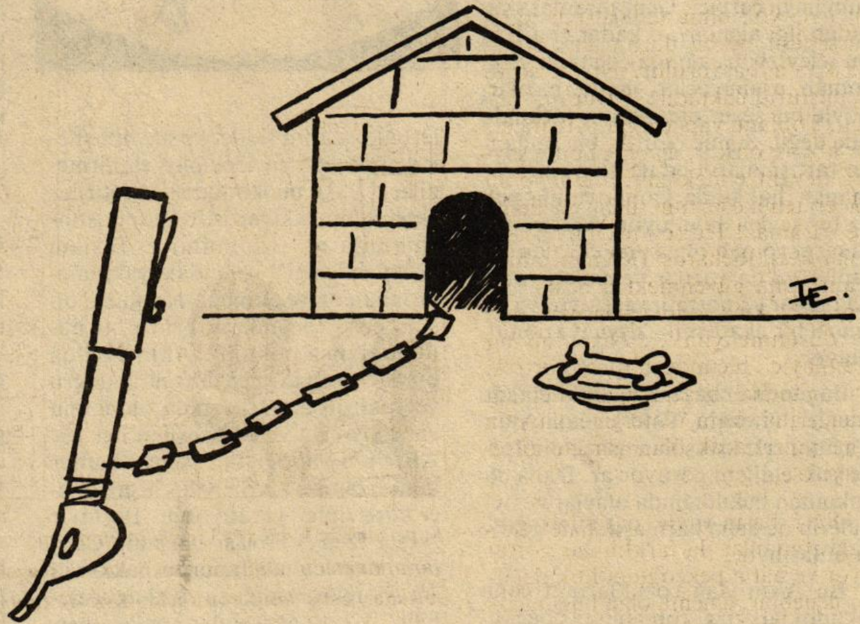
Çizgi romanların ciddi tartışma konusu edilmesi yeni değildir. Arthur Berger, çizgi romanların geniş okur kitlesi için basit zevkler gözönünde tutularak yazıldığını ama bunlarda "önemli Amerikan değerlerinin gösterildiğini" belirtiyor. "Fikirlerin insanları duygusal olarak kavrayan görünümlerde yansıtılmasına olanak sağlayan bir sanat ve dil birliği"nden söz ediyor. Berger, "maceralar sırasında, aralara politik yorumların da sokuşturulduğundan" söz etmekte haklı. Ne var ki, bu yargısında durumu yeterince yansıtmıyor, çünkü öykülerin pekçoğu apaçık politiktir, öyle aralara sokuşturma değil.

Çizgi romanın Altın Çağ'ından bugüne politik konuların işlenmesini ve bu alandaki değişikliği inceleyen Lindsy ve Lawrence Van Geldner, eski şoven tavırların budandığını ve çizgi romanlarda şimdi yeni konuların yer aldığını belirterek bir "radikalleşme"nin sözkonusu olduğunu belirtiyorlar. Şimdi artık Süpermen ve diğerleri için işler değişiktir. Şimdi oradan oraya gezen süper kahraman, Apalaş dağlarında açlığı, kötü politikacıları ve kamu görevlilerini, ırkçılığı körükleyenleri, kurban edilmiş Amerikan Kızılderililerini ve Holywood westernlerindeki süper vatansever -ve sağcı- aktörleri bulmaktadır karşısında. Örneğin Iron Man (Demir Adam)'ın karşısına dikilen düşmanlardan biri, eski bir barış eylemcisi olan Kundakçı'dır. Kundakçı işlerin yolunda gitmediğini görüp, hayalkırıklığına uğramış ve herşeyi yok ederek, her şeye yeniden başlamanın gerektiğine inanmıştır. Ya da siyahlar artık klişe tipler değildir aralarında süper kahramanlar ve hainler vardır, vs. Van Geldnerlerin çalışması modern çizgi romanların politikliğine değinirken tümüyle haklıdır. Ancak çizgi romanların dünyadaki gelişmelerle birlikte- radikalleşmek yerine ("radikal"den ne anlaşıldığı kişiye göre değişmektedir kuşkusuz) bugün daha olgun ve düzmantıktan daha uzak olduğu söylenebilir. Çizgi romanlara bakıldığında bunların nasıl bir gelişme gösterdiği, ciddi konulara ne denli daha fazla eğildikleri ve eleştirilmek pahasına birtakım konulara nasıl girdikleri görülecektir. Altın Çağ'dan bu yana şoven ortamdaki değişiklik tüm zamanların en süper kahramanı *Captain America*'da izlenebilir. Amerika'ya sorgusuz sualsiz güveni sarsılmış olan *Captain America,* bir süre kişiliğini terkedip yeni bir kişilik aramıştı. Ve yeniden, eski adına ve giysilerine döndüğünde kendine eski güveni artık yoktu. Sevgilisi Peggy'e şöyle diyordu artık: "Artık *tek bir* Amerika yok... Evet *bir zamanlar açıkça korkunç bir saldırgana karşı* ülkenin insanlara *birlik* olup karşı koydular. Ama şimdi hiçbir şey o kadar *basit* değil. Amerikalıların *pekçok* amacı var-*bazıları* diğerlerine *ters* geliyor! Özgür insanların ülkesinde her birimiz istediğimizi yapabiliriz-*istediğimizi* düşünebiliriz. Böyle olmalı, ama böyle olunca ortaya çok farklı *Amerika görünümleri* çıkıyor. Peki dünya insanları bana baktığında ben hangi Amerikalıyı temsil etmeliyim?" İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kaza geçiren *Captain America* ancak yirmi yıl sonra ayağa kalkabildi. Yine önceki gibi aynı düşleri görmeye başladı ama artık "çılgın gibiydi, tarafgirdi ve süper vatanseverdi". Artık başkaları bir şey görmezken o Harlem'de, Watts'da hainleri görüyordu, "saf kan olmayan Amerikalılar"dı bunlar. *Demir Adam*'a gelince, bir zamanlar hatırladığı bir köye -An Thoc'a- geldiğinde köyün ortadan kalktığını ve annesinin cesedi başında ağlayan çocuğu görünce şöyle diyordu: *"Kurtarmaya* çalıştığım köy, eski 'müttefiklerim' tarafından *harap* edildi! Savaşı desteklediğim için *onur* duyuyordum, ama bu tür şeyleri görünce insanın aklı karışıyor!" Böyle yorumlarsa bir kuşak Amerikalının pekçoğunun aklını aynı şekilde karıştıracaktı.

Çevre ve maddi sorunlar pekçok Amerikalının gündemine gelince çizgi romanları da işgal etmeye başladılar. Örneğin *Submariner* (Dalgıç), çevreyi kirleten bir şirketi protesto eden göstericiler adına hareket ediyor ve sonunda şirketin başkanı olan baba ile gösterici oğlunu barıştırıyordu vs.

Yine zamana uygun olarak, eski çizgi romanlardakinden çok farklı ve önceki, fazlasıyla basite indirgenmiş, düzmantıklı tavırlardan çok farklı olarak şöyle bir davranış görülmektedir: *Süpermen*'le *Yarasa Adam* (Batman) şüpheli gördükleri bir adamın evine dalarlar ve onu suçlarlar. Bir süre sonra adamın suçsuz olduğu anlaşılır. Süpermen nasıl olup da yanıldıklarını sorduğunda Yarasa Adam "bunun nedeni önyargı"dır der, "bilinen suçlu tipine" karşı önyargılı olmaktan doğmuştur yanılgı. Yine geçmişten farklı olarak kahramanın rolü daha karmaşık, daha muğlaktır. Örneğin *Captain America* "İnsanlardan artık kahramanlara inanmasını nasıl bekleyebilirsiniz?

Ferruh Doğan

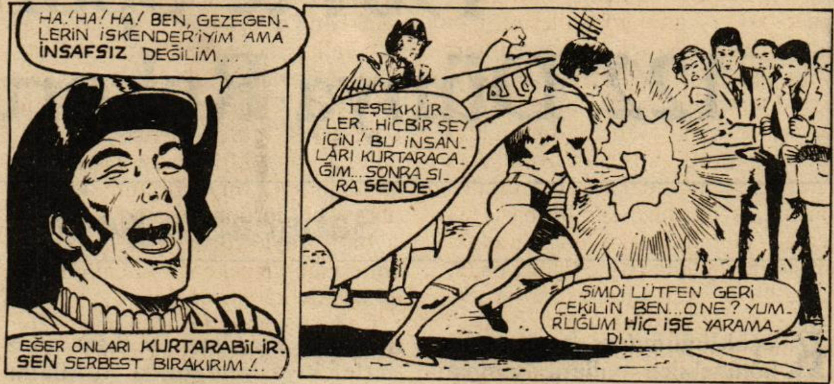

Kahramanlara tapmak iyi olduğu kadar *zararlı*, belki de'' diyebilmektedir. Yalnızca güç gösterisi artık işleri halletmek ve kötülüğün üstesinden gelmek için yeterli değildir. Nitekim *Örümcek Adam* arasıra kendisinden daha da güçlü düşmanlarla karşı karşıya gelmekte, her zaman olmasa da, çoğu kez onları yenmektedir.

Zaman içinde, çizgi romanların güncel politik konularla doğrudan ya da üstü hafifçe örtülü olarak uğraştıkları görüldü. Salvatore Mondello, ''Örümcek Adam bizim yakın geçmişimizi yansıtan tarihi bir belgedir'' demektedir. 1962-67 arasında öyküler Soğuk Savaşı yansıtmakta ve kişi çıkarını kamununkinin önüne koymaktadır. Mondello'ya göre, Örümcek Adam, 1967 Temmuz'undan başlayarak bir süper kahraman, dahası bir süper ulus yaratma çabasına adanmıştır. 1967'den 1973'e kadar Örümcek Adam, Amerikan toplumunun karşısına çıkan her önemli konuya el atmıştır.

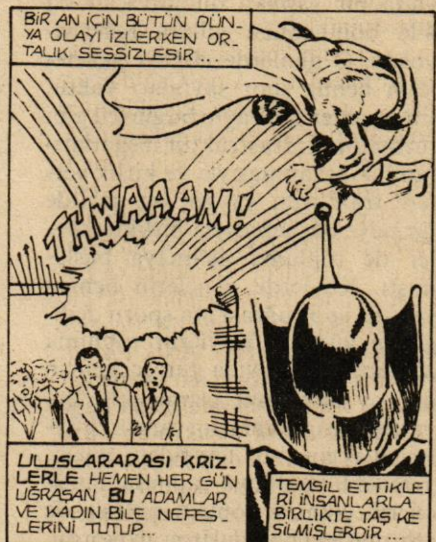
Şiddete, önderliğe, çevreye, politik kötüleşmeye ya da neye ilişkin olursa olsun bir öyküyü genel çerçeve, genel ilkeler açısından vermek işin bir yanıdır. Ama öyküler gerçek politikada olan belirli olaylara ya da belirli kişilere bağlanırsa o zaman çok daha farklı bir anlam taşımaktadır. Örneğin 1972 yılı başlarında Richard Nixon, çizgi roman *Fantastic Four'*un bir macerasında yer almıştır. Öyküde, dünya Galaktika'nın kozmik gücüyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır ve bu durum karşısında Başkan'a başvurulur. Nixon şöyle konuşturulmaktadır: ''Durun, durun. Toplantı yapacağım. Kissinger, bir komisyon kur, diyor''. Sonra şöyle devam etmektedir: ''*Dünyanın* kaderi tehlikede, tüm silahlı gücümüz işe yaramaz! Herşey tek bir insana bağlı-Reed Richards! (Roman kahramanı) Ona güvenmekten başka çarem yok! Ama *seçim* yaklaşıyor, onu da düşünmeliyim''... Nixon'un bu aşağılayıcı biçimde çizilen portresi onun seçim başarısını etkilemedi ama, daha sonra Watergate olayıyla iyice yıpranacak olan görünümünü yansıttı.

Diğer basın-yayın organları gibi çizgi romanlar da farklılıklar gösteriyor ve hatta pekçoğu politik değildir denebilir. Önemli olan bugün çizgi romanların dolaylı olsun, doğrudan olsun politik konularla ilgili olduğudur. Biz politik incelemecilerin hiçbir yerde bulamadıklarını aramak üzere çizgi romanlara dönmelerini istemiyoruz. Öte yandan, gerçek dünyanın kimi öyküleri ve konularına çizgi romanlarında rastlamanın politik ve sosyal bilimlerle ilgili resmi literatüre kıyasla çok daha mümkün olduğu söylenebilir. Çizgi romanın önemi; sanatsal yönü, grafik teknikleri ve dili kullanışı ve gününün politik, sosyal ve kültürel konularını yansıttığı görülmektedir. Bugün çizgi roman yalnızca bir fantezi olmanın çok ötesindedir.

Süpermen'in Eylül 1983'te yayınlanan macerası gerçeğe yakın değil, gerçek kişileri yansıtmaktadır. Dünyanın sekiz lideri (Reagan'dan Thatcher'a, Schmidt'ten Gandhi'ye kadar) barış konferansı için Mısır'da toplanmışken, dirilen Büyük İskender'in ruhu onları esir alır. Kurtarmak da tabii Süpermen'e düşecektir!

1984'te Sporda 122 Dünya Rekoru Kırıldı

Sabahattin Kerim

Küçüklüğümden beri "4"le bölünebilen yıllara sempati duymuşumdur. Önceleri, böylesi yıllarda Şubat'ın 29 çekmesinden... Neden cüce bırakıldığına bir türlü aklımın ermediği Şubat'ın kendine yapılan haksızlığa karşı bir çeşit başkaldırısı gibi gelirdi bu olgu bana.

Daha sonra 2. Dünya Savaşı sona erip de 1948 Londra Oyunları ile olimpiyatlar yeniden devreye girince, 4'le bölünebilen yıllara sempatim daha arttı. Çünkü her 4 yılda bir yapılan olimpiyatlar da 4'le bölünebilen yıllara rastgeliyordu. O günlerde günlük gazetelerin henüz spor sayfaları yoktu. En popüler spor aynı bugünkü gibi futboldu. Enfrastrüktür inşaatlarının hız kazanmasıyla ve kırlık yerlere traktörün yaygın bir şekilde girmeye başlamasıyla birlikte köyler de topluma açılmaya başlamıştı. Köylerde gençlerin hemen yegane spor uğraşı ata sporu dediğimiz güreşti. Köylerin topluma açılması, çok sayıda güreşçi gencin de köy sınırlarını aşarak şehirlere gelebilme imkanlarını yarattı. Böylesi yaygın bir temelden güçlü, yetenekli ve dünya çapında güreşçilerin çıkması sonucu güreşin de şehirlerdeki popülaritesi artıyordu.

Benimse ilgimi asıl atletizm çekiyordu. O günlerde de atletizm popüler bir spor sayılmazdı Türkiye'de. Yine de durumu bugünkünden daha iyiydi; hem gördüğü ilgi, hem de diğer ülkelerle kıyaslandığında ortalama seviyesi bakımından... Ne ki atletizm dünyasında olup bitenler pek yansımazdı basına.

Olimpiyatlarda ise böyle olmazdı. İyi kötü yarışmaların sonuçları başına aksederdi. Bu da benim için olimpiyat oyunlarına dayanılmaz bir cazibe katardı. O günlerden bu yana olimpiyat oyunlarına olan ilgim azalmadı, belki de arttı. Hâlâ daha 4'le bölünebilen yılları iple çekerim.

Geride bıraktığımız 1984 yılı için de böylesi duygularla bekledim olimpiyat oyunlarını. Ama sosyalist ülkelerin önemli bir bölümü katılmayınca Los Angeles'te yapılan yaz olimpiyatlarının tadı kaçtı. Sonuçta pek çok spor dalında yarışmalar olimpik seviyenin bir hayli altında kaldılar. Öyle ki, Los Angeles oyunları tarihe, kırılan dünya ve olimpiyat rekorları bakımından "olimpiyatların en fakiri" olarak geçti.

Los Angeles oyunlarında ortaya çıkan olumsuzluk nedeniyle, olimpiyat oyunları, geçmişi, bugünü ve geleceğiyle 1984'ün üzerinde en çok tartışılan, konuşulup yazılan konulardan birisi oldu. ABD'nin o zamanki başkanı Jımmy Carter Afganistan meselesini bahane edip 1980 Moskova Olimpiyatları'nı boykot etmiş ve tüm dünyayı bu boykota katılmaya çağırmıştı. Bu tutumu uluslararası gerginliği arttırmaya yönelik siyasi bir "taktik" olarak değerlendirilmişti. Bu nedenle de ABD'nin en yakın müttefikleri arasında dahi fazla rağbet bulmamış, NATO üyesi bir İngiltere, bir Fransa, bir İtalya -yanlış hatırlamıyorsam B.Almanya, Kanada ve Türkiye dışındaki diğer NATO ülkelerinin tamamı- Moskova Olimpiyat Oyunları'na tam takımlarıyla katılmışlardı. ABD'nin Moskova'ya gitmeyişi özellikle erkek yüzücülerin ve zenci sprinterlerin yokluğu bakımından bazı atletizm ve yüzme yarışmalarında bir eksiklik yaratmıştı ama bu eksiklik, yarışmaların toplamının sağladığı yüksek kalite ve Oyunlar'ın genel süksesi yanında fazla önemli görülmemişti. Moskova Oyunları'nın bu başarısı, siyasi gerginlikleri yüzünden Olimpiyatlar'ın geleceği için kaygı duyanların ve karamsar olanların rahat bir nefes almalarını sağlamıştı.

Yine de azımsanmayacak kaygılar varlığını koruyordu. Sorulan soru şuydu: Acaba modern olimpiyatlar, ilham alınan antik olimpiyatlar(*) gibi uluslar arasındaki gerginliklerin azaltılmasına, dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine ve dünya barışına katkıda bulunmaya devam edecek miydi? Yoksa uluslararası gerginlik ve soğuk savaş ortamı olimpiyatların sonunu mu yaklaştırıyordu?

Modern olimpiyatlar, kısa tari-

hinde uluslararası gerginliğin had safhaya çıkması nedeniyle iki kere yara almış ve iki dünya savaşı yıllarına rastlayan 1916, 1940 ve 1944 oyunları yapılmamıştı. Ama her iki savaştan sonra da, olimpiyatların öncesine nazaran gördüğü daha artan evrensel ilgi ve katılma, dünya halklarının barış istemlerine getirdiği inkar edilmeyecek katkı sayesinde oyunların vazgeçilmez bir kökleşme ve gelenekselleşme kazandığının somut kanıtı olarak değerlendiriliyordu. Carter'ın 1980'i boykot çağrısının da fazla ilgi görmemesi ve taraftar bulamaması olimpiyatların geleceği açısından olumlu bir belirti olarak yorumlanmıştı. Ancak gene de olimpiyatların üzerindeki kara bulutlar dağılmış sayılmazdı. Özellikle 1980 Moskova'yı 1984 Los Angeles'in izliyor olması endişelerin başlıca kaynağını oluşturuyordu. Acaba bu sefer deSSCB, ABD'ye misilleme yapar mıydı?

Sonucu biliyoruz. Sovyetler Birliği boykot endişelerinin yersiz olduğunu devamlı vurguladı. Hatta Sovyet Olimpiyat Komitesi başkanı Marat Gramov "bizim lisanımızda boykot diye bir kelime yoktur" diyerek kesin teminat verdi. Ama bütün bunlara rağmen Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerin önemli bir bölümü Los Angeles'e gitmekten vazgeçtiler. Gerekçeleri, sporcuların güvenlikleri için gereken önlemlerin ABD yetkililerince alınmamış olmasıydı (**).

Los Angeles, Moskova'yla kıyaslandığında hem ülke hem de sporcu sayısı bakımından daha fazla katılım sağladı. Bu sebepten de tüm dünyada birhayli ilgi topladı. Bu nokta kuşkusuz olumlu bir olguyu ortaya koymaktadır. Sporda çok gelişkin ülkelerin yokluğu dahi barıştan yana dünya halklarının olimpiyatlara duydukları ilgiyi ve sempatiyi silememektedir. Gene de 1984 yılı olimpiyatlar bakımından talihsiz bir yıl oldu. Özellikle yarışmaların sportif kalitesine önem verenler, Los Angeles'ın, pekçok spor dalında fiyaskoyla sonuçlandığı konusunda hemfikirdiler. Gerçekten de, sosyalist ülkelerin sporcularının eksikliği hemen her spor başarısında kendisini hissettirdi. Ve sonuçta yarışmalardaki kalite düşüklüğü elde edilen derecelere de aksederek, kırılan olimpiyat ve dünya rekorlarının sayısının, diğer olimpiyat oyunlarıyla kıyaslandığında çok düşük seviyede kalması sonucunu doğurdu.

1984, olimpiyatlar açısından talihsiz bir yıl oldu, ama tüm dünya ülkelerinden sporcular yine de üzerlerine düşeni, sporu daha geliştirmeyi hakkıyla yerine getirmekten geri durmadılar, Los Angeles'deki rekor eksikliğini gidermeyi bildiler ve 1984 yılında tam 122 dünya rekoru kırdılar. Böylece 1983'de kırılan 114 dünya rekorundan daha yüksek bir seviye tutturmuş oldular.

1984'de en çok rekor halterde kırıldı. Halterciler geçtiğimiz yıl tam 57 dünya rekoru kırdılar. Aynı sayı 1983'de 54'tü. İkinci sırada 24 dünya rekoruyla yüzme yer alıyor. Onu sırayla atletizm 20, bisiklet 14 ve buz üzerinde sürat patinajı 7 dünya rekoruyla izliyorlar.

Fransızların ünlü spor gazetesi L'Equipe,3 Ocak 1985 tarihli sayısında, dünya rekorlarının son durumuyla ilgili bir belge yayınladı. Bu belgede mevcut dünya rekorları ve rekorların sahipleri, rekorların tesis tarihleri de belirlenmiş olarak, listeler halinde veriliyor. Listelere göz gezdirirken aklıma ilginç bazı sorular takıldı. Acaba geçtiğimiz yıl yenilenen dünya rekorları hangileriydi? Bunların dünya rekorlarının tamamına oranı ne mertebeyi buluyordu? Yeni dünya rekorlarının sahipleri kimlerdi? Bunlar hangi ülkelerin sporcularıydı? vb.. Bu soruların cevaplarını ararken, yan-yana, alt-alta gelen sayılardan şöyle bir tablo ortaya çıktı:

1984 YILINDA YENİLENEN DÜNYA REKORLARININ DÖKÜMÜ

E: Erkek
K: Kadın
T: Toplam

	ATLETİZM			YÜZME			BİSİKLET			SÜRAT PATİNAJI			HALTER	TOPLAM		
	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T		E	K	T
SSCB	2	3	5	1	—	1	4	2	6	2	—	2	12	21	5	26
DAC	1	2	3	—	5	5	1	—	1	—	3	3	1	3	10	13
BULGARİSTAN	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	11	1	12
ABD	1	1	2	4	—	4	—	1	1	—	—	—	—	5	2	7
KANADA	—	—	—	3	—	3	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
FAC	1	—	1	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3
AVUSTRALYA	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
FRANSA	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	1
PORTEKİZ	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
ÇİN	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
ÇEKOSLOVAKYA	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
TOPLAM	7	8	15	11	5	16	5	4	9	2	3	5	24	49	20	69

● Bu tabloya göre 1984 tarihini taşıyan dünya rekorlarının toplamı 69. Oysa 1984'de tam 122 dünya rekoru kırılmıştı. Bu nasıl oluyor? Şöyle: tek bir yarışma dalında aynı yıl içinde 1'den fazla rekor kırılması mümkün. Örneğin Sovyet atleti sırıkla yüksek atlamacı Sergei Bubka 1984'de dünya rekorunu 4 defa kırdı ve yılın başında 5.85 m. olan dünya rekorunu 5.94 metreye ulaştırdı. Buna 5.91 m. ile Fransız atleti T.Vigneron'un kırdığı rekoru da eklersek, sırıkla atlamada 1984'de tam 5 dünya rekoru kırılmış olur. Yine Federal Alman yüzücü M.Gross ile Kanadalı yüzücü A.Baumann 1984'de, ikisi de üçer dünya rekoru kırdıkları halde, şu anda, 2'şer dünya rekorlarının sahipleridirler. Fazla rekor kırmak konusunda 1984'ün rekortmeni ise Bulgaristanlı halterci Naim Süleymanof. Süleymanof 1984'de iki ayrı kilo katagoride tam 15 dünya rekoru kırmış! Ama sadece -o da fazlası olmayacağı için- 6 dünya rekorunun sahibi.

● L'Equipe gazetesindeki derecelere göre toplam 146 dünya rekorundan 69'u 1984 tarihini taşıyor. Yani tüm dünya rekorlarının yarısına yakını geçtiğimiz yıl yenilenmiş. Rekorların yenilenmesinde başı halter çekiyor. Halterde 10 kategori üzerinden 30 dünya rekorunun sadece 6'sı kalmış 1984 tarihini taşımayan. Bunlar da 1983'ün rekorları! Rekor yenilenmesinde ikinci sırada yüzme var. 1984'de dünya yüzme rekorlarının yarısından az fazlası (29'da 16) yenilenmiş. Arkadan sürat patinajı geliyor: Kırılan rekorların toplama oranı 5'de 11. 4'üncü sıradaki atletizmde 1984'de mevcut 37 dünya rekorundan 15'i yenilenmiş. Atletizmde rekor kırmanın giderek nasıl zorlaştığı gözönünde tutulursa -hâlâ daha 1968 Meksika Olimpiyatları'ndan kalma, 17 yaşına basmış 3 dünya rekoru bulunmaktadır!- geçtiğimiz yıl atletizmde alınan mesafenin önemi daha iyi anlaşılır. Rekor yenilenmesi bakımından sonuncu sırada yer alan bisiklette ise 39 dünya rekorundan 9'u 1984'de yenilenmiş.

● 1984'de yenilenen 69 dünya rekorundan 49'u erkek sporculara ait. Kadınlar ise 20 dünya rekorunda kalmışlar. Kadın-erkek eşitsizliği burada da mı karşımıza çıkıyor? Pek sayılmaz. Çünkü halterdeki, sadece erkeklere ait olan 24 dünya rekorunu çıkarsak kadınların yeniledikleri rekorların erkeklerinkine oranı 20'ye 25 olur. Ki kadınlara ait yarışmaların sayısının daha düşük olduğu gözönünde tutulursa 1984'de yenilenen dünya rekorları açısından dünyada kadın-erkek eşitliğinin sağlanmış olduğu düşünebilinir. Hemen ilave

M. Gross (FAC)

edelim ki, bu eşitliğin sağlanmasında en büyük pay sosyalist ülkelerin kadın sporcularına düşüyor. Kadınlara ait 20 dünya rekorundan 17'sini onlar yenilemişler.

● 1984'de yenilenen dünya rekorlarının ülkelere göre dağılımı da bir hayli ilginç. Listede yeryüzündeki 160 küsür ülkeden sadece 11'i yer alıyor. Bunların da 5'i yalnızca birer dünya rekoru yenilemişler. Anlaşılıyor ki dünya rekoru kırmak çok az sayıda ülkenin sporcularının harcı! Bu, hayli düşündürücü bir olgu. Ama açıklaması da yok değil. Bazı çok özgün yarışmalar dışında bir ülkede spor ne ölçüde gelişmişse, toplumsal hayattaki işlevi bakımından ne kadar ciddiye alınıyorsa, o ülke sporcularının dünya rekoru kırma ihtimali o ölçüde artıyor. Ayrıca ekonomideki gelişmelerle de bir ilgisi olmalı bu meselenin. Çünkü sporun toplumsal olarak yaygın ve gelişkin olabilmesi için sportif faaliyetlere, ilk başta da spor yatırımlarına gereğince fon ayrılması zorunlu olmaktadır. Gerçekten de tablodaki 11 ülkeden sadece ikisi -Çin ve Portekiz- dışındakilerin herbiri gelişmiş sanayi toplumlarını temsil ediyorlar. Ki bu iki ülke sporcularının birer dünya rekoru kırmış olmaları da son derece özgün şartların sonucu. Çin'li yüksek atlayıcı Jianhua, atletizmin pek gelişkin sayılamayacağı ülkesinde çıkmış olağanüstü bir kabiliyet. Portekiz'e ait rekor ise 10.000 m koşuda. Ve uzun mesafe koşularındaki başarının sporda gelişkin olmaya pek bağlı olmayan kendine has özellikleri olduğu biliniyor.

● Tabloda ilk üç sırayı alan üç sosyalist ülke, Sovyetler Birliği, Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Bulgaristan geçen yıl yenilenen 69 rekordan 51'inin, yani 1984 tarihli dünya rekorlarının yaklaşık dörtte üçünün sahibiler. Bu ülkelerden ilk ikisinin bir özelliği de 5 spor dalının 5'inde de geçtiğimiz yıl dünya rekorları kırmış olmaları. Bu olgu, bu ülkelerde sporun çeşitli dallarının dengeli bir şekilde geliştiğinin delili. Sporun devlerinden sayılan ABD'nin, 1984'ün dünya rekorlarındaki payı pek parlak değil. Sosyalist ülkelerin geleneksel olarak domine ettikleri halter hariç tutulsa bile ABD'li sporcuların dünya rekoru kırmadaki 1984 performansları SSCB'nin ve DAC'ın herbirinin yarısı mertebesinde kalıyor.

L'Equipe gazetesinin sözünü ettiğim sayısındaki donelerden, dünya rekorlarının (***) son durumları hakkında da bilgi edinmek mümkün oluyor. Bu donelerden hareketle, 1984 sonu itibariyle dünya rekorlarının spor branşlarına, sorcunun cinsiyetine ve ülkelere göre dağılımına bakılırsa;

● Toplam 146 dünya rekorunun 1/3'ünden fazlası (53) Sovyet sporcularının elinde bulunuyor. Bu ülkenin sporcuları sürat patinajı ve halterde mevcut dünya rekorlarının yaısından da çoğuna, bisiklette ise hemen yarısına sahipler.

● Sovyetler Birliği'nin açık farkla gerisinde hemen aynı mertebede sayıabilecek 3 ülke DAC, ABD ve Bulgaristan yer alıyorlar. Bu en tepedeki 4 ülkenin sporcuları şu andaki (1985 başındaki) mevcut dünya rekorlarının 107'sini ellerinde bulunduruyorlar. Ki oransal olarak toplam dünya rekorlarının %72'si, yani yaklaşık 3/4'ü oluyor bu miktar. Yeryüzündeki ülke sayısı bakımından dünya rekorlarının dağılımında büyük bir "adeletsizlik" olduğu söylenebilir bu sayılara bakılarak! Ne ki sporun ülkelere göre gelişkinliği, kitlesel yaygınlığı ve toplumsal düzenlemesi gibi faktörler göz önüne alındığında, ortada bir adaletsizlik değil, somut maddi şartların dünya rekorlarına yansıması gerçekliği bulunduğu anlaşılır.

● İlk dört sırayı paylaşan ülkelerin dışında kalan 18 ülkeden 10'unun (****) sporcuları, sadece 1'er dünya rekorunun sahibiler. Bir ülkenin 7 (Danimarka), iki ülkenin 4 (Kanada ve B. Britanya), dört ülkenin 3'er (FAC, Avustralya, Çekoslovakya ve Hollanda), bir ülkenin de (İtalya) 2 dünya rekoru var.

● Dünya rekoruna sahip 22 ülkeden 15'i Avrupa'lı. Asya'yı, Afrika'yı sadece birer ülke temsil ediyor (Çin ve Kenya).

● Rekorların dengeli dağılımı bakımından Sovyetler Birliği başta geliyor. Bu ülkenin sporcuları, kadınıyla ve erkeğiyle tüm spor dallarında dünya rekoruna sahipler. Demokratik Almanyalı sporcuların rekorları da oldukça dengeli dağılmış. Ancak bazı spor dallarında cinsiyetlere göre eksiklikler olduğu görülüyor. Örneğin yüzme ve sürat patinajında erkeklerde, bisiklette ise kadınlarda DAC'lı dünya rekortmeni yok.

● ABD'li sporcuların sahip oldukları dünya rekorlarının 1'i hariç tamamı atletizmcilerin ve yüzmecilerin elinde. ABD, sporun bu iki önemli temel dalında 8'er

M. Koch (DAC-200 m.)

E. Moses (ABD-400 m. eng.)

dünya rekoruyla atletizmde birinci, yüzmede ise ikinci sırayı tutuyor. Geçerken belirtelim ki ABD'Unin atletizmdeki dünya rekorlarının tümü zenci sprinterlere ve atlamacılara ait!

● ABD ile başlayan rekorlardaki dengesiz dağılım, arkadan gelen ülkelerde daha artarak kendini gösteriyor. Örneğin Bulgaristan'ın sahip olduğu 14 dünya rekorundan 13'ü haltercilerin elinde. Danimarkalı sporcuların 7 dünya rekoru gözüküyor. Ama bunların hepsi de bisiklet erkekler dalında ve daha da ilginci 7 rekordan 6'sı tek bir sporcunun, Örsted'ın elinde! Hollanda için de benzer bir durum var. Bu ülkenin elindeki 3 dünya rekorunun 3'ü de bir kadın bisikletçiye ait. Yine Kanada'nın, F.Almanya'nın ve Avustralya'nın ellerinde bulundurdukları dünya rekorlarının 2'şer adedi, beher ülkeden bir sporcunun sahipliğinde.

● Mevcut dünya rekorlarının yarısından fazlası -146'da 76- iki sosyalist ülkenin, SSCB ile DAC' nin sporcuları tarafından paylaşılıyor. Sosyalist ülkelerin tümünün sporcuları 96 dünya rekorunun sahibiler. Bu sayı toplam dünya rekorlarının 2/3'üne tekabül ediyor.

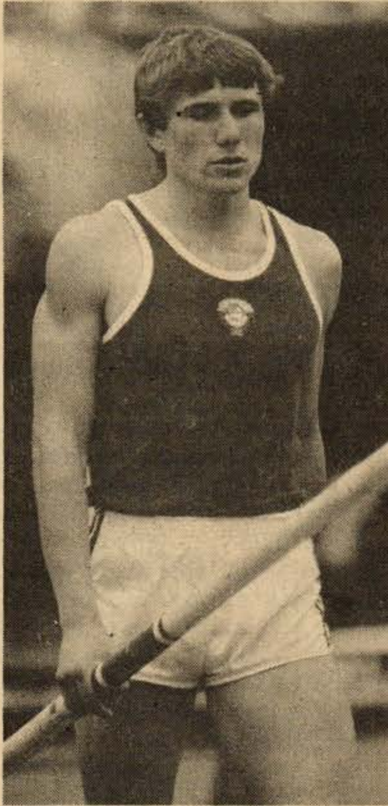
● Dünya rekorlarının cinsiyete göre dağılımında tepedeki iki ülkenin, Sovyetler Birliği'nin ve Demokratik Almanya'nın daha da ağır bastıkları görülüyor. Bu iki ülkenin kadın sporcuları toplam dünya rekorlarının 2/3'ünü ellerinde bulunduruyorlar. Bunlara öteki sosyalist ülkelerin sporcuları eklendiğinde bu oran 3/4'ü aşıyor. Kadın erkek eşitliği bakımından ilginç bir gelişme...

● Sürat patinajındaki ve halterdeki dünya rekorlarının tamamı sosyalist ülkelerin sporcularının elinde. Bu ülkelerin sporcuları atletizm ve bisiklet dallarındaki dünya rekorlarının yarısından fazlasını ellerinde bulunduruyorlar. Sadece yüzme sporunda sosyalist ülkeler, geri kalan ülkelerin toplamının gerisinde kalıyorlar dünya rekorları bakımından: 13'e 16.

● Dünya rekorlarının az sayıda ülke sporcularının sahipliğinde yoğunlaşması, her spor dalı ayrı ayrı değerlendirildiğinde daha da çarpıcı bir görünüm alıyor. Artistik patinajda ve halterde sadece ikişer ülke söz sahibi; ilkinde SSCB ve DAC, ikincisinde

yine SSCB ve Bulgaristan. Yüzmede dünyadaki 6 ülkenin sporcuları rekorları paylaşmış durumdalar. Dünya rekorlarının ülkelere göre dağılımında en çok farklılaşma gösteren spor atletizm. Ama bu sayı dahi 15'de kalıyor. Bisiklette ise dünya rekoru sahibi ülkelerin sayısı 11.

● 146 dünya rekorundan 69'u geçtiğimiz yıl yenilenirken geri kalan 77'si de bu yıla -ve bir bölümüyle muhtemelen daha ileriki yıllara- devroldu. Bunlar içinde yaşları bir hayli geçkin olmakla

S. Bubka (SSCB-sırıkla at.)

birlikte inanılması güç sağlamlığa sahip oldukları için hala daha varlıklarını korumada inatla direnenler var. Bunların en ünlüsü de, bilindiği gibi Bob Beamon'un 1968 Olimpiyat Oyunları'nda Meksiko'da tesis ettiği 8.90 m'lik uzun atlama rekoru. Geçen yıl 8.79 m ile bu rekora en çok yaklaşan C.Lewis'in bu yılki amacı "2000 yılının rekoru" adı verilen muhteşem rekoru yenilemek. Yine aynı Meksiko Olimpiyatları'nda ABD'li atletler tarafından tesis edilen 400 m ve 4x400 m bayrak dünya rekorları zamana karsı basarılı bir savas veriyorlar. Mevcut dünya rekorlarının en eskisi ise bisiklet dalında. Yeni Zelandalı sporcu Cuff'un 1967'de Meksiko'da kırdığı 1 km sürat dünya rekoru bu yıl 18'ine basmış oluyor. 1984'den daha eski dünya rekorlarının yıllara göre dağılımı ise şöyle: 1983'lü 28, 1982'li 10, 1981'li 5, 1980'li 8, 1979'lu 9, 1978'li 8 dünya rekoru dağılımı ise şöyle: 1983'li 28, 1982'li 10, 1981'li 5, 1980'li 8, 1979'lu 9, 1978'li 8 dünya rekoru mevcut. 1978'den eski dünya rekorlarının hepsi, az önce bahsini ettiğim 1967 ve 1968'liler dahil olmak üzere 8 adet.

Görüldüğü gibi bütün olumsuz şartlara rağmen 1984 yılının, dünya rekorlarının yenilenmesi bakımından bir hayli "bereketli" geçtiği söylenebilir. Ancak artık 1985'deyiz ve yıl hesabıyla dünya rekorlarının tamamı "eskimiş" sayılır. Yani kırılmaya hazır tam 146 dünya rekoru var demektir, dünyanın seçkin sporcularının önünde. 1985 yılı, dünya rekorlarının gelişmesinde nasıl bir seyir gösterecek, bunu önümüzdeki günler, özellikle de yaz sezonu gösterecek!

(*) Antik Olimpiyatlar'ın başlangıcının İ.Ö. 14'üncü yüzyıla kadar uzandığına dair bir hayli kanıt varsa da, ilk kayda geçen olimpiyat, İ.Ö. 776 tarihinde Elis kralı İphitos tarafından tertiplendi. Bu dönemde birbirleriyle savaşmakta olan Yunan siteleri arasında barışçı fikirler gelişmeye başladı. Antik Olimpiyatlar'ın canlanıp yerleşmesinde bu görüşlerin belirgin etkisi oldu. Olimpiyat barışı yahut orjinal adıyla "ekecheiria" oyunların başlangıcından 3 ay önce yürürlüğe giriyordu, -oyunların kendisi 5 gün sürüyordu- ve oyunların bitiminden sonra katılan sporcuların kendi ülkelerine güvenle dönecekleri bir süre boyunca geçerliliğini koruyordu. Antik Olimpiyatlar'ın kökenindeki bu barış olgusu, Modern Olimpiyatların babası sayılan Baron Pierre de Coubertin'in başta gelen ilham kaynaklarından birisi olduğu gibi, olimpiyat oyunlarının evrensel nitelik kazanıp güçlenmesinde ve yerleşmesinde önemli rol oynamıştır.

(**) International Herald Tribune'un 4 Mayıs 1984 tarihli baskısında belirtildiğine göre, ABD'de bulunan 165 adet anti-sovyetik grubun oluşturduğu "Sovyetler Giremez" (Ban the (Soviets) Komitesi, kendi deyişleriyle "Sovyet kafilesini alabildiğince bezdirmek" amacıyla her yola başvurulacağını açıkça ilan ediyordu. Bunlar çeşitli çevrelerden hatırı sayılır mali destek görüyorlardı ve önemli miktarda para toplamışlardı. ABD yetkilileri "demokrasi olduğu" gerekçesiyle Sovyetler'in kendi sporcularının güvenliğini tehdit eden bu türden girişimlere karşı tedbir alınması isteklerini umursamıyorlardı. ABD yetkilileri bu kadarla da kalmadı ve Sovyet kafilesinin vize almak için başvur-

S. Coe (B. Britanya-800 m)

ması gerektiğini belirttiler. Oysa gerek bu uygulama, gerekse oyunların düzenlendiği şehirde yeterli güvenlik tedbirlerinin alınmamış olması, olimpiyatların genel tüzük hükümleriyle bağdaşmıyordu.

(***)Bisiklette profesyonel sporcular rekorlar listesi ve atletizmde olimpik olmayan yarışmaların rekorları tabloya dahil edilmemiştir. Yine atletizmde yürüyüş için verilen "rekorlar" da, yürüyüşlerde -aynı maratonda olduğu gibi- dünya rekoru kullanılmadığı için (çünkü standart pist üzerinde değil değişik parkurlarda yapılır bu yarışlar) tablo da kullanılmamıştır.

(****)Bu on ülke, Fransa, Polonya, İsviçre, Çin, Portekiz, Finlandiya, Kenya, Romanya, Brezilya ve Y. Zelanda'dır.

kitaplar... kitaplar...

ÇAĞDAŞ FELSEFE

Bir bölümü, DÜŞÜN Dergisinde de yayınlanan, Aziz Çalışlar'ın düzenleyip dilimize çevirdiği **Çağdaş Felsefe,** Altın Kitaplar Yayınevi'nce çıkarıldı. Almancadan çevrilen kitap, geniş bir yazı kurulu kadrosunca hazırlanmıştır. Kitabın **Giriş** bölümünde **Felsefenin Konusu ve Temel Sorunu** yer almaktadır. Daha sonraki ana bölümler **Felsefi İdealizm, Tikel Bilimsel Düşünce** ve **Bilimsel Maddecilik** başlıklarından oluşuyor. Bu ana başlıklar altında, çağımızın felsefecileri değerlendiriliyor. (480 s., 1210 TL.)

MIRII.DANDIĞIM ÖYKÜLER

Geçen yıl yitirdiğimiz Latin Amerikalı öykücü Julio Cortazar'ın kitabı, Tomris Uyar'ın çevirisiyle Can Yayınları arasında çıktı. Kitabın kapağında Marquez'den bir alıntıda, Cortazar için söylenmiş «O, belki de hiç istemeden herkesçe sevilmeyi başarabilen tek Arjantinliydi.» sözü yer alıyor. Kitapta 11 öykü ve Tomris Uyar'ın **Sunuş** yazısıyla, Cortazar'ın "Parkların Sürekliliği" adlı metni yer alıyor. Tomris Uyar, «yaşamında ilk kez bir öykücüyü kıskandığını» belirttiği kitap, türkçe'de Cortazar'dan yayınlanmış ilk yapıt olma özelliğini taşıyor. (176 s., 500 TL.)

LUKACS

Alan Yayıncılık, "Yaşam İncelemeleri Dizisi"nde Sartre, Reich ve Lukacs'ı yayınladı. Kafka, Gorki, Dostoyeski, Brecht, Mayakovski vb. adların da yer aldığı dizinin 3. kitabı olan **Lukacs'ı** Fritz J. Raddatz yazmış, Ender Ateşman türkçeye çevirmiş. Kitapta Ahmet Cemal'in **Lukacs'a Önyargısız Yaklaşmak** yazısı, geniş bir Lukacs inceleme ve değerlendirmesi, düşünür üstüne yazılanlardan derlemeler ve yapıtlarının listesi yer alıyor. Ayrıca, Lukacs'ın yaşamından kesitler yansıtan fotoğralar bölümü bulunuyor. (104 s., 350 TL.)

KEMAN ÇALAN ÖLÜLER

Hüseyin Avni Dede'nin toplu şiirlerinin derlendiği kitap, Üççiçek Yayınevi'nce çıkarıldı. Kitapta şairin 6 kitabından seçmeler yer alıyor. (64 s., 200 TL.)

ARINMALAR

İsmet Kemal Karadayı'nın gezi, günlük, anı, anlatı, türündeki yazılarının Yenigün Yayınları'nca derlendiği kitapta, yazılarda anılan yazarlara dair 23 sayfalık bir dizine yer verilmiş. Yazılar 1982'den 1984'e kadarki zaman dilimi içinde yazılmış. (181 s., 500 TL.)

sanat haberleri... sanat haberleri...

Dünya Tiyatro Günü Kutlamaları

● 24. Dünya Tiyatro Günü Kutlamaları Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Görüntü ve Sahne Sanatları Bölümünce 27 Mart-3 Nisan 1985 tarihleri arasında gerçekleştirilecek. Suat Taşer Kısa Oyun Yarışmasında bu yıl başarı kazanmış oyunların ilk kez sahneleneceği hafta süresince, oyunlar, toplu film gösterileri, sergi ve konserlerde, konferans, konuşma ve açık oturumlara yer verilecek. Hafta boyunca İndirimli Tiyatro Kitapları Sergisi de düzenlenecek.

● Turing Kurumu'nca Sultanahmet'te onarıma alınan Soğukçeşme sokağında projesi tamamlanan üç katlı bir bina İstanbul Kitaplığı olarak ayrıldı. Zemin katı başvuru, orta katı dergi ve nadide eser fotokopileri, üst katı kitap koleksiyonları ve okuma odalarına ayrılan binanın yapımı için yardım çağrısı yapıldı.

● Ankara Fotoğraf Sanatçıları Derneği'nin 21. Dönem Fotoğraf Kursları 9 Mart'ta başlıyor. Kuramsal ve uygulamalı olarak 9 hafta sürecek kurslar her hafta cumartesi/ pazar günleri AFSAD'ın Kızılırmak sokak 12/1 Bakanlıklar-Ankara adresindeki lokalinde yapılacak.

● Avni Memedoğlu'nun 18 Şubat'ta açılan "Geçtiğim Yollar-II" Resim Sergisi İstanbul Gençlik Kitabevi Sanat Galerisi'nde 14 Mart'a kadar sergileniyor.

● Ramiz Aydın'ın İstanbul Kurutuluş Galeri Baraz' daki Sergisi 15 Mart'a kadar izlenebilir.

● İstanbul'daki Tabar Sanat Galerisi, galerinin bir duvarını "konsinye duvar" ilan ederek, sanatçıya istediği tablosunu bu duvarda sergileme olanağı sağlandığını açıkladı.

● Türk Haberler Ajansı' nın Türkiye çapında yaptığı araştırmaya göre, 1984 yılında en çok satan kitaplar arasında yer alan ve birinci baskısı altı ayda tükenen "Red Türküleri" nin ikinci baskısı De Yayınevi tarafından yayınlandı. Nazi işgaline karşı, aralarında Eluard, Aragan, Desnos, Char, Cayrol, Guillevic, Riffaurd, Vercors ve diğer Fransız ozanlarının şiirlerinin yer alan kitabı Okay Gönensin dilimize çevirdi.

● Deniz Türkali, İtalyan tiyatro adamı Dario Fo'nun eşi Franca Rame için yazdığı tek kişilik, çeşitli kadın tiplemelerinden oluşan oyunu Mart başından itibaren sergilemeye başlayacak. Çeşitli kesimlerden kadın tiplerinin sergilendiği oyundan Deniz Türkali ve tiyatro oyuncusu-çevirmen Füsun Demirel tarafından seçilen üç tiplemeyi yansıtan oyun "Yalnız Kadın" adıyla sahnelenecek.

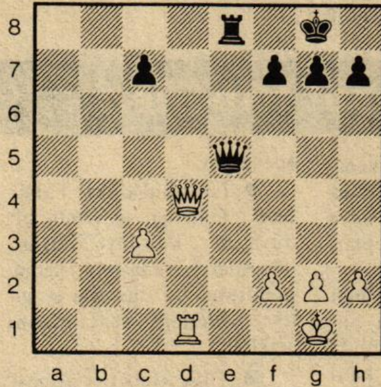
SATRANÇ

Serdar Çelik

8. yatayın zayıflığı, çok önemli bir oyunortası (hatta bazen oyunsonu) sorunudur. Şahın hava deliğinin bulunmaması ya da varsa bile, bu karenin tehdit altında olması, 8. yatayda (veya 1. yatayda) bir zayıflık oluşturur. Rakip için büyük bir avantaj olan bu tür konumlara birkaç örnek veriyoruz.

İlk örneğimiz oldukça basit, ama tematik:

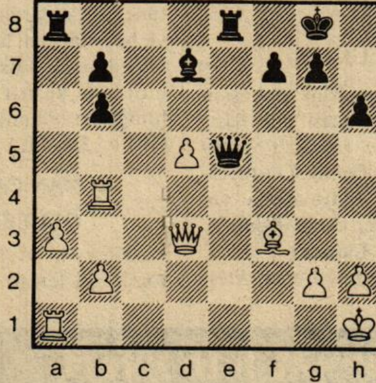
Diyagram 1

Diyagram 1'de hamle sırası kimdeyse o kazanır. **1. Vxe5 Kxe5 2. Kd8+ Ke8 3. Kxe8** mat veya **1... Ve1+! 2. Kxe1 Kxe1** mat.

Diyagram 2

Mikenas - Bronstein
SSCB, 1965

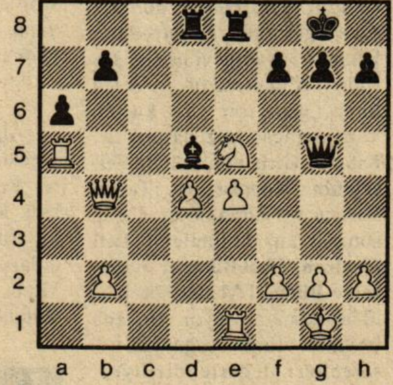
Siyah oynuyor

Beyazın hava deliği yok; dolayısıyla 1. yatayı zayıf sayılır. Ama hemen 1... Ve1+? bir şey getirmiyor; çünkü 2.Vf1! yanıtı var (2. Kxe1?? Kxe1+ 3. Vf1 Kxf1 mat). Siyah çok ince bir hamleyle 1. yatayın zayıflığını ortaya çıkarıyor: **1... Kxa3!!** Beyaz terk eder, çünkü:

2. bxa3 Vxa1+ 3. Kb1 (veya Vd1) 3... Ke1+vb. veya 2. Vxa3 Ve1+ vb. veya 2. Vd1 Kxa1 3. Vxa1 Ve1+ vb. var.

Diyagram 3

Çerepkov - Sazonov
Kislovodsk, 1967

Siyah oynuyor,

1... Fxe4! 2. Kxe4 Kxd4!!. 3. Vc1+'dan ötürü Kale, ne Vezirle ne de Kaleyle alınabilir.

3. Af3 Kexe4! ve Siyah kazanır.

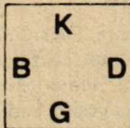
Etüd Nr: 9'un çözümü

1.Vd7 Kg8 2. Vf5+ Şh8 (2... g6 3. Vf7+) 3. Vg6! (Vxh6 mat tehdit ettiğinden, siyah vezir h6 karesini korumak zorundadır) 3... Vf4 4.Şf2! (4. Fb2? Vf6!! 5. Fxf6 gxf6) 4... Vc1 5. Fe5 Vh1 6. Fd4 Vh3 (veya 6... Vc1 7.Şg3 Vh1 8. Fb2) 7. Fb2 Vh1 8. Şg3 ve Beyaz kazanır.

BRİÇ

Pr. Nr: 14

Pik	♠	A R D V
Kör	♡	V 10 9 8 7
Karo	◇	D 9 5
Trefl	♣	10

Pik	♠	5
Kör	♡	A R D
Karo	◇	10 7
Trefl	♣	D 8 7 6 5 3 2

Doğu ufak bir pik açılıyor. Kuzey eli aldıktan sonra ikinci bir pik oynuyor ve:

a) Yerden kör asını kaçıyor,

b) Yerden karo 7'lisini kaçıyor,

Her iki durumda da kontrakt nedir?

Geçen sayıdan çözüm

Pr. Nr: 12'nin çözümü:

Doğuda 5 koz var. Buna rağmen uygun bir dağılımla (Doğuda 5-3-3-2) Kuzey oyunu yapabilir.

Kuzey 3. lövede bir koz empası yapar ve iki kör,3 karo ve iki trefli çeker. Yerin son körüne de elden damla çakar. Elinde 3 koz bulunan Doğu da zorunlu çakacaktır. Şimdi dekleranın elinde koz 6'lısı ve trefli 5'lisi yerde koz A-10 ve Doğuda da koz V-9 vardır. Dekleran ne oynarsa oynasın son iki eli de alır.

Pr. Nr: 13'ün çözümü:

Kuzey önce treflilere girmelidir. Karolar, dışarıda 3-2 dağılmışsa sorun yok, ama Batının elinde karolardan Vxxx bulunabilir.

O zaman onörlerde kesin ancak 8 el vardır. Kör empası 9. el için fazladan bir şanstır. Ama fazladan bir şans daha var: Trefliler 3-3 dağılmışsa (%36 olasılık), eldeki 4. trefli, 9. löveyi sağlar. O halde dekleran 9. löveyi önce treflilerden, olmazsa karolardan, o da olmazsa kör empası ile sağlayacaktır (yaklaşık %90 olasılık).

BİLİM / FELSEFE / SANAT
yayınevinin 1985 programından
ilk kitaplar:

BİLİM DİZİSİ

J.D.BERNAL: QUANTUM MEKANİĞİ
ÖNCESİ BİLİM TARİHİ
Çeviren: Ersin Dur

V. GUILLEMIN: QUANTUM
MEKANİĞİNİN ÖYKÜSÜ
Çeviren: Ersin Dur

A. EINSTEIN: DÜNYA GÖRÜŞÜM
Çeviren: M. ve Ş. Küpüşoğlu

FELSEFE DİZİSİ

G.W.F.HEGEL: TOPLU YAPITLARI-I
(1. Kitap: Estetik Üzerine Dersler)
Çeviren: Ahmet Cemal

L.WITTGENSTEIN: TRACTATUS
Çeviren: Oruç Aruoba

F. CHATELET: HEGEL
Çeviren: Hülya Tufan

SANAT DİZİSİ

PABLO NERUDA: KARA ADA ŞİİRLERİ
Çeviren: Sait Maden

YURIY LOTMAN: SİNEMA ESTETİĞİNİN
SORUNLARI
Çeviren: Oğuz Özügül

AKŞİT GÖKTÜRK: SÖZÜN ÖTESİ
Yazın, çeviri, dil ve kültür üzerine yazılar

VE

DÜN VE BUGÜN **FELSEFE**

DİZİSİ

yakında kitapçılarda

B/F/S
BİLİM / FELSEFE / SANAT
YAYINLARI

Muallimnaci Caddesi 41/10, Ortaköy-İstanbul